

JEZIKOSLOVNI ZAPISKI

Anfängern wird immer die reine Aussprache des l empfohlen, weil einige Gegenden (mit Ausnahme des l der Mittelwörter der thätigen Form, wo das al, el, él, èl, il, il manche Gegenden auch wie bloßes a, o oder u sprechen) wirklich auch prijàtel, détail u. dgl. mit reinem l sprechen. Imél, welches in Steiermark imog, imov lautet, ist in Krain imál od. imov zu sprechen. Sim shél, unrichtig sim shal, ich bin gegangen, hört man sháv, shov, shuv, sha, sho u. dgl.

24. 2018. 2

M, n, p, r und t sind gleich mit allen andern Sprachen. Die nöthigen Abweichungen haben wir schon bei o und e erinnert.

S, f ist das scharfe ß, ff in den Wörtern naß, Nässe, wissen, und S, s das gelinde f in den Wörtern Wiese, Nase, Rose: kóla die Sense, kósa die Siege; sád die Frucht, sád hinten.

Z, z lautet wie deutsches z: zépití spalten, bogátez ein Reicher, skópiz der Geizhals.

Den Sauselauten S, Š, Z entsprechen die Zišcher Sh, Šh, Zh. Von diesen lautet

Sh, sh sehr gelinde und entspricht dem franzöf. j in jour; Šh, šh ist das deutsche sch, und Zh, zh das deutsche tšch. Man unterscheide diese drei Gradationen wohl: shila die Ader, shilo die Ahle, zhált die Ehre; shálití betrúben, shálití scherzen, zhákati warten.

S und Sh werden am Ende der Wörter und vor scharfen Mitlauten scharf, wie f und fh, ausgesprochen: obrás das Gesicht, nòsh das Messer, nisko nieder, teshko schwer. Soll in sh das s und h getrennt gelesen werden, so wird ein beliebiges Zeichen dazwischen gesetzt: is-hod oder is'hod der Ausgang.

S. 2.

V o n T o n e.

Der Ton ist nichts anders als eine stärkere Erhebung der Stimme. Die Zeichen desselben (´) zeigen an, daß der Selbstlaut mit dem acutus (´) mit einer langen Erhebung der Stimme, gedehnt, mit dem gravis (˘) mit dem

Jezikoslovni zapiski 24 • 2018 • 2

ISSN 0354-0448

Uredniški odbor	Hubert Bergmann, Metka Furlan, Alenka Jelovšek, Mateja Jemec Tomazin, Karmen Kenda-Jež, Valerij M. Mokijenko, Alenka Šivic-Dular, Andreja Žele
Urednik	Peter Weiss
Tehnična urednica	Alenka Jelovšek
Prevod izvlečkov in povzetkov v angleščino	Donald Reindl, DEKS, d. o. o.
Naslov uredništva	Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti (ZRC SAZU) Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša Novi trg 4, SI-1000 Ljubljana, Slovenija
Telefon	01 4706 160 peter.weiss@zrc-sazu.si, isj@zrc-sazu.si http://ojs.zrc-sazu.si/jz http://bos.zrc-sazu.si/knjige/index.html
Izdal	ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša
Založila	Založba ZRC
Zanju	Oto Luthar, Kozma Ahačič
Glavni urednik	Aleš Pogačnik
Prelom	Peter Weiss, Simon Atelšek
Oblikovanje	Evita Lukež
Tisk	Collegium Graphicum, d. o. o.
Naklada	250 izvodov
Letna naročnina	10 €
Letna naročnina za študente	8 €
Cena posamezne številke	7 €
Cena dvojne številke	12 €
Naročila sprejema	Založba ZRC, p. p. 306, SI-1001 Ljubljana, Slovenija
Telefon	01 4706 464 zalozba@zrc-sazu.si

Jezikoslovni zapiski so uvrščeni v mednarodne zbirke podatkov MLA International Bibliography of Books and Articles on the Modern Languages and Literatures, New York, ZDA; Bibliographie linguistique / Linguistic bibliography, The Hague, Nizozemska; IBZ, K. G. Saur Verlag, Osnabrück, Nemčija; New Contents Slavistics, Staatsbibliothek zu Berlin, Nemčija.

Revija izhaja s podporo Javne agencije za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

To delo je na voljo pod pogoji slovenske licence Creative Commons 2.5, ki ob priznavanju avtorstva dopušča nekomercialno uporabo, ne dovoljuje pa nobene predelave.

JEZIKOSLOVNI ZAPISKI

Anfängern wird immer die reine Aussprache des l empfohlen, weil einige Gegenden (mit Ausnahme des l der Mittelwörter der thätigen Form, wo das al, el, él, él, il, il manche Gegenden auch wie bloßes a, o oder u sprechen) wirklich auch prijátel, détail u. dgl. mit reinem l sprechen. Imél, welches in Steiermark mit g-milév lautet, ist in Krain imál od. imov zu sprechen. Sim shél, unrichtig sim shal, ich bin gegangen, hört man sháv, shov, shuv, sha, sho u. dgl.

24. 2018. 2

M, n, p, r und t sind gleich mit allen andern Sprachen. Die nöthigen Abweichungen haben wir schon bei o und e erinnert.

S, s ist das scharfe ß, ß in den Wörtern naß, Nässe, wissen, und S, s das gelinde f in den Wörtern Wiese, Nase, Rose: kóla die Gense, kósa die Ziege; sád die Frucht, sád hinten.

Z, z lautet wie deutsches z: zépití spalten, bogátez ein Reicher, skópiz der Geizhals.

Den Sauselauten S, S, Z entsprechen die Zischler Sh, Sh, Zh. Von diesen lautet

Sh, sh sehr gelinde und entspricht dem franzöf. j in jour; Sh, sh ist das deutsche sch, und Zh, zh das deutsche tsch. Man unterscheide diese drei Gradationen wohl: shila die Ader, shilo die Ahle, zhált die Ehre; shálití betrüben, shálití scherzen, zhákati warten.

S und Sh werden am Ende der Wörter und vor scharfen Wisklauten scharf, wie l und sh, ausgesprochen: obrás das Gesicht, nosh das Messer, nisko nieder, teshko schwer. Soll in sh das s und h getrennt gelesen werden, so wird ein beliebiges Zeichen dazwischen gesetzt: is-hod oder is'hod der Ausgang.

Anton Murko, Theoretisch-praktische Slovenische Sprachlehre für Deutsche (1832)

S. 2.

V o n T o n e.

ZALOŽBA
Z R C

Der Ton ist nichts anders als eine stärkere Erhebung der Stimme. Die Zeichen desselben (´) zeigen an, daß der Selbstlaut mit dem acutus (´) mit einer hohen Erhebung der Stimme, gedehnt, mit dem gravis (˘) mit dem

KAZALO

RAZPRAVE IN ČLANKI

- 7 Metka Furlan**
 Novi etimološki slovar slovenskega jezika kot rastoči spletni slovar:
 dodatek 2018
- 43 Tina Lengar Verovnik**
 Obravnava kratic v prenovljenih pravopisnih pravilih: novosti
 in spremembe
- 55 Tomaž Petek**
 Socialne in funkcijske zvrsti v slovenskem jezikoslovju
- 69 Manca Černivec**
 Uresničevanje dopoljenega komunikacijskega modela pri obravnavi
 slovničnih tem v gimnaziji
- 81 Eva Pori**
 Sodobni gledališkolektorski pristop: ob analizi drame Hodnik Matjaža
 Zupančiča
- 99 Mladen Uhlík – Andreja Žele**
 Brezosebne zgradbe v slovenščini: kontrastiva z drugimi južnoslovanskimi
 jeziki in ruščino
- 113 Anita Pavić Pintarić – Sanja Škifić**
 A Loanword as a Marker of Spatial Movement: The Case of *Špancirfest*
- 131 Nikolina Miletić**
 Modifikationen von Sprichwörtern in kroatischen DaF-Lehrwerken
- 143 Rafał Szeptyński**
 Reguła Vaillanta w świetle kanonu staro-cerkiewno-słowiańskiego
- 161 Анастасия Преображенская [Anastasija Preobraženskaja]**
 «Зверонравные люди»: нравочительные *exempla* в проповедях
 Симеона Полоцкого
 [«Zveronravnye ljudi»: nравоučitel'nye *exempla* v propovedjah Simeona
 Polockogo]

OCENE IN POROČILA

- 181 Zoran Ranković**
Monografija o imenima Pomenika manastira Krušedola
- 185 Mija Michelizza**
Enclave RAE – spletni portal za jezikovne uporabnike španščine
- 189 Tjaša Jakop**
Druga Mednarodna sociolingvistična konferenca (ICS-2)
- 195 Janez Orešnik**
Moj stik z jeziki in z jezikoslovjem v obdobju 1965–1980

Recenzentke in recenzenti **Aleksandra Bizjak Končar**
Aleksandra Derganc
Helena Dobrovoljc
Metka Furlan
Nataša Gliha Komac
Tjaša Jakop
Mateja Jemec Tomazin
Domen Krvina
Vlado Nartnik
Katarina Podbevšek
Irena Stramljič Breznik
Hotimir Tivadar
Silvo Torkar

Prevodi izvlečkov, ključnih besed in povzetkov v slovenščino **Mateja Jemec Tomazin**
Vlado Nartnik
Mladen Uhlík

RAZPRAVE IN ČLANKI

METKA FURLAN

NOVI ETIMOLOŠKI SLOVAR SLOVENSKEGA JEZIKA KOT RASTOČI SPLETNI SLOVAR: DODATEK 2018

COBISS: 1.01

[HTTPS://DOI.ORG/10.3986/JZ.V24I2.7102](https://doi.org/10.3986/jz.v24i2.7102)

V prispevku se objavljajo nova gesla, ki bodo ob koncu leta 2018 dodana Novemu etimološkemu slovarju slovenskega jezika kot rastočemu spletnemu slovarju (2017–), dostopnemu na portalu Fran Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša.

Ključne besede: Novi etimološki slovar slovenskega jezika, spletni rastoči slovar, etimološki slovar, etimologija, slovenščina

The New Slovenian Etymological Dictionary as a Growing Online Dictionary: 2018 Additions

This article presents the new headwords that at the end of 2018 will be added to *Novi etimološki slovar slovenskega jezika* (The New Slovenian Etymological Dictionary) as a growing online dictionary (2017–) available at the web portal *Fran* of the Fran Ramovš Institute of the Slovenian Language.

Keywords: *Novi etimološki slovar slovenskega jezika*, growing online dictionary, etymological dictionary, etymology, Slovenian

1 UVOD

Ko je na začetku leta 2014 z letnico 2013 izšel poskusni zvezek Novega etimološkega slovarja slovenskega jezika (Furlan 2013) in so bila leta 2017 njegova gesla pod istim naslovom objavljena na portalu Fran Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša (<https://fran.si/207/nessj-novi-etimoloski-slovar-slovenskega-jezika/>), je bil spletni etimološki slovar zasnovan kot rastoči, njegov obseg pa naj bi se večal v letnih intervalih. V tem prispevku objavljam sveženj novih gesel, ki bodo koncem leta 2018 zaradi drugačnega medija le leksikografsko, tj. formalno preoblikovana pridružena obstoječim 147.¹

Odločitev, da se novi sveženj gesel objavi tudi v klasičnem papirnem mediju, preden bo priključen Novemu etimološkemu slovarju slovenskega jezika kot spletnemu rastočemu slovarju, temelji predvsem na dobro znanem dejstvu, da je papirnati medij v primerjavi s spletnim še vedno najbolj zanesljiv in verodostojen dokument o stanju raziskanosti določene tematike v času svoje prve objave in

Prispevek je nastal v okviru programa P6-0038, ki ga financira ARRS.

1 Število gesel je v spletnem rastočem Novem etimološkem slovarju slovenskega jezika v primerjavi s številom v poskusnem zvezku večje za 1, ker mu je bilo zaradi boljše preglednosti obravnavanega slovenskega gradiva dodano še 1 kazalčno geslo.

tudi nadaljnjih. Papirnati medij dopušča popravke in dopolnila le v obliki ponovnih dopolnjenih in/ali popravljenih izdaj predhodnih dokumentov. To pa omogoča kronološko sledljivost sprememb prvotnega besedila in ne nazadnje spremljanje razvoja strokovnih mnenj. Nasprotno pa imajo spletne objave zaradi možnosti stalnega spreminjanja dokumenta in neohranjanja prvotnega, ki bi omogočal kronološko prepoznavanje sprememb, status začasnega in zato nedokončnega besedila.

Leksikografsko prikazovanje etimološko obravnavanega besedja sledi zasnovi, predstavljeni v poskusnem zvezku, ki zagovarja negnezdnost gesel (Furlan 2013: 61–110). Gesla so nastajala pretežno v januarju 2018, popravljalna, izboljševala in dopolnjevala pa so se do konca redakcije teh Jezikoslovnih zapiskov. Od 70 geselskih iztočnic jih 54 v Bezlajevem Etimološkem slovarju slovenskega jezika I–V ni bilo obravnavanih. Med 70 gesli je 18 kazalčnih. Izbor geselskih iztočnic ne sledi posebni sistematiki in je paberkovalnega značaja, odraža pa namen, da se v sodobno etimološko stroko vključi take slovenske besede, ki ali etimološko še niso bile obravnavane ali so bile do sedaj obravnavane v manj ustreznem, praviloma pomensko preširokem kontekstu ali pa je vedenje o njih mogoče danes dopolniti z novim slovenskim in tudi drugim jezikovnim gradivom, kar praviloma omogoča bolj natančno kronologijo njihovega nastanka tudi v etimološkem pogledu.

Novi etimološki slovar slovenskega jezika (= NESSJ) je krovni naslov za temeljne etimološke raziskave slovenskega jezika, ki se v Etimološko-onomastični sekciji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU izvajajo, odkar je bil dokončan prvi znanstveno zasnovan Etimološki slovar slovenskega jezika I–V (Ljubljana: Mladinska knjiga oz. Založba ZRC, 1976–2007) Franceta Bezlaja (ob njem sva bila avtorja gesel tudi Marko Snoj in Metka Furlan). Edina izvajalka teh del sem Metka Furlan. Trenutno kot obsežnejša naloga od druge polovice 2014. dalje vzporedno z izdelavo paberkovalno izbranih geselskih iztočnic za spletni rastoči etimološki slovar poteka obsežna sistemska obravnava slovenske zoonimske leksike, ki bo v rastoči slovar vključena, ko bo obravnava tega zajetnega tematskega sklopa, ki na sedanji delovni stopnji obsega okoli 7000 različnih slovenskih zoonimov iz knjižnih, narečnih in zgodovinskih virov, v celoti, tudi leksikografsko dokončana.

2 GESELSKI ČLANKI

ardečina → ardičina

ESSJ 0

ardičina

ESSJ 0

ãrdičina interj za izražanje podkrepitev trditve, npr. *ardičina!* je *vzkliknil* (gor. – SSKJ), v enaki funkciji tudi *ardečina*; prvo varianto je uporabljal pisatelj Fran Saleški Finžgar (1871–1962), rojen v Doslovčah, prim. *ardičina!* je *zaklel Jaka tako na glas, da se je Francelj spotaknil*, drugo pa prevajalec Janko Moder (1914–2006), rojen v Dolu pri Ljubljani, prim. *Viš ga, še eden. Ardečina!* (Kartoteka SSKJ).

Kletvici sta domači tvorjenki s sufiksom *-ina* v večalno-slabšalni funkciji (tip *dekl-ina* ← *dekle*) iz nepotrjenih sln. kletvic **ardik* in **ardek*, ki sta prvotno pomenili **‘preklet’*.

Isln. **ardik* in **ardek* interj **‘preklet’*.

⇨ bav. avstr. **ardigg* in **ardegg* **‘preklet’*.

⊕ Ker v bav. avstr. obstaja medmet/kletvica *hardegg* ‘preklet’ (WBÖ: I, 321), kar je lahko hipokoristik iz vzklika začudenja in blažje kletvice *hardegāta* (WBÖ: I, 321), in ker v bav. avstr. obstajajo tudi sinonimne variante z vokalnim in konzontanmim vzglasjem tipa *ardegātta*, *hardigātta*, je možno, da sta bav. avstr. **ardigg* in **ardegg* **‘preklet’*, na katera kaže sln. gradivo, hipokoristika iz sicer neevidentiranega vzklika **ardigata*, ki ga posredno potrjuje sln. *ardigata* (► *ardigata*), in potrjenega bav. avstr. *ardegātta* poleg *hardegāta* (Furlan, JZ 24/1, 2018, 135).

Ni verjetno, da bi bila sln. alternacija *-i-* : *-e-* v razmerju *ardičina* : *ardečina* posledica slovenske vokalne redukcije.

► **ardigata**

ardegata → **ardigata**

ESSJ 0

ardigata

ESSJ 0

ārdigāta interj za izražanje podkrepitve trditve, npr. *ardigata*, *pijača bi se pri-legla!* (dial. – SSKJ). Po Kartoteki SSKJ sta kletvico pisno uporabila pisatelj Ferdo Kozak (1894–1957), rojen v Ljubljani, in klasični filolog ter prevajalec Anton Sovre (1885–1963), rojen v Šavni Peči (v občini Hrastnik). K temu sin *ardegata*, ki je bil del besednega zaklada Lovra Kuharja (1893–1950), rojenega v Podgori pri Ravnah na Koroškem, in sin *hardigata*, ki je bil del besednega zaklada pisatelja Smiljana Samca (1912–1995), rojenega v Trstu, prim. *Hardigata - sakramiš! S tabo je res velik križ:* (Kartoteka SSKJ), sredi 60. let prejšnjega stoletja pa jo najdemo tudi v humorističnem časopisu Pavliha, prim. »*Hardigata, kakšne debele svinje imate na Pobrežju!*« *sem pohvalil tamkajšnje svinjerejce, oni so se mi pa smejali:* (Kartoteka SSKJ). Varianto *ordigata* je uporabljal pisatelj Matevž Hace (1910–1979), rojen v Podcerkvi v občini Loški potok, prim. *Lepše je, da naša dva pri vojakih lenarita, kakor pa da bi se kje po nepotrebnem vojskovala, ordigata.* (Kartoteka SSKJ).

Isln. **ardigata*, **ardegata*, **hardigata*, **ordigata* interj, vse v funkciji blažjih kletvic.

⇨ bav. avstr. **ardigātta*, *ardegātta*, *hardigātta*, **ordigātta*, vzklikov začudenja in blažjih kletvic.

Poleg bav. avstr. *ardegātta* in *hardigātta*, ki ju kot predlogi izposoje za sln. knjiž. *ardigata* po WBÖ: I, 321 navaja Reichmayr 2003: 186, obstajajo tudi sinonimne variante *ardagatta*, *hartegatte*, *hardigatti*, *hardegāta* (WBÖ l.c.), ki so bile iz izhodiščnega bav. avstr. **erdegatta* **‘preklet’* kot

pri piscih 20. st. (Kartoteka SSKJ), npr. *Nič drugega ni rekel, kakor svojo običajno kletev »arduš« je izustil, potem se je pa naglo oblekel ...* (SN 26. 5., 1909, XLII/118, 1; vir: dLib.si), in v virih pred 20. st. ni bila zapisana, niti v Pleteršnikovem slovarju ne.

☉ Kletvica je posledica križanja med kletvicama *ãrdigãta*, ki izraža podkrepitev trditve (SSKJ), in *mějdũš/mějdũš*, ki izraža močno podkrepitev trditve (SSKJ): *ãrdigata* × *mejdũš* → *arduš* (Furlan, JZ 24/1, 2018, 133).

► **prmejdũš** ► **ardigata**

blede

ESSJ s.v. *pěsa*

b'lede f pl 'blitva = Beta vulgaris' (primor. – Kartoteka SSKJ); v narečjih: istr. *b'lede* f pl 'blitva, Beta vulgaris' (Boršt (Istra) – Giljanović Diss. 2011: 379), nad. *blěda* f 'isto' (Špehonja 2012¹), *blěda* (Rigoni-Salvino 1999 s.v. *bietola*), ter. *blěda* (Spinozzi Monai 2009: 347), briš. *bleda* (Korenjak 2012), bovš. *bleda* (Benko – Špolad Žuber 2008: 191).

Isln. ftn **b'le:da* f 'Beta vulgaris', navadno rabljeno pluralno (zahodno).

⇐ po dvojni poti. Medtem ko je bil nad., ter., briš. in bovš. ftn izposojen iz furl. *blěde* f 'blitva' (NP), je bil istrski izposojen iz it. ben. predloge *bleda* 'Beta vulgaris', ki je bila evidentirana v Trstu, Miljah in Gradežu (Rosamani 1990; Doria 1987; Bottin 2003) in v drugih sln. in hrv. istrskih krajih, kjer se še govori istrobeneščina, in sicer v Kopru *blěda* (Manzini-Rocchi 1995), Izoli *blěda* (Sau 2009), Hrvatinih *b'lede* (Todorović 2017: 196), Momjanu *bleda* (Filipi – Buršić Giudici 2012: 899), prim. tudi biz. *bleda* (VFDB). Na tem območju je leksem lahko ostanek istrsko-romanskega substrata, toda v slovenskem delu Istre tudi uporabljano sinonimno sln. *b'liedãš* (Škofije), *b'liedãš* (Dekani; oboje Todorović 2017: 196; S. Todorović, ustno), *b'liedãš* (Sveti Anton; Todorović 2018: 219) < **b'le:de-s* in *b'ledãš* (Puče; Todorović l.c.), *b'ledeš* (Padna; Todorović – Koštiãl 2014: 134), *bledesh* (Pucer 2000: 207) s konzonantnim izglasjem kaže na izposojeno iz furl. predloge v pluralni obliki *blědes*, pri čemer je sln. izglasni -š (ob -s) mogoče razložiti z it. ben. posredovanjem. Obe varianti sta bili v sln. sekundarno singularizirani. Varianta *b'ledeš* (Padna) se verjetno pod vplivom sln. subst na -ež hiperkorigirana pojavlja v hrematonimu *Praznik olja in bledeža* (Padna).

Rom. **b'le:da* 'Beta vulgaris' (prim. brez lenizacije it. tosk. *biěta* 'isto' (16. st. – Battisti-Alessio: 514)) < lat. *blěta* (5. st. – Rocchi 1990: 74).

☉ Lat. *blěta* 'Beta vulgaris' je nastalo s križanjem med lat. sin *běta* 'pesa' (► *pesa*) in *blitum* 'vrsta špinače' (Battisti-Alessio l.c.; Rocchi l.c.). Manj verjetno Skok: I, 164, ki je domneval, da se je ftn fonetično razvil iz dem **bětula* > **bětla*, po premetu lat. *blěta*.

► **blitva**

bledes → **blede**

ESSJ 0

bledeš → blede

ESSJ 0

bonifika

ESSJ 0

bonifika f ‘prekop, izsuševalni kanal’ (briš. – Erzetič 2007).

⊙ Ničto onimizirano v mtpn *Bonifika* f ‘meliorirani predel Kopra med mestnim jedrom in Semedelo’.

Isln. **bo'ni:fika* ‘izsuševanje močvirnatih tal’, sekundarno ‘izsuševalni kanal’ (zahodno); kulturna izposojenka.

⇨ it. *bonifica* ‘izsuševanje močvirnatih tal, melioracija; meliorirano zemljišče’.

⊕ It. *bonifica* ‘izsuševanje močvirnatih tal, melioracija; meliorirano zemljišče’ je deverb od *bonificare* ‘meliorirati, izsuševati’, *b. una palude* ‘izsušiti močvirje’. Zadnji vir je srlat. *bonificāre* ‘delati boljše = izboljševati’ (leta 1289) ← lat. *bonum facere* ‘delati dobro’ (Battisti-Alessio: 559s.).

Sln. knjiž. *bonificirati* -am impf/pf ‘izboljšati tla’, npr. *bonificirati izsušeno močvirje* (SSKJ), je zaradi izglasja -*icirati* izposojeno prek n. *bonifizieren* ‘izboljšati’.

bregniti → brezeti

ESSJ 0

breza¹ESSJ *bréza*

bréza f ‘Betula’ (SSKJ; Pleteršnik); v narečjih: kor. obir. *bréza* (Karničar 1990), nad. *bríeza* (Špehonja 2012¹), cerklj. *b'ri:za* (Kenda-Jež Diss. 2002: *21), *bríza* (Razpet 2006), tolm. *ḅ'ri:za* (Čujec Stres 2010), črnovr. *bríaza* (Tominec 1964), gor. *bré:za* (Kropa – Škofic Diss. 1996: 278), štaj. zgsav. *b'rè:za* (Zadrecka dolina – Weiss 1998), pkm. *b'rè:za* (Gornji Senik – Bajzek Lukač 2009), prleš. *b'rèza* (Rajh 2010).

⊕ Kol *brèzje* n ‘brezov gozd’ (SSKJ; Pleteršnik), kor. obir. *brè:zje* ‘isto’ (Karničar 1990), *brîazje* (Podklošter/Arnoldstein – SLA), nad. *brîezje* (Špehonja 2012¹), tolm. *ḅ'ri:azjə* ‘brezovo vejevje; skupina brez’ (Čujec Stres 2010), cerklj. *b'ri:zje* ‘brezov gozd; brezovo šibje’ (Kenda-Jež Diss. 2002: *21), prleš. *brèzjə* (Miklavž pri Ormožu – SLA), *b'rè:zje* ‘skupina brez, brezov gozd’ (Rajh 2010); kol *brèzi:je* n ‘brezovo vejevje’ (prleš. – Rajh 2010) < **brèzi:nje*; kol *brèzovje* n ‘brezov gozd’ (SSKJ; Pleteršnik); dem *brèzica* (Pleteršnik), štaj. zgsav. *b'rè:zəka* (Zadrecka dolina – Weiss 1998) < **brèzika*; bkr. *brèzik* m ‘brezova hosta, brezje’ (Šašelj 1906); denom adj *brèzov*, f -a (SSKJ; Pleteršnik), kor. obir. *bré:zu* (*lè:s*) ‘brezov les’ (Karničar 1990), tolm. *ḅ'ri:azou*, f -awa (Čujec Stres 2010), črnovr. *brîazqwg mêtłq* (Tominec 1964), cerklj. *b'ri:zauc*, f *b'ri:zawa* (Kenda-Jež Diss. 2002: *22), štaj. zgsav. *b'rè:zo*, f -va (Zadrecka dolina – Weiss 1998), pkm. *b'rè:zovə* (Gornji Senik – Bajzek Lukač 2009); subst cerklj. *b'ri:zauc* m ‘brezova šiba za poganjanje volov’ (Kenda-Jež Diss. 2002: *22), *brízauc* ‘brezovec, naprava za tepež’ (Razpet 2006), štaj. zgsav. *b'rè:zoc* ‘bič, spleten iz brezovih šib’ (Zadrecka

dolina – Weiss 1998), prleš. *b'rezofca* 'brezova metla', *b'rezovina* 'brezov les', *b'rezovjak* 'brezov gaj/gozd' (Rajh 2010) (< **brézovnjak*); denom adj *brézast* 'tak, ki je podoben brezi' (Pleteršnik). ①^H 17. st.: *brešou* 'betuleus', *bréšovje* 'betuletum' (Kastelec-Vorenc); 18. st.: *breffe* 'Birkenreihe, betuletum', *brefov* 'von Birken, betuleus', *brefovina* 'Birkenholz, betulea ligna' (Pohlin); *bresje*, *briesje* 'Birkenwald', *bresou*, *bresen* 'Birken-', *bresou liefs* 'Birkenholz', *bresou mozhnik* 'Prügelsuppe', *tepenje*, *pretep*, *otepenje*, *bresovina* 'Birkenholz', 'Birkenwald' (Gutsman).

② 16. st.: *brefa* 'Birckenbaum, betula' (Megiser 1592); 17. st.: *bréfa* 'betula' (Kastelec-Vorenc); 18. st.: *brefa* 'Birkenbaum, betula' (Pohlin), *bresa* 'Birke' (Gutsman).

© Ftn *bréza* je z izpeljankami pogosta tpn osnova, a slovenščina češkega tpn tipa *Lipá* ne potrjuje (Bezljaj 2003: 163), ampak so tpn tipa *Bréza* onimizirana prek kol funkcije tipa r. *on lovil rybu* 'lovil je ribe' (Bezljaj l.c.). O tem podrobneje Bezljaj 1956–1961: I, 86; isti ESSJ: 43; isti 2003: 165, 203; Merku 2006: 51; Šekli 2008: 72; Snoj 2009: 79s. Pri identifikaciji izvora homonimnih tpn tipa *Brezno* in *Brezen* (← sln. *bréza* f 'Betula' ali *brézno* n 'prepad') bi bilo treba upoštevati tudi dejstvo, da v slov. svetu ftn ni vedno ap A (glej spodaj).

Psln. ftn **brěza* f 'Betula' (splošno).

- = hrv. *brjěza* 'Betula', srb. *brěza* 'isto', v Vojvodini *bréza* z dem *brézica* (RSGV), mak. *breza*, blg. *brezà* (BER: I, 76), r. *berěza*, ukr. *berěza*, br. *bjaróza*, č. *bříza*, slš. *breza*, p. *brzoza*, dl. *brjaza*, gl. *brěza*;
< **psl.** ftn **běrza* f (ap A)/**berzǎ* f (blg.) 'Betula' poleg **běrzь* m (ap A) 'Betula' (► *brez*²);

◆ = let. *bērza* 'breza', stnord. *björk* 'isto', stagl. *berc*; psl. **běrzь* = lit. *bėržas* 'breza', let. *bērzs* 'isto' in stpr. *berse* (Furlan, SR 56/2, 2008, 9);

< **pide.** dial. ftn **b^hérg'H₁eH₂* in **b^hérg'H₁o-s*, oboje 'Betula'; sorodno je tudi sti. *bhūrjǎ-* m 'vrsta breze', stvn. *birka* 'breza' (9. st.), *birihha* 'isto' (11. st.); s sekundarnim drugim *-i-* iz pgerm **berkjō*, srvn. *birke*, *birche*, nvn. *Birke*, stagl. *birce*, agl. *birch* in verjetno tudi lat. *fraxinus* m 'jêsen' (< **b^hrH₁g'-s-e/ino-s*) s prenosom na označevanje jesena, ker v južni Evropi (bela) breza ni avtohtona (Walde-Hofmann³: I, 544; de Vaan 2008: 240s.).

© Ker se dendronim, ki brezo poimenuje po značilni (bleščeče) beli barvi lubja, upravičeno povezuje s sti. *bhrājate* 'blesteti, sijati', aor *ábhrāt* 'je zasijal', *bhrāj-* f 'blesk', *bhrājǎ-* adj 'žareč, svetlikajoč se', mav. *brāzaiti* 'sijati', *brāz-* 'blesk' s pide. aor korenem **b^hreH₁g'*- 'zasijati, zablesteti' (LIV²: 92), je razmerje med ničtostopenjskimi tvorbami tipa sti. *bhūrjǎ-* in polnostopenjskimi tipa psl. **běrza* mogoče razložiti z aplikacijo lebdečega prevoja (n. Schwebeablaut) kot posledico besedotvornega vzorca; dendronimsko izhodišče je verjetno izsamostalniški adj **b^hrH₁g'-ó-* 'bleščec, sijoč = bel' iz korenkega subst **b^hréH₁g'*- = sti. *bhrāj-* 'blesk' (tipa sti. *usr-á-* 'jutranji, rdečkast' ← *ušar-* f 'jutranja zarja'), ki ga potrjuje alb. *bardhë* 'bel'

in se ničo substantiviziran ohranja v sti. *bhūrjā-*, drugod pa je bil korenski vokalizem podaljšan v adj **b^herH₁g'-ó-* (tipa **g'enH₁-tó-* iz **g'ŋH₁-tó-* 'rojen') in z akc umikom tako kot adj **g'enH₁-tó-* → **g'énH₁-to-* = pgerm. **kinPa-* = stvn. *kind*, nvn. *Kind* substantiviziran v **b^hérH₁g'-o-s* m 'breza' = psl. **bǣrzь* m 'isto' = lit. *béržas* = let. *bęrzь* = str. *berse* oziroma v **b^hérH₁g'-eH₂* f 'breza' = psl. **bǣrza* 'isto' = let. *bęrza* = stnord. *bjork* = stagl. *berc*; zaradi akc drugačnega psl. dial. **berzá* f 'Betula' (blg.) je treba predpostaviti, da je bila adjektivna predloga tudi ničo substantivizirana (podrobno Furlan o.c., 9–13; podobno že J. Schindler pri Mayrhofer: II, 270). Izvajanje dendronimov iz korenskega subst amfikinetičnega tipa **b^hérH₁g'-s/b^hŋH₁g'-és* (Darms 1978: 428s. s starejšo literaturo; ERHJ: I, 83) v okviru konsenzualno sprejete povezave s pide. korenem **b^hreH₁g'-* 'zasijati, zablesteti' (Berneker: 52; Bezljaj ESSJ: I, 43; Skok: I, 207; Mayrhofer l.c.; Derksen 2008: 38) lebdečega prevoja ne pojasnuje.

Iz psl. ftn **bǣrza/berzá* f 'Betula' oz. **bǣrzь* m 'isto' je bil po vzorcu tipa psl. **gǫlǫbь* m 'columba' → adj **gǫlǫbь* 'tak, ki je barve goloba' v r. *golubój* 'nebesno moder', ukr. *holubýj* 'moder' (Miklošič 1875: 51) tvorjen adj **bǣrzь* 'barve breze = z belimi lisami (kot breza)' (Furlan, Miklosichiana 2013: 252s.) in ne obratno, kot se domneva v SP: 1, 212; ESSJa: I, 207s., 203, saj bi psl. refleks pide. adj **b^herH₁g'-ó-* spadal v ap C in ne A, kot kaže gradivo (► breza²).

ⓈBD

Pide. adj **b^hreH₁g'-ó-* (= sti. *bhrājā-* adj 'žareč, svetlikajoč se'):

→ psl. denom **brěžěti* 'svetlikati se, žareti' (?) > sln. *brezeti* 'daniti se';

pide. dial. ftn **b^hérH₁g'-o-s/-eH₂* 'Betula' (= lit. *béržas* = let. *bęrzь* = str. *berse*/let. *bęrza* = stnord. *bjork*; prim. še sti. *bhūrjā-* m 'vrsta breze'):

= psl. ftn **bǣrzь/bǣrza* 'Betula'

> sln. *breza*¹ 'Betula';

> sln. *brez*² 'Betula';

→ (?) **bǣrzьn'a*

> sln. *briznja* 'Betula';

→ denom adj **bǣrzь* 'barve breze = z belimi lisami (kot breza)':

**bǣrzaja kǫrva*

> sln. *breza*² 'lisasta krava';

→ denom subst **bǣrzьcb*

> sln. *brezec* 'progast vol';

→ denom adj **bǣrzьnь* 'Betulae'

> sln. *brezni petelin* 'ruševce';

→ subst **bǣrzьnь*

> sln. *brezen* 'marec';

→ subst **bǣrzьnica*

> sln. *breznica* 'vrsta hruške ...';

→ adj **bǣrzastь* 'tak kot breza = belolisast'

> sln. *brezast*¹ 'lisast';

→ sln. *brezast*² 'umazan'.

⇒ *brezeti* ⇒ *brez*² ⇒ *breza*² ⇒ *brezec* ⇒ *brezni petelin* ⇒ *brezen*¹ ⇒ *breznica* ⇒ *brezast*¹

⇒ *brezast*² ⇒ *briznja*

brezast¹

ESSJ 0

brézast adj, f -a 'lisast, marogast' (SSKJ), *brézast* 'lisast, marogast (o govedu in kozah)' (Pleteršnik); v narečjih: tolm. *br̥ri:əzast* 'z belimi lisami' (Čujec Stres 2010).

⊕ 16. st.: *bresafte*, *pirhafte inu pišfane* (Dalmatin 1584); 18. st.: *bresaft* 'gestreift, striatus' (Pohlin), *bresaft* 'buntfleckig, buntscheckicht, lezhen, lezhafst, pikafst, šharovit', 'scheckicht, pikafst, vprishan, shekafst', 'gestreift' (Gutsman).

Isln. **brézast* adj *'tak, ki je kot breza, z belimi lisami, marogast, progast'.

⊕ Ker je za brezo značilno belolisasto lubje, je bil adj na -ast izpeljan neposredno iz sln. ftn *bréza* f 'Betula'.

► **breza¹**

brezast²

ESSJ 0

brézast adj, f -a 'po obrazu umazan' (tolm. (Temljine) – Kenda 1926). V isto pomensko polje spada tudi tolm. *brézec* m, g -zca 'po obrazu umazan človek' (Temljine – Kenda l.c.).

⊕ Verjetno po internem sln. dial. pomenskem razvoju 'lisast, marogast' → 'umazan' nastalo iz sln. homon *brézast* adj 'lisast, marogast (o govedu in kozah)' (► *brezast¹*), izpeljanke iz sln. ftn *bréza* f 'Betula'.

► **brezast¹**

brezdeti → **brezeti**ESSJ s.v. *brêšk***brezec**

ESSJ 0

brêzec m, g -zca 'progast vol' (Lašče – Pleteršnik), 'progast pisan konj' (Pleteršnik); v narečjih: *brêzec* m, g -zca 'po obrazu umazan človek' (tolm. (Temljine) – Kenda 1926).

⊙ Verjetno ničto onimizirano v cgn *Brezec* kot bivšem vzdevku za umazanega človeka, čeprav zaradi sln. sufiksa -ec < *-bcb za tvorbo prebivalskih imen ne gre povsem izključiti možnosti, da je cgn tvorjenka iz sln. tpn *Bréza*.

Isln. dial. **brêzæc* m 'kdor je progast' → 'kdor je umazan'.

⊕ Gradivo kaže na sln. dial. pomenski razvoj 'lisast, progast' → 'umazan' izpeljanke **brêzæc* *'tak kot breza' iz sln. ftn *bréza* f 'Betula'.

► **breza¹**

brezen²ESSJ s.v. *bréziti se*

brezen m, g -zna 'parjenje mačk' (Pleteršnik po Cafu), *brezen* 'Brunft' (Cigale 1860); v narečjih: rovt. polj. *brézn* 'pojatev živine' (Škrlep 1999).

Ⓣ Denom *bréznati se bréznam se* impf 'kazati nagnjenje za parjenje, goniti se (navadno o mačkah)' (SSKJ), *bréznati se -am se* impf 'goniti se (o mačkah)' (Pleteršnik po Cigaletu 1860 s.v. *brunften*, Cafu, Miklošiču in z oznako, da je glagol znan na Krasu), tudi 'klatiti se' (Pleteršnik po Cafu),

črnovr. *brīāznqt se* ‘pariti se (o mačkah)’ (Tominec 1964), cerklj. *brīznat se* ‘goniti se’, npr. *Nāša muca se furt na fūrt brīzna* (Razpet 2006) ‘Naša mačka se neprestano goni’, *b’ri:znat se* ‘pojati se (spomladi o mačkah)’, tudi ‘potikati se’ (Kenda-Jež Diss. 2002: *22), bovš. *bārná:te -à:m* ‘preganjati se, divjati, loviti se’ (Ivančič Kutin 2007); deverb nomen actionis *brīznajne* ‘mačje gonjenje, parjenje’, npr. *Patle se j pa unielu uakúl bajte anu strašnu cuilejne, pihajne mpa brīznajne* (cerklj. – Razpet 2006) ‘Potem pa se je okoli hiše začelo strašno cviljenje, pihanje in breznanje’, polj. *brēznajne* ‘mačje parjenje; nemoralno spolno občevanje ali mladostno razgrajanje’ (Škrlep 1999).

Isln. dial. **b’re:zən* m ‘parjenje mačk’ (zahodno).

⊕ Ker le na zahodnem sln. območju potrjena besedna družina nima pomen-skih ustreznih v drugih slov. jezikih in ker ob pozno izpričanem glagolu *brē-ziti se -im se* impf ‘goniti se (o mačkah)’ (Pleteršnik po Cigaletu 1860 s.v. *brunften* (von Katzen): *breziti se* in Janežiču 1893: *breziti se -im se* ‘Brunften (v. Katzen)’)) obstaja tudi glagol *brestiti se -im se* = briš. *bri’astat se* ‘pariti se (o živalih)’ (Erzetič 2007), prim. *mačke se brestijo* ‘mačke se gonijo’ (bkr. – Pleteršnik), kar je fonetična varianta k *mrestiti se -im se* ‘pariti se (o gadih, divjih petelinih, jelenih)’ (Pleteršnik), je možno, da se je na podlagi sln. korenske homonimije med ftn *brēst* m ‘Ulmus’ in glagola *brestiti se* ‘pariti se (o živalih)’ ustvarila ljudskoetimološka povezava, ki je povzročila, da se je podobno razmerje realiziralo tudi pri ftn *brēza* f ‘Betula’ in nastal je neologistični denom *brēziti se* ‘goniti se’, novi pomen pa se je prenesel tudi na subst *brēzen* m, g -zna ‘marec; april’, ker se v spomladanskih mesecih živali pariyo. Formalno in pomensko izhodišče te sln. po analogiji nastale besedne družine je denom *brēziti se* ‘goniti se’, zato ni povsem prepričljiva domneva Bezlaja ESSJ: I, 43, da naj bi se pomenski premik realiziral šele v subst *brēzen* m, g -zna ‘marec; april’ → ‘pojanje mačk’. Ker p. *marcować się* ‘goniti se’ (S. Torkar, ustno), dial. tudi *marczyk się* ‘isto’ (Karłowicz SGP) kot denom iz *marzec* ‘marec’ (in ne tudi ‘gonjenje, pojanje’) kaže, da bi se pomen ‘goniti se’ v sln. *brēznati se* lahko razvil tudi, če bi bil denom iz *brēzen* m ‘marec; april’, sta na nastanek te sln. dial. besedne družine lahko vplivala dva dejavnika, tj. denom *brēznati se* ← *brēzen* m ‘marec; april’ in razmerje *brēst* m ‘Ulmus’ : *brestiti se* ‘pariti se (o živalih)’ → *brēza* f ‘Betula’ : x = *brēziti se* ‘goniti se (o mačkah)’.

► **brestiti se**

brezeti

ESSJ s.v. *brēsk*

brežeti -i impf ‘daniti se’, npr. *solnce za goro brezi* (dol. – Pleteršnik po Miklošiču 1886: 21).

Psln. **brēžeti* (?).

◀ **psl.** dial. **brēžeti* (?).

⊕ Glagol je s sin *brezděti* -í impf 'daniti se' (dol. – Pleteršnik po Miklošiču l.c.) gotovo soroden s psl. **brězgv* m 'jutranji svit, zora' = str. *brězgv* 'diluculum' in psl. sin **brěskv* m = sln. *brěsk* m 'jutranji svit' ter nadalje s psl. ftn **bērza* f 'Betula' = sln. *bręza* 'isto' (Miklošič l.c.; Berneker: 85; Bezljaj ESSJ: I, 42; Skok: I, 207). Ker se v njih ohranja pide. koren s prvotno strukturo **b^hreH₁g'* - 'zasijati, zablesteti', prim. sti. *bhrājate* 'blesteti, sijati', *bhrāj-* f 'blesk', *bhrājá-* adj 'žareč, svetlikajoč se', mav. *brāzaiti* 'sijati', *brāz-* 'blesk' (Miklošič l.c.; LIV²: 92; Mayrhofer: II, 279s.), ki bi se realiziral kot psl. **brěz-*, je možno, da je sln. *brezěti* arhaični ostanek denom glagola, ki je bil zaradi akcentskih razmer bolj verjetno kot iz korenskega subst, ki se ohranja v sti. in av., tvorjen iz adj predloge, ki jo potrjuje sti. *bhrājá-*; sln. varianta *brezděti* tako kot psl. **brězgati* 'svitati se' (= stp. *brzazgac* 'dilucescere', slš. dial. *brizgac* 'daniti se' – SP: 1, 375), sekundarno **brěskati*, lahko izvira iz obdobja nastajanja fonetičnih variant tipa **b₁rzv* 'hiter' : **b₁rzdv* 'isto' : **b₁rzgv*; **b₂zv* m 'Sambucus' : **b₂zdv* 'isto' : **b₂zgv* (o slednjih Šivic-Dular, Zb Bezljaj 2012: 231ss.) iz prvotnih tipa **b₁rzv* : **b₁rgv* (Miklošič o.c.: 11), ki so zaradi lit. *burzdùs* : *burzgùs* (oboje 'hiter') starejše od praslovanščine. Miklošičeva domneva o dvojnih, satemskih in kentumskih refleksih v slov., se potrjuje tudi v tej besedni družini, saj sln. ohranja tudi kentumsko varianto pide. korena **b^hreH₁g'* - v *brěgniti* *brěgnem* pf 'zasijati', npr. *solnce bregne skozi oblake*, *obrěgniti se obrěgnem se* 'zjasniti se', npr. *nebo se je obregnilo* (oboje Pleteršnik po Trstenjaku), kot je opozoril že Bezljaj v ESSJ PZ 1963: 10 in opustil v ESSJ.

Obstoja č. *březditi se* 'daniti se', ki ga omenja Skok l.c., drugi viri ne potrjujejo, ampak Jungmann navaja le č. *bříziti se -ím se* 'daniti se', kar je verjetno denom od **brězgv* m 'jutranji svit, zora'.

► **bresk** ► **breza**¹

breziti se → **brezen**²

ESSJ *brěziti se*

breznica

ESSJ ∅

brěznica f 'vrsta hruške; vrsta jabolka' (Pleteršnik po Cafu); v narečjih: štaj. zgsav. *b^hrě:z^hnc^a* f 'okrogla, srednje debela hruška, zrela v začetku julija' s sin *dobrica* (Zadrečka dolina – Weiss 1998), pkm. *b^hre:iz^hnece* f pl 'vrsta sliv' (Gornji Senik – Bajzek Lukač 2009).

Isln. dial. **brěznica* f (< psln. **brěznica* < psl. **bērznica*).

⊕ Nejasno.

Izvajanje iz sln. *brězen* m, g *-zna* 'marec', 'april', kar bi impliciralo, da so sadeži poimenovani po času zorenja, ne pride v poštev, ker jabolka in hruške v teh mesecih ne zorijo. Morda gre za prvotno poimenovanje sadežev z značilnimi svetlimi/belimi lisami, ki so asociirali na brezovo lubje, in je treba

izhajati iz subst **běrz-ъn-ica*, ki je bil prek adj **běrz-ъnъ* tvorjen iz ftn *brěza* f ‘Betula’ < psl. **běrza* ‘isto’.

► **breza**¹

briznja *ESSJ* ∅

brízŋa f ‘breza’, tudi *brízŋâ* ‘isto’ (primor. rez. (Osojane/Oseacco) – SLA).

Psln. dial. ftn **brězn’a* ‘breza’ (zahodno).

< **psl.** dial. **běrzъn’a* ‘breza’.

⊕ Nejasno.

V odnosu do splošno slov. **běrza* ‘breza’ v besedotvornem oziru osamljena in nejasna tvorba. Tvorjenke tipa **golŷa* → **golŷ-ъn’a* (SP: 1, 138) praviloma s svojo besedotvorno podstavo niso sinonimne. Zaradi rez. -î- kot odraza novocirkumfektiranega jata in zaradi -î- ni mogoče predpostaviti, da bi bil leksem fonetično razvit iz psl. **běrzina* v funkciji singulativa, kot je npr. hrv. *brězina* ‘breza’.

V formalnem razmerju med genitivom splošno sln. *děž* m, g *dežjâ* ‘pluvia’ in rez. *děš*, g *dažnjŷ* je rezijanski -n- v stranskih sklonih rezultat zgodnje disimilacije *d : d’* → *d : n’* (Ramovš 1935: 33), ki je pri razlagi nastanka rez. *brízŋa* ni mogoče aplicirati.

► **breza**¹

broč

ESSJ ∅

brōč m, g *brōča* ‘rastlina z rdečim barvilom v koreniki’ (dial. – SSKJ) = ‘Rubia tinctorum’, *brōč* ‘Krapp (rubia tinctorum)’ (Pleteršnik), *broč* ‘Krapp’ (Cigale 1880).

⊕ Denom adj *brōčev*, f -a (SSKJ); denom *brōčiti* *brōčim* impf ‘rdeče barvati’, npr. *bročiti pirhe* ‘rdeče barvati pirhe’ (gor. – SSKJ), *brōčiti -im* ‘rdeče barvati’, npr. *bročiti jajca*, *s krvjo bročiti* (Pleteršnik), *Sedeval sem tam gori, kadar je jutranja zarja bročila velikanovo teme* (Mencinger, Moja hoja na Triglav, 1897), gor. *brōčat brō:čam* ‘barvati pirhe’ (Kropa – Škofic Diss. 1996: 278 z oznako starinski); deverb *bročivo* ‘Krapproth’ (Pleteršnik; Cigale 1880); *broč:lka* ‘rdeča barva za pirhe’ (Kropa – Škofic Diss. 1996: 278 z oznako starinski).

Psln. **brōč* m ‘Rubia tinctorum’.

- = csl. *broštъ* m ‘purpura’, hrv. *brōč*, g *brōča* ‘Rubia tinctorum’, ‘rdeča barva za barvanje pirhov’ (Vodice), *brōč* m, g *bročâ* ‘Rubia tinctorum, Krapp, Farbenröthe’ (ČDL), leta 1670 *brouch* ‘Rubia’ (Habeliéc), srb. *brōč*, *brōča* ‘rastlina z rdečim koreninom, ki se uporablja za barvanje jajc’, tudi *brōčika* ‘Rubia tinctorum’ (Vojvodina – RSGV), mak. *brok* ‘isto’ (TRMJ), blg. *brošt* in po sekundarni dial. pridobitvi zvena *brožd* ter *broč*, dial. refleksa iz prvotnega *brošt* (BER: 1, 81, 80), ukr. *brič*, g *bročâ* ‘Genista tinctoria’ (Grinčenko), *brič* ‘Rubia tinctorum’, *broča* ‘isto’, *brošč* (Makowiecki 1936:

317), p. *brocz* 'rdeča tekočina, rdeč sok', dial. 'Rubia tinctorum', kar je najverjetneje izposojeno iz ukr. (Jokl, Zb Jagić 1908: 485; Borys 2005: 39), stč. *brotec* 'isto', nč. *zbrotiti* 'omadeževati', z. *krvi* 'okrvaviti', *broc* 'Rubia tinctorum', *brot* 'isto', *brotec*, *brotno* (Rystonová 2007: 341), toda stsl. *broštenъ* 'rdeče pobarvan', *obroštenъ* 'isto' kot ptc denom glagola **brotiti* ali **bro'titi*;

< **psl.** **bròt'ь* m (ap B) 'Rubia tinctorum' (in zaradi denom **brotiti* najbolj verjetno tudi **brot'ь* m 'isto').

⇨ lat. *bractea* 'škrlat' in ne iz *brattea* 'isto' (⇨ slov. ***bročb*) s primarnim pomenom 'zlata ploščica' (Jokl l.c.; Walde-Hofmann³: I, 109; Vasmer: I, 220s.; Machek 1968: 68; Skok: I, 215; ÈSSJa: 3, 40s.); pomen 'škrlat' je v besedi posledica vpliva lat. *blatta* 'kaplja krvi, škrlat' (Walde-Hofmann l.c.).

Ker slov. tvorjenk z osnovo **brot-* ni mogoče tako kot jslov. tipa sln. *brošč* (> **brot'ьcb*) razložiti z interno slov. fonetiko, je možno, da je ob lat. *bractea*, *brattea* 'škrlat' obstajala tudi sinonimna varianta **bratta* (prim. lat. *blatta* 'kaplja krvi, škrlat'), ki je bila v psl. izposojena kot **brot'ь*.

Izposoja iz gr. βρότος 'kri' (Berneker: 88), kjer vzglasje βρ- ni primarno grško, je tudi zaradi večinskega izglasja psl. **brot'ь* manj verjetna.

R. *brusk* 'Rubia tinctorum' s tem psl. latinizmom ni v nobeni povezavi, ampak spada v besedno družino r. *brúska* 'brusnica' (Vasmer l.c.; Anikin: 4, 278s.). Romun. *bro'chiũ*, *bro'ciũ* 'Rubia tinctorum' je bilo izposojeno iz ukr. (Miklošič 1886: 22) ali iz srb. (Tiktin: I, 225).

ⓈBD

Lat. *bractea* 'škrlat' (*brattea* 'isto'):

⇨ psl. **bròt'ь* m 'škrlat' → 'Rubia tinctorum' > sln. *broč*;
jslov. **brot'ьcb* 'Rubia tinctorum' >> sln. *brošč*.

⇒ brošč

brzen²

ESSJ s.v. *břz*

břzen adj, f -*zna* 'ljubek, zelo čeden' (kor. – Pleteršnik po Cafu), npr. *brzno dekle* (Pleteršnik po Cafu), *brzen gospod* (zilj. – Pleteršnik), adv *brzno* (*poje zvon*) (Pleteršnik po Cafu) 'lepo (poje zvon)'; v narečjih: kor. rož. *břzan* adj, f -*zna* 'fleten, prijeten, čeden' (Šašel 1957), pkm. *břzen* adj, f -*zna* 'brhek' poleg 'hiter' (Beltinci – Novak 1996).

Ⓢ 18. st.: *bersen* 'staatlich, priden, fhteifen, sal, berhki, hud' poleg *bresen* 'trefflich, gofpodaſhen, sal, hud, priden' (Gutsman).

Psln. **břzan* adj 'izvrsten, izreden ...' (severno).

< **psl.** dial. **břzъnъ* 'izvrsten, izreden ...' ← 'hiter'.

Ⓢ Bezlaj ESSJ: I, 50 je sklepal na pomenski razvoj v okviru besedne družine *břz* adj 'hiter' < psl. **břzъ* 'isto', sln. dial. *břzen* adj, f -*zna* 'hiter', tudi *brzân*, n *brznô* (< **břzъnъ* (ap C)), ki ga potrjuje tudi zahodno slov. gradivo s p. *bardzo* adv 'zelo, močno, izredno, dobro' < psl. **břzъ*. Pomenski razvoj

se je torej realiziral na podlagi percepcije, da je ljubko, čedno, lepo ... izredno, odlično, izvrstno tako, ki je hitro.

Gutsmanov zapis *bresen* lahko ob njegovem *bersen* predstavlja tiskarsko napako.

► **brzen¹**

bula²

ESSJ 0

búla f 'grič' (nad. (Jeronišče, Livek) – SLA), ter. *búla* 'isto' (Kred – SLA), *búla* 'hribček' (Spinozzi Monai 2009: 107), bovš. *bú:la* 'grič' (Ivančič Kutin 2007), tolm. *búla* 'grič', 'oteklina' (DTZ 1993: 179).

Ⓣ Denom adj tolm. *'bu:last*, f -a 'gričevnat' (Čujec Stres 2010).

Ⓢ V nad. je pogosto sestavina večbesednih v mtpn, prim. *Γó:mpuua bú:la*, *Jú:rcova bú:la*, *Na bú:l*, *Pod Γò:mpouo bù:lo*, *Žuà:nova bú:la* (Šekli 2008: 58, 81, 93, 131), ter. *búla svētā ybrnčēja* 'hribček svetega Jerneja = Bartolomeja, it. *Monte S. Lorenzo*' (Spinozzi Monai l.c.).

Isln. **bu:la* 'manjša vzpetina, hribček' (zahodno).

Ⓤ Po metafori nastalo iz sln. *búla* 'oblasta oteklina', čeprav ni mogoče povsem izključiti, da se geografski termin metaforičnega izvora ni razvil iz pomenske stopnje 'glava', ki jo potrjuje tolm. *'bu:la* f 'glava', npr. *'bu:la mā 'bali* 'glava me boli' (Čujec Stres 2010).

► **bula¹**

buta¹ ESSJ búta

búta f 'tepec' (Pleteršnik po Cafu in Levstiku); v narečjih: štaj. zgsav. *'buta* f 'neumna, nespametna ženska' (Zadrečka dolina – Weiss 1998), prleš. *búta* f 'neumnica' (Rajh 2010) z izostankom labializacije zaradi ekspresivnosti besede (prim. Furlan 2016: 105s.).

Ⓣ Denom adj *búta*st, f -a 'omejen, neumen, nespameten' (SSKJ), cerklj. *'butast* 'čudaški, omejen' (Kenda-Jež Diss. 2002: *26), črnovr. *búta*st 'neumen' (Tominec 1964), štaj. zgsav. *'butast* 'neumen, nespameten' ob 'trd (o kruhu)' (Zadrečka dolina – Weiss 1998), pkm. *'butastę* 'butast' (Gornji Senik – Bajzek Lukač 2009), *búta*sti 'neumen' (Porabje – Mukič 2005), stpkm. *búta*sti 'neumen, zabit' (Novak 2006); denom subst pkm. *bútaš* m 'cepec, butec' (Porabje – Mukič 2005). Ⓣ^H 19. st.: *bútaft* 'verstockt, tölpisch' (Murko 1833¹).

Isln. **búta* f 'tepec' ← 'kij, tolkač'.

- Sln. adj *búta*st je enako srb. dial. *búta*st 'neumen' (Vojvodina – RSGV: 1, 158).

Ⓤ Gotovo korensko sorodno s sln. *búta*ti 'suvati, tolči, udarjati'. Ker se ekspresivne oznake tipa *tepec* 'omejen, neumen človek' pogosto razvijejo iz poimenovanj za palice, gorjače ipd., kot ponazarja tudi sln. razmerje *bútec* 'tepec' (SSKJ) : 'kij, tolkač' (Gutsman), je verjetno, da je psl. deverbativ

**būta*, potem ko je v glagolu **būtati* prišlo do pomenskega razvoja v ‘tolči, udarjati, suvati’ iz ‘pihati’, kot nomen instrumenti pridobil pomen *‘tolkač, kij ipd.’. Bezljaj ESSJ: I, 55 je *būta* ‘tepec’ že uvrstil v slov. polisemantično besedno družino **būtati*, enako je ta sln. leksem v ÈSSJa: 3, 101s. uvrščen med pomenske odtenke psl. deverbativa **būta*.

V EWU: 150 se zaradi madž. gradiva, kot je *buta* ‘neumen’, *butus* ‘isto’ poleg ‘tepček’, sln. adj *būstast* izvaja iz madžarščine, kar je zaradi slov. besedne družine **būtati* bolj verjetno prav obratno, da je bilo madž. *buta* izposojeno iz slov. Tudi č. dial. *but’och* ‘nerodnež’ je kljub Machku 1968: 78, ki sklepa o madž. izposojenki v češčini, bolj verjetno slovanskega izvora in tvorjenka tipa **svp’ohv* ‘kdor rad spi, zaspane’ = p. *špioch* ‘zaspane’ ← **svpati* ‘spati’ (SP: 1, 73) iz glagola **būtati* ‘tolči, udarjati, suvati’.

► **butati**

buta²

ESSJ Ø

buta f ‘bula’ (bkr. – Šašelj 1906).

Psln. **buta* f ‘bula’ (bkr.).

- = hrv. kajk. *būta* f, g *butě* ‘golša, gnojna oteklina pod svinjinim vratom’ (Gola – Večenaj – Lončarić 1997), srb. dial. *būta* ‘bula, izrastek (na telesu človeka, živali ali dreves); drevesna grča’ (Rečnik SANU), toda blg. dial. *būca* ‘oteklina, izrastek’ (citirano po ÈSSJa: 3, 103); < **psl.** dial. **būta* f ‘bula’ (ap A).

⊕ Zaradi p. *buta* ‘nadutost, ošabnost, ponos, predrznost’, stp. *bucic się* ‘ošaben biti’, ukr. dial. *butá* f, g -*tý* ‘ponos, oholost, ošabnost, napuh’, *butáty* -*áju* ‘ponosen biti, ošaben biti’, *bútnyj* ‘ošaben, nadut’, ki je do sln.-hrv.-srb. **būta* v primerljivem pomenskem razmerju kot korensko medsebojno sorodno sln. *na-pūh* m ‘ošabnost’ do *puh-ōr* m ‘vodni mehur’ (← psl. **pu-ha-ti* ‘pihati’), je bula/izrastek s subst **būta/būťca* f ‘bula’ označena kot napihljen/otekel predmet in odraža psl. deverbativ **buta* ‘pihanje/otekanje/večanje (→ nadutost)’ glagola **būtati*, a ne iz pomenske stopnje *‘suvati, udarjati, tolči’ (prim. hrv. *būtati* ‘suvati’), kot se domneva v SP: 1, 455 in ÈSSJa: 3, 101s., ampak bolj verjetno iz prvotnejše ‘pihati (→ suvati ...), ki jo še potrjuje korensko soroden glagol **bu-ha-ti* (prim. sln. *zabúhel*, f -*hla* ‘otekel = napihljen’) in **būla*, prim. sln. *būla* ‘oteklina, nabreklina’, hrv. gradišč. *būla* ‘bula’, p. dial. *būla* ‘krogla, bula’.

► **butati**

buta³

ESSJ s.v. *būta*

būta f ‘debeloglavec (o človeku)’ (Pleteršnik po Miklošičevem slovarskem gradivu).

⊕ *būtec* m, g -*tca* ‘debeloglavec’ (Pleteršnik), *butec* ‘Grosskopf, glavač, glaván, debeloglavec’ (Cigale 1860); *būtělj* ‘Grosskopf’ (Janežič 1893) /butəlʲ/.

Isln. **buta* f ‘debeloglavec’ ← slov. adj **butъ* ‘debel’ ali sln. *butoglavac* ‘debeloglavec’.

- Prim. pomensko najbližje r. dial. *butétъ* ‘rediti se, debeliti se’, *butúz* m ‘debelušček’, ukr. *butíty* ‘rediti se, debeliti se’ (Vasmer: I, 253).

⊕ Pomenski odtенок ‘debel’ se je v slov. besedni družini **but-* enako kot v **bot-* (► botiti se) verjetno razvil iz predstopnje **‘otekel/napihnjen’ = *‘okrogel’* (Bezljaj ESSJ: I, 55). Sem je treba priključiti sln. *butoglavac* m, g *-vca* ‘paglavec (žabji mladič) = Kaulkopf’ (Povžane – Pleteršnik po Erjavcu, LMS 1879, 130), tj. **‘debeloglava (žaba)’*, iz česar je po krnitvi lahko nastalo *butéc* m, g *-tca* ‘paglavec (žabji mladič)’ (Lašče – Erjavec l.c.). Kompoz nakazuje na obstoj psl. adj **butъ* ‘debel’, zaradi česar sta r.-ukr. glagola **butěti* verjetno denominativa, sln. *búta* ‘debeloglavec (o človeku)’ pa je lahko substantivizirani adj tipa psl. **lúda* ← adj **lúdъ* (o tem Furlan, SR 51/posebna številka, 2003, 13ss.) ali pa je nastal po krnitvi kompoz **butoglavac* **‘debeloglavec (o človeku/živali)’ < *buto-golъьъ* ← adj **buto-golъь(ǐb)* ‘tak, ki ima debelo/veliko glavo’.

► **butati**

butec

ESSJ s.v. *búta*

bútec m, g *-tca* ‘neumen, omejen človek’ (SSKJ); v narečjih: rovt. črnovr. *búc* ‘zabit človek’ (Tominec 1964).

⊙ Onimizirano v Bevkovem atpn *Butec*, ki je tudi naslov njegove črtice, v kateri razloži *Sin je bil slabotnega telesa, a debele glave, a kljub debeli glavi počasne pameti, zato so ga klicali za Butca.* (Bevk, *Butec*, 1938/1939; vir: dLib.si). Pomenska obrazložitev atpn nakazuje, da se je zaradi dveh pomenov ‘debel’ in ‘zabit, neumen’ osnove *but-* sém ‘debel’ začel povezovati s sémom ‘zabit, neumen ipd.’.

Isln. **bu:tac* m ‘kij, tolkač’ → ‘neumen, duševno ali duhovno omejen človek’.

⊕ Že v slovenščini verjetno pomensko razvito iz sln. *butec* ‘kij, trkelj’, kar je v 18. st. izpričano pri Gutsmanu: *butez* ‘Schlägel, kiz, kizhiz, terkel, nabijazh, nabijalu, trepaunik, butiza, zhiz’ /butec/. K pomenskemu razvoju prim. sln. *tépec* ‘omejen, neumen človek’ in ‘kij, tolkač’ (Pleteršnik; SSKJ). Izhodno **butъьъ* **‘tolkač’* je deverbativni nomen agentis iz glagola **bútati* ‘suvati, udarjati, tolči’ = sln. *bútati*. K besedotvorju prim. sln. *tépec* k *tépsti* ‘tolči, udarjati’ (SP: 1, 100).

► **butati**

butelj¹

ESSJ s.v. *búta*

bútelj m, g *-na/-tlja* ‘neumen, omejen človek’ (SSKJ); v narečjih: kor. obir. *bú:təl* m, g *-na/-a* ‘Provinzler, Dickschädel’ (Karničar 1990), primor. jnotr. *bútəl* (Dolnje Vreme – Rigler 1963: 35), bovš. *bú:tļē* m, g *-tļna/-tļnē* ‘tepec,

butelj, neumnež' (Ivančič Kutin 2007), rovt. črnovr. *bútľ* m, g -*nq* 'zabit človek' (Tominec 1964), tolm. *'butli indecl* 'neumnež' (Čujec Stres 2010), štaj. zgsav. *'but'ľ* m, g -*na* 'omejen, neumen človek' (Zadrecka dolina – Weiss 1998), panon. pkm. *'butľę* m, g -*ęna* 'buteč' (Gornji Senik – Bajzek Lukač 2009), prleš. *'butľ* m, g -*la* 'neumnež, prismoda' (Rajh 2010).

Ⓣ Strukturalno izpeljanko v cerklj. *'butľc* m, g -*a* 'omejen, neumen človek' (Kenda-Jež Diss. 2002: *26) lahko posredno potrjuje štaj. zgsav. dem *'but'ľččak* m, g -*čka* (Zadrecka dolina – Weiss 1998).

Ⓢ Cgn *Butelj* (ZSSP) *'neumen, duševno ali duhovno omejen človek, tepec'.

Psln. **butəl'* m 'neumen, duševno ali duhovno omejen človek, tepec' (splošno).

- Prim. r. dial. *bútľja* 'grob, robot, nekultiviran človek, tepec' (arhang., pskov.). < **psl.** dial. nomena agentis **butəl'ь* in **butəl'a* (?).

Ⓢ Anikin: 5, 220 ni poznal slovenske ustreznice in je kot možno razlago za r. *bútľja* navedel metaforični prenos iz r. *bútľja* 'steklenica, večja steklenica', kar ni prepričljivo. Sln.-r. besedi sta gotovo korensko sorodni s sln. sin *búta* f 'tepec' in *bútec* m 'tepec' (Bezljaj ESSJ: I, 55), a je v tej slov. besedni družini težko ugotoviti, ali sta sln. in r. samostalnik izpeljanki tipa *brada* 'barba' → *bradelj* 'kar je v zvezi z brado = obradek' iz *búta* 'tepec' (► *buta*¹) ali pa de-verbativna nomena agentis tipa *trkelj* m, g -*klja* 'tolkač' ← *trkati* 'tolči ipd.' iz glagola **būtati* 'suvati, udarjati, tolči' z enakim pomenskim razvojem kot v sin *bútec* 'tepec' ← 'kij, tolkač'.

Fonetično in pomensko neprepričljivo izvajanje iz nepreglašene oblike srvn. *būtilo* 'birič' (Ludvik, *Linguistica* I, 1955, 67s.; isti, *JiS* IV, 1958/59, 222) je zavrnil že Bezljaj l.c.

► **butati**

butelj² → butolj

ESSJ 0

butira

ESSJ 0

butiera f 'hruška maslenka' (cerklj. – Razpet 2006), *bu'ti:ra* f 'sočna pozna hruška rjave barve' (Kenda-Jež Diss. 2002: *26), toda nad. *butier* m 'vrsta hrušk' (Špehonja 2003 s.v. *pera*), *butieri* m, pl *butieri* 'vrsta okroglih in temnih hrušk' (Rigoni-Salvino 1999 s.v. *pera*).

Isln. **bu'ti:r* m 'hruška maslenka' (zahodno);

verjetno pod vplivom generične oznake *hrúška* 'pirum' feminizirano v **bu'ti:ra*.

- ⇔ it. trž. (*pero*) *butiro* 'maslena hruška = maslenka' (Doria 1987) z adjektiviziranim subst *butirro* 'maslo', srlat. *butirum* 'smetana', lat. *būtýrum* 'maslo' ⇔ gr. βούτῦρον n 'kravji sir' (Battisti-Alessio: 614).

Ⓢ Hruške z mehkim in sladkim mesom so s temeljnim sémom 'maslo' motivirane tudi v it. *pera burrona* 'hruška maslenka' k *burro* 'maslo' (Battisti-Alessio: 640), frc. *beurré* 'hruška maslenka' k *beurre* 'maslo', n. *Butterbirne*

‘maslenka’ k *Butter* ‘maslo’. Sln. sin *maslĕnka* ‘hruška z mehkim in sladkim mesom’ (SSKJ), *maslenka* ‘Butterbirn’ (Cigale 1860) ← **maslena hruška* je bil poslovenjen iz sln. *pŭtrnica* f ‘maslenka’ (Pleteršnik), *puternica* (Cigale 1860 s.v. *Butterbirn*), *3 plemena žlahtnih puternic* (Kmetijske in rokodelske novice IV, 1846, 202; vir: IMP) ‘3 vrste žlahtnih maslenk’, črnovr. *pŭtrncȁ* ‘vrsta hrušk’ (Tominec 1964), kalka po n. *Butterbirne*: sln. *pŭter* m, g -*tra* ‘maslo’ → **putr-na hruška* → *putrn-ica*.

butoglavec → buta³

ESSJ 0

butolj

ESSJ 0

‘bütol m, g -*a* ‘vrsta jabolk’ (prleš. – Rajh 2010), *butolj* ‘Name eines Apfelbaumes’ (Janežič 1851).

Ⓣ *butolĕnka* f ‘neko jabolko’ (mariborska okolica – Erjavec, LMS 1882–1883, 1883, 316).

Ⓜ 19. st.: *bütolj* m ‘Name eines Apfelbaumes’ (Murko 1833¹).

Isln. **‘bu:tol’* m ‘vrsta jabolk’.

ⓔ Nejasno.

Erjavec l.c. je v mariborski okolici zabeležil tudi *bütelj* ‘vrsta jabolk’, kar Pleteršnik predstavlja s pomenom ‘vrsta debelih jabolk’, a sln. dial. **‘bu:tol’* ne more biti fonetično razvito iz tega leksema, možno pa je, da je z njim korensko sorodno in oboje izpeljano iz psl. dial. **bŭta* *‘nekaj napihnjenege, otečenega, okroglega, debelega ipd.’ (prim. sln. dial. *bŭta* ‘bula’ : *bŭta* ‘debeloglavec’). K variantnemu besedotvorju prim. **bŭbŭl’b* : **bŭbol’b* ← **bŭba* ‘mehur, izrastek na telesu/rastlini’ (SP: 1, 109).

► **buta**²

col³

ESSJ *cōl* II

cōl m, g -*a* ‘klada’ (Pleteršnik po Cafu), *cole za drva žagati* (Pleteršnik po Cafu); *cole imenujejo male lesene krlje, s katerimi po zimi netijo, da vidijo predice presti* (Solčava na Štajerskem – Pleteršnik); v narečjih: kor. podjun. *cwá:w* m ‘z drevesnega debla odžagan kos lesa’ (TSVK).

Ⓣ Denom *cōliti -im* impf ‘cole za drva sekati ali žagati’ (Pleteršnik po Cafu); kor. podjun. dem *cō:lej* ‘majhen, z drevesnega debla odžagan kos lesa’, kol *cō:lje* ‘z drevesnega debla odžagani kosi lesa’ (TSVK; Zdovc 1972: 94).

Isln. **‘co:l* m *‘odžagan kos lesa’.

⇔ srvn. *zol* m ‘kos cilindrične oblike, drevesna klada, drevesno deblo; čep, klin, zatič’ (Lexer: III, 1147), bav. n. *Zoll* m, *Zollen* m, f ‘kepa cilindrične oblike; klada’ (Pleteršnik; Striedter-Temps 1963: 104; Bezljaj ESSJ: I, 67).

ⓔ V severni Nemčiji je srvn. *zol* v 15. st. začelo označevati dolžinsko mero približno 2,5 cm (► *cola*²) in izpodrinilo starejši srvn. *dūme* ‘palec’ in *vinger*

‘prst’, zaradi česar je možno, da je srvn. *zol* prvotno pomenilo *‘krajši odre-zan kos lesa’ (Pfeifer⁵: 1622).

drogva

ESSJ 0

drogva f ‘droga’ (Kartoteka SSKJ; Besedišče 1987).

Isln. *drogva* f ‘droga’; knjižna izposojenka.

⇨ nvn. zastarelega *Drogue* ‘droga’, danes *Droge* ‘isto’.

Beseda *drogva* predstavlja repliko nvn. pisne variante *Drogue*, ki se je do uveljavitve zapisovanja *Droge* uporabljala kot citatna beseda iz frc. *drogue* ‘droga’, tudi *droguerie* (Furlan 2016: 53 z op. 99).

► **droga**

flum¹

ESSJ 0

flym m ‘velika reka’ (istr. šavr. (Boršt) – Giljanović Diss. 2011: 435).

Isln. dial. **flu:m* m ‘reka’ (Istra).

⇨ istr. rom. **flum* m ‘reka’.

⊕ Tako kot na Krku potrjeno *floim* ‘reka’ (Bartoli 1906: II, 346), v Miljah *flun* ‘isto’ (Zudini-Dorsi 1981), furl. *flum*, *flun* (NP), stfrc. *flum*, prov. *flum* (Meyer-Lübke: 3388) in it. *fiume* fonetično razvito iz rom. **flume* ‘vodni tok = reka’ < lat. *flūmen* n, g *-inis* ‘tok = tekoča voda; reka’, kar je nomen actionis iz *fluō -ere* ‘teči (o vodi)’ (Furlan, MR 2016: 157–160; Giljanović l.c.; de Vaan 2008: 228).

flum²

ESSJ 0

flum m ‘mivka’, npr. *Dal na Rik sa načidal za čiu kamjuon fluma* ‘Doli pri Reki so natovorili za kamion mivke’ (cerklj. – Razpet 2006), cerklj. *flum* m, g *-a* ‘mivka’, tudi *flun* ‘isto’ (Kenda-Jež Diss. 2002: *74).

⊕ Denom adj v cerklj. *flumast*, f *-a* ‘mivkast, peščen’, npr. *flumasta 'zemle* (Kenda-Jež l.c.).

⊙ Sem mtpn *Flum* ‘parcela v naselju Batuje v o. Ajdovščina’, ‘parcela v naseljih Dolnji Zemon, Šembije, Mala Bukovica, Velika Bukovica, Tominje, Vrbovo v o. Ilirska Bistrica’, ‘parcela v naselju Šembije v o. Ilirska Bistrica’ (LiAK), mtpn *Flumlje* kol ‘parcela v naselju Vrbica v o. Ilirska Bistrica’ (LiAK), mtpn *Flumje* kol ‘parcela v naselju Koseze v o. Ilirska Bistrica’ (LiAK), *F'lume* ‘močvirje v gozdu’ (Čadrg – Ivančič Kutin, *Traditiones* 35/1, 2006, 148).

Isln. dial. **flum* m ‘mivka = droben pesek = prod’ (zahodno).

⇨ rom. **flume* m ‘vodni tok; naplavina’, nato v sln. ‘mivka’.

⊕ Gotovo izposojenka iz istega rom. leksema kot sln. istr. šavr. *flym* m ‘velika reka’ (► *flum¹*). Ker areal izposojenke obsega tako cerkljansko kot notranjsko narečje (Ilirska Bistrica, Ajdovščina) in ker refleksi rom. **flume* ‘vodni tok, reka’ < lat. *flūmen* n, g *-inis* ‘tok = tekoča voda, reka’ pomena

‘mivka = droben pesek’ ne potrjujejo, čeprav se iz prvotnega pomena ‘vodni tok’ lahko realizira, kot ponazarja psl. **prôdъ* m ‘vodni tok; kar vodni tok naplavi na obrežje = naplavina = kamenje ipd.’, prim. sln. *prôd* m ‘kamenje, ki ga je nanesa, zaoblila voda’ (SSKJ), toda ukr. *prúd* ‘hitri vodni tok’, č. *proud* ‘tok, curek’, je verjetno, da se je izposoja iz rom. predloge **flume* realizirala še v generični pomenski stopnji ‘vodni tok’ in da je rom. izposojenka šele v sln. pridobila pomen ‘mivka’. K temu napeljuje tudi tolm. *flúm* m ‘naplavljenno blato’ (Most na Soči – Kenda 1926), ki lahko predstavlja vmesno pomensko stopnjo od ‘vodni tok’ do ‘mivka = droben pesek’, tj. ‘naplavina’. Posebno pomensko specializacijo, morda iz pomenske stopnje ‘naplavina’, izpričuje samo v Parjah na Notranjskem zabeleženo *flým* ‘žabji mrest’ (SLA) < sln. **flu:m*, kjer je do take leksikalizacije lahko prišlo, ker žabji mrest kot otoček plava na vodni gladini, dokler ga vodni tok ne naplavi na obrežje. O tem Furlan, MR 2016: 160–169.

hardigata → ardigata

ESSJ 0

hardun

ESSJ 0

hãrdûn interj za izražanje podkrepitve trditve, npr. *hardun, kako ste pridni* (pog. – SSKJ).

⊕ Interjekcija v vlogi blažje kletvice je nastala po križanju med sinonimnima kletvicama *hardigata* in *mějdûn/mějdûn*, ki izražata podkrepitev trditve (SSKJ): *hardigata* × *mejdun* → *hardun* (Furlan, JZ 24/1, 2018, 133).

► **prmejdun** ► **hardigata**

harduš

ESSJ 0

'xa:r'duš interj za izražanje podkrepitve trditve (štaj. zgsav. (Zadrebčka dolina) – Weiss 1998).

⊕ Kletvica je posledica križanja med kletvicama *hardigata* in *prmejdûš/prmejdûš*, ki izraža močno podkrepitev trditve (SSKJ): *hardigata* × *prmejdûš* → *harduš* (Furlan, JZ 24/1, 2018, 133).

► **prmejdûš** ► **hardigata**

hlapec²

ESSJ s.v. *hlâpec*

hlâpec m, g -*pca* ‘sezuvač, zajec’, npr. *s hlapcem si je sezul škornje* ‘z zajcem/s sezuvačem si je sezul škornje’; beseda označuje tudi druga različna orodja, ki služijo kot opora, podstava, pomoč pri kakem opravilu, npr. *gospodinja je naslonila burkle na hlapca in porinila lonec v peč* ‘... na podstavek ...’; *stal je na hlapcu in jemal snope iz kozolca* ‘... na zdevalnem stolu = pripravi, na kateri stoji človek, ki snope žita v kozolec zлага ...’ (SSKJ; Pleteršnik); v narečjih: bovš. *hlâ:pc* ‘lestvi podobna pregrada v jaslih’ (Ivančič Kutin 2007), črnovr. *χlâpc* ‘priprava za sezuvanje čevljev;

priprava pri kozolcu za podajanje snopja; priprava, na katero se naslonijo burkle ali lopar, ko se podaja v peč', 'nategač, z njim se pritrdijo doge na stavniki', 'železna priprava namesto zglavnika v peči' (Tominec 1964), štaj. zgsav. *x'hlāpac*, g -*pac* 'zdevalni stol; sezuvač' (Zadrečka dolina – Weiss 1998), pkm. *lāpec* 'sezuvač' (Beltinci – Novak 1996).

Isln. **hlāpac* m 'orodje za ...' (splošno).

⇨^K nvn. *Knecht*, ki označuje različna orodja za nošnjo, oporo ipd.

Prim. tudi hrv. *hlāpac* 'orodje za obdelovanje lesa' (Rijeka – ARj), kajk. *hlapec* 'vrsta naprave v kuhinji' (Belostenec), *hlāpac*, g -*pac* 'priprava za obračanje ražnja' (Jurančič 1986), *lāpac*, g -*pac* 'sezuvač' (Žumberak – Skok, JA 33, 1912, 364), *hlāpec*, g -*pac* 'isto' (Lipljin 2002), čak. *hlapèc*, Npl *hlapci* 'žebelj, ki povezuje jarem s plugom' (Orlec na Cresu – Houtzagers 1985), *hlāpoc*, g -*pac* 'leseni zatič' (Turčič 2002), r. *holóp* 'sezuvač' (Dalb), p. *chłopiec* 'sezuvač; podstavek, ki se rabi pri izdelavi sira', pomor. *xłopc* 'sezuvač' (Lorentz).

⊕ V slovenščini tako kot v posameznih drugih slov. jezikih so to kalki po nvn. *Knecht*, ki poleg 'hlapec, servus' označuje tudi različna orodja, ki človeku služijo kot opora, podstava, pomoč pri kakem opravilu (Grimm: 11, 1396). Iz tega simpleksa je bilo izposojeno hrv. kajk. *knêht* 'sezuvač' (Lipljin 2002). Zaradi polisemantičnega nvn. *Knecht* 'orodje/naprava za ...' so bila za potrebe po razlikovanju, katero orodje *Knecht* označuje, tvorjena kompoz *Stiefelknecht* 'sezuvač' (← *Stiefel* '(visoki) škorenj' + *Knecht* 'hlapec'), tirol. n. *pfänneknecht* 'breznožni podstavek za ponev' (Schöpf: 328) itd.

► **hlapec**¹

ibovina

ESSJ 0

ibovina f 'cvetnonedeljska butara' (pkm. (Beltinci, Hotiza) – SLA), pkm. *ibavna* 'isto' (Turnišče – SLA).

Isln. **ibovina* 'velikonočna butara, presnec' (pkm.).

⊕ Ker je leksem v Beltincih homonimen z *ibovina* 'iva (vrbje)' (Novak 1996) < sln. dial. kol **ib-ov-ina*, je najbolj verjetno, da se je pomen 'cvetnonedeljska butara' prenesel iz prvotnega kolektivnega 'vrbovo šibje = ivovo šibje', ker so na tem območju za izdelovanje cvetnonedeljske butare morali uporabljati predvsem šibje vrbe iva = *Salix caprea*.

Na SZ sln. območju se ftn *iva* f 'Salix caprea' in njegove tvorjenke sporadično pojavljajo v fonetični realizaciji *iba* f 'Salix caprea', npr. slngoriš. *iba* f 'Salix caprea' (ob Ščavnici – Pleteršnik), prleš. *i:ba* 'iva' (Rajh 2010), adj *ibov* 'bachweiden' (Cigale 1860), prleš. *ibovec* 'vrsta vrbe' (Središče ob Dravi – SLA), *ibovec* m, g -*vca* 'neka iva, ki je večja od navadne' (Pleteršnik po Cafu). Na to fonetično dejstvo je posredno opozoril že Bezljaj ESSJ: I, 214 s.v. *iva*, neposredno pa Furlan, JZ 18/1, 2012, 59ss.

► **iva**

later

ESSJ 0

lâtər m, g *-tra* ‘mož, soprog’, pl *lâtri/lõttri* (kor. (Lovrenc na Pohorju) – SLA 1.1: 276; SLA), kor. *lâter* ‘isto’ (Ribnica na Pohorju, Lobnica – SLA 1.1 l.c.), *lâtər* ‘mož’ (kor. (Sveti Primož na Pohorju, Vuzenica, Zgornja Kapla) – SLA 1.1 l.c.).

Isln. **la:tər* m, g **la:tra* ‘mož’, deloma verjetno tudi **lo:tər* ‘isto’, prim. pluralno obliko v Lovrencu na Pohorju.

⊕ Nejasno.

Ajevski korenski vokal v govorih, kjer je oblika **la:tər* izpričana, ni mogel nastati iz ojevskega, prav tako tudi ne ojevski v pl *lõttri* iz ajevskega.

Pleteršnik po Cafu za območje Pohorja navaja, da se subst *lōter* m, g *-tra* ‘nemoralen, slab človek’ kot izposojenka iz srvn. *loter* ‘pridanič, navihanec; burkež’ (Striedter-Temps 1963: 172) uporablja v pomenu ‘možak, dedec’ in tudi kot zaničljiva oznaka za soproga, a internoslovenski pomenski razvoj ‘baraba, ničvrednež’ → ‘soprog’ ni verjeten zaradi tirol. n. *lotter*, ki se uporablja tudi kot nevtralna oznaka za moško osebo nasploh, v južnem Poinju pa označuje ljubčka (Schöpf: 399).

► **loter**

letkaESSJ *lêtkā*

lêtkā f ‘vreteno pri kolovratu’ (Pleteršnik), *letka* ‘Spulradspindel’ (Cigale 1880: 111, 155, z navedbo, da gre za terminološko izposojenko iz hrv.).

Isln. *lêtkā* f ‘vreteno pri kolovratu’; knjižna izposojenka.

⇐ hrv., srb. *lêtkā* ‘železna palica na vretenu, na katero se natakne cev, ko se navija preja’ (Karadžić; Rečnik SANU), čemur pomensko ustreza mak. *letka* ‘isto’ in blg. dial. *lêtkā* ‘vreteno pri kolovratu’ (Bezljaj ESSJ: II, 137); iz jslov. jezikov (srb. ali blg.) je bilo izposojeno romun. *letcă* f ‘Spuleisen’ (Bernard, RÉS 27, 1951, 34; Tiktin);

< **jslov.** tkalski termin **lêtkā*; temu formalno ustreza hrv. *lêtkā* ‘kdor hitro in lahko hodi’ (ARj), blg. *lêtkā* ‘ptica’ (Rečnik BAN), *letkà* ‘deska, letva’ (BER: III, 374), r. dial. *lêtkā* ‘letanje’, ‘kar teče’, ‘žrelo pri panju’, ‘žleb, po katerem pada moka iz žrmelj’, ukr. dial. *ľotka* ‘žrelo pri panju’, br. dial. *lêtkā* ‘žrelo pri panju’, ‘večja šibra’, ‘deščica pri žrelu v panju’, stč. *lêtkā* ‘ptica; katera koli leteča žival’, č. *letka* ‘močno pero v perutnici’, slš. *letka* ‘močnejše pero v peruti ali repu ptic’, p. *lotka* ‘perutnično pero’ (Bezljaj l.c.; ÈSSJa: 14, 151ss.); < **psl.** **lêt-ьka* f je deverbativ iz **letěti* ‘volare/currere’ (Bernard l.c.; Bezljaj l.c.; ÈSSJa l.c.) s prvotno slovnično funkcijo nomena agentis (prim. blg. *lêtkā* ‘ptica’) in nomena actionis (prim. r. dial. *lêtkā* ‘letanje’). Iz slednje funkcije so se razvila nomina loci (prim. r. dial. ‘žrelo pri panju’, ‘žleb ...’), prek nomina instrumenti s pomenom ‘krilo’, pa tudi ‘pero ...’.

⊕ Osrednji sém jslov. tkalskega termina ‘palica/palčka’ je mogoče primerjati s sémom ‘deščica’ v br. dial., zaradi česar je možno, da je do pomenskega

razvoja 'žrelo pri panju' → 'palica/deska pri panju' → 'palica' po metonimiji prišlo v čebelarški terminologiji gozdnega čebelarstva, ker je bilo žrelo pri naravnem panju znak, kje mora čebelar vanj zarezati, da bi iz njega pobral med, kasneje pa je zarezo prekril s palicami/deskami. Ker podobno pomensko razmerje odraža jslov. **lětŭa* 'letev' v odnosu do r. dial. *lětva* f 'odprtina v čebeljem panju' ← psl. nomen actionis **letŭó* n 'letenje' itd. (Furlan, *Studia Borysiana* 2014: 154ss.), je kljub Bernardu l.c. in ESSJa l.c. imel verjetno prav Skok: II, 291, ki je sklepal o korenski sorodnosti med jslov. **lětŭa* 'letev' (► letev) in hrv. *lětka* 'železna palica na vretenu' ter sorodnim.

► **leteti**

loter

ESSJ s.v. *lóter*

lóter m, g -*tra* 'nemoralen, slab človek', na Pohorju zaničljiva oznaka za fanta (Pleteršnik), stpkm. *loter*, g -*tra* 'prešuštnik, nečistnik' (Novak 2006); v narečjih: kor. rož. *lótr* 'lenuh' (TSVK).

⊕ Fem *lótrica* 'nemoralna ženska'; adj *lótrast* 'nemoralen', *lótrski* 'isto', *lotrĭv*, f -*iva*, *lótrn*; iz slednjega adjektiva subst *lótrnik* 'nemoralnež', fem *lótrnica*, *lotrnĭja* 'nečistost, nemoralnost'; denom *lotrováti -ĭjem* impf 'nečistovati' (Pleteršnik). ⊕^H 16. st.: *lotraft* 'Schalckhafftig, malitiofus' (Megiser 1592); 17. st.: *ena lotriza*, *ali raven shena ali kuharza* 'focaria', *lotrica* 'fornicatrix, kurba', *gmain kurberska lotriza* 'prostibula', *lotrovati* 'fornicari, fe kurbati', *lotrovanĭe* 'fornicatio, lotria, kurbaria, nezhiŭtoŭ' (Kastelec-Vorenc); 18. st.: *lotrĕza* 'Hure, Meretrix' (Pohlin), *lotrouŭka podrepenza* 'Schandhure, neframna kurba, neframniza, merhatinŭska kurba, nemedludna zonta, kuŭla, zifa, ponudiga, zafuta' (Gutsman).

⊕ 16. st.: *loter*, *lotar* 'Böŭwicht, Laur, Lecker, Lotter, Schalck' (Megiser 1592); 17. st.: *loter* 'ribaldo', 'ŭclerato' (Alasia 1607) = 'lopov', 'hudodelec', *en loter*, *kateri eno dĕklico ob divĭŭtvu perpravi* 'deflator', *lotar* 'fornicator, kurbier', *en loter* 'planus, golĭf, ŭpelavez' (Kastelec-Vorenc); 18. st.: *lótr* 'Hurer, Stuprator' (Pohlin), *loter* 'Hundsŭtt, peŭja luknja, sanikarnik, peŭji tat', *loter* 'Schandbub, ŭŭframen zhlovek, neframnik', *loter* 'Unzichtiger' (Gutsman).

Isln. **lo:tær* m 'nemoralen, slab človek'.

⇐ srvn. *loter/lotter* 'pridanič, navihanec' ob adj 'lahkomiseln', bav. avstr. *Lotter* 'nemaren človek', kor. n. *lotter* 'lopov, baraba, lump', tirol. n. *lotter* 'oseba, ki ne naredi dobrega vtisa' (Striedter-Temps 1963: 172); izhodišče n. besedne družine, ki se v sodobni nvn. ohranja le še v glagolih *lottern* 'lenariti' in *verlottern* 'propadati, postajati zanemarjen', je stvn. *lotar* adj 'prazen, domišljav, ohol ipd.' (Kluge²³: 526).

Ker je že v slovenščini 16. st. izposojenka *loter* močno besedotvorno produktivna (BSKJ), ni verjetno, da bi bila beseda šele nvn. izposojenka, kot je sklepal Bezljaj ESSJ: II, 152, sledeč Bernekerju: 735. Zaradi v stvn. neizpri-

čane substantivizacije iz stvn. adj *lotar* ni verjetno, da bi bila izposojenka že starovisokonemška, kot je nakazal Miklošič 1867: 34.

Ker se ajevski korenski vokalizem pri tej n. izposojenki tako kot v sln. kor. *lâter* 'mož, soprog' pojavlja tudi v č. *lotr/latr* 'lopov, razbojnik', stč. *lotr/latr* 'lopov, razbojnik' (Newerkla 2004: 596), v madž. pa prevladuje *lator* 'lopov, razbojnik' (EWU: 876), je možno, da se je v sln., č. in madž. nemška izposojenka v korenskem vokalu preoblikovala pod vplivom neke sinonimne besede, morda pod vplivom panonskega latinizma iz lat. *latrō* m 'vojak, najemnik', kasneje 'ropar, razbojnik', a nemški viri izposojenke iz lat. *latrō* ne potrjujejo.

Sledeč Jungmannu: II, 353 Newerkla 2004 l.c. za č. *lotr/latr* 'lopov, razbojnik' sklepa o stari izposojenki iz lat. *latrō*, ki naj bi bila preoblikovana pod vplivom srvn. *loter/lotter* 'pridanič, navihanec'.

ⓈBD

Srvn. *lot(t)er* 'pridanič, navihanec' (← stvn. *lotar* 'prazen, domišljjav, ohol ipd.')

⇒ sln. *loter*;
→ *lotriš* (?);

srvn. *lot(t)er* *'soprog'

⇒ sln. *later* (?);

srvn. *loterbuobe* 'pridanič, navihanec'

⇒^K sln. *lotrič*;

srvn. *loterîe* 'nečistovanje'

⇒ sln. *lotrija*.

⇒ lotriš ⇒ later ⇒ lotrič ⇒ lotrija

lotrič

ESSJ 0

Ⓢ 16. st.: *en hud pueb ali lotrizh* (Trubar 1595: I, 176) 'neučljiv, trmast, nezvest fant'; 17. st.: *en lotrizh, en presherni klaffar, en pregnani loter* 'scurra' (Kastelec-Vorenc).

Ⓢ Prek vzdevka za malovrednega, nemoralnega fanta onimizirano v cgn *Lotrič*.

Isln. **lotrič* m 'malovreden, nemoralen fant'.

⇐^K srvn. *loterbuobe* 'pridanič, navihanec' (Lexer: I, 1963).

Sln. *lotrič* je bolj verjetno kot domača izpeljanka iz srvn. izposojenke *lôter* 'pridanič, navihanec' delni kalk iz srvn. kompoz *loterbuobe*, kjer je bil drugi člen *buobe* 'deček, fant' nadomeščen s sln. sufiksom *-ič* < **-it'ь* v manjšalno-slabšalni funkciji.

► **loter**

lotrija ESSJ s.v. *lôter*

lotrija f 'nečistovanje' (Pleteršnik), stpkm. *lotrija* 'prešuštvo' (Novak 2006).

Ⓢ 16. st.: *lotria* 'Schalckhait, piberia' (Megiser 1592); 17. st.: *lotria, lotrovanié* 'fornicatio, kurbaria, nezhistoft' (Kastelec-Vorenc); 18. st.: *lotria* 'Unzucht' (Gutsman).

Isln. **lot'ri*: f 'nečistovanje';

prestrukturirano v sln. ajevsko deklinacijo kot **lot'ri:ja*.

⇐ srvn. *loterie* f 'nečistovanje' (Striedter-Temps 1963: 172; Lexer: I, 1963) /lotəri/.

Srvn. *loterie* je abstr iz srvn. *loter* 'pridanič, navihanec ipd.'

► **loter**

lotriš ESSJ 0

lotriš m 'nespodobnež' (Pleteršnik po Cafu).

Isln. ?.

⊕ Čeprav leksem gotovo spada v besedno družino sln. *lóter* 'nemoralen, slab človek', ni jasno, ali je domača izpeljanka na *-iš* ali celo *-uš* (če izvira iz območja s sln. *ü/i < u*) iz sln. *lóter* ali pa izposojenka iz nvn. *lotterisch* 'lahkomiseln, razuzdan' (Grimm), ki je bila v sln. substantivizirana. Naglasno mesto v *lotriš* ustreza sln. *kurviš* 'kurbir' (Pleteršnik) in kaže v prid prvi možnosti.

Po podatku iz Pleteršnikovega slovarja naj bi bila beseda tudi kajkavska, a je dostopni kajkavski viri ne potrjujejo.

► **loter**

maslenka¹ → butira

ESSJ 0

mejdun → mejduš

ESSJ 0

mejdūš

ESSJ 0

mějduš interj za izražanje močne podkrepitve trditve, v enaki funkciji *mějduš*, npr. *mejdūš, kako je lačen*, in *mōjdūš* ob *mōjdūš*, npr. *mojdūš, kako nas je zeblo* (pog. – SSKJ).

Isln. **mejdūš* interj v funkciji kletvice in s pos pron *mój* posodobljena varianta **mojdūš*.

⊕ Interjekcija v vlogi kletvice odraža evfemizacijo kletvice *prmejdūš* s posodobljeno varianto *prmojdūš*, in sicer s krnitvijo prve sestavine: **pr-mejduš* → *mejdūš*; **pr-moj-duš* → *mojdūš*. Izvorna kletvica *prmejdūš* je bila s sestavino tpn *Dúnaj* evfemizirana v **pr-mej-Dunaj* > **pr-mej-dunej* > **pr-mej-duni* > *prmejdun* in skrajšana v *mějduš*/*mējduš* ter *mējdušaj*/*mējdušaj* (pog. – SSKJ), pkm. *mejdun* (Gornji Lakoš, Lendava – Pšajd 2005: 72). O tem Furlan, JZ 24/1, 2018, 133 op. 6.

► **prmejdūš**

mirodija

ESSJ 0

mirodija f 'Spezerei' (Janežič 1908 s.v. *miro-dären*) = 'dišava (kot začimba)' je slovarski hapaks legomenon.

Isln. **mirodija* 'dišava (kot začimba)'; knjižna izposojenka.

⇨ hrv. *miròdija* ‘začimba’ poleg ‘koper’, ‘peteršilj’, ‘komarček’, ‘kolonialno blago’ (Furlan 2016: 57), srb. *miròdija* ‘isto’, kar je bilo izposojeno iz ngr. *μυρωδία* ‘(prijeten) vonj’ (Skok: II, 429).

⊕ Ngr. *μυρωδία* ‘(prijeten) vonj’ je nomen abstractum iz adj *μυρώδης* ‘dišeč’, zloženega iz *μύρον* ‘dišeče olje, balzam, mazilo’ in glagola *ὄζω* ‘dišati’. Z besedo *μυρωδία* je bil prijeten vonj poimenovan po vonju olj, mazil ipd.

► **mirodilnica**

mirodilnica

ESSJ 0

mirodilnica f ‘drogerija’, npr. *to mazilo dobiš v lekarni ali v mirodilnici* (zastar. – SSKJ), *miro-dilnica* ‘Spezereihandlung’ (Janežič 1908 s.v. *miro-dären*) = ‘trgovina z dišavami’. Beseda je bila v prvi polovici 20. st. še v rabi v časopisnem in leposlovnem, predvsem zahodnoslovenskem tisku (Furlan 2016: 51–56).

⊕ Nomen agentis *mirodilničar* ‘drogerist (?)’, adj *mirodilniški*, npr. *mirodilniško blago* (oboje Kartoteka SSKJ).

Isln. **miro'di:lnica* f ‘drogerija’.

⊕ Neuveljavljeni neologizem, ki je bil po vzoru nomenov loci na *-ilnica* (tip *točilnica*) najverjetneje v 19. st., da se ne bi uveljavila izposojenka iz n. *Spezerei(handlung)*, umetno tvorjen iz sln. *mirodija* ‘dišava (kot začimba)’, prim. *miro-dija* ‘Spezerei’ (Janežič 1908 s.v. *miro-dären*; Besedišče 1987), kot izposojenke iz hrv., srb. *miròdija* ‘začimba’ poleg ‘koper’, tudi *miròdija* ‘isto’, kar je iz ngr. *μυρωδία* ‘(prijeten) vonj’; novogrška izposojenka je v hrv. oziroma v srb. prek prvotnega pomena ‘(prijeten) vonj’ začela označevati nekatere dišavnice, poleg kopra tudi peteršilj in komarček, začimbe in kolonialno blago nasploh (Furlan 2016: 51ss.; Skok: II, 428s.).

Drogerija kot specializirana trgovina je bila z besedo *mirodilnica* poimenovana po svojem prvotnem prodajnem artiklu, tj. po posušenih dišečih zeliščih = začimbah.

Prav tako se v hrv. ni uveljavil neologizem *mirodarnica* ‘prodajalna začimb’, tudi *mirodijarnica* ‘isto’, kar je bilo tako kot nomen agentis *mirodijar* ‘drogerist’ (Šulek 1874–1875) izpeljano iz hrv. *miròdija* ‘začimba’.

⊙BD

Hrv. *miròdija* ‘začimba’ (⇨ ngr. *μυρωδία* ‘(prijeten) vonj’):

⇨ sln. *mirodija*;

→ sln. *mirodilnica*.

⇒ *mirodija*

ordigata → *ardigata*

ESSJ 0

oslak¹

ESSJ 0

oslak m ‘Werg’ (Cigale 1860) = ‘pazderje = oleseneli deli stebelc lanu ali konoplje, ki se pri trenju ločijo od vlaken’.

⊕ 18. st.: *oslak* ‘Werg, colus Jovis’ (Pohlin), *oflak* ‘Werg, posdierje, posderje, kudelja, kofmata preja, kodela’ (Gutsman); 19. st.: *oflak* ‘Werg’ (Murko 1833¹), toda pri istem avtorju tudi *ofljak* (Murko 1833²) /osljak/, kar je morda napačen prepis Gutsmanove glose *oflak* /oslak/.

Psln. **ob-sulāk* m ‘pazderje’ (< **ob-sulokъ*).

⊕ Ker se poimenovanje nanaša na olesenele dele stebelc lanu ali konoplje, ki so pri trenju ločeni = povlečeni od vlaken, je treba izhajati iz deverbativnega nomena actionis **ob-sv-ukъ* z rezultativnim pomenom *‘povlečena/slečena stvar’ iz tranz glagola **ob-sv-uk-ti/ob-sv-uk-česъ* *‘dol/stran vleči = povleči = sleči’, prim. z enakima prefiksoma hrv. čak. *oslic se* ‘sleči se’ (Susak – ČDL: III, 540). Iz iste intranz glagolske predloge izvira tudi ftn *oslāk* m ‘Convolvulus’ s sin *slāk* ‘isto’ (► *oslak*²).

► **vleči**

oslak²

ESSJ 0

oslāk m, g -a ‘Convolvulus sepium’ (Pleteršnik po Erjavcu), ‘Convolvulus arvensis’ (Pleteršnik), *oslak* ‘Ackerwinde, slak’ (Cigale 1860); v narečjih: dol. *oslāk* ‘isto’ (Lašče – Erjavec, LMS 1882–1883, 1883, 296).

Psln. **ob-sulāk* m ‘Convolvulus, slak’ (< **ob-sulokъ*).

⊕ Medtem ko ima sorodni sinonim *slāk* < **sv-ukъ* ustreznice v drugih slovanskih jezikih (Furlan v Bezljaj ESSJ: III, 254), je besedotvorna varianta *oslāk* iz **ob-sv-ukъ* v slov. svetu osamljena in brez ustreznice ter kaže, da sta bila refleksa psl. podstavnih intranz glagolov **ob-sv-uk-ti/ob-sv-uk-česъ se* in **sv-uk-ti/sv-uk-česъ se* kljub različnim prefiksom ob tvorbi deverbativov **sv-ukъ* in **ob-sv-ukъ* sinonimna in da sta oba označevala dejanje, ko se nekaj vleče, opleta, oprijema okoli česa, prim. č. *opletnik* ‘Convolvulus’, *oponec* ‘isto’ (Machek 1954: 184).

► **vleči** ► sin *slak*

plazem

ESSJ 0

plazem m ‘šop las ali perja’ poleg *plasem* m, g -sma ‘kosem’ (Janežič 1851), *plasem* ‘Flocke’ (Janežič 1867), *plasēm* ‘Schopf’ (Janežič 1893) /plasəm/, *plazem* ‘Schopf’ (Cigale 1860).

⊕ 18. st.: *plasem* ‘Schopf, kop, zhop’ (Gutsman) /-z-/, 19. st.: *plāsem* ‘Schopf’ (Murko 1833²) /-z-/.

Psln. verjetno **plāzim* m *‘kar je navlečeno’, po redukciji **plāzəm*.

⊕ Izhajati je mogoče iz substantiviziranega ptc prez pas **plāzimъ* glagola **pōlziti se* = sln. *plāziti se -im se* ‘vleči se, lesti, drseti’ v pomenu *‘(količina skupaj) navlečenih (stvari)’. Podoben pomenski razvoj je v tej besedni družini mogoče zaslediti v adv *splāz* ‘skupaj’, *splāzom* ‘isto’ (v 17. st. *s’plafom*

‘catervatim, s’kupom, s’voiskó’ – Kastelec-Vorenc), *splázoma* ‘skupaj’ (v 18. st. *s’plasama* ‘Truppenweise’ – Gutsman), kjer v predložnih zvezah tipa **sъ plazomъ* nastopa sln. samostalnik *plâz* m ‘lavina’ (Snoj v Bezljaj ESSJ: III, 298), tj. *‘plazenje’.

S sln. *plazem* je korensko sorodno v 18. st. samo pri Gutsmanu izpričano **snežni plažmec**: *fneshni plashmez* ‘Schneeflocke, *fneshna muha*’ (Gutsman) /snežni plažmec/, tj. ‘snežinka’, le da je bil prvotni ptc tu substantiviziran s sufiksom *-*бсб*, -ž- namesto pričakovanega -z- pa je v besedni družini *pláziti* lahko nastal pod vplivom nomena actionis **plazenje* (prim. hrv. *plazenje* ‘reptatio’ – ARj) k *pláziti*.

V Pleteršnikovem slovarju je Janežičeva beseda *plazem* neustrezno predstavljena z medglasnim -s- kot *plásəm* m, g -*sma* ‘kosem, Flocke’ in zato v ESSJ: III, 49 ni bila upoštevana.

► **plaziti**

primojdun → prmejdun

ESSJ 0

prmej

ESSJ 0

prmeĵ interj za izražanje podkrepitve trditve, npr. *pravica mora zmagati; za prmej ti obljubim, da bom prišel* (pog. – SSKJ) ‘z gotovostjo obljubim, da bom prišel’. V narečjih nezabeleženo.

Isln. **prmej* interj v funkciji kletvice.

⊕ Interjekcija v vlogi kletvice odraža evfemizacijo kletvice *prmejduš*, in sicer s knritvijo njene zadnje sestavine: **pr-mej-duš* → *prmej* (Furlan, JZ 24/1, 2018, 133 z op. 6).

► **prmejduš**

prmejdun

ESSJ 0

prmejdun interj za izražanje podkrepitve trditve, *prmejdun, kdo si upa kaj takega govoriti!* (Kartoteka SSKJ), v enaki funkciji tudi **primòjdûn**, *primojdûn*, npr. *primojdun, ravno prav si prišel*, in *primòjdûnaj*, *primojdûnaj*, npr. *primojdunaj, vino ni slabo* (pog. – SSKJ).

Isln. **prmej-dunaj*, s pos pron *mój* posodobljeno *prmoj-dunaj*, oboje interj v funkciji kletvice.

⊕ To je evfemizirana kletvica, ki je iz prvotne *prmejduš* s posodobljeno varianto *prmojduš* nastala z zamenjavo izglasnega subst *dúša* kot enega temeljnih sestavin krščanske terminologije z nevtralnno, nebogokletno sestavino tpn *Dúnaj*. Zamenjavo je spodbudilo enako vzglasje **du-* obeh sestavin: **prmejduš/prmojduš* → **prmej-Dunaj/prmoj-Dunaj* > **prmej-dunej/prmoj-dunej* > *prmej-dun/prmoj-dun* (Furlan, JZ 24/1, 2018, 133 op. 6).

► **prmejduš**

prmejdūš

ESSJ 0

prmejdūš interj za izražanje močne podkrepitve trditve, tudi *prmejdūš*, npr. *ne boš šel z nami, prmejdūš; obljubil je za prmejdūš, da pride* 'obljubil je, da zagotovo pride', v enaki funkciji tudi *primòjdūš* ob *primojdūš* in *primòjdūši* ob *primojdūši* (vse SSKJ); v narečjih: kor. obir. *pər mé:jdù:š* in *pərmò:jduš*, *pərmòjdù:š*, *pər mó:j dù:š* (Karničar 1990: 287, 291, 311, 315, 333), primor. briš. *parmiduš* 'zagotovo' /*pərmi'duš*/ ob *parmiviar* 'isto' (Korenjak 2012) /*pərmi-vi'ər*/, dobesedno 'pri moji veri', rovt. tolm. *pər 'mej' dūš* (Čujec Stres 2014 s.v. *pridušati se*), črnovr. *pər mēj dūš* (Tominec 1964 s.v. *duša*), dol. *pərměj dù:š* (Smole Diss. 1994: 164, 244), v Čabru *pr'm'ojduš* (Malnar 2008).

Ⓣ V kor. obir. besedni zvezi *pərmò:jdu:šu wtrəq* v *O.*: *pərmò:jdu:šu wtrəq, a tē naj wstrəli:m* (Karničar 1990: 291) 'O, prekleti otrok, ali naj te ustrelim' je adj *pərmò:jdu:šu* izvorno ptc na *-al* delokutiva **prmojdūšati* 'kleti' ← **prmojdūš* izgovarjati', prim. enako iz interj *prmejdūš* je *prmejdūšati* v *Z Lahoni smo se začeli po gostilnah na Vrhniki, prmejdūšali smo, oni pa porkamado-nali* (Miško Kranjec – Kartoteka SSKJ).

Ⓜ 18. st.: *per mojej dufhi* 'Bey meiner Seele oder Treue' (Gutsman) z izglasjem *-ei* po adjektivni deklinaciji, prim. DLsg f (*per*) *fvetei* '(pri) sveti' (Gutsman 1777: 21).

Ⓞ Iz *prmojdūš* v Ravni Gori onimizirano *Prmajdūš* 'vzdevek za Kranjca (in Slovenca) v smislu trdosrčnega, trmastega človeka' (Erjavec 2014).

Isln. **pri mēji* (< **mojeji*) *duši* *'pri moji duši' (Ramovš 1952: 93; Furlan, ŠM II: 171 op. 6), po redukciji sklopljeno *prmejdūš*; posodobljeno s pos pron *moj* v **pri moji duši*, po redukciji sklopljeno *prmojdūš* (Furlan, JZ 24/1, 2018, 133 op. 6).

↔^K srvn. prisežni formuli krščanske terminologije *bî der sēle mîn* 'bei meiner Seele = pri moji duši', npr. *ich wil dir rāten bî der sēle mîn* 'želim ti svetovati pri moji duši' (Lexer: II, 864), npr. srvn. *bî sēl und triuwe swern* 'pri duši in veri priseči' (Pfeifer⁵: 1268).

Ni verjetno, da bi bila interj domačega izvora in z edinim sln. izhodiščem *pri moji (krščeni) duši*, kot sklepa Snój 2016: 604.

Kalki z drugačno rekcijo **na mojq dušq* se odražajo v hrv. čak. *nā dušu moju* 'bei meiner Seele', npr. *Nā dušu moju, vîdi san ga kal je pasô* (Dračevica na Braču – ČDL) ob srb. *Dòboga i do moje dūšē* 'resnično' (Elezović: I, 162 s.v. *dūša*), ukr. karpat. *na mōju dūšu* 'resnično, zares' (Nikolaev – Tolstaja 2001: 80), p. *na mą duszę* 'isto', dial. *Na moj dusiu!* 'zares, pri moji veri' (Karłowicz SGP: I, 396), stč. *brāti čso na svú dušu* 'prisegati pri svoji duši', nč. *na mou duši* 'resnično', kot vzklik tudi 'prisegati, obljubljeni' (Machek 1968: 135), slš. gemer. *Na moj dušu, že som to nepódal* (Orlovský 1982: 74).

Ⓢ Sln. sklop *prmejdūš* kot kalk po srvn. predlogi *bî der sēle mîn* se je po izstopu iz nevtralne krščanske terminologije skupaj s posodobljeno varianto

prmojduš začel uporabljati kot močnejša kletvica in bil prav zato evfemiziran ali z zamenjavo subst *dúša* kot enega temeljnih sestavin krščanske terminologije z nevtralnim, nebogokletnim *Dúnaj* (► *prmejdun*) ali *kokôš* (► *prmejkokoš*) ali z izločitvijo zadnje sestavine *dúša* (► *prmej*), prve (► *mejduš*) ali pa prvih dveh (► *duš*). Po križanju s kletvico *ãrdigãta* (► *ardigata*) je nastala *ãrdúš* (► *arduš*), iz evfemizirane variante *prmejdun* pa *ãrdún* (► *ardun*).

ⓈBD

Srvn. *bî der sêle mîn* 'bei meiner Seele = pri moji duši':

⇒ ^K sln. <i>*pri mēji duši</i>	→	> <i>*prmejduš</i>	sln. <i>prmejduš</i> ;
			sln. <i>prmejš</i> ;
→× <i>ardigata</i>			sln. <i>arduš</i> ;
→× <i>hardigata</i>			sln. <i>harduš</i> ;
→EVFEMIZIRANO Z <i>Dunaj</i>			sln. <i>prmejdun</i> ;
→× <i>ardigata</i>			sln. <i>ardun</i> ;
→× <i>hardigata</i>			sln. <i>hardun</i> ;
→EVFEMIZIRANO S KRNITVIJO			sln. <i>mejdun</i> ;
→EVFEMIZIRANO S <i>kokoš</i>			sln. <i>prmejkokoš</i> ;
→PO HAPLOGIJI V DIAL.			sln. <i>prmejkuš</i> ;
→EVFEMIZIRANO S KRNITVIJO			sln. <i>prmej</i> ;
→EVFEMIZIRANO S KRNITVIJO			sln. <i>mejduš</i> ;
→POSODOBLJENO sln. <i>*pri moji duši</i>		> <i>*prmojduš</i>	sln. <i>prmojduš</i> ;
→EVFEMIZIRANO Z <i>Dunaj</i>			sln. <i>prmojdun</i> .

► **duša** ► **moj** ⇒ *prmejš* ⇒ *arduš* ⇒ *harduš* ⇒ *prmejdun* ⇒ *mejdun* ⇒ *prmejkokoš* ⇒ *prmejkuš* ⇒ *prmej* ⇒ *mejduš* ⇒ *prmojduš* ⇒ *prmojdun*

prmejkokoš

ESSJ 0

prmejkokôš interj za izražanje podkrepitve trditve, tudi *prmejkokôš*, npr. *kaj pa morem, prmejkokoš, če je pijan* (pog. šaljivo – SSKJ).

Ⓢ Iz te kletvice je v narečnih sistemih z *ô* > *û* po skrajšanju nastala *prmejkuš*, standardizirano kot *prmejkûš* in *prmejkûš* interj za izražanje podkrepitve trditve, npr. *prmejkuš, sedaj pa grem* (pog. – SSKJ). Ni mogoče izključiti možnosti, da je skrajšanje posledica haplogije iz dial. refleksa **kukûš*: **prmejkukûš* > *prmejkuš*, npr. *Prmejkuš, podkovanih karpov pa le nimate, kakor so bili nekđaj naši!* (SN 28. 12. 1901, XXIV/298, 2; vir: dLib.si), *Prmejkuš, zdaj pa pojdem še jaz med Tomaže, med neverne!* (Kraigher, Mlada ljubezen, 1917; vir: IMP).

Isln. **prmej-kokôš* interj.

Ⓢ To je evfemizirana kletvica, ki je iz prvotne *prmejduš* nastala z zamenjavo izglasnega subst *dúša* kot enega temeljnih sestavin krščanske terminologije z nevtralnim, nebogokletnim *kokôš* 'gallina'.

► **prmejduš** ► **kokoš**

prmejkuš → prmejkokoš ESSJ 0

prmojduš → prmejduš ESSJ 0

putrnica → butira ESSJ 0

snežni plažmec → plazem ESSJ 0

šica¹ ESSJ 0

šica f ‘potoček, ki priteče samo ob dežju, hudournik’ (Žužemberk – SLA).

© Hdn *šica* ‘ime potoka, ki izvira pod vasjo Mala Račna v o. Grosuplje’ (AS 1996), ‘ime potoka pri Jereslavcu v o. Brežice’ (AS 1996), ‘ime potoka z občasno vodo južno od Stavče vasi v o. Novo mesto’ (AS 1996). Ni jasno, ali je dolenski tpn *šica* ‘ime naselja v o. Grosuplje’, poknjizen kot *Sušica* (SKI), nastal s transnominizacijo iz hdn.

Isln. **sušica* f ‘vodni tok, ki je občasno suh’.

© Po redukciji prek **səšica* nastalo iz *sušica* ‘hudournik’ (Pleteršnik), to pa po univerbizaciji iz besednih zvez tipa **suha voda/reka* k *sūh* ‘siccus’ < psl. **sūhrь* ‘isto’ (Pintar, LZ 33/12, 1913, 661), ki so tako kot kasneje simpleks označevala manjše vodne toke, ki so se občasno posušili.

► **suh**

šica² ESSJ 0

šica f ‘učiteljica’ (slovarsko neevidentirano).

Isln. **tovarišica učiteljica* f.

© V osnovno- in srednješolskem slengu druge polovice 20. stoletja uporabljena beseda, ki je bila skrajšana iz *tršica* ‘učiteljica’, kar je po redukciji nastalo iz *tovarišica* ‘isto’, to pa po elipsi iz tedaj zahtevanega uradnega naslavljanja tega poklica kot *tovarišica učiteljica*.

► **tovariš**

zora² ESSJ 0

zo'ra f ‘mozolj’ (nad. (Marsin/Mersino) – SLA 1.1: 184).

Isln. **zorā* f ‘vnetje’ → ‘mozolj’ (nad.).

© Ker je v slovenščini nad. *zo'ra* ‘mozolj’ hapaks legomenon, je verjetno, da se je v nadiškem mikrosistemu pomen ‘mozolj’ razvil iz prvotnega ‘vnetje’, ki ga potrjuje formalno enako nad. *zorá* (Špehonja 2003; Rigoni-Salvino 1999 s.v. *infezione*). Korenska povezanost s psl. **zorā* f (ap C) ‘aurora’, nakazana v Horvat, SLA 1.2: 192, je sicer verjetna, a v semantičnem pogledu preveč oddaljena in zato nezadostna (Furlan, *Annales* 26/4, 2016, 632). Enak pomenski razvoj je treba predpostaviti tudi pri ter. *zazōra* ‘tvor’ (Breginj – SLA 1.1: 182), prim. nad. *zazōrjen* ‘vnet’ ob *zorá* f ‘vnetje’.

► **zoriti se**

zoriti se

ESSJ 0

(se) *zorit* 'vneti (se)' (nad. – Špehonja 2003), ter. *zoriti se* 'gnojiti se', npr. *se zôr noyá* 'noga se gnoji' < **zòritb*, *sé noyá zorila* 'se je noga gnojila' (Spinozzi Monai 2009: 357) < **zorila*, ter. *zoríti se -ín se* 'gnojiti se (o nogi)' (Merkù GSTN).

Ⓣ Ptc *zazòrjen* 'vnet' (nad. – Špehonja o.c.).

Psln. dial. **zoríti se zòri(t) se* 'vneti se, gnojiti se' (zahodno (ter., nad.)).

- Prim. mak. *zori* 'peči se na šibkem ognju (o kruhu)', npr. *neka zori lebot ušte malku* 'naj se kruh še malo peče', *se šireše miris na leb što zori* 'širil se je vonj po kruhu, ki se peče'.

< **psl.** dial. **zoríti* 'segrevati, peči' / *zoríti se* 'vneti se' (sln.-mak.).

ⓔ Gotovo pomenski odtonek v okviru psl. kavz **zoriti* 'povzročati, da je (dovolj/ustrezno) zrelo = staro' (prim. gr. ptc prez akt γέρων 'star, priletan' ← *'zrel'), pri čemer se je pomen 'peči/vneti se' iz verjetno primarnega 'zoriti = maturare = reif machen' tako kot pri pide. **pek-* 'zoriti, kuhati, peči' (LIV¹: 468), prim. gr. πέσσω 'mehčati, kuhati, peči, zoriti', δρυ-πεπ-ής 'na drevesu zoreč', razvil na podlagi interpretacije, da se stanje zrelosti dosega z uporabo ognja, tj. s segrevanjem. Pomenski razvoj je zaradi sorodnega lit. *žarijā* 'žar(enje), žerjavica, žareč premog' (Smoczyński 2007: 779 brez slov. gradiva) lahko starejši od psl.

Sln. nad. *zorá* f 'vnetje' (Špehonja l.c.; Rigoni-Salvino 1999 s.v. *infezione*) → nad. 'mozolj' (► *zora*²) in ter. *zazôra* 'tvor' < *'vnetje' sta lahko mlada sln. dial. deverbativa.

► **zoriti**

KRAJŠAVE IN SIMBOLI

Krajšave in simboli, ki so bili uporabljeni že v geslih poskusnega zvezka NESSJ in rastočega spletnega slovarja NESSJ, se najdejo v Furlan 2013: 193–200, nove krajšave pa so tele:

atpn = antroponim, osebno lastno ime

DLsg = dativ-lokativ singulara, dajalnik-mestnik ednine

ekspr. = ekspresivno, čustveno

homon = homonim, enakozvočnica

impf/pf = imperfektivno-perfektivni glagol, tj. dvovidski glagol

mav. = mladoavestiški

ngr. = novogrški

pos pron = posesivni pronomen, svojilni zaimek

pskov. = pskovski

ptc prez pas = particip prezenta pasiva, trpni deležnik sedanjika

slngoriš. = slovenskogoriški

stfrc. = starofrancoski

tirol. n. = tirolskoneški

VIRI IN LITERATURA

Viri in literatura, ki so bili uporabljeni že v geslih poskusnega zvezka NESSJ in rastočega spletnega slovarja NESSJ, se najdejo v Furlan 2013: 175–192, novi pa so tile:

- AS 1996** = *Atlas Slovenije: 218 strani topografskih kart 1:50 000, letalski posnetki Slovenije, 44 mestnih načrtov*, Ljubljana: Založba Mladinska knjiga – Geodetski zavod Slovenije, 1996.
- Benko – Špolad Žuber 2008** = Marija Benko – Božica Špolad Žuber, *Jedi na Kobariškem: kar je bujš, je pa bujš*, Ljubljana: Kmečki glas, 2008.
- Besedišče 1987** = *Besedišče slovenskega jezika I–II: po kartoteki za slovar sodobnega knjižnega jezika zbrane besede, ki niso bile sprejete v Slovar slovenskega knjižnega jezika*, sestavile Milka Bokal – Milena Hajnšek-Holz – Marjeta Humar – Zvonka Praznik, uredili Milena Hajnšek-Holz – Marjeta Humar – Franc Jakopin, Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 1987.
- Bezlaj ESSJ PZ 1963** = France Bezlaj, *Etimološki slovar slovenskega jezika: poskusni zvezek*, Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1963.
- Čujec Stres 2014** = Helena Čujec Stres, *Slovar zatolminskega govora 2: P–Ž*, Zatolmin: Stres inženiring, 2014.
- Darms 1978** = Georges Darms, *Schwäher und Schwager, Hahn und Huhn: die Vřddhi-Ableitung im Germanischen*, München: R. Kitzinger, 1978.
- dLib.si** = *Digitalna knjižnica Slovenije* (www.dlib.si).
- ERHJ** = Ranko Matasović – Tijmen Pronk – Dubravka Ivšić – Dunja Brozović Rončević, *Etimološki rječnik hrvatskoga jezika 1: A–Nj*, Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2016.
- Erjavec 2014** = Zvonimir Erjavec, *Raunagarska rič: rječnik ravnogorsko-sušičko-španovačkoga dijalekta*, Ravna Gora: Udruga Plodovi gorja Gorskog kotara – Općina Ravna Gora, 2014.
- Filipi – Buršić Giudici 2012** = Goran Filipi – Barbara Buršić Giudici, *Istromletački lingvistički atlas (ImLA) = Atlante Linguistico Istroveneto (ALIV) = Istrobeneški lingvistični atlas (IbLA)*, Zagreb: N. Dominović – Pula: Znanstvena udruga Mediteran – Sveučilište Jurja Dobrile, 2012.
- Furlan 2013** = Metka Furlan, *Novi etimološki slovar slovenskega jezika: poskusni zvezek*, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2013.
- Furlan 2016** = Metka Furlan, *Prispevki k slovenski in slovanski etimologiji*, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2016 (Linguistica et philologica 32).
- Gutsmann 1777** = Oswald Gutsmann, *Windijche Sprachlehre*, Klagenfurt: Ignaz Aloys Kleinmayer, 1777.
- IMP** = *Jezikovni viri starejše slovenščine IMP* (<http://nl.ijs.si/imp/>).
- Ivančič Kutin 2007** = Barbara Ivančič Kutin, *Slovar bovškega govora*, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2007.
- JA** = *Archiv für slavische Philologie*, Berlin, 1876–1929.
- Janežič 1867** = Anton Janežič, *Deutsch-slovenisches Taschen-Wörterbuch für Schule und Haus*, Klagenfurt: E. Liegel, 21867.
- Janežič 1908** = Anton Janežič, *Anton Janežič-ev slovensko nemški slovar: četrti, pomnoženi natis, priredil France Hubad*, Celovec: Tiskarna Družbe sv. Mohorja, 1908.
- Kartoteka SSKJ** = Kartoteka Slovarja slovenskega knjižnega jezika, Leksikološka sekcija Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU v Ljubljani, hrani Arhiv Republike Slovenije.
- Korenjak 2012** = Davorin Korenjak, *Baldorja: zapis in slovar zahodnobriškega govora*, Dobrovo v Brdih: samozaložba, 2012.
- Linguistica** = *Linguistica*, Ljubljana, 1955–.
- LZ** = *Ljubljanski zvon: leposloven in znanstven list*, Ljubljana, 1881–1941.
- Makowiecki 1936** = Stefan Makowiecki, *Słownik botaniczny łacińsko-matoruski*, Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1936.
- Merkù GSTN** = Pavle Merkù, *Gradivo za slovar terskega narečja*. – Rokopis, hrani Etimološko-onomastična sekcija Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU v Ljubljani.

- Miklosichiana 2013** = *Miklosichiana bicentennialia: zbornik u čast dvestote godišnjice rođenja Franca Miklošiča*, ur. Jasmina Grković-Mejdžor – Aleksandar Loma, Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, 2013.
- Miklošič 1875** = Franz Miklosich, *Stammbildungslehre der slavischen Sprachen*, Wien: Wilhelm Braumüller, 1875.
- MR 2016** = *Mari romanzi, mari del contatto: lessico e paretimologia*, ur. Nikola Vuletić – Xosé Afonso Álvarez Pérez – José Enrique Gargallo Gil, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2016.
- Newerkla 2004** = Stefan Michael Newerkla, *Sprachkontakte Deutsch – Tschechisch – Slowakisch: Wörterbuch der deutschen Lehnwörter im Tschechischen und Slowakischen: historische Entwicklung, Beleglage, bisherige und neue Deutungen*, Frankfurt am Main idr.: Peter Lang, 2004.
- Nikolaev – Tolstaja 2001** = Sergej L. Nikolaev – Marfa N. Tolstaja, *Slovar' karpatoukrainskogo torun'skogo govora: s grammatičeskim očerkom i obrazcami tekstov*, Moskva: Rossijskaja akademija nauk, Institut slavjanovedenija, 2001.
- Pšajd 2005** = Jelka Pšajd, *Še zdaj, na te sveti den, moreš preklinjati?: psovke in kletvice iz Pomurja in Porabja*, Murska Sobota: Pokrajinski muzej Murska Sobota, 2005.
- Ramovš 1952** = Fran Ramovš, *Morfologija slovenskega jezika: skripta, prirejena po predavanjih prof. dr. F. Ramovša v l. 1947/48, 48/49*, Ljubljana: DZS založila za Univerzitetno študijsko komisijo, 1952.
- Rečnik BAN** = *Rečnik na bálgarskija ezik 1–*, Sofija: Izdatelstvo na Bálgarskata akademija na naukite, 1977–.
- Reichmayr 2003** = Michael Reichmayr, *Ardigata! Krucinal!: ein slowenisches Schimpfwörterbuch, basierend auf Arbeiten von Josef Matl (1897-1974) zum deutsch-slawischen Sprach- und Kulturkontakt*, Graz: Artikel-VII-Kulturverein für Steiermark – Laafeld: Pavelhaus = Potrna: Pavlova hiša, 2003.
- RÉS** = *Revue des études slaves*, Paris 1921–.
- RHKKJ** = *Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika 1–*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za jezik IFF, 1984–.
- Rocchi 1990** = Luciano Rocchi, *Latinismi e romanismi antichi nelle lingue slave meridionali*, Udine: Campanotto Editore Udine, 1990.
- Rystonová 2007** = Ida Rystonová, *Průvodce lidovými názvy rostlin i jiných léčivých přírodnin a jejich produktů*, Praha: Academia, 2007.
- Sau 2009** = Silvano Sau, *Dizionario del dialetto Isolano: raccolta di parole e modi di dire della parlata isolana di ieri, di oggi e, forse, di domani*, Isola: Il Mandracchio, 2009.
- Schatz 1955** = Josef Schatz, *Wörterbuch der Tiroler Mundarten I–II*, Innsbruck: Universitätsverlag Wagner, 1955.
- Smoczyński 2007** = Wojciech Smoczyński, *Słownik etymologiczny języka litewskiego*, Wilno: Uniwersytet Wileński, 2007.
- SN** = *Slovenski narod*, Maribor – Ljubljana, 1868–1943.
- Snoj 2016** = Marko Snoj, *Slovenski etimološki slovar*, Ljubljana: Založba ZRC, ³2016.
- Studia Borysiana 2014** = *Studia Borysiana: Etymologica – Diachronica – Slavica: w 75. rocznicę urodzin Profesora Wiesława Borysia*, ur. Mariola Jakubowicz – Beata Raszewska-Żurek, Warszawa: Instytut Slawistyki PAN – Fundacja Slawistyczna, 2014.
- ŠM II** = *Škrabčeva misel 2: zbornik s simpozija '96*, ur. Jože Toporišič, Nova Gorica: Frančiškanski samostan Kostanjevica, 1997.
- Šulek 1874–1875** = Bogoslav Šulek, *Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenoga nazivlja 1–2*, Zagreb: Tiskom narodne tiskarne D^{ra}. Ljudevita Gaja, 1874–1875.
- Todorović 2017** = Suzana Todorović, *Narečna raznolikost v okolici Kopra: Dekani, Hrvatini, Škofije*, Koper: Libris, 2017.
- Todorović 2018** = Suzana Todorović, *Raznovrstnost narečnih govorov na Koprskem: Bertoki, Puče, Sveti Anton*, Koper: Libris, 2018.

- Todorović – Koštiál 2014** = Suzana Todorović – Rožana Koštiál, *Narečno besedje piranskega podežlja: Nova vas nad Dragonjo, Padna, Sveti Peter*, Koper: Založba Annales, 2014.
- TRMJ** = *Tolkoven rečnik na makedonskiot jazik 1–*, Skopje: Institut za makedonski jazik »Krstе Misirkov«, 2003–.
- Večenaj – Lončarić 1997** = Ivan Večenaj – Mijo Lončarić, *Srednjopodravsko kajkavština: rječnik govora Gole*, Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 1997.
- WBÖ** = *Wörterbuch der bairischen Mundarten in Österreich 1–*, Wien: Kommissionsverlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1970–.
- Zb Jagić 1908** = *Zbornik u slavu Vatroslava Jagića*, Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1908.
- Zdovc 1972** = Paul Zdovc, *Die Mundart des Südöstlichen Jauntales in Kärnten: Lautlehre und Akzent der Mundart der »Poljanci«*, Wien: Kommissionsverlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1972.
- Zudini – Dorsi 1981** = Diomiro Zudini – Pierpaolo Dorsi, *Dizionario del dialetto muglisano*, Udine: Casamassima Editore, 1981.

SUMMARY

The New Slovenian Etymological Dictionary as a Growing Online Dictionary: 2018 Additions

This article presents seventy new headwords that at the end of 2018 will be added to *Novi etimološki slovar slovenskega jezika* (The New Slovenian Etymological Dictionary) as a growing online dictionary (2017–) available at the web portal *Fran* of the Fran Ramovš Institute of the Slovenian Language (<https://fran.si/207/nessj-novi-etimoloski-slovar-slovenskega-jezika/>). The lexicographic presentation of the etymologically processed vocabulary is based on the design presented in a pilot volume that advocates a non-nested format (Furlan 2013).

Novi etimološki slovar slovenskega jezika or *NESSJ* (The New Slovenian Etymological Dictionary) is an umbrella title for seminal etymological research on Slovenian that has been carried out by the Etymology and Onomastics Section of the Fran Ramovš Institute of the Slovenian Language (ZRC SAZU) since the completion of the first scholarly etymological dictionary—that is, France Bezlaj's *Etimološki slovar slovenskega jezika I–V* (Slovenian Etymological Dictionary, vols. 1–5; Ljubljana: Mladinska knjiga and Založba ZRC, 1976–2007). Extensive systemic processing of the Slovenian zoonymic lexicon is also being carried out under this umbrella title in parallel with the production of headwords for the growing online dictionary. This processing is being carried out by the author of this article.

TINA LENGAR VEROVNIK

OBRAVNAVA KRATIC V PRENOVLJENIH PRAVOPISNIH PRAVILIH: NOVOSTI IN SPREMEMBE

COBISS: 1.01

[HTTPS://DOI.ORG/10.3986/JZ.V24I2.7104](https://doi.org/10.3986/jz.v24i2.7104)

Predlog prenovljenih pravopisnih pravil, ki ga pripravlja Pravopisna komisija pri SAZU in ZRC SAZU, vsebuje samostojno poglavje o krajšavah kot izjemno tvornem delu novejše slovenske leksike, znotraj tega pa obsežen in celovitejši del o kraticah, kot je v aktualnem pravopisu. V prispevku problemsko predstavljamo spremembe in novosti glede uporabljene terminologije ter zapisovalnih, slovničnih in skladijskih lastnosti kratic, ki jih prinaša predlog poglavja.

Ključne besede: slovenščina, pravopis, krajšave, kratice

Abbreviations in the Revised Normative Guide: New Features and Changes

The draft revised normative guide being prepared by the Normative Guide Committee at SAZU and ZRC SAZU contains a special chapter on abbreviations as an exceptionally productive part of the modern Slovenian lexicon, and within this chapter an extensive and more comprehensive section on acronyms than the one in the current normative guide. This article discusses the changes and new features in the terminology used and the spelling, grammatical, and syntactic characteristics of acronyms introduced by the new draft chapter.

Keywords: Slovenian, normative guide, abbreviations, acronyms

0 UVOD

Čeprav krajšave niso šele stvar sodobnosti, temveč značilnost pisnega jezika že od Brižinskih spomenikov dalje (Rode 1974: 213), pa najdemo opozorila o njihovi naraščajoči pogostnosti (in tudi nekatere slogovne napotke za njihovo rabo) šele v pravopisih iz let 1950 in 1962 (gl. Logar 2003; 2005). Tudi v aktualnem pravopisu lahko preberemo, da »ima slovenščina čedalje več kratičnih in simbolnih poimenovanj, domačih in prevzetih« (člen 1021). Vendar pa v njem krajšave niso obravnavane v samostojnem poglavju, temveč v poglavju Težji primeri iz besedotvorja. Tam so pod skupnim naslovom Krajšave v enem razdelku združene kratice,¹ formule in simboli, v drugem pa okrajšave, ki so obravnavane še na drugem mestu, in sicer v poglavju Ločila, pri (okrajšavni) piki. Razlog za to je mogoče prebrati pri vidnem

¹ V Načrtu pravil za novi slovenski pravopis (Načrt 1981) je v spremni besedi omenjeno, da »[v] Načrtu manjkajo nekatere stvari, ki smo jih nameravali še dodati bodisi sami bodisi na predlog recenzentov (npr. poglavje o kraticah [...]), pa zaradi ustavljenega dela za pravopis niso bile do konca izdelane« (Načrt 1981: 2). Ni pa jasno, ali je bilo dejansko načrtovano samostojno poglavje o kraticah – in če je bilo, zakaj se jih tudi v aktualnem pravopisu namesto tega obravnava na več mestih ter skupaj s formulami in simboli.

jezikoslovcu takratnega časa, ki piše, da je to, kar danes sodi h krajšavam, »zmeraj spadalo k obrobni pravopisni zadevi« (Korošec 1993: 15). Zanimivo pa je tudi nadaljevanje njegovega razmišljanja: »V pravopisu slovenskega knjižnega jezika je gotovo veliko pomembnejših pravil, toda v jezikovni praksi, v besedilih, se ravno pri krajšavah hitro vidi avtorjeva pisna kultiviranost« (Korošec 1993: 15).

Da je zadreg s krajšavami pri pisanju res veliko in da jim pišoči niti s poznavanjem pravopisnih pravil niso kos, kažejo tudi vprašanja uporabnikov spletne Jezikovne svetovalnice Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša pri ZRC SAZU² na te teme. V desetletjih od nastanka aktualnih pravopisnih pravil je namreč pogostnost rabe krajšav – zlasti kratic – tako v pisanju kot govoru le še naraščala, s tem pa so se pojavljala tudi nova, prej še neobstoječa ali vsaj nerešena vprašanja glede njihovega zapisa, slovničnih lastnosti, pregibanja in izgovora. Ob upoštevanju dejstev, da so krajšave, zlasti kratice, izjemno tvorna skupina nove slovenske leksike (o tem gl. Logar 2003; 2005) in da potrebujejo celovitejšo pravopisno obravnavo, bodo prenovljena pravopisna pravila³ vsebovala samostojno poglavje o krajšavah, v katerem bodo predstavljeni vsi tipi krajšav z vidika njihovega nastanka, oblikoslovnih in besedotvornih značilnosti ter rabe v besedilih. V tem prispevku problemsko predstavljamo najobsežnejši del novega poglavja, in sicer pravopisno obravnavo kratic.

1 KRATICE KOT VRSTA KRAJŠAV

Krajšave se kot zapisovalni, oblikoslovnih in besedotvorni problem v slovenskih pravopisih v različnih obsegi pojavljajo že od prvega pravopisa dalje. Terminološko in delno tudi pojmovno je bilo to pravopisno področje neurejeno vse do aktualnega pravopisa oz. vsaj do Načrta pravil za novi slovenski pravopis (1981). V Slovenskem pravopisu 1962 je termin *krajšave* denimo (lahko) pomenil tudi današnje *kratice*, medtem ko je Slovenski pravopis 1950 slednje poimenoval kot *krajšave*, *kratica* pa je bila nadpomenka v današnjem smislu *krajšav* (več o tem v Rode 1974; Kompara 2009; Štumberger 2016; Logar 2003). K večji enumnosti in ustaljenosti poimenovanj je v obdobju priprave aktualnega pravopisa pripomogel pregleden in sistematičen prispevek Mateja Rodeta (1974), v katerem so *krajšave* uvedene kot nadpomenka za *kratice* in *okrajšave*; izven te skupine pa so uvrščena *znamenja*, *simboli* in *okrajšanke* (po terminologiji aktualnega pravopisa so to *kratična imena* oz. *poimenovanja*). V Načrtu pravil za novi slovenski pravopis so *krajšave* že absolutna nadpomenska kategorija za *kratice* in *okrajšave*, pa tudi za *formule* in *simbole*; tako

² Svetovalnica je dosegljiva na spletnem naslovu (svetovalnica.zrc-sazu.si).

³ Prenova pravopisnih pravil poteka od leta 2013 pod okriljem Pravopisne komisije pri SAZU in ZRC SAZU (pravopisna-komisija.sazu.si). Naloga komisije je po sklepu o ustanovitvi Pravopisne komisije »priprava predloga posodobitve obstoječih pravopisnih pravil v skladu s pravopisno tradicijo in ob upoštevanju jezikovnih sprememb sodobne slovenščine ter skrb za njeno uveljavitev v jezikovni praksi« (Spletišče PK).

rekoč enako klasifikacijo uporabljajo Pravila 1990 (dodajajo le še *kratična imena oz. poimenovanja*) in bo ohranjena tudi v prenovljenih pravopisnih pravilih (z izjemo *kratičnih imen oz. poimenovanj*; o tem gl. 2.2). Tomo Korošec (1993) med krajšave sicer uvršča poleg naštetih še *okrnjenke*, okrajšane besede oz. *okrajšanke* in skrajšane besede oz. *skrajšanke*, vendar sam piše, da »vsega, kar se nanaša na krajšave, ni mogoče zajeti v pravopis, ker ne gre v prvi vrsti za pravopisna, ampak za besedoslovna oz. besedotvorna vprašanja« (Korošec 1993: 17).

2 TERMINOLOŠKE SPREMEMBE IN NOVOSTI

Čeprav v predlogu prenovljenih pravopisnih pravil glede izrazja ostajamo v okvirih, kot so začrtani že vsaj od sedemdesetih let prejšnjega stoletja, pa ta bo vseboval tudi dve spremembi oziroma novosti.

2.1 Črkovalne in nečrkovalne kratice

Med kraticami, pri katerih zaradi značilne glasovne sestave beremo vsako črko posebej (npr. *EKG*, *EU*), in tistimi, ki jih običajno beremo kot navadne besede (npr. *NUK*, *ARSO*), do sedaj na poimenovalni ravni v slovenskih pravopisih ni bilo jasnega ločevanja. Rode (1974: 216) uporablja izraza *črkovalne* in *glasovne kratice*:

Glasovne so tiste, pri katerih preberemo kratico kot besedo, ki jo tvorijo inicialke: *NUK* [*nuk*], *VOS* [*vos*]. Črkovalne kratice tvorimo tako, da v besedo družimo imena inicialk. Pri tem jih lahko beremo ali po domače ali po tuje. Po domače jih izgovarjamo ali poimensko ali s polglasnikom. Poimensko beremo kratice tako, da družimo v besedo imena posameznih inicialk, kot jih poznamo pri abecedi: *UKV* [*u-ka-ve*], *PTT* [*pe-te-te*]. S polglasnikom izgovorimo kratico tako, da vsakemu soglasniku dodamo še polglasnik: *JDŽ* [*jǎ-dǎ-žǎ*], *SZDL* [*sǎ-zǎ-dǎ-lǎ*]. Po tuje izgovorimo črkovalne kratice tako, da v besede družimo inicialke, izgovorjene tako, kot to zahteva jezik, iz katerega smo kratico prevzeli: *HJ* [*ha-jot*], *BBC* [*bi-bi-si*], *BCG* [*be-se-že*].

V aktualnem pravopisu je v slovarčku jezikoslovnih izrazov (člen 1135) geslo »črkovalna kratica«, opredeljena je tudi druga skupina kratic, ki pa je poimenovana le posredno, in sicer z načinom branja – »nečrkovalno«:

črkovalna kratica poimenovanje, navadno iz samih začetnic besedne zveze, npr. *AGRFT* = *Akademija za gledališče, radio, film in televizijo*, ki jo beremo z imeni črk [agǎrǎfǎtǎ], ne pa z njihovo navadno glasovno vrednostjo (prim. nečrkovalno *TOMOS* – [tǎmos])

Že pri Rodetu predlagani izraz *črkovalna kratica* je uporabljen tudi na drugih mestih v pravilih, npr. v členu 609, tč. 8 (»Številki in črkovalnih kratic ne delimo [...]«, kot zgled je naveden *AGRFT*); v členu 925, pri obravnavi sklapljanja (»Zapis črkovalnih kratic [kot navadnih besed] je manj navaden (prim. *enobe*)«). Posredno je delitev omenjena tudi v členu 1021 (poglavje *Kratice, formule in simboli*), kjer je govor o branju kratic: »Kratice beremo ali kakor druge besede, npr.

TAM [tám], ali pa črkovalno, npr. *PTT* [pətətə] [...].« Nekoliko kasneje še: »Nečrkovalno brane (in govorjene) kratice s pogostno rabo prehajajo med navadno pisano besedje in se potem tako tudi pišejo: *sit*, *Unesco*, *Tam*.«

Od avtorjev, ki so se po izidu aktualnih pravopisnih pravil ukvarjali s kraticami, se s poimenovanjem obeh skupin posredno ukvarja le še Nataša Logar (2003), ki omenja nečrkovalno, »navadno« brane kratice: »Tiste kratice, ki se zaradi svoje glasovne/črkovne zgradbe (lahko) izgovarjajo nečrkovalno, ‚navadno‘, npr. *sit*, *Nato*, se lahko začnejo pisati z malimi črkami, ko pa se to zgodi, z vidika sklanjanja in tvorjenja novih besed niso posebne (vsaj ne zaradi kratične narave svojega nastanka)« (Logar 2003: 141, op. 16).

Način branja – tj. črkovalno oz. nečrkovalno – ima za branje, pisno pregibanje, oblikoslovno vedenje kratic in njihovo prehajanje med navadno besedje pomembne posledice. Da bi uporabnika lažje usmerjali, smo se pri prenovi pravopisnih pravil odločili že v začetnem delu poglavja o kraticah uvesti izraza, ki bosta tudi poimenovalno nedvoumno razlikovala med obema skupinama. Ob že ustaljenem izrazu **črkovalne kratice** (za kratice, pri katerih izgovarjamo vsako črko posebej) predlog novih pravil uvaja še izraz **nečrkovalne kratice** (za tiste, ki jih beremo kot navadne besede).

2.2 Kratična imena oz. poimenovanja

Izraza *kratično ime* in *kratično poimenovanje* sta v aktualnih pravopisnih pravilih, že prej pa v Načrtu pravil za novi slovenski pravopis, rabljena bodisi kot sopomenki izrazu *kratica* bodisi kot poimenovanji za iz kratic nastale navadne besede,⁴ kar pokaže branje členov, v katerih sta izraza rabljena. Ob prvi pojavitvi izraza *kratično ime* se še zdi, da ta poimenuje nečrkovalne kratice: »Z velikimi črkami pisana kratična imena lahko prehajajo med navadna lastna ali občna imena in se takrat temu primerno izgovarjajo in tudi pišejo, tj. z veliko začetnico samó, če so lastna: *TAM*, *UNESCO*, *SIT* – *Tam*, *Unesco*, *sit*« (člen 120). Vendar pa je že v naslednjem členu isti izraz rabljen tudi za črkovalne kratice: »Končnice kratičnih imen pišemo: a) z malo, z vezajem, če se kratično ime končuje na soglasnik: *SPIZ SPIZ-a*; tako se pišejo tudi podaljšave osnov: *STA STA-ja*, *SLO SLO-ja*, *OZN OZN-ja* [...]« (člen 121). Da je sopomenka *kratičnemu imenu* (in torej kratici) tudi *kratično poimenovanje*, dokazuje naslednji člen: »Mednje gredo imena 1. držav: *Združene države Amerike*, *Skupnost neodvisnih držav*, *Nova Zelandija*; iz njih delamo tudi ustrezna kratična poimenovanja (*ZDA*, *SND*)« (člen 200). Hkrati pa je *kratično poimenovanje* na drugem mestu rabljeno tudi kot izraz za navadne besede, nastale iz nečrkovalnih kratic: »Nekatera kratična

4 Tudi v Enciklopediji slovenskega jezika (Toporišič 1992), ki vsebuje le geslo *kratično poimenovanje*, se ta dvojnost potrjuje: pri prvem pomenu avtor izraz enači s kratico, pri drugem pa ga opredeljuje kot besedo, ki se ne občuti več kot kratica (za primer navaja *laser*). O (delni) prekrivnosti izrazov *ime* in *poimenovanje* pri istem avtorju pa se je mogoče prepričati pri zadevnih geslih.

poimenovanja se ne nanašajo na ustrezna slovenska poimenovanja (slovensko poimenovanje se večinoma ne uporablja): *Avnoj, Skoj, Unesco, Efta, BBC, RAI, Fide, Fifa*« (člen 214). Na nejasno rabo zvez *kratično ime* in *kratično poimenovanje* opozarja tudi Korošec (1993: 16–19).

Eno od osnovnih načel izrazoslovja je zahteva po enumnosti (strokovnega) izrazja, znotraj katere deluje zahteva po ujemanju med pojmovnim svetom in poimenovalnim svetom stroke (Kalin Golob 2001: 252). Izraza *kratično ime* in *kratično poimenovanje* kot sopomenki izrazu *kratica* sta ob upoštevanju tega načela odveč, saj se je *kratica* v desetletjih od izida aktualnih pravopisnih pravil kot termin uveljavila in utrdila. Ob upoštevanju že zgoraj omenjenega dognanja Nataša Logar pravi, da ko kratice preidejo med navadno besedje, »z vidika sklanjanja in tvorjenja novih besed niso posebne« (Logar 2003: 141, op. 16), torej tudi posebnega strokovnega izraza za besede, nastale iz nečrkovalnih kratic, ne potrebujemo – vsaj ne v pravopisu.⁵ V predlogu prenovljenih pravopisnih pravil zato izrazov *kratično ime* oz. *kratično poimenovanje* ne uporabljamo.

3 IZGOVOR IN NAGLAŠEVANJE KRATIC

V aktualnih pravilih izgovor in naglaševanje kratic ureja člen 1021: »Kratice beremo ali kakor druge besede, npr. *TAM* [tám], ali pa črkovalno, npr. *PTT* [pətətə], *SP* [espé], samo izjemoma s tujimi imeni črk, npr. *BBC* [bibisi], vendar *USA* [uesá]. [...] Dvo- in večzložne črkovalno brane (govorjene) kratice se naglašujejo samo na koncu: *SP* [espé], *RK* [erká], *RTV* [ertevě].«

V predlogu prenovljenih pravil⁶ ostaja ugotovitev, da nekatere kratice prevzemamo skupaj z njihovim izgovorom, dodano je le opažanje glede tega, da pri nekaterih soobstajata izvorni in podomačeni izgovor (npr. *PC* [písi in pécé]). Pri naglaševanju črkovalnih kratic pa se bomo bolj približali dejanski praksi, v kateri se naglaševanje zgolj na zadnjem zlogu umika naglaševanju na vseh zlogih.⁷ Skladno s tem je Pravopisna komisija pri SAZU in ZRC SAZU predlagala, da se v pravopisna pravila zapisuje le prednostno obliko z naglasnimi znamenji na vseh zlogih, v slovarskem delu pravopisa, ki pod imenom ePravopis kot rastoči slovar že nastaja na portalu Fran, pa bodo navedene tudi neprednostne oblike z naglasnim zgolj zadnjim zlogom.

5 Strinjamo pa se s Tomom Korošcem, da je izraz potreben, kadar je ključno razlikovanje med (novotvorjenimi) besedami z bolj ali manj razvidnimi sestavinami (tj. morfemi) in besedami, ki so nastale iz kratic kot poimenovalnih enot s pomenom, kot ga določajo krnjene sestavine (Korošec 1993: 19).

6 Preverjanje ustreznosti pravil in njihovih ubeseditvev poteka prek sistematičnega pregleda uporabniških zadreg v Jezikovni svetovalnici, gradiva v besedilnih korpusih in drugih virih ter ob upoštevanju strokovnih kritik obstoječih pravopisnih rešitev.

7 Odprto ostaja še vprašanje, ali so vsi zlogi v kraticah enakovredno naglašeni ali gre pri nekaterih za t. i. sekundarni naglas. Raziskavo tega problema bomo opravili skupaj s sodelavci pri rastočem eSSKJ.

4 SLOVNIČNE LASTNOSTI KRATIC

V aktualnih pravopisnih pravilih so slovnične lastnosti kratic obravnavane na več mestih: pri rabi vezaja, oblikoslovju in besedotvorju (posamezni členi bodo navedeni v nadaljevanju prispevka), zato si uporabnik težko ustvari celovito sliko o tej problematiki. Zlasti glede sklanjatvenih vzorcev so informacije tudi zelo skope in mestoma nejasne, kar v rabi povzroča različne interpretacije in dvome, ki se kažejo tudi v vprašanih uporabnikov Jezikovne svetovalnice, npr.:

- Vljudno vas prosim za odgovor, kako se pravilno sklanja kratica *MSP* (mala in srednja podjetja). Ali drži, da je edino pravopisno ustrezno sklanjanje glasovno (*z MSP-ji*), ker naj bi pravopis možnost sklanjanja z neglasovnimi končnicami določal le za kratice z jedrim ženskim samostalnikom, ne pa tudi za kratice, ki imajo za jedro samostalnik srednjega spola?
- Po kateri sklanjatvi se sklanja kratica *SE* (stratigrafska enota)? Ali pri sklanjanju dobi končnico ali ne?

V predlogu prenovljenih pravopisnih pravil bodo zato slovnične lastnosti kratic, ki imajo neposreden vpliv na njihovo izrazno podobo, ko jih uporabljamo v besedilu in jih temu tudi skladijsko prilagajamo, natančneje predstavljene.

4.1 Pisno pregibanje

V obeh povojnih pravopisih je bilo pisno pregibanje kratic⁸ odsvetovano; v SP 1962 so v slovarskem delu primeri kot *z AFŽ-jem* celo označeni s krožcem, tj. kot nedovoljeni za knjižno rabo (o tem obsežno piše Saška Štumberger (2015)). V aktualnem pravopisu pa je bilo pod vplivom splošno prevladujoče rabe in dejstva, da kratice pogosto pretvorimo v navadne besede (*EMŠO* > *emšo*; *UNESCO* > *Unesco*), odločeno, da se prej nesklonljive enote zdaj tudi sklanjajo. V Načrtu pravil za novi slovenski pravopis je bilo pri nečrkovalnih in črkovalnih kraticah še predvideno razlikovanje (pri prvih zapis končnice bodisi za vezajem ali stično z veliko črko – *TAM TAM-a* ali *TAMA*, pri drugih zgolj za vezajem – *AFŽ AFŽ-ja*), aktualni pravopis pa pri obeh predvideva zgolj zapis za vezajem. Taka praksa se je uveljavila tudi v rabi in načeloma ne povzroča težav. Več jih je pri nečrkovalnih kraticah, ki se končujejo na nenaglašeni samoglasnik, saj po pravopisnem pravilu tega obravnavamo kar kot sklonilo in ga pri pisnem pregibanju zamenjamo z ustreznimi končnicami, pisanimi z veliko črko (npr. *UNESCO UNESCA UNESCU*). Že aktualni pravopis ima opozorilo, da »taka imena rajši sklanjamo v navadni pisni obliki lastnih imen: *Unesco Unesca Unescu*« (člen 122); tudi v predlogu prenovljenih pravopisnih pravil bo izpostavljeno, da nečrkovalne kratice (na splošno) pogosteje pišemo in pregibamo kot običajno besedje.⁹ Ker pa

8 Oba pravopisa sta ločevala govorno in zapisovalno plat pregibanja, vendar SP 1950 »ni dovoljeval pregibanja, in sicer niti pri črkovanju niti pisnega pregibanja s končnicami«, pri SP 1962 pa »ni jasno, ali pravopis [...] zahteva pisavo pri *AVNOJ* in brano pregibanje [pri *avnoju*]« (Korošec 1993: 16).

9 Dejstvo, da med navadno besedje prehajajo tudi posamezne črkovalne kratice (npr. *TV* > *teve*), je v predlogu prenovljenih pravil predstavljeno kot posebnost.

gradivo izkazuje tudi zapise, pri katerih se v kraticah zamenjujejo zgolj zadnje črke (kot sklonila), bo to ohranjeno kot posebnost; opozorjeno bo še na dejstvo, da se pri tej skupini kratic z velikimi črkami zapisujejo tudi obrazila v tvorjenkah¹⁰ iz njih (npr. *UNESCO UNESCOV*).

4.2 Spol in sklanjatev kratic

Po aktualnih pravopisnih pravilih so kratice načeloma moškega spola (razen kratic na nenaglašeni *a* in redkih drugih) ter se sklanjajo po prvi moški sklanjatvi. Izrecno je možnost pregibanja po tretji, torej ničti sklanjatvi kratic navedena pri ženskih sklanjativah: »3. v tretjo sklanjatev gredo samostalniki, ki sklonov ne izražajo z glasovnimi končnicami; sem gredo: [...] c) kratice, ki ohranijo spol podstavne zveze in se ne končujejo na nenaglašeni *a*, npr. *SAZU*, *ZDA* (*SAZU* gre tudi po 1. moški sklanjatvi)« (člena 809 in 812).

Člen 812 torej navaja le kratice, ki ohranjajo ženski spol jedra podstavne zveze in se ne končujejo na nenaglašeni *a*. Vendar pa je posredno mogoče sklepati tudi na možnost sklanjanja kratic moškega spola (torej velike večine vseh kratic) po tretji moški sklanjatvi, in sicer v poglavju o krajšavah. Tam sta namreč v členu 1023 poleg zgoraj navedenega člena v sklicu kot relevantna navedena še člena 760 in 804, ki se glasita: »3. v tretjo sklanjatev gredo samostalniki, ki sklonov ne izražajo z glasovnimi končnicami, npr. (*visoki*) *c* (*visokega*) *c*; takih primerov je malo (npr. imena črk); navadno jih sklanjamo po prvi sklanjatvi, npr. (*visoki*) *c* (*visokega*) *c*-*ja*«; »Posebnosti 3. moške sklanjatve [...] Samostalniki te sklanjatve se večinoma rajši sklanjajo po 1. moški sklanjatvi (npr. *s širokim e* ali *s širokim e-jem*)«. Oba člena se tičeta tretje (ničte) moške sklanjatve, in čeprav v besedilu med zgledi ni kratic (še najbliže je zgled *visoki c*, *visokega c*, ki se nanaša na drug tip krajšave), lahko posredno (zaradi sklica v členu 1023) sklepamo, da pravopisna določila veljajo tudi zanje.¹¹

V predlogu prenovljenih pravil sledimo vsemu zgoraj zapisanemu, vendar bolj izrecno izpostavljam možnost sklanjanja po ničtem sklanjatvenem vzorcu pri prav vseh kraticah:¹² ne glede na spol jedrnega samostalnika v podstavi (torej

¹⁰ V prenovljenih pravilih tvorbene lastnosti kratic sicer ne bodo obravnavane v posebnem razdelku, saj gre za ožje slovnico (besedotvorno) problematiko. Posamezne na to vezane zapisovalne posebnosti bodo omenjene le na ustreznih mestih – poleg tu navedene npr. še možnost izpeljevanja novih oblik iz besed, ki nastanejo iz črkovalnih kratic (npr. *SDS* > *esdees*; *esdeesovec*).

¹¹ Slovarski del Slovenskega pravopisa 2001 (SP 2001) kaže, da so slovaropisci to upoštevali. Slovar pri redkih kraticah, ki se lahko sklanjajo ali po prvi moški ali po tretji ženski sklanjatvi, daje informacijo o tem v dveh ločenih geslih (*SAZU*), pri kraticah moškega spola (ne glede na spol jedrnega podstavnega samostalnika: *FDV* – ženski; *DDV* – moški; *SNG* – srednji) pa poleg sklanjanja po prvi največkrat ponuja še (neprednostno) možnost sklanjanja po tretji moški sklanjatvi. Enako ravna tudi pri prevzetih kraticah (*BBC*).

¹² Sedanje izrecno omenjanje možnosti ničtega sklanjanja kratic zgolj pri kraticah z ženskim samostalnikom v jedru podstave je pri mnogih uporabnikih, tudi učiteljih in lektorjih, povzročilo prepričanje, da tega sklanjatvenega vzorca pri drugih kraticah ni mogoče uporabiti. Od avtorjev, ki so se po izidu aktualnih pravopisnih pravil ukvarjali s kraticami, zgolj Nataša Logar omenja

tako pri ženskem in moškem kot tudi srednjem spolu) in ne glede na tip kratice (črkovalna, nečrkovalna) – npr. *brez DDV, na ARSO, o DNK, iz EU, pri MNZ*. Prvič bo v pravopisnih pravilih opozorjeno tudi na to, da so kratice – sicer redkeje – lahko pridevniki (npr. *UV* – ‘ultravijoličen’).

Ob pretežno moškospolnih kraticah bodo posebej obravnavane še druge: (1) kratice na nenaglašeni *a*, ki se sklanjajo po prvi ženski sklanjatvi (npr. *CIA CIE* – pri tej skupini je, kot je bilo omenjeno že zgoraj, pogost prehod med navadno besedje); (2) redke kratice, ki ob ničtem pregibanju ohranjajo ženski ali srednji spol jedra podstavne zveze, kar se kaže v skladijskem ujemanju (npr. *analiza človekove DNK; Za avtošole je pristojno MNZ*); (3) kratice, ki se v rabi enakovredno pojavljajo v različnih spolih in so sklanjane po različnih paradigmah (npr. *Izvod knjige hranijo v ljubljanskem NUK-u; Že več let je na voljo razglednica z motivi Plečnikovega NUK; Razpis za gradnjo nove NUK je bil napovedan že leta 1988*); (4) sicer redke kratice, ki ohranjajo število in spol samostalnika iz jedra podstave, ki je v množini (npr. *ZDA, GSO*¹³).

5 KRATICE V DALJŠIH POIMENOVALNIH ENOTAH

Kratice kot izjemno tvoren del novejšje slovenske leksike se vedno pogosteje povezujejo tudi v zveze bodisi več kratic, bodisi kratic in številčk, bodisi kratic in (navadnih) samostalnikov ali samostalniških zvez, ki bi jih skladijsko vse lahko opredelili kot zveze samostalniških jeder in njihovih (desnih ali levih) prilastkov.

5.1 Zveze več kratic

Čeprav je v aktualnih pravopisnih pravilih opozorilo, da kopičenje kratic ni priporočljivo (člen 1024), pa se kratice vedno pogosteje povezujejo tudi v zveze kratic, ki so skladijsko gledano jedra in prilastki. Predlog prenovljenih pravil jih bo obravnaval v skupnem poglavju o kraticah v daljših poimenovalnih enotah; s pravopisnega vidika je najpomembnejši napotek, da med samostojnima kraticama, ki se povežeta v tako novo enoto, naredimo presledek (npr. *ZRC SAZU, OE UJP*¹⁴).

5.2 Kratice s številskimi dodatki

V novejšem času je vedno več tudi zvez kratic in številčk, ki se navadno dodajajo že uveljavljenim kraticam. V Logar (2003: 136) so tovrstni primeri omenjeni med lastnoimenskim kratičnim gradivom, vendar avtorica številko (verjetno zaradi

► možnost ničtega sklanjanja, ki ga očitno veže na vse kratice: »SP '01 (oz. prva izdaja Pravil iz 1990) je prvi slovenski pravopis, ki normativno dopušča sklanjanje samo črkovalno izgovorjenih kratic s pisnim dodajanjem oz. spreminjanjem glasovnih končnic – če jih seveda ne sklanjamo po 3. sklanjatvi, in sicer na dva načina [...]« (Logar 2005: 141).

13 *GSO* = gensko spremenjeni organizmi.

14 Znanstvenoraziskovalni center (ZRC) Slovenske akademije znanosti in umetnosti (SAZU); območna enota (OE) Uprave Republike Slovenije za javna plačila (UJP).

vedno izkazane stičnosti v zapisu) šteje kot del kratice: »Kratice lahko sestavlja tudi številka, kar je sicer redkeje: *BS2, K4, TV3*.« V sodobnem gradivu se kažejo različni zapisi kratic s številiškimi dodatki: stični, nestični in celo z vezajem (npr. *SSKJ2, ZIL-1, MP3/mp3, NUK 2*).¹⁵ Predlog prenovljenih pravopisnih pravil vse zapisovalne možnosti predstavlja kot enakovredne; konkretne uresničitve za posamezne primere bodo prikazane v slovarskem delu priročnika. Razlike v zapisu vplivajo tudi na pregibne možnosti kratic v takih zvezah; le če sledi številka za presledkom, se lahko kratica pregiba tudi po prvi sklanjatvi, sicer je možno zgolj pregibanje po ničti sklanjatvi: *gradnja NUK-a 2 / NUK 2*, vendar v *SSKJ2*.

5.3 Zveze kratic s samostalniki

Vse do sedaj opisane predlagane novosti in spremembe glede na aktualna pravopisna pravila so praviloma le vsebinske razširitve in dopolnitve, ki izhajajo iz dejstva, da so kratice vedno obsežnejši del novejšje slovenske leksike. Sprememba, ki jo napoveduje naslednje predlagano pravilo, pa se ne tiče le kratic (čeprav izhaja iz njihove rabe v besedilih), temveč pri tem sledimo globljim premikom v novejši slovenski skladnji. Pri t. i. zloženkah s kratično (pa tudi črkovno, tj. simbolno) prvo sestavino aktualni pravopis v pravilih (člen 496) dopušča le dve možnosti: zapis skupaj (*TV-program*) in obrnjeno zaporedje oz. normativno priporočljivejši besedni red (*program TV*), ki pa ni vedno mogoč – že tukaj zapisani zgled v rabi ni živ.¹⁶ Dikcija predlaganih prenovljenih pravil pa bo naslednja: »Kratice v besednih zvezah nastopajo kot nesklonljive samostojne enote (*EKG laboratorij, ABS zavore, UV žarki, AV oprema*).« Odločitev za spremembo utemeljujemo v nadaljevanju.

V primerjavi s kraticami je pri zapisu zloženek z imenovalniško medpono že aktualni pravopis normiral tri pisne možnosti (člen 487): v obrnjenem vrstnem redu jih lahko pišemo kot besedne zveze z desnim prilastkom (*barve tempera*), sicer pa skupaj ali narazen (*temperabarve* tudi *tempera barve*).¹⁷ V zadnjih letih število zloženok oziroma zvez obeh tipov (tj. z imenovalniško medpono in s kratično ali črkovno prvo sestavino) še narašča, vedno pogosteje pa jih uporabniki pišejo narazen, saj njihove prve dele dojemajo kot nesklonljive prilastke. To ob gradivu iz publicističnih in znanstvenih besedil ugotavlja tudi Nataša Logar: ker je dvojni

15 Številke, ki so del kratice, se nikoli ne zapisujejo drugače kot enakovredno s črkami, saj imata nadpisani in podpisani zapis v kombinaciji s črkami druge pomene (npr. za matematične potence, ob elementih v kemijskih formulah).

16 V slovarju SP 2001 možnost z obrnjenim vrstnim redom pri kratiki *TV* ni navedena, kar kaže na neskladje med obema deloma pravopisa.

17 Naslednji normativni (oz. normativno-informativni) priročnik, tj. Slovar novejšega besedja slovenskega jezika (2012), je kljub odklonom od kodifikacije v rabi vsaj v grobem ohranil pravopisne normativne usmeritve. Pri zloženkah z imenovalniško medpono je tako navedena možnost zapisa narazen s kvalifikatorjem »v pridevniški rabi« (npr. *fitnes center*). Pri zvezah kratic v položaju pred samostalnikom je ohranjen zapis tipa *PR-služba*, obrnjeni zapis pa so v slovarju priporočili le, če je uresničen v rabi (zato ni zapisa *služba PR*).

zapis pri medponskih zloženkah v že od SP 1962 naprej predpisan ali vsaj informativno podan, »je pričakovati, da se bo zapis narazen pri zloženkah, ki imajo imenovalniškokončniškohomonimno obrazilo (take pa so vse zloženske iz kratic, ki se izgovarjajo črkovalno), v rabi izkazoval še nekaj časa (morda bo normativno celo prevladal)« (Logar 2003: 143).

Zanimivo je, da je Načrt pravil za novi slovenski pravopis predvideval tudi variantni zapis brez vezaja: »Pri zloženkah, katerih prvi del je velika črka (ali več črk), se vezaj tudi opušča: *C vitamin, TV drama*; vendar se vezaj ne izpušča pri zapisih durov, npr. *C-dur*« (Logar 2003: 102). Kot je opisano v Štumberger (2016: 445), naj bi bilo to implicitno vsebovano še v prvi izdaji aktualnih pravil (1990), šele izdaja iz leta 1994 pa je prinesla dodatek, po katerem variantna možnost zapisa podrednih zloženk ne velja več za vse podredne zloženske, temveč samo za zloženske z imenovalniško ali katero drugo medpono. Avtorica ugotavlja, da je to – v nasprotju z dotedanjo slovaropisno tradicijo – dosledno izpeljano v slovarskem delu SP 2001, »posledica tega pa je, da prihaja do razhajanj s knjižnojezikovno rabo in terminološkimi slovarji« (Štumberger 2016: 446).

Nekatere kratice so dejansko pridevniške že po nastanku (*UV žarki* 'ultravijolični', *AV učinki* 'avdiovizualni'), zato pri njih zahteva po pisanju vmesnega vezaja nikoli ni bila skladenjsko utemeljena.¹⁸ Problemi nastajajo tudi pri zvezah, v katerih je kratica umeščena pred katero drugo pridevniško prvino (*CRP hitri testi*), ter v prirednih zvezah s pridevniško prvino in skupno odnosnico (*EU in bilateralni projekti*), saj izpustnega vezaja v takem primeru ni mogoče uporabiti, ker ista prvina ne more biti hkrati samostalniška odnosnica in del zloženske. Zaradi vseh predstavljenih premislekov in argumentov je Pravopisna komisija pri SAZU in ZRC SAZU po razpravi sklenila, da v predlogu prenovljenih pravil odpravi zapis vezaja pri zvezah kratice in samostalniškega jedra – da ga torej ne ohranja niti kot dvojnice.

6 ZAKLJUČEK

Avtorji, ki so se s kraticami ukvarjali po izidu aktualnih pravopisnih pravil, jih niso obravnavali le z vidika (pisne) izrazne podobe in njenega prilagajanja v konkretnem besedilu. Pogosto pa so izhajali ravno iz pravopisne obravnave kratic oziroma njenih posameznih vidikov. Eden od teh, ki ga vsebujejo tako aktualna pravopisna pravila kot predlog prenovljenih pravil, je tudi nastanek in zapisovanje kratic. Pravopis je na tem mestu relativno skop, zlasti npr. v primerjavi z natančno analizo in opredelitvami v Rode (1974), kjer so kratice glede na nastanek razdeljene v tri

¹⁸ Slovar pri geslu *TV-* (ko gre torej po trenutnem pravopisnem razumevanju za del zloženske) sicer predvideva razvezavo v pridevnik ('televizijski'), a tovrstne zglede (ob *TV-* še npr. *ABK-*: 'atomsko-biološko-kemičen', *PVC-*: 'polivinilkloriden') v zapisu izenačuje s tistimi, ki tudi v zloženki ohranjajo samostalniški pomen (npr. *ABS-*: 'antiblokirni sistem', *UKV-*: 'ultrakratki valovi').

skupine: inicialne, zlogovne in kombinirane. Te problematike se na gradivu kratic z veznikom ali predlogom loteva tudi Mojca Kompara (2015), ki med drugim piše: »Predvsem zaradi pomanjkanja normativnih priločnikov, ki bi zadostno pokrivali področje krajšav in preprečili ohlapnost pravil, pa se v slovenskem prostoru pri tvorbi kratic pojavljajo nedoslednosti« (Kompara 2015: 54). Iz prispevka sicer ni čisto jasno, ali bi moral biti tak normativni priločnik (tudi) pravopis, vsekakor pa je avtorica do aktualnega kritična: »Krnitev veznikov in predlogov razvezav v SP 2001 ni ustrezno predstavljena, saj dopušča možnost krnitve veznika pri kratlici *BiH*, tudi z malo tiskano črko, o predlogih pa ne govori« (Kompara 2015: 61). Čeprav že trenutni pravopis delno opravlja vlogo slogovnega priločnika, tej nalogi pa se v še večji meri ne bo mogel ogniti niti prenovljeni pravopis (saj imamo na tem področju za slovenščino občuten primanjkljaj), pa tudi pri poglavju o kraticah izhajamo iz osnovnega načela: da mora biti pravopisni priločnik osredotočen zlasti na težave, s katerimi se uporabniki srečujejo na izrazni ravni. Tudi v tem prispevku so bile zato predstavljene predvsem tiste problematike, ki se vedno znova pojavljajo kot osrednje, ko že obstoječe kratice zapisujemo in jih prilagajamo vsakokratnemu skladenskemu in besedilnemu okolju.

VIRI IN LITERATURA

- Jezikovna svetovalnica** = *Jezikovna svetovalnica Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša pri ZRC SAZU* (<https://svetovalnica.zrc-sazu.si>, 15. 11. 2018).
- Kalin Golob 2001** = Monika Kalin Golob, Tvorjenje komunikološkega izrazja ob prevajanju temeljnih komunikoloških del, v: *Komunikološka hrestomatija 1: začetki komunikologije v Evropi in ZDA*, ur. Slavko Splichal, Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 2001, 251–260.
- Korošec 1993** = Tomo Korošec, O krajšavah, v: *Seminar slovenskega jezika, literature in kulture* 29, ur. Miran Hladnik, Ljubljana: Filozofska fakulteta, 1993, 15–27.
- Kompara 2009** = Mojca Kompara, Prepoznavanje krajšav v besedilih, *Jezikoslovni zapiski* 15 (2009), št. 1–2, 95–112.
- Kompara 2015** = Mojca Kompara, Raba veznikov in predlogov pri tvorbi kratic, *Jezikoslovni zapiski* 21 (2015), št. 1, 51–62.
- Logar 2003** = Nataša Logar, Kratice in tvorjenke iz njih – aktualno poimenovalna možnost, v: *Współczesna polska i słoweńska sytuacja językowa = Sodobni jezikovni položaj na Poljskem in v Sloveniji*, ur. Stanisław Gajda – Ada Vidovič Muha, Opole: Instytut Filologii Polskiej – [Ljubljana]: Filozofska fakulteta, 2003, 131–149.
- Logar 2005** = Nataša Logar, Norma v slovarju sodobne slovenščine: zloženke in kratice, *Družboslovne razprave* 21 (2005), št. 48, 211–225.
- Načrt 1981** = *Načrt pravil za novi slovenski pravopis*, Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1981.
- Rode 1974** = Matej Rode, Poskus klasifikacije krajšav, *Slavistična revija* 22 (1974), št. 2, 213–219.
- SP 1950** = *Slovenski pravopis*, Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1950.
- SP 1962** = *Slovenski pravopis*, Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1962.
- SP 1990** = *Slovenski pravopis: pravila*, Ljubljana: DZS, 1990.
- SP 2001** = *Slovenski pravopis*, Ljubljana: SAZU – Založba ZRC, ZRC SAZU, 2001.
- Spletišče PK** = (pravopisna-komisija.sazu.si, dostop 15. 11. 2018).
- Štumberger 2015** = Saška Štumberger, Sklanjanje kratic v pisnem knjižnem jeziku, *Pravopisna razpotja: razprave o pravopisnih vprašanjih*, ur. Helena Dobrovoljc – Tina Lengar Verovnik, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2015, 159–167.

Štumberger 2016 = Saška Štumberger, Kratice v Načrtu pravil za novi slovenski pravopis 1981 in v Slovenskem pravopisu 2001, v: *Toporišičeva obdobja*, ur. Erika Kržišnik – Miran Hladnik, Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2016 (Obdobja 35), 439–446.

Toporišič 1992 = Jože Toporišič, *Enciklopedija slovenskega jezika*, Ljubljana: Cankarjeva založba, 1992.

SUMMARY

Abbreviations in the Revised Normative Guide: New Features and Changes

This article provides an overview of the proposed new features and changes related to abbreviations in the draft revised normative guide that is being prepared by the Normative Guide Committee at SAZU and ZRC SAZU. Unlike the previous editions of the normative guide, the draft introduces a special chapter on abbreviations, the most extensive part of which focuses on a comprehensive presentation of acronyms. The changes refer to various levels of description. A terminological change is the introduction of the term *nečrkovalna kratica* ‘(pronounced) acronym’ as opposed to the already established term *črkovalna kratica* ‘initialism’; in addition, the draft no longer uses the expressions *kratično ime* or *kratično poimenovanje* ‘abbreviation’ because they were never unambiguously used or required for the normative description of acronyms. In terms of acronym accentuation, the draft tends to follow usage more because it introduces preferential accentuation of all syllables in initialisms; accent exclusively on the last syllable will be presented as non-preferential in the lexicographic part of the normative guide. With regard to inflection in writing, the draft highlights the fact that all acronyms can be declined following the indeclinable pattern; for the first time ever, the normative guide will draw attention to the fact that in rare cases acronyms can also be used as adjectives (e.g., *UV* ‘ultraviolet’). Acronyms can also form part of longer naming units: in combinations of several acronyms, with numerical additions, or as indeclinable attributes next to (typical) nouns. The draft normative guide puts an end to the normative perspective applied to date that these indeclinable attributes are actually part of compounds, and it no longer offers hyphenation even as a secondary option.

TOMAŽ PETEK

SOCIALNE IN FUNKCIJSKE ZVRSTI V SLOVENSKEM JEZIKOSLOVJU

COBISS: 1.02

[HTTPS://DOI.ORG/10.3986/JZ.V24I2.7107](https://doi.org/10.3986/jz.v24i2.7107)

Značilnosti socialnih in funkcijskih zvrsti jezika je v slovenskem jezikoslovju (Slovenski slovnici) opredelil Jože Toporišič. Hitre družbene spremembe in spremenjeni pogledi na sporazumevanje v najširšem smislu pa v današnjem času zahtevajo hitro prilagajanje jezika, in to ne glede na funkcijsko ali socialno zvrst, zato v prispevku Toporišičeve opredelitve primerjamo s sodobnejšimi spoznanji nekaterih drugih jezikoslovcev in presojava o nujnosti nadgradnje, ki jo narekuje sodobna raba.

Ključne besede: Toporišič, slovnica, socialne zvrsti, funkcijske zvrsti, aktualizacija sistema

Social and Functional Language Varieties in Slovenian Linguistics

Characteristics of social and functional forms of a language are defined in Slovenian linguistics by Jože Toporišič's *Slovenska slovnica* (Slovenian Grammar). However, today rapid social changes and modified perspectives on communication in the broadest sense demand quick adaptation of a language regardless of functional or social form. This article therefore compares Toporišič's definitions in a selected speech situation to more contemporary findings by other linguists, and it considers suitable modifications dictated by contemporary use.

Keywords: Toporišič, grammar, social forms, functional forms, updating a system

0 UVOD

Hitre družbene spremembe in spremenjeni pogledi na sporazumevanje v najširšem smislu v današnjem času zahtevajo hitro prilagajanje jezika, in to ne glede na socialno ali funkcijsko zvrst, zato izhajamo iz predpostavke, da bo treba v slovenskem jezikoslovnem prostoru uveljavljeno Toporišičevo delitev socialnih zvrsti na knjižni in neknjižni jezik nadgraditi oz. vsaj aktualizirati. O »problemih koncepta knjižnega jezika« je mdr. že pisal A. E. Skubic (2005: 5), ko je ugotavljal, da je bil tradicionalni odnos slovenistične stroke do knjižnega jezika na eni ter do drugih jezikovnih različic in njihovih govorcev na drugi strani izključujoč. V veliki meri je izhajal iz teorije J. Toporišiča (2000), zasnovane na podlagi praškega strukturalnega funkcionalizma. Knjižni jezik je namreč razumljen kot edina socialna zvrst, ki se lahko uresniči v vseh funkcijskih zvrsteh, medtem ko je raba preostalih socialnih različic omejena le na področje praktičnosporazumevalne zvrsti.

M. Bešter Turk (2013) omenja, da je bila v preteklosti večkrat izražena potreba po spremembi poimenovanja in delitve socialnih zvrsti slovenskega

jezika.¹ V. Smole (2009) navaja, da se z močno spremenjenimi družbenimi in političnimi razmerami spreminjata pomen in vloga slovenskega jezika v celoti ter pomen in vloga njegovih posameznih zvrsti. Po njenem mnenju sta pri t. i. socialnih zvrsteh najbolj izpostavljeni sorazmerno enotna knjižna in zelo različna narečna zvrst. Ista avtorica ugotavlja, da se, upoštevajoč današnjo jezikovno situacijo, oži obseg rabe knjižnega jezika, na nekaterih območjih pa obseg rabe »sistemskih narečnih različkov oz. krajevnih (in mestnih) govorov« (Smole 2009: 558). M. Bitenc (2016) se sklicuje na jezikovno realnost, ki je večinoma med dvema poloma, tj. jezikovnim standardom in dialektom. Omenja kompleksne razloge jezikovnega obnašanja; ti izkazujejo, da so med različnimi dejavniki »najbolj relevantni osebna zgodovina posameznika, njegove osebne lastnosti in jezikovne sposobnosti, družbena mreža, trajanje in narava jezikovnega stika, izkušnje, ki jih ima z jezikovno rabo v različnih okoljih, in z vsem tem povezana jezikovna stališča ter dojemanje povezave med jezikom in identiteto« (Bitenc 2016: 287). O razhajanjih med tradicionalno teorijo zvrstnosti in jezikovno rabo razpravlja tudi J. Vogel (2017). Potreba po aktualizaciji oz. nadgradnji pa se v slovenskem jezikoslovju kaže tudi pri Toporišičevi sistemsko uveljavljeni opredelitvi funkcijskih zvrsti, kar je v slovenskem prostoru razvidno iz razprav več jezikoslovcev, npr. O. Kunst Gnamuš 1992, M. Kalin Golob 1999, G. Červ 2013 in J. Vogel 2017, glede terminologije in normativnosti tudi M. Kalin Golob in N. Logar 2008, M. Jemec Tomazin 2010, H. Dobrovoljc 2014 in M. Žagar Karer 2018.

Ker se socialne in funkcijske zvrsti jezika uresničujejo v konkretnih okoliščinah, bomo v tem prispevku o njih razpravljali z vidika izbranega govornega položaja, tj. govornega nastopanja v javnosti,² pri katerem je ustrezna raba jezikovnih zvrsti zaradi vsenarodne in narodnoreprezentativne vloge knjižnega jezika nujna. Zaradi aktualnosti in pomembnosti obravnavane tematike v slovenskem jezikoslovju se zdi na podlagi do zdaj (več) parcialnih poskusov objektivnega razmišljanja o potrebah po aktualizaciji socialnih in funkcijskih zvrsti po Jožetu Toporišiču v slovenskem jezikoslovju nujno soočiti različne poglede in na koncu izbrati način, kako oblikovati predloge novega modela klasifikacije, vključno s terminologijo in upoštevajoč hitre družbene spremembe ter nenehni razvoj jezika v koraku s sodobno rabo.

1 SOCIALNE ZVRSTI JEZIKA MED TRADICIJO IN SPREMENJENIMI POGLEDI NA SPORAZUMEVANJE

Socialne zvrsti jezika se v slovenskem jezikoslovju (po Slovenski slovnici Jožeta Toporišiča) delijo na dva dela – knjižni jezik in neknjižni jezik (Toporišič 2000: 14). Knjižni jezik je namenjen sporazumevanju in sploh sporočanju na vsem slovenskem

1 V. Smole (2004) navaja, da to potrebo sicer omenjajo že Ž. Gruden 1976, E. Kržišnik 1998, M. Stabej 2003, H. Tivadar 2004, pozneje pa jo omenjajo tudi A. E. Skubic 2005, M. Kalin Golob 2009 idr.

2 O govornem nastopanju, ki ga razumemo kot tvorjenje enogovornih govorjenih besedil, namenjenih širši ali ožji javnosti, gl. tudi Petek 2012a; 2012b; 2013; 2014; 2018.

ozemlju in z vsenarodno ter narodnoreprezentativno vlogo. Deli se na zborni in splošno- ali knjižnopogovorni jezik (Toporišič 2000: 14). Neknjižni jezik pa se deli na t. i. zemljepisna narečja, npr. gorenjsko, dolensko, štajersko, in na pokrajinske pogovorne jezike, ki so nekaka nadnarečja več zemljepisnih narečij. V tem kontekstu se zdi smiselno omeniti tudi interesne govornice. Toporišič (2000: 25) navaja, da so interesne govornice modifikacije osnovnih socialnih zvrsti, in sicer z besedjem, s frazemi pa tudi z izraznimi načini, ki so značilni za posamezne ožje interesne skupnosti, npr. za pripadnike istega poklicnega področja. Interesne govornice ljudi, katerim je skupen poklic, so žargoni, nepoklicnostne imenujemo slengi, »rokovnjaške« pa argoji (Toporišič 2000: 25). Med neknjižne socialne zvrsti pa spadajo tudi mestne govornice. Slovenski pravopis navaja, da so mestne govornice t. i. jezikovni različki jezika, ki so večinoma nastali iz narečij v večjih mestih (SP 2001: 128, člen 1058). V primerjavi z narečji so slovenske mestne govornice bliže zvrstem knjižnega jezika, predvsem knjižnemu pogovornemu jeziku. Njihova posebnost je predvsem v besedju, skladnji in fonološkem naglasu ter v splošnem slušnem vtisu. Toporišič (1992: 104) pa mestne govornice opredeljuje kot socialnozvrstne značilnosti zemljepisnih enot kakega jezika, ki se uporabljajo v mestih. Nadaljuje, da je zanje značilno, da se na podlagi raznovrstnejšega izvora govorečih ter posebnih oblik življenja in dela razvijajo jezikovne značilnosti t. i. podeželskih narečij in govorov (tako so blizu knjižnemu jeziku). Z mestnimi govoricami se je pri nas ukvarjala tudi A. Valh Lopert (2008), ki omenja, da je Toporišič izraz mestne govornice uporabil že leta 1986.

V. Smole (2004: 322–323) je do Toporišičeve razdelitve na knjižno in neknjižno kritična in navaja, da je že na prvi pogled jasno, da je takšna delitev narejena z vidika knjižnega jezika in ne jezika v vseh njegovih pojavnih oblikah, kot so zvrsti definirane, tj. z vidika slovenskega jezika v celoti. Avtorica zavrača omenjeno Toporišičevo delitev in predlaga delitev slovenskega jezika na systemske in nesisystemske zvrsti. Sistem lahko določimo knjižnemu jeziku, ker je opisan v slovnici, pravopisu in slovarju. Systemska pojavnost oblika slovenskega jezika pa obstaja tudi med neknjižnimi zvrstmi, tj. krajevni govor, ki se družijo v narečja, ta pa v narečne skupine. V. Smole (2004: 324) dodaja še, da imamo s tega vidika dve systemski pojavnosti obliki slovenskega jezika – na eni strani naravni narečni krajevni govor, na drugi strani pa normirani knjižni jezik, med njima pa je mogoče uvrstiti vso množico različnih pogovornega jezika. Tivadar (2004: 438–439) je preverjal smiselnost v slovenskem prostoru najbolj razširjene Toporišičeve delitve socialnih zvrsti. Pri tem se ni toliko osredinjal na jezikovno pravilnost, ampak je poskušal problematizirati večkrat nepravilno usmerjenost raziskovanja oz. ukvarjanja s slovenskim (knjižnim) jezikom, da se jezik mora govoriti tako, kot je zapisano, oz. bi moralo biti v slovnici in pravopisu. Prestižnosti knjižnega jezika ni posebej poudarjal (Tivadar 2004: 438–439).

Na tem mestu se nam zdi pomembno omeniti še vsaj teorijo sociolektov po Skubicu (2004; 2005). Pri oblikovanju sodobnejšega modela socialne zvrstnosti se

je omenjeni avtor, kot ugotavlja tudi že J. Vogel (2017), oprl na Gillesovo teorijo sociolektov, s katero je poimenoval govore različnih družbenih skupin, pri čemer je upošteval dve merili: (1) oddaljenost od knjižnega jezika; (2) primarnost oz. sekundarnost z vidika posameznika (Vogel 2017: 21–22). Skubic (2004: 300–302; 2005: 185–211) ločuje kultivirane (elitne) in obrobne (obrobne, podeželske obrobne, mestne obrobne, priseljske obrobne) sociolekte. Kultivirane (elitne) v njegovem kontekstu razumemo kot tiste, ki so bližje knjižnemu jeziku in jih govorijo predvsem pripadniki družbenih skupin z določeno ekonomsko, kulturno ali politično močjo, ki sprejemajo vrednote in pravila prevladujoče kulture. Obrobne sociolekte pa pripisujemo govorcem deprivilegiranih družbenih skupin, ki sicer priznavajo »superiornost« knjižnega jezika, vendar so hkrati izrazito lojalni do svojega sociolekta. Občutijo ga kot izraz posebnega načina življenja, zato vsako prestopanje v drug diskurz razumejo kot njegovo zanikanje.

2 FUNKCIJSKE ZVRSTI JEZIKA IN POSKUSI PREVETRITVE OBSTOJEČE/UVELJAVLJENE OPREDELITVE

Ob socialnih zvrsteh jezika, predvsem knjižnega, smo pozorni tudi na funkcijske zvrsti.³ J. Vogel (2007: 125) navaja, da sta se s klasifikacijo funkcijskih zvrsti ukvarjala strukturalistično in pragmatično jezikoslovje, vendar z različnih izhodišč. Strukturalistično jezikoslovje je na podlagi opaženih posebnosti sklepalo o skupni funkciji besedil, pragmatika pa je temeljno merilo videla v njihovi vlogi. Toporišič (2000: 27–32) deli funkcijske zvrsti na: (1) praktičnosporazumevalno, (2) strokovno, (3) publicistično in (4) umetnostno zvrst. M. Nidorfer Šiškovič (2013: 270) navaja, da Toporišičeva sistemsko uveljavljena razdelitev na omenjene štiri funkcijske zvrsti sicer ne predstavlja posebne težave pri načelnem uvrščanju besedil, težava pa nastane pri določanju podzvrsti, vrst, podskupin – pri določanju, analiziranju in pri definiranju besedilnih vrst. Manjkajo namreč merila, zakaj določena besedilna vrsta sodi v določeno funkcijsko zvrst, navedba relevantnih dejavnikov in kategorij vpliva. Skubic⁴ pa Toporišičevi teoriji očita pomanjkanje natančnega definiranja funkcije kot osnovne določevalne lastnosti

3 Klasifikacija funkcijskih zvrsti predstavlja eno izmed osrednjih problematik teorije jezikovne zvrstnosti praške strukturalistične šole (Skubic 1995). S funkcijskimi zvrstmi so se ukvarjali mdr. Havránek (1963) ter de Beaugrande in Dressler (1992), na Slovenskem pa predvsem Toporišič (1992; 2000), O. Kunst Gnamuš (1992), Skubic (1995), S. Kranjc (2004), J. Vogel (2007, 2017, 2018), M. Nidorfer Šiškovič (2013) idr. Razvoj koncepta funkcijske zvrstnosti v slovenskem jezikoslovju je pregledno predstavil tudi Dukič (2010).

4 Dukič (2010: 327–328) ugotavlja, da teorija funkcijske zvrstnosti, kot jo je predstavil Skubic (1995), predstavlja jasno opozicijo etabrirani funkcionalističnostrukturalistični teoriji. Vzrok za to vidi v zasnovanosti na drugačnih teoretskih konceptih. Avtor češki in slovenski teoriji na začetku očita pomanjkanje natančnega definiranja funkcije kot osnovne določevalne lastnosti zvrsti oz. stilov. Sam se pri razlaganju tega pojma nasloni na pragmalingvistično teorijo govornih dejanj Austina, Searla in Strawsona, ki med drugim izpostavlja t. i. pragmatično funkcijo izrekov oz. besedil, katere osnovni namen je sprememba stanja stvari – tvorec besedila torej želi

zvrsti. Pri razlaganju tega pojma se naslanja na pragmalingvistično teorijo govornih dejanj⁵ (Skubic 1995; 2005; Dukič 2010).

Da bi vsaj delno sledili razvoju teorije zvrstnosti, ki se ndr. ukvarja tudi z razlikami med jezikovno in besedilno zvrstnostjo, jezikom in govorom/diskurzom, kar poudarjajo sodobne teorije zvrstnosti, tudi pragmalingvistična, se zdi smiselno in hkrati nujno opozoriti na Skubica (1995: 156), in sicer v tistem delu, v katerem navaja, da je v razumevanju funkcijskih zvrsti v drugi polovici prejšnjega stoletja zaznati premik v delih pragmalingvistov, ki v t. i. središču svojega zanimanja postavljajo pragmatično funkcijo izrekov oz. besedil – namen spremembe stanja stvari, s katerim je besedilo tvorjeno. Spremembe stanja stvari, ki jih želi govorec uresničiti, so najrazličnejših vrst in zajemajo vse, kar se v stvarnosti spremeni s tem, ko je govor uresničen. Skubic (1995: 158–167) zato – drugače kot Toporišič – ločuje naslednje pragmatične funkcije govora: (1) znanstveni govor;⁶ (2) sporočanj-sko-vplivanjski govor;⁷ (3) konvencionalnoperformativni govor;⁸ (4) umetnostni

► s svojim besedilom tako ali drugače spremeniti zunajjezikovno dejanskost, temu namenu pa je podrejena celotna (vsebinska in oblikovna) struktura besedila.

5 Govorno dejanje v splošnem pogledu je dejanje, pri katerem sporočevalec z glasovno ali s črkovno oblikovanimi znamenji besednega jezika posreduje naslovníku svoje razmerje do stvarnosti in svojo miselno predstavo o stvarnosti, in sicer z namenom, da bi vplival na naslovníkovo vednost, prepričanja, čustva itn., pri tem pa posreduje tudi podatke o sebi in okoliščinah govornega dejanja (Križaj Ortar 1997). Govorno dejanje je M. Križaj Ortar (1997: 16–18) razdelila na pet ravni: (1) govorno dejanje je namerno/intencijsko dejanje (o govornem dejanju lahko govorimo kot o zavestni dejavnosti, ki je motivirana z družbeno pogojenimi potrebami in je načrtno usmerjena k cilju); (2) govorno dejanje je družbeno/medosebno dejanje (gre za interakcijo med sporočevalcem in naslovníkom; govorno dejanje je usmerjeno k naslovníku, kateremu sporočevalec nekaj posreduje; je torej dajalno/posreovalno dejanje, ne pa posedovalno ali sprejemalno dejanje, zato ga ne gre enačiti s komunikacijo, saj je ta sestavljena iz posreovalnega dejanja govorca in sprejemalnega dejanja jejemnika; govorno dejanje je le eno izmed dejanj sporazumevanja); (3) govorno dejanje je vsebinsko dejanje (sporočevalec z besednimi znamenji popisuje določen izsek stvarnosti in do njega zavzema določeno stališče; s tem naslovníku posreduje svoje razmerje do izseka stvarnosti in svojo miselno predstavo o izseku stvarnosti); (4) govorno dejanje je razodevalno dejanje (sporočevalec v njem razodeva samega sebe, če to želi ali ne); (5) govorno dejanje je besedno dejanje (temeljno sredstvo govornega dejanja je besedni jezik, ki pa ga vedno spremljajo znamenja drugih jezikov, tj. t. i. parajezikovni spremljevalci govorjenja, npr.: register, hitrost, kretnje, mimika, drža telesa, položaj v prostoru itn. (pri točki 5 prim. Toporišič 2000: 550–554).

6 Znanstveni govor določa spoznavna funkcija – jezik je sredstvo za oblikovanje novih vednosti, njegov nosilec pa t. i. logični subjekt, ki trditve v strogo hierarhiziranem znanstvenem besedilu izpeljuje po pravilih logičnega sklepanja. Jezik je navadno zborni in slogovno čim manj zaznamovan (Skubic 1995; prim. Dukič 2010).

7 Sporočanj-sko-vplivanjski govor pokriva praktičnosporazumevalni, publicistični in v veliki meri tudi strokovni jezik klasične Toporišičeve tipologije.

8 Konvencionalnoperformativni govor med drugim zajema poslovni/uradovalni oz. uradniški jezik. Njegova temeljna funkcija je neposredno spreminjanje stanja stvari, jezik pa je sredstvo za spreminjanje sveta. Ta besedila so oblikovana skladno s strogimi, natančno predpisanimi in stabilnimi, torej redko oz. počasi spreminjajočimi se pravili, konvencijami. Standardne besedilne uresničitve konvencionalnoperformativnega govora so: pravni predpisi, odločbe, pogodbe, poročni, krstni, imenovalni, razglaševalni obrazci, različna potrdila itn. Njihov nosilec je t. i.

govor.⁹ O. Kunst Gnamuš (1992) pa je (že pred Skubicem) razlikovala med znanstvenim govorom, katerega namen je ubeseditev stvarnosti (prevladujoča reprezentacijska vloga), in ideološkim govorom, za katerega je značilna vplivajska vloga. Zanimivo se zdi omeniti še, da Skubic pozneje (2005) ne razpravlja več o funkcijskih govorih, ampak o registrih, diskurzih in o žanrih, skozi katere se v institucionalnem okolju uresničujejo zahteve govornega položaja, bistvena pa je vloga jezika, o čemer razpravlja tudi J. Vogel (2017) več kot deset let pozneje. Ista avtorica (Vogel 2017: 22) ugotavlja še: »Zdi se, da sta Skubic in [O.] Kunst Gnamuš z vlogo jezika kot temeljnimi merilom za določanje funkcijskih zvrsti omogočila pojasnjevanje odstopanja od predvidene rabe knjižnega jezika oz. vztrajanja pri njem v uradnem in javnem sporazumevanju. Hkrati pa Skubičeva izključitev knjižnega jezika s socialne osi knjižnemu jeziku z vidika posameznika odvzema identitetno razsežnost. Ali, povedano drugače, če omogoča razmislek o potrebi po učenju slovenskega knjižnega jezika kot različice z največjo predstavitveno močjo, hkrati ne omogoča razmisleka o slovenskem knjižnem jeziku kot izrazu identificiranja z državno ali narodno skupnostjo kot posebno družbeno skupino.«

S. Kranjc (2004: 397) navaja, da sodobno pojmovanje zvrsti v ospredje postavlja temeljno funkcijo besedila, tj. vplivanje na naslovnika, za to pa tvorec izbira sredstva, ki so mu na voljo v njegovem besedilnem svetu in ki jih nudi jezik, v katerem besedilo oblikuje.

3 UPORABA SOCIALNIH IN FUNKCIJSKIH ZVRSTI JEZIKA V KONKRETNIH OKOLIŠČINAH

Če značilnosti teh zvrsti presojava z vidika govornika, pri čemer je izbrani govorni položaj¹⁰ govorno nastopanje v javnosti, ugotovimo, da si ta kot sporočevalec s svojo dejavnostjo prizadeva vplivati na naslovnika (poslušalca) in pri njem nekaj

► pooblaščen subjekt, pri katerem pogosto ne gre za posameznika, ampak za določeno konstelacijo udeležencev sporazumevanja, ki je besedilo sestavila.

9 Umetnostni govor ustreza tradicionalno pojmovani umetnostni zvrsti le v poimenovanju. Skubic namreč ugotavlja, tako Dukič (2010), da je njegova temeljna funkcija ta, da se notranje nekako predela v (konkretno) obliko, ki jo lahko izrečemo; iz tega izhaja, še dodaja, da se ta funkcija lahko realizira tudi v besedilih vsakdanjega govora, čeprav je res veliko pogostejša v prozih, lirskih in v dramskih besedilih. Jezik takšnih besedil je »sredstvo za izražanje kompleksnih notranjih doživetij in intuitivnih spoznanj«, njegov nosilec pa t. i. umetniški subjekt (Skubic 1995; Dukič 2010).

10 Govorni položaj je situacija, v kateri poteka sporazumevanje; to je odvisno od tega, kje in komu kaj sporočamo. Gre za okoliščine, ki so določene z udeleženci, vsebino in namenom in ki vplivajo na izbiro jezikovnih sredstev. Govorni položaji se med seboj razlikujejo glede na uradnost in neuradnost oz. javnost in zasebnost (Križaj Ortar idr. 1999; Zemljarič Miklavčič idr. 2009: 426; Tivadar 2011). Na podlagi značilnosti te opredelitve sklepamo, da gre pri javnem govornem nastopanju za uradni in javni govorni položaj. Tivadar (2004: 444; 2011: 493–494) navaja tudi pet osnovnih načinov (stopenj) govora, ki zahtevajo različno obvladovanje knjižnega govora, tj. (1) branje in (2) polbranje; (3) govor na osnovi opornih točk in (4) prosti govor brez zapisa, a z miselno pripravo – ti dve kategoriji že spadata med nebrani govor, ki ni več neposredno povezan s pisno predlogo; (5) popolnoma prosti govor.

doseči; njegova dejavnost mora biti usmerjena k nekemu cilju. Zavedati se mora interakcije, ki jo vzpostavi z naslovnikom. J. Vogel (2017) omenja, da knjižni jezik v svoji zapisani in govorjeni različici kljub vsem spremembam ostaja tista zvrst, ki posamezniku omogoča ustrezno sodelovanje v izobraževanju (pa tudi na splošno v družbi), in nadaljuje, da je knjižni zborni jezik razumljen kot edina socialna zvrst, ki se lahko uresniči v vseh funkcijskih zvrsteh, medtem ko je raba preostalih socialnih različic omejena le na področje praktičnosporazumevalne zvrsti.

Toporišič (2000: 15) navaja, da je nosilec zbornega jezika jezikovno šolani človek. Govorijo ga posebno v šolah učitelji in učenci vseh stopenj pred formalnim zborom, tj. pred razredom ali drugačnim poslušalstvom. Naslovnik zbornega govora je navadno množičen in neposredno prisoten pred govornikom kot poslušalec ali pa je eden izmed poslušalcev radia (ali kakega drugega sredstva za prenos govorne besede) ali gledalcev ali poslušalcev televizije.¹¹ Zborna izreka knjižnega jezika se torej uporablja zmeraj takrat, kadar je pred govorečim družbeno izoblikovan, tj. javen zbor poslušalcev. Slovenskega zbornega jezika se človek skoraj nikoli ne nauči kot maternega jezika; v veliki meri si ga pridobi pri pouku slovenskega knjižnega jezika v vrtcih in šolah¹² (Toporišič 2000: 15).

Za vnaprej pripravljen govorni nastop, ki ustreza izbranemu govornemu položaju, je torej značilen knjižni (zborni) jezik. M. Šekli (2004: 45, 47) omenja, da so teorijo knjižnega jezika konec dvajsetih let in v tridesetih letih 20. stoletja izdelali jezikoslovci praške jezikoslovne šole ter da je v svojem bistvu veljavna še danes. Nadaljuje, da knjižni jezik opravlja zelo pomembni družbeni vlogi – znotraj jezikovne ali narodne skupnosti je knjižni jezik narodnozdrževalen, ker omogoča, da se nosilci posameznih neknjižnih zvrsti jezika med seboj sporazumevajo ter s tem ustvarjajo zavest o pripadnosti neki nadkrajevni in nadpokrajinski (vsenarodni) jezikovni skupnosti. Zunaj jezikovne ali narodne skupnosti je knjižni jezik narodnopredstavnikiški, ker omogoča, da se njegovi nosilci z njim poistovetijo in hkrati razlikujejo od drugih podobnih skupnosti (Šekli 2004: 45, 47). Tudi Tivadar (2010: 106) omenja združevalnost in enotnost, ki sta ključni značilnosti knjižnega jezika.

Javni govorec v različnih govornih položajih uporablja večino zvrsti, a se pri njegovem govoru vse funkcijske zvrsti ne uporabljajo enakovredno. V nadaljevanju razprave predstavljamo funkcijske zvrsti s poudarkom na strokovni zvrsti,¹³ za katero menimo, da jo mora javni govorec obvladati.

11 V 21. stoletju zaradi množično razvite tehnologije tudi v drugih, sodobnejših oblikah.

12 H. Tivadar (2009: 46) navaja, da lahko knjižni jezik predstavlja tudi zavorni element pri sproščenem sporazumevanju. Poudarja, da je bilo pri njegovih lektorskih govornih vajah in seminarjih pogosto problematizirano dejstvo, da se knjižni jezik pojmuje kot najvišja jezikovna zvrst, najpopolnejša in najzahtevnejša, kot navaja Toporišič v Enciklopediji slovenskega jezika (1992: 82–83). Pri tem Tivadar (2009: 46) navaja, da je treba poudariti predvsem izpostavljanje prestižnosti kot osnovnega merila knjižnosti in predvsem izpostavitve knjižnega kot najvišjega. Prestižnost je sicer eno izmed pomembnih meril, nikakor pa ni edino, predvsem pa je knjižni jezik tudi jezik, ki ima normo in običajno živi v (knjižnih) besedilih.

13 J. Vogel (2007: 127) navaja, da slovensko strukturalistično jezikoslovje strokovno zvrst obravnava kot eno temeljnih funkcijskih zvrsti jezika glede na izbranega naslovnika.

J. Vogel (2007: 125) ugotavlja, da na primer poljudnoznanstveno besedilo strukturalistično jezikoslovje skupaj z znanstvenim uvršča med strokovna besedila, pragmatično pa v nasprotju z znanstvenim v t. i. sporočanjško-vplivanjski govor. Ta zajema, kot navaja Skubic (1995: 161; prim. Dukič 2010: 328) in kot je bilo že omenjeno, praktičnosporazumevalni in publicistični jezik ter v veliki meri tudi strokovni jezik klasične Toporišičeve tipologije.

Po Slovenski slovnici je za strokovna besedila (podzvrsti: praktičnostrokovna, znanstvena, vmesna – navadni strokovni jezik) na splošno značilno, da so objektivna in da je njihova funkcija predstavitev stvarnosti. Posebnost poljudnoznanstvenih besedil v primerjavi z znanstvenimi je po Toporišiču njihova večja nazornost oz. preprostejša predstavitev vsebine, saj so namenjena drugačnemu naslovniku. Sredstvo, s katerim se ta posebnost izraža, je predvsem ponazarjanje z zgledi (prim. Vogel 2007: 127).

Javni govorec mora za nekatere vrste javnosti uporabljati strokovni jezik. Praktičnostrokovni jezik, na primer, je podoben praktičnosporazumevalnemu, le da je v njem precej več strokovnega izrazja. V primerjavi z vsakdanjim sporazumevalnim jezikom je natančnejši – v tem primeru gre za uradovavno sporazumevanje¹⁴ (prir. po Toporišič 2000: 27–31).

Na podlagi razvrstitve funkcijskih zvrsti po Skubicu (1995) pa se nam za javnega govorca zdi pomemben predvsem t. i. sporočanjško-vplivanjski govor. Dukič (2010: 328) navaja, da je njegova temeljna funkcija perlokucijska, in ta termin utemeljuje s tem, da izhaja iz pragmalingvističnega razlikovanja med lokucijo (dejanje izrekanja), ilokucijo (dejanje vplivanja) in perlokucijo (dejanje učinkovanja), sestavinami govornega dejanja. Skubic (1995, 2005) omenja, da ima tvorec (v našem primeru javni govorec) pri tej vrsti govora vso svobodo, da glede na okoliščine pri javnem govornem nastopanju za doseg svojega cilja uporabi tiste strategije, ki jih obvlada. Biti mora razumljiv in prepričljiv, upoštevati pa mora zahteve okoliščin. Glede razumljivosti mora oblikovati predvsem take propozicije, ki javnostim omogočajo, da ob vednosti, ki jim je na voljo, prepoznajo njihov smisel. V sporočanjško-vplivanjskem govoru logično dokazovanje (v nasprotju z znanstvenim govorom) ni edino sredstvo prepričevanja. Javni

14 Poleg značilnega izrazja so zanj značilne tudi tipične ustaljene besedne zveze. Včasih se zgodi, da mora govorec zaradi zahtevne znanstvene javnosti v svojem javnem govornem nastopanju uporabiti tudi najvišjo vrsto strokovnega jezika, tj. t. i. znanstveni jezik. Zanj je značilno, da vsebuje strokovno izrazje, ki je znanstveno obširnejše kot pri praktičnostrokovnem jeziku in bolj abstraktno. Podajanje mora biti natančno in popolnoma enopomensko. Na kratko mora biti podano bistvo stvari in pojavov. Za znanstveni jezik sta značilni tudi »velika treznost« in brezčustvenost – ni nenavadnega besednega in stavčnega reda, čim manj tropov (metafor, metonimij), prevladovati mora nevtralni besedni red. Vmesni položaj med praktičnostrokovnim in znanstvenim jezikom, ki ga večkrat uporablja javni govorec, pa ima navadni strokovni jezik, ki ga imenujemo tudi poljudnoznanstveni jezik. Ta jezik se uporablja takrat, ko je treba z vsebino znanstvenih del seznaniti širše kroge, kar neposredno kaže na različne javnosti, ki obstajajo (prir. po Toporišič 2000: 27–31).

govorec tukaj nastopa kot vreden zaupanja; od stopnje zaupanja, ki jo uživa, so odvisne tudi strategije, ki jih lahko uporablja. Za učinkovitost tega govora je pomembno, da ima poslušalec govorca za verodostojnega (Skubic 1995: 161–162; Dukič 2010: 328).

4 PREMISLEK O MOŽNOSTIH NORMIRANJA »NOVE IN SODOBNE« ZVRSTNOSTNE TEORIJE – KAKO ZAČETI

E. Kržišnik (2004: IX) je leta 2004 zapisala: »Odkar se je teorija jezikovne zvrstnosti sredi prve polovice 20. stoletja, predvsem na pobude praške lingvistične šole, trdno umestila v evropsko jezikoslovje, je prehodila pot od strukturalističnega do pragmatičnega in celo kognitivnega pristopa. Tisto, kar pa je v prvi vrsti prineslo potrebo po njeni ponovni aktualizaciji, je bila zunajjezikovna pobuda: v zadnjem desetletju ali dveh se je opazno, lahko bi rekli celo drastično, spremenila resničnost sama in te spremembe nujno odsevajo v jezikovni resničnosti in v členitvi te resničnosti. Pobuda je bila torej zunajjezikovna, jezikovna in jezikoslovna.« To je avtorica zapisala kot uvod v Obdobja, tradicionalni vsakoletni mednarodni slovenistični simpozij, ki se je odvil leta 2004. Skoraj 15 let pozneje je razkorak med tradicionalno teorijo zvrstnosti in dejansko jezikovno ravno vsaj tolikšen – če ne še večji – kot takrat. Težnje k potrebni »spremembi« so čedalje bolj aktualne, zato je treba nanje ne samo opozarjati, ampak bi bilo nujno tudi konkretno odgovoriti. O tem kot (še) vedno aktualni tematiki se v slovenskem jezikoslovju razpravlja tudi še več kot deset let pozneje. Ker so se, kot pred kratkim ugotavlja tudi J. Vogel (2017), razmerja med jezikovnimi zvrstmi v postmodernejši družbi spremenila in je še kako prisoten razkorak v pojmovanju jezikovne zvrstnosti med teorijo in prakso oz. med tradicionalno teorijo zvrstnosti in dejansko jezikovno rabo, se zdi nujen premislek o možnostih normiranja »nove in sodobne« zvrstnostne teorije. M. Kalin Golob in N. Logar (2008: 663) ugotavljata: »Urejanje pojmovnega sveta stroke s tvorbo ustreznih strokovnih izrazov je v teoriji knjižnega jezika, kot jo je razvila praška lingvistična šola v 30. letih 20. stoletja, ena temeljnih nalog jezikovne kulture kot teoretsko podprtega razvijanja knjižnega jezika.«

Najprej bi se morali predvsem jezikoslovci zavedati »pomena pravilnega spremljanja in terminološkega načrtovanja, saj lahko le tako tvorno spremljajo in uvrščajo pojmovne inovacije, ki so posledica intenzivnega razvoja družbe in spremenjenih (novejših) pogledov na jezik (prim. Jemec Tomazin 2010: 103). »Strokovno-znanstvena komunikacija je v družbi, ki temelji na znanju, še toliko pomembnejša.« Po skoraj 15 letih od simpozija Obdobja, ki je bil načrtno posvečen aktualizaciji jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem,¹⁵ bi bilo smiselno ponovno načrtno in premišljeno soočiti poglede in izkušnje jezikoslovcev ter na novo defi-

¹⁵ Leta 2013 je bila osrednja tema družbena funkcijskost jezika, ki je nadaljevala krovno tematiko usmeritev že nekaj predhodnih simpozijev Metode in zvrsti.

nirati/normirati temeljne pojme zvrstnostne teorije, upoštevajoč vsa današnja razhajanja med teorijo in prakso.

Gotovo je eno izmed izhodišč za to oblikovanje sodobne terminologije. V praksi pa, kot ugotavlja tudi M. Žagar Karer (2018), »pogosto ni lahko priti do terminološkega dogovora med strokovnjaki, saj je treba najti kompromis med različnimi mnenji in pogledi na posamezne pojme, hkrati pa mora biti izbrani termin ustrezen tudi z jezikovnega vidika. Terminološki dogovor uporabimo, ko želimo med več termini, ki označujejo isti pojem, izbrati najustrežnejšega, lahko pa tudi pri poimenovanju (praviloma novega) pojma. Če želimo, da bi bil terminološki dogovor uspešen, je treba določiti merila za izbiro najustrežnejšega termina« (Žagar Karer 2018: 237). Pri tem je treba, kot npr. navaja M. Žagar Karer (2018: 235), upoštevati naslednje: »Najpomembnejše terminološko načelo je načelo ustaljenosti, po katerem ima prednost termin, ki se v strokovnih besedilih najpogosteje uporablja; drugo pomembno terminološko načelo je načelo gospodarnosti, po katerem imajo prednost krajši termini; tretje terminološko načelo je načelo jezikovnosistemske ustreznosti, kar pomeni, da mora biti termin praviloma v skladu z jezikovnim sistemom jezika kot celote. Pomembno je tudi jezikovnokulturno načelo, po katerem imajo prednost termini domačega izvora. Terminološka načela niso namenjena temu, da bi jih uporabljali mehanično, zato je vedno treba premisliti, kateremu terminološkemu načelu dati prednost v konkretnem primeru.«

Naslednji korak je normiranje/kodifikacija usklajenih rešitev. Norma je tisto, kar je v določeni zvrsti glede na govorni položaj splošno in sprejeto oz. kar je s soglasjem postalo splošno sprejeto (prim. Dobrovoljc – Jakop 2011; Zemljak Jontes 2014; Vogel 2017). H. Dobrovoljc (2014) navaja, da naj t. i. normativna pristojnost ne bi izhajala iz avtoritativnosti neke znanstvene ustanove, ampak zlasti iz realnosti normativne informacije. Upoštevati je treba konsenz strokovnjakov, objektivne okoliščine jezikovne rabe in sistem kot osnovno standardizacijsko merilo ter jezikovnokulturne vloge. Normativna pristojnost je torej strokovno in družbeno priznana kompetenca za odločanje o knjižnojezikovnem standardu, ki ga »normodajalec« upravičuje z upoštevanjem strokovnih meril in vzpostavitvijo uveljavljenih proceduralnih protokolov (Dobrovoljc 2014).

V sklepnih fazi procesa »normiranja nove teorije« pa je vsekakor pomembno vse definirano uveljaviti v konkretnih govornih položajih ter izničiti oz. vsaj zmanjšati razkorak med teorijo in prakso. H. Dobrovoljc (2014) ugotavlja: »Z normativnega vidika pa ne gre le za organizacijski vidik, temveč tudi za odgovorno usmerjanje jezikovnega uporabnika, ki je vse bolj zahteven in želi od jezikoslovja enoten pa tudi utemeljen in ažuren odgovor. Ta zahteva je univerzalna, neodvisna od tega, v katerem mediju in obliki so podani normativni podatki ali kakšnega tipa je jezikovni priročnik [...], ki ga uporabimo, ko se želimo posvetovati glede knjižnojezikovnega standarda.« Dela na poti do nove, sodobne zvrstnostne teorije je torej še veliko.

5 NAMESTO ZAKLJUČKA

Na podlagi kritične primerjave uveljavljene Toporišičeve opredelitve socialnih in funkcijskih zvrsti s sodobnejšimi spoznanji nekaterih drugih jezikoslovcev se kaže potreba po nadgradnji obstoječe zvrstnostne teorije, ki jo narekujejo sodobna raba in spremenjeni pogledi na jezik. Izsledki prispevka nakazujejo na težnjo po aktualizaciji ustrezne opredelitve socialnih in funkcijskih zvrsti jezika, hkrati pa so lahko izhodišče za temeljit premislek o možnostih normiranja »nove in sodobne« zvrstnostne teorije, ki bi obdržala Toporišičeve temelje, odpravila nejasnosti, ki jih zaznavajo sodobni slovenski jezikoslovci, ter sledila potrebam, ki jih narekuje raba jezika 21. stoletja.

LITERATURA

- Bešter Turk 2013** = Marja Bešter Turk, Mladi in govorjenje v zbornem jeziku, v: *Družbena funkcijskost jezika: vidiki, merila, opredelitve*, ur. Andreja Žele, Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2013 (Obdobja 32), 55–62.
- Bitenc 2016** = Maja Bitenc, *Z jezikom na poti med Idrijskim in Ljubljano*, Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2016.
- Červ 2013** = Gaja Červ, Premisleki o definiranju poročevalske funkcijske podzvrsti v stilistiki poročevalstva, v: *Družbena funkcijskost jezika: vidiki, merila, opredelitve*, ur. Andreja Žele, Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2013 (Obdobja 32), 87–92.
- de Beaugrande – Dressler 1992** = Robert de Beaugrande – Wolfgang Dressler, *Uvod v besediloslavlje*, Ljubljana: Park, 1992.
- Dobrovoljc 2014** = Helena Dobrovoljc, Normativna informacija v slovarju, *Jezikoslovni zapiski 20* (2014), št. 1, 43–57.
- Dobrovoljc – Jakop 2011** = Helena Dobrovoljc – Nataša Jakop, *Sodobni pravopisni priručnik med normo in predpisom*, Ljubljana: Založba ZRC SAZU, 2011.
- Dukič 2010** = Davorin Dukič, Razvoj koncepta funkcijske zvrstnosti v slovenskem jezikoslovlju, *Slavistična revija 58* (2010), št. 3, 311–334.
- Gruden 1976** = Živa Gruden, Prispevek k spoznanju jezikovne situacije tržaških Slovencev, *Jezik in slovstvo 22* (1976), št. 3, 72–79.
- Havránek 1963** = Bohuslav Havránek, Úkoly spisovného jazyka a jeho kultura, v: Bohuslav Havránek, *Studie o spisovném jazyce*, Praga: Nakladatelství ČSAV, 1963, 30–59.
- Jemec Tomazin 2010** = Mateja Jemec Tomazin, Vloga terminologije pri uveljavljanju znanstvene- ga področja, v: *Vloge središča: konvergenca regij in kultur*, ur. Irena Novak Popov, Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije, 2010 (Zbornik Slavističnega društva Slovenije 21), 103–119.
- Kalin Golob 1999** = Monika Kalin Golob, Publicistika in poročevalstvo, *Slavistična revija 47* (1999), št. 2, 179–194.
- Kalin Golob 2009** = Monika Kalin Golob, Razpadajoči modeli: pogovorne zvrsti na javni prireditvi, v: *Slovenska narečja med sistemom in rabo*, ur. Vera Smole, Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2009 (Obdobja 26), 519–525.
- Kalin Golob – Logar 2008** = Monika Kalin Golob – Nataša Logar, Terminologija odnosov z javnostmi: od upoštevanja terminoloških načel do pridobivanja podatkov iz besedil, *Teorija in praksa 45* (2008), št. 6, 663–677.
- Kranjc 2004** = Simona Kranjc, Jezikovna zvrstnost v sodobnih medijih, v: *Aktualizacija jezikovno-zvrstne teorije na Slovenskem: členitev jezikovne resničnosti*, ur. Erika Kržišnik, Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, 2004 (Obdobja 22), 395–405.

- Križaj Ortar 1997** = Martina Križaj Ortar, *Poročani govor v slovenščini (skladenjsko-pragmatični vidik): doktorska disertacija*, Filozofska fakulteta v Ljubljani, 1997. – Tipkopolis.
- Križaj Ortar 1999** = Martina Križaj Ortar, Sodobni jezikovni pouk – pouk jezika ali pouk o jeziku? Mesto slovnice v novih učnih načrtih, v: *Materni jezik na pragu 21. stoletja*, Ljubljana: Zavod RS za šolstvo, 1999, 40–44.
- Kržišnik 1998** = Erika Kržišnik, Socialna zvrstnost in frazeologija, v: *Seminar slovenskega jezika, literature in kulture: zbornik predavanj* 34, ur. Erika Kržišnik, Ljubljana: Seminar slovenskega jezika, literature in kulture pri Centru za slovenščino kot drugi/tuji jezik, Oddelek za slovenske jezike in književnosti Filozofske fakultete, 1998.
- Kržišnik 2004** = Erika Kržišnik, Spremna beseda, v: *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem: členitev jezikovne resničnosti*, ur. Erika Kržišnik, Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, 2004 (Obdobja 22), IX–X.
- Kunst Gnamuš 1992** = Olga Kunst Gnamuš, *Sporazumevanje in spoznavanje jezika*, Ljubljana: DZS, 1992.
- Nidorfer Šiškovič 2013** = Mojca Nidorfer Šiškovič, Žanrskost funkcijskih besedilnih vrst, v: *Družbena funkcijskost jezika: vidiki, merila, opredelitve*, ur. Andreja Žele, Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2013 (Obdobja 32), 269–275.
- Petek 2012a** = Tomaz Petek, Ozaveščenost o javnem govornem nastopanju – priložnost za profesionalni razvoj učitelja, *Jezik in slovstvo* 57 (2012), št. 3–4, 115–129.
- Petek 2012b** = Tomaz Petek, Criteria for public speech planning: characteristics of language learning, *Linguistica* 52 (2012), 381–392.
- Petek 2013** = Tomaz Petek, Kritični prerez besedilnih vrst v povezavi z učiteljevim oz. vzgojiteljevim govornim nastopanjem, *Revija za elementarno izobraževanje* 6 (2013), št. 4, 21–36.
- Petek 2014** = Tomaz Petek, Didaktični model razvijanja zmožnosti javnega govornega nastopanja, *Jezikoslovni zapiski* 20 (2014), št. 2, 143–161.
- Petek 2018** = Tomaz Petek, Govorno nastopanje visokošolskih učiteljev, *Pedagoška obzorja* 33 (2018), št. 2, 131–143.
- Skubic 1995** = Andrej E. Skubic, Klasifikacija funkcijske zvrstnosti in pragmatična definicija funkcije, *Jezik in slovstvo* 40 (1994/95), št. 5, 155–168.
- Skubic 2004** = Andrej E. Skubic, Sociolekti od izraza do pomena: kultiviranost, obrobje in eksces, v: *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem: členitev jezikovne resničnosti*, ur. Erika Kržišnik, Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, 2004 (Obdobja 22), 297–319.
- Skubic 2005** = Andrej E. Skubic, *Obrazi jezika*, Ljubljana: Študentska založba, 2005.
- Smole 2004** = Vera Smole, Nekaj resnic in zmot o narečjih v Sloveniji danes, v: *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem: členitev jezikovne resničnosti*, ur. Erika Kržišnik, Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, 2004 (Obdobja 22), 321–330.
- Smole 2009** = Vera Smole, Pomen in vloga slovenskih narečij danes, v: *Slovenska narečja med sistemom in rabo*, ur. Vera Smole, Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2009 (Obdobja 26), 558–563.
- SP 2001** = *Slovenski pravopis*, Ljubljana: SAZU – Založba ZRC, ZRC SAZU, 2001.
- Stabej 2003** = Marko Stabej, Kaj je to, slovenščina? (Slovenščina v narodni in mednarodni razsežnosti), v: *Poučevanje materinščine – načrtovanje pouka ter preverjanje in ocenjevanje znanja*, ur. Milena Ivšek, Ljubljana: Zavod RS za šolstvo, 2003, 14–22.
- Šekli 2004** = Matej Šekli, Jezik, knjižni jezik, pokrajinski oz. krajevni knjižni jezik: genetsko-jezikoslovni in družbenostojezikoslovni pristop k členjenju jezikovne stvarnosti (na primeru slovenščine), v: *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem: členitev jezikovne resničnosti*, ur. Erika Kržišnik, Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, 2004 (Obdobja 22), 41–58.
- Tivadar 2004** = Hotimir Tivadar, Podoba in funkcija govornega knjižnega jezika glede na neknižne zvrsti, v: *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem: členitev jezikovne resničnosti*, ur. Erika Kržišnik, Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, 2004 (Obdobja 22), 437–452.

- Tivadar 2009** = Hotimir Tivadar, Pomen glasoslovja in pravorečja pri učenju slovenščine (s poudarkom na porabskem primeru), *Slovenski mikrokozmosi – medetnični in medkulturni odnosi*, ur. Irena Novak Popov, Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije, 2009 (Zbornik Slavističnega društva Slovenije 20), 41–51.
- Tivadar 2010** = Hotimir Tivadar, Normativni vidik slovenščine v 3. tisočletju – knjižna slovenščina med realnostjo in idealnostjo, *Slavistična revija* 58 (2010), št. 1, 105–116.
- Tivadar 2011** = Hotimir Tivadar, Vzpostavitev razmerij med govorom in branjem, recitacijo in igranjem, *Meddisciplinarnost v slovenistiki*, ur. Simona Kranjc, Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2011 (Obdobja 30), 489–495.
- Toporišič 1992** = Jože Toporišič, *Enciklopedija slovenskega jezika*, Ljubljana: Cankarjeva založba, 1992.
- Toporišič 2000** = Jože Toporišič, *Slovenska slovnica*, Maribor: Obzorja, 42000.
- Valh Lopert 2008** = Alenka Valh Lopert, Prevzeto besedje v jeziku komercialne radijske postaje, *Jezikoslovni zapiski* 14 (2008), št. 1, 123–137.
- Vogel 2007** = Jerca Vogel, »Nestrokovnost« v jeziku poljudnoznanstvenih besedil: (pragmatično-funkcijski vidik), v: *Razvoj slovenskega strokovnega jezika*, ur. Irena Orel, Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik, 2007 (Obdobja 24), 125–142.
- Vogel 2017** = Jerca Vogel, Poimenovanje jezikovne zvrstnosti pri pouku slovenščine med teorijo in prakso, *Jezik in slovstvo* 62 (2017), št. 4, 17–30.
- Vogel 2018** = Jerca Vogel, Zavest dijakov o jezikovni zvrstnosti in vlogah knjižnega jezika, *Slavia Centralis* 11 (2018), št. 2, 74–92.
- Zemljak Jontes 2014** = Melita Zemljak Jontes, *Jezikovna kultura v teoriji in (šolski) praksi*, Maribor: Litera, 2014.
- Zemljarič Miklavčič 2008** = Jana Zemljarič Miklavčič, Iskanje odgovorov na vprašanja govornega jezika, *Jezik in slovstvo* 53 (2008), št. 1, 89–106.
- Žagar Karer 2018** = Mojca Žagar Karer, Upoštevanje terminoloških načel v terminografski praksi, *Slavistična revija* 66 (2018), št. 2, 235–249.

SUMMARY

Social and Functional Language Varieties in Slovenian Linguistics

Rapid social changes and altered views on communication in its broadest sense today require quick language adaptation. A need to update or improve the division into social and functional language varieties as established by Jože Toporišič has been emerging in multiple places in Slovenian journalism. Because social and functional varieties of language are realized in concrete circumstances, this article discusses them from the perspective of a selected speech situation—in this case, public speaking, where the proper use of language varieties is crucial due to the national and representative role of the standard language. Because of the currency and importance of this topic in Slovenian linguistics, it is important to contrast different views and consider how to formulate suggestions for a new classification model, including terminology. The article can serve as a starting point for a thorough consideration of the options for normifying a “new and modern” theory of language variety, which would preserve Toporišič’s groundwork, eliminate issues observed by modern linguists, and follow needs dictated by twenty-first-century language use.

MANCA ČERNIVEC

URESNIČEVANJE DOPOLNJENEGA KOMUNIKACIJSKEGA MODELA PRI OBRAVNAVI SLOVNIČNIH TEM V GIMNAZIJI

COBISS: 1.02

[HTTPS://DOI.ORG/10.3986/JZ.V24I2.7101](https://doi.org/10.3986/jz.v24i2.7101)

Prispevek poskuša predstaviti, kako poteka v slovenskih gimnazijah jezikovni pouk, natančneje obravnava slovničnih tem. Pri pouku se zaradi obsežnosti književnih vsebin v učnem načrtu in zasnove maturitetnega preverjanja pouk jezika prilagaja pouku književnosti, delež pouka jezika je glede na delež pouka književnosti manjši. Učitelji zaradi časovne ekonomičnosti pri obravnavi slovničnih tem izhajajo iz tradicionalnega modela pouka, ki ga ponekod nadgradijo z elementi dopoljenega komunikacijskega modela pouka.

Ključne besede: pouk slovenščine, didaktika jezika, gimnazija, modeli jezikovnega pouka, obravnava slovničnih tem

Implementing an Expanded Communication Model in High-School Grammar Instruction

This article discusses how language instruction—specifically, grammar instruction—takes place in Slovenian high schools. Due to the large volume of literature in the curriculum and the design of the secondary-school leaving exam (Sln. *matura*), language instruction is adapted to literature instruction, and its share is smaller than that of literature instruction. To save time, grammar teachers use a traditional teaching model, which they supplement in places with elements of an expanded communication model.

Keywords: Slovenian instruction, language teaching, high school, language instruction models, teaching grammar

1 UVOD

Pouk slovenščine je velikokrat pod drobnogledom javnosti in ocenjevan z vidika uporabnosti v vsakdanjem življenju, nemalokrat pa se zgodi, da v očeh javnosti ravno pouk slovenščine nosi odgovornost, da so učenci funkcionalno (ne)pismeni. Za večino učencev je srednješolski pouk slovenščine njihov zadnji stik z načrtnim spoznavanjem slovenščine, njenega sistema in rabe v okviru formalnega izobraževanja, zato je smiselno pogledati, ali jezikovni pouk slovenščine poteka v skladu s spoznanji didaktike jezika in tako omogoča učencem, da se razvijajo v kritične uporabnike jezika, ki znajo v naboru jezikovnih sredstev izbrati pravilne in primerne okoliščinam rabe.

V prispevku je na podlagi rezultatov ankete, izvedene med gimnazijskimi učitelji in učenci,¹ predstavljeno uresničevanje gimnazijskega jezikovnega pouka

Prispevek je nastal v okviru usposabljanja mladih raziskovalcev, ki ga financira ARRS pri programu P6-0038.

¹ Izraza učitelj in učenec – in ne profesor in dijak (kot je značilno za gimnazijske učitelje in učence) – uporabljam v skladu z didaktično literaturo, kjer se pojavljata izraza učitelj in učenec. Učitelj je vsak, ki poklicno uči, poučuje, učenec vsak, ki se uči, torej nevezano na stopnjo izobraževanja.

v praksi na primeru obravnave slovničnih tem, izpeljan pa je tudi razmislek o usklajenosti obravnave z modelnimi pristopi k poučevanju slovenščine kot prvega/maternega jezika. Pogled v polpreteklo zgodovino jezikovnega pouka in teoretična spoznanja, povezana z njim, nam razkrijejo, da so se jezikovni pouk slovenščine in z njim modeli jezikovnega pouka spreminjali zaradi najrazličnejših spodbud in vzrokov (Vogel 2015). Prispevek pri tem pokaže na več problemov, ki jezikovni pouk spremljajo že dalj časa, med njimi pa bi izpostavila neenakovredno razmerje med jezikovnim in književnim poukom slovenščine,² posredno pa tudi odsotnost jezikovnega izobraževanja v materinščini po končanem srednješolskem izobraževanju³ in pomanjkljivo jezikovno vzgajanje neslovenističnih učiteljev.⁴

2 SLOVENŠČINA V GIMNAZIJAH

Jezikovni pouk v formalnem izobraževanju je načrtovan proces, ki ga na različnih ravneh vnaprej določa več dokumentov. Za oblikovanje pouka slovenščine sta najpomembnejša učni načrt in maturitetni predmetni izpitni katalog za slovenščino, ki določa cilje in znanja, ki se preverjajo in ocenjujejo na splošni maturi. Predmetni izpitni katalog v nasprotju z učnim načrtom tako glede na posamezne dele izpita vsebuje le tiste cilje in znanja, ki so objektivno preverljivi.

Učni predmet slovenščina se v gimnazijah notranje deli na jezikovni in književni pouk, razmerje med obema pa naj bi bilo pri pouku enakovredno, vendar pa se izkaže, da to v praksi ne drži.⁵ V učnem načrtu iz leta 1998 je bilo zapisano, da sta jezikovni in književni pouk »v skladu z naravo obravnavanih vsebin samostojni, vendar povezani področji« (Slovenščina: UN 1998). Eksplicitno je navedeno, da se jezikovni in književni pouk med seboj povezujeta, saj imata obe vrsti stičišče – jezik. V zdaj veljavnem učnem načrtu (Poznanovič Jezeršek idr. 2008) navedbe o povezovanju jezikovnega in književnega pouka ni mogoče zaslediti, v čemer lahko vidimo korak nazaj v razvoju učnega načrta in pri načrtovanju pouka slovenščine na nacionalni ravni. Obe področji sta po navedbi splošnih ciljev predmeta predstavljeni ločeno.⁶ Povezave med področjema so ob predstavitvi operativnih ciljev in vsebin nakazane le na nekaj mestih, kjer izhajajo iz vsebine. Na splošno je tako mogoče reči, da učni načrt znotrajpredmetnega povezovanja eksplicitno ne predvideva in da je njegovo uresničevanje odvisno od posameznega učitelja.

2 Nanj so opozorili npr. Jože Toporišič (v letih 1979 in 1984, v: Toporišič 2011: 25–26; 36), Marja Bešter Turk (2016: 484–487) in Kozma Ahačič (2010).

3 Nanjo je opozoril npr. Jože Toporišič (v letih 2001 in 1975, v: Toporišič 2011: 87; 171).

4 Nanj je opozoril npr. Jože Toporišič (1987: 547).

5 Rezultati raziskave, na podlagi katerih je izpeljan sklep, bodo predstavljeni v nadaljevanju.

6 Tudi v učnem načrtu iz leta 1998 sta področji po navedbi splošnih ciljev predstavljeni ločeno, a z navedbo, da je tovrstno ločevanje v funkciji preglednosti in lažjega razumevanja učnih načrtov (Slovenščina: UN 1998).

Sodobni jezikovni pouk sledi učnemu načrtu iz leta 2008 in je, upoštevajoč spoznanja didaktike jezika, zasnovan na dopolnjenem komunikacijskem modelu,⁷ v katerem je kot osrednji cilj izpostavljena učenčeva kritična sporazumevalna zmožnost (Jerca Vogel leta 2010, v: Vogel 2015: 180) oz. je ena temeljnih nalog jezikovnega pouka usposobiti učenca za samozavestno sporazumevanje v knjižnem jeziku in hkrati razvijati kritično diskurzivno prožnost (Vogel 2017: 18). Dopolnjeni komunikacijski model je zadnji v vrsti treh modelov poučevanja, ki so se razvijali v skladu s spremembami učnih načrtov in ugotovitvami znanstvenih ved (tako jezikoslovnih kot didaktičnih).

V razvoju modelov gre omeniti tri pomembnejše spremembe oz. nadgradnje jezikovnega pouka.⁸ Prva je v fazi dejavnosti pred obravnavo nove snovi (uvodna faza), saj priprava na delo v dopolnjenem komunikacijskem modelu – v primerjavi z osnovnim komunikacijskim in tradicionalnim modelom – ne pomeni zgolj motivacije ali uvoda in ponovitve, temveč poleg motivacije zajema še širšo kontekstualizacijo in vživljanje v vloge, načrtovanje obravnave besedila oz. sporazumevalne izkušnje ter njene napovedi. Druga večja sprememba oz. nadgradnja je vsebovanost sporazumevalne izkušnje in razumevanja besedila v komunikacijskem in dopolnjenem komunikacijskem modelu. V tradicionalnem modelu pri spoznavanju novega jezikoslovnega pojma delo z besedilom ni predvideno in obravnava nove snovi tako ni navezana na konkretno izkušnjo, ki lahko bistveno olajša razumevanje. Posledica te razlike (vsebovanost sporazumevalne izkušnje) je tudi razlika v fazi obravnave nove snovi (osrednja faza) – pri osnovnem in dopolnjenem komunikacijskem modelu ta iz besedila izhaja in se k njemu vedno vrača. Druga pomembnejša sprememba oz. nadgradnja je v fazi dejavnosti po obravnavi (sklepna faza). V dopolnjenem komunikacijskem modelu je tej namenjeno več pozornosti, je obsežnejša in vključuje več dejavnosti. V tradicionalnem in osnovnem komunikacijskem modelu gre le za ponavljanje in utrjevanje nove snovi, v dopolnjenem komunikacijskem modelu se tema dejavnostma pridružijo še umeščanje nove snovi v sistem, metakognicija oz. premislek učencev o lastnem sporazumevanju (in mišljenju) ter nove naloge.

Tanja Rupnik Vec in Alenka Kompare (2006: 320–323) v svojem delu, kjer se sicer osredotočata na kritično mišljenje, predstavljata, kako se kritično razmišljujoči razred razlikuje od tradicionalnega. Njune ugotovitve lahko prenesemo tudi na polje pouka jezika v gimnazijah. V nadaljevanju predstavljam prenos njunih

7 Modeli jezikovnega pouka predstavljajo potek pouka oz. učne ure. Modeli pouka so tisti elementi, ki pouk razčlenjujejo, strukturirajo in urejajo na posamezne etape, pri čemer gre pravzaprav za artikulacijo učnega procesa (Kramar 2009: 68). Jerca Vogel (2015) je analizirala zadnje tri veljavne učne načrte za pouk slovenščine in v skladu s spremembami učnih načrtov predstavila tri modele jezikovnega pouka, ki jih lahko, opirajoč se na posamezni učni načrt, prepoznamo.

8 Nadgradnje lahko opazujemo v tipičnem poteku učne ure, kot ga je za posamezni model opisala Jerca Vogel (2016).

ugotovitev na polje pouka jezika v paru dopolnjeni komunikacijski model jezikovnega pouka – tradicionalni model jezikovnega pouka.⁹

Preglednica 1: Učenci v dopolnjenem komunikacijskem in tradicionalnem modelu jezikovnega pouka

	Dopolnjeni komunikacijski model jezikovnega pouka	Tradicionalni model jezikovnega pouka
Aktivnost učencev	<p>Učenci so pri spoznavanju jezikovnih pojavov aktivni, pri usvajanju novih znanj rešujejo odprte in avtentične probleme, pri tem morajo izkazati interdisciplinarno znanje, uporabo mnogih veščin ter medsebojno sodelovanje.</p> <p>Učenci se ob rabi jezika oz. iz rabe učijo o jeziku in ga ob tem teoretično opisujejo. Ob učenju in rabi jezika ozaveščajo lastno jezikovno učinkovitost, si prizadevajo za njeno izboljšanje, spremljajo svoj napredek in jezik spoznavajo tudi s teoretičnega vidika.</p>	<p>Učenci so pasivni, znanje jim je posredovano frontalno, le poslušajo in pomnijo, rešujejo naloge in probleme, ki terjajo uporabo naučenih procedur.</p> <p>Učenci se osredotočajo le na jezikovni sistem, usmerjanje na rabo je ob tem zanemarjeno. Ne razmišljajo o kakovosti lastne jezikovne dejavnosti in uspešnosti sporazumevanja, prav tako sporazumevalne zmožnosti ne razvijajo zavestno in načrtno, saj se osredotočajo le na jezik kot sistem znakov.</p>
Razmislek o učnem procesu	<p>Učenci razmišljajo o kakovosti lastne jezikovne dejavnosti in uspešnosti sporazumevanja (tj. metakognicija), sporazumevalno zmožnost učenci zavestno in načrtno razvijajo.</p> <p>Učenci s pomočjo vprašanj o jeziku in sporazumevanju širijo svoje znanje in se zavedajo, da s postavljanjem tovrstnih vprašanj širijo in poglobljajo svoje razumevanje jezika ter razvijajo sporazumevalno zmožnost. To deloma zahteva tudi sistemiziranje jezikoslovnega znanja, ki omogoča sopostavljanje sopomenških in istofunkcijskih sredstev ipd.</p>	<p>Učenci se ne vključujejo v razlago in se ne zavedajo, da bi z vključevanjem in spraševanjem o jeziku in sporazumevanju širili in poglobljali razumevanje in razvijali svojo sporazumevalno zmožnost in kakovost kritičnega mišljenja. Učenci ne razmišljajo o razmerju med konkretnimi govornimi položaji in izbranimi jezikovnimi sredstvi, prav tako ne ozaveštujejo posameznih jezikovnih izbir. Ne razmišljajo o svojih predpostavkah ter o pogledih na jezik in na sporazumevanje.</p>
Odkrivanje novih spoznanj	<p>Učenci sami odkrivajo lastnosti jezikovnih pojavov. Svoje predpostavke ter poglede o jeziku in sporazumevanju identificirajo in raziskujejo.</p> <p>Učenci se zavedajo, da je izbiranje jezikovnih sredstev vezano na konkretne govorne položaje in njim lastne zakonitosti. Učenci posamezne jezikovne izbire ozaveštujejo, razlikujejo in razmišljajo o drugih možnostih (drugih jezikovnih izbirah). Pri tem gre tudi za občutljivost na različne kulturno-družbene okvire.</p>	<p>Učenci ne razmišljajo o razmerju med konkretnimi govornimi položaji in izbranimi jezikovnimi sredstvi, prav tako ne ozaveštujejo posameznih jezikovnih izbir. Ne razmišljajo o svojih predpostavkah ter pogledih na jezik in na sporazumevanje. Prav tako niso pozorni na različne perspektive razmišljanja in ravnanja, o različnih možnostih ne razmišljajo.</p>

9 Tradicionalni model jezikovnega pouka je prepoznan v učnem načrtu za slovenščino iz leta 1996, ki se odraža v transmissijski naravnosti pouka, kjer prevladuje metoda učiteljeve razlage, učenec, ki dosega cilje tradicionalnega modela, pa je dober poznavalec jezikovnega sistema (Vogel 2015).

V nadaljevanju bo na podlagi ugotovitev raziskave predstavljeno, kako poteka jezikovni pouk v gimnazijah – ali so ravnanja gimnazijskih učiteljev pri obravnavi slovničnih tem bolj v skladu z značilnostmi tradicionalnega ali komunikacijskega modela pouka.

3 JEZIKOVNI POUK V GIMNAZIJI – UGOTOVITVE RAZISKAVE

V tem delu bom predstavila empirične izsledke o jezikovnem pouku, do katerih sem prišla s pomočjo ankete,¹⁰ ki sem jo izvedla med učitelji in učenci slovenskih gimnazij. Temeljna raziskovalna vprašanja so bila usmerjena v potek jezikovnega pouka ter v ravnanja in poglede učiteljev na jezikovni pouk ter pouk slovenščine na splošno. Med drugim me je zanimalo, kako poteka obravnava slovničnih tem. Jezikovni pouk sem razdelila na tri področja, ki sestavljajo jezikovni pouk, in sicer (1) na obravnavo slovničnih tem, (2) na obravnavo besedilnih vrst ter (3) na obravnavo sociolingvistike in zgodovine slovenskega jezika.¹¹ Poleg tega so me zanimali tudi pogledi učiteljev na (jezikovni) pouk in jezik na eni strani, saj ti pogledi lahko (ne)posredno vplivajo na (jezikovni) pouk in ga oblikujejo, in pogledi učencev na drugi.

V vzorec sem zajela 67 učiteljev,¹² ki poučujejo na slovenskih gimnazijah, in 466 učencev. Največ učiteljev poučuje več kot 19 let (58 %) in so večinoma diplomirali pred letom 1998 (60 %). Večina učiteljev se je torej s spremembo učnih načrtov in modelov srečala v praksi, svoje izobraževanje na fakulteti so končali, ko je prevladoval tradicionalni pogled na poučevanje jezika in strukturalistični pogled na jezik.

Delež, ki je pri pouku slovenščine namenjen jezikovnemu pouku – kot navajajo učitelji in učenci –, je manjši od deleža, ki je namenjen književnemu pouku. 72 % učiteljev, ki navaja, da je književnega pouka več, glavni razlog za neenakovredno razmerje vidi v časovni stiski in obsežnosti snovi, ki jo je (skladno z učnim načrtom) treba obdelati pri književnem pouku. Posledica časovne stiske za obravnavo slovničnih tem pomeni, da morajo biti vsebine predelane hitro in učinkovito; najhitreje je to mogoče po tradicionalnem modelu jezikovnega pouka, ob tem pa sta vprašljivi trajnost in poglobljenost na ta način usvojenega znanja. Na neenakovredno razmerje med poukom jezika in književnosti je bilo opozorjeno že

¹⁰ Anketa je bila izvedena februarja in marca 2017 v okviru magistrskega dela (Černivec 2017).

¹¹ Treba je opozoriti, da vseh področij jezikovnega pouka ne moremo obravnavati na enak način. Če se ozremo samo na sporazumevalno izkušnjo – besedilo, se moramo zavedati vloge, ki jo ima pri obravnavi izhodiščno besedilo. Pri slovničnih temah in besedilnih vrstah ima besedilo ponazoritveno funkcijo – v njem iščemo opazljivke in z njihovo pomočjo sintetiziramo spoznanja in ugotovitve ter jezikovni pojav umestimo v sistem. Ob obravnavi zgodovine jezika in sociolingvističnih tem pa v besedilih ne iščemo opazljivk, temveč neposredno vsebino – pri tem je še posebej pomembno kontekstualiziranje, življenje v vloge, razumevanje besedila in premislek učencev o lastnem sporazumevanju (in mišljenju).

¹² Na slovenskih gimnazijah slovenščino poučuje nekaj več kot 200 učiteljev, zato se je vzorec pokazal kot reprezentativen.

na posvetu o slovenščini v javnosti v Portorožu leta 1979 (Slovenščina v javnosti 1983: 31–45), na katerem je bilo sklenjeno, da jezikovni pouk ne sme biti v podrejenem razmerju do pouka književnosti. Stanje se od takrat ni bistveno spremenilo, kar je verjetno tudi posledica dejstva, da se večini učiteljev (83 %) zdi delež, ki ga namenjajo jezikovnemu in književnemu pouku, ustrezen, torej ne problematizirajo dejstva, da je jezikovnemu pouku namenjeno manj pozornosti.

Učitelji so (naj)večjo moč (bodisi pozitivno bodisi negativno) vplivanja na jezikovni pouk pripisali učnemu načrtu in »zahtevam« mature, pri čemer nekoliko večji delež učiteljev meni, da na jezikovni pouk bolj vplivajo »zahteve« mature kot pa učni načrt, kar za pouk jezika pomeni, da se osredotoča na posredovanje na maturi preverljivih znanj, manj pa na razvijanje jezikovne in kulturne zavesti, ki ju ni mogoče objektivno preverjati. Večina učiteljev učni načrt in »zahteve« mature sprejema pozitivno, 28 % učiteljev meni, da negativno vpliva učni načrt, 31 % pa jih meni, da negativno vplivajo »zahteve« mature. Kljub vsemu je ta delež velik, saj lahko iz njega razberemo, da vsaj toliko učiteljev z učnim načrtom in »zahtevami« mature ni zadovoljnih, torej bi svoja ravnanja pri pouku spremenili, če ne bi bili zavezani tema dvema dejavnikoma. Da je pouk res usmerjen v maturo in s tem v tradicionalni model pouka, kažejo tudi preizkusi znanja, ki jih učitelji strukturirajo tako, da izhajajo iz izhodiščnega besedila, naloge so podobne maturitetnim in odgovori učencev tudi, saj 93 % učencev navaja, da učitelj pri jezikovnem pouku veliko opozarja na znanje, ki je potrebno za maturo.

Glavni/najpomembnejši cilj jezikovnega pouka je po mnenju največ učiteljev (55 %) razvita sporazumevalna zmožnost ali funkcionalna pismenost, kar v največji meri (31 %) prepoznavajo kot najbolj poudarjen cilj v učnem načrtu. Pri tem gre podčrtati, da je to cilj, ki ga izpostavlja osnovni komunikacijski model, a če na odgovore učiteljev pogledamo celostno, vidimo, da v obravnavo vključujejo elemente, značilne za dopoljeni komunikacijski model. S svojimi ravnanji torej ustvarjajo učno okolje, ki učencem omogoča, da funkcionalni vidik nadgradijo z znanjem o jeziku, njegovih sistemskih možnostih ter z jezikovno in kulturno zavestjo.

Obravnava slovničnih tem najpogosteje izhaja iz besedila, kar ni v skladu s komunikacijskima modeloma, ki za svoje izhodišče postavljata ravno sporazumevalno izkušnjo. Delež obravnave, ki ne izhaja iz besedila, je pri slovničnih temah več kot polovičen, torej v večini primerov izhaja iz tradicionalnega modela. Ko obravnava vendarle izhaja iz besedila, se polovica učiteljev v besedilu pogosto (40 %) ali vedno (10 %) posveča le obravnavanemu jezikovnemu pojavu. Pri pouku je pri večini učiteljev najbolj pogosta metoda razlage, ob tem se samostojno ali najverjetneje v kombinaciji z razlago pojavlja tudi samostojno delo učencev. Večina učiteljev meni, da vsaj pogosto obravnavo oblikuje glede na sporazumevalne potrebe učencev v vsakdanjem življenju, obravnava pa je naravnana tako, da učenci razmišljajo o sporazumevalni izkušnji. Učenci so do teh ravnanj učitelja nekoliko bolj kritični, saj 16 % učencev meni, da učitelj nikoli ne oblikuje obravnave glede na sporazumevalne potrebe učencev v vsakdanjem življenju, 48 % jih

meni, da učitelji tako ravna redko, 25 % pa, da sporazumevalne potrebe učitelji upoštevajo pogosto. Opazno je torej razhajanje v dojemanju sporazumevalnih potreb – učitelji se skušajo vživeti v sporazumevalne potrebe dijakov, jih predvideti in učence pripraviti nanje; pri tem verjetno izhajajo iz svojih izkušenj, ki pa se lahko razlikujejo od potreb in izkušenj učencev, zato se učencem zdi obravnava neavtentična ter zato odvečna in preveč teoretična.

Učitelji pri obravnavi najpogosteje izhajajo iz opazljivk v izoliranih povedih, ki so v funkciji doseganja zastavljenih ciljev. Učitelji presojujejo, da je pri pouku bolj pogosta deduktivna spoznavna metoda, učenci definicije jezikovnega pojava sami ne oblikujejo pogosto. Ravno pri oceni pogostnosti prisotnosti deduktivne spoznavne metode pri obravnavi so največja odstopanja v odgovorih učiteljev in učencev, predvsem pri oceni, ali je ta prisotna vedno ali ne. Iz skoraj četrtine odgovorov učencev, iz katerih je bilo mogoče sklepati o prisotnosti deduktivne metode pri jezikovnem pouku, je razvidno, da obravnava vedno poteka z deduktivno metodo, noben učitelj pa ne navaja, da bi bila deduktivna metoda pri obravnavi prisotna vedno. Takšna obravnava je v skladu s tradicionalnim modelom, saj učenci spoznavajo jezikovni sistem zavestno in deduktivno po jezikovnih ravniinah. V skladu z dopolnjenim komunikacijskim modelom bi obravnava izhajala iz sporazumevalne izkušnje, tj. neumetnostnega besedila, in bi obsegala pripravo na delo z besedilom, ki bi zajela uvodno motivacijo, umestitev v širši kontekst in vživljanje v vloge, načrtovanje obravnave besedila ter njegovo napoved. Temu bi sledila sporazumevalna izkušnja, ki vključuje preverjanje razumevanja besedila, in predstavlja temelj za nadaljnjo razčlemba besedila, ki vodi v sintezo spoznanj z induktivno spoznavno metodo.

Obravnava slovničnih tem do faze obravnave jezikovnega pojava sledi tradicionalnemu modelu, ki pa ga v nadaljevanju preseže. Učitelji namreč navajajo, da učenci po obravnavi jezikovnega pojava večinoma rešujejo naloge, ki zahtevajo reprodukcijo in uporabo jezikovnega pojava v podobnih/enakih primerih kot pri obravnavi (kar je značilno za tradicionalni model), rešujejo pa tudi naloge, ki zahtevajo vrednotenje, preoblikovanje itn. jezikovnega pojava (kar je značilno za dopolnjeni komunikacijski model) – na tem mestu torej prihaja do preseganja tradicionalnega modela. Poleg tega je novo znanje večinoma umeščeno v sistem in povezano z že usvojenim znanjem – prisotnost sistemizacije. Učitelji z učenci večinoma kritično razpravljajo o obravnavanih vsebinah, kljub temu pa je delež učiteljev, ki to počnejo redko ali nikoli, velik – nekaj več kot četrtinski. Več učiteljev učence spodbuja, da izražajo svoja mnenja o obravnavanih vsebinah. Tako učenci ne opazujejo jezika le kot sistem pravil, ampak tudi kot sredstvo identifikacije na različnih ravneh družbenega življenja, ki zahtevajo kritično vrednotenje.

Iz ugotovitev lahko povzamem, da je obravnava slovničnih tem pri večini učiteljev zasnovana po tradicionalnem modelu, ki pa je ponekod presežen, saj so pri obravnavi prisotni elementi, ki so značilni za dopolnjeni komunikacijski model.

3.1 Pogledi učiteljev in učencev na jezikovni pouk

Učitelji glede na učni načrt avtonomno oblikujejo jezikovni pouk (in s tem obravnavo slovnčnih tem), zato so njihovi pogledi na jezik in jezikovni pouk pomembni, saj lahko na njihovi podlagi sklepamo, kaj želijo z jezikovnim poukom doseči, tako pa sklepamo o lastnostih jezikovnega pouka in na usklajenost z modeli jezikovnega pouka.

Pogledi učiteljev na jezikovni pouk so, upoštevajoč rezultate raziskave, večinoma zelo usklajeni. Večina se strinja, (1) da učenci potrebujejo znanje o jeziku in se zavedajo njegovih različnih vlog, (2) da morajo učenci ob koncu gimnazijskega izobraževanja poznati jezikovni sistem, (3) da je učenje sporazumevanja, torej tudi jezikovni pouk, vezano na kulturno okolje, v katerem prihaja do sporazumevanja; zato je pri jezikovnem pouku pomembno, da se učence opozarja tudi na ta vidik, kar kaže na preseženost tradicionalnega modela. Kljub temu vsaj 10 % učiteljev izkazuje zelo tradicionalne poglede na jezikovni pouk, saj izpostavljajo pomen jezikovnega znanja ter poznavanje jezikovnega sistema,¹³ večina učiteljev pa izkazuje poglede, ki so značilni tako za tradicionalni kot tudi oba komunikacijska modela. Torej lahko sklenem, da pogledi na jezikovni pouk izhajajo iz tradicionalnega modela, ki je ponekod nadgrajen z elementi obeh komunikacijskih modelov. Najbolj deljena so mnenja učiteljev, ki zadevajo učni načrt in v njem predvideno metodo delo z besedili. Le 43 % se v celoti strinja, da pouk slovenščine, skladen z učnim načrtom, omogoča vzgojo kritičnih posameznikov z razvito sporazumevalno zmožnostjo, znanjem o jeziku in njegovih sistemskih možnostih ter z jezikovno in kulturno zavestjo. 10 % učiteljev v celoti opozarja na pomanjkljivosti učnega načrta za uresničevanje temeljnega cilja (jezikovnega) pouka slovenščine, 47 % pa delno, kar pomeni, da je potreben razmislek o prenovi učnega načrta, saj na pomanjkljivosti opozarja tako didaktična stroka (Vogel 2015) kot tudi njegovi neposredni uporabniki.

Učitelji so najbolj enotni (96 %) glede stališča, da razvijanje jezikovne zmožnosti v šolskem prostoru ni naloga le pouka slovenščine in da morajo učenci to zmožnost razvijati tudi pri ostalih predmetih. 78 % učiteljev ob tem meni, da skrbi za razvoj jezikovne zmožnosti pri ostalih predmetih v gimnaziji ni posvečene dovolj pozornosti. Ta naloga je torej, če verjamemo učiteljem slovenščine, vezana v šolskem prostoru le na pouk slovenščine, zato ne preseneča, da učenci tudi po koncu gimnazije ne obvladujejo sporočanja o zunajjezikovnih predstavah, ki jih spoznavajo pri drugih predmetnih področjih, ob tem pa so cilji pouka slovenščine izpolnjeni le delno. Učitelji drugih predmetov bi morali opozarjati na jezikovne značilnosti, lastne strokovnemu področju, in tako skrbeti za razvijanje zmožnosti strokovnega sporazumevanja. Smiselno bi bilo preveriti, ali se učitelji drugih predmetov tega zavedajo in ali so dovolj usposobljeni za predajanje tovrstnega znanja,

¹³ Znanje o jeziku in poznavanje jezikovnega sistema in dojemanje jezika kot sistem je sicer prisotno v vseh modelih jezikovnega pouka, še posebej poudarjeno pa v tradicionalnem modelu.

še posebej ob upoštevanju dejstva, da na visokošolski stopnji pouka slovenščine (z redkimi izjemami¹⁴) ni.

Učenci jezikovni pouk večinoma vidijo kot nezanimiv; bolj zanimiv kot pouk jezika se jim zdi pouk književnosti. Glavni razlog za nezanimivost jezikovnega pouka je po njihovem mnenju v preobilici teorije oz. preveliki teoretičnosti predmeta. Uporabnost predmeta učenci ocenjujejo bolj pozitivno, saj jih 73 % navaja, da je znanje, pridobljeno pri jezikovnem pouku, v življenju uporabno in pomembno. Zanimivost pouka torej ni odvisna samo od uporabnosti snovi (izkazalo se je, da je pouk jezika bolj uporaben od pouka književnosti, a manj zanimiv), kar pomeni, da je lahko tudi pouk jezika zanimiv, čeprav v vsakdanjem življenju ne vedno neposredno uporaben in potreben. Zagotovo zanimivost ne sme postati glavni cilj, h kateremu bi si prizadevali, morala pa bi biti posledica kvalitetno izpeljanega jezikovnega pouka. Da pa bo pouk jezika kakovosten (in ob tem tudi zanimiv in uporaben), se moramo najverjetneje ozreti k spremembi jezikovnega pouka. Poleg posodabljanja učnega načrta bi bilo treba posodobiti tudi učna gradiva, vendar so s tem povezani visoki stroški, ki zadevajo tako tiste, ki posodablajo gradiva, kot tudi tiste, ki jih uporabljajo. Že danes je na trgu mnogo gradiv, med katerimi lahko izbirajo šole in učitelji. Kjer je učencem na voljo učbeniški sklad, je izbira gradiv kar nekoliko samoumevna – izbrana so tista gradiva, ki so v učbeniškem skladu, pa čeprav so stara (in pogosto so). Prenova učnih gradiv (in načrtov) še ni dovolj, treba je poskrbeti tudi za njihovo dostopnost končnim uporabnikom.

Večina učencev (91 %) meni, da ima pri jezikovnem pouku dovolj priložnosti za sporazumevanje, torej je jezikovni pouk zasnovan na način, da učencem omogoča sodelovanje pri pouku in aktivno vlogo v njem. Seveda moramo upoštevati, da gre za oceno učencev, ki so lahko pri pouku povsem zadovoljni z vlogo tihega zapisovalca povedanega, zato pa niso željni priložnosti za sporazumevanje. Temu deloma pritrjuje tudi dejstvo, da 65 % jezik raje spoznava s pomočjo deduktivne spoznavne metode, ki zahteva manj učenčevega sodelovanja. Jezikovni pouk bi moral vključevati tako induktivno kot deduktivno metodo spoznavanja, prisotnost in ustreznost ene ali druge pa bi moral presoditi učitelj, da bo kar najbolje dosegal zastavljene cilje pouka.

4 NAMESTO ZAKLJUČKA

Danes je glavni cilj jezikovnega pouka vzgojiti kritičnega posameznika z razvito sporazumevalno zmožnostjo. Za doseg tega cilja se je v didaktiki jezika izoblikoval t. i. dopolnjeni komunikacijski model (Vogel 2015), ki v središče postavlja usvajanje jezika prek sporazumevalne izkušnje, tj. rabe jezika, in vsebuje elemente kritičnosti. Zaradi svoje kompleksnosti zahteva veliko časa, kar je gotovo eden

¹⁴ Npr. predmeti Slovenski jezik 1 in 2, Jezik in književnost na Pedagoški fakulteti in predmet Slovenščina za učitelje na Filozofski fakulteti v Ljubljani.

izmed razlogov, da učitelji pri jezikovnem pouku pri obravnavi slovnčnih tem izhajajo iz tradicionalnega modela, ki je časovno bolj ekonomičen – v krajšem času je mogoče obravnavati več vsebin, učitelj posreduje znanje o jeziku s tradicionalno transmissijsko obravnavo, sporazumevalna izkušnja ni prisotna. Tradicionalni model je skozi obravnavo ponekod sicer presežen, saj so prisotni elementi, značilni za dopoljnjeni komunikacijski pouk. Pouk učencem tako vsaj delno omogoča, da se razvijajo v kritične uporabnike jezika, ki znajo v naboru jezikovnih sredstev izbrati pravilne in primerne okoliščinam rabe.

Zdi se, da se jezikovni pouk v gimnazijah bolj kot na trajnost in poglobljenost znanja usmerja na maturo, kjer se preverja le objektivno preverljivo znanje, torej lahko maturo za razvijanje kritičnega sporazumevanja, kulturne zavesti, jezikovne zavesti ipd. razumemo kot zaviralni mehanizem. V zvezi z maturo gre izpostaviti tudi dejstvo, da večji delež h končni oceni prispeva znanje, usvojeno pri književnem pouku. Prvi korak v želji po izenačenju razmerja jezikovnega in književnega pouka bi bil zato v izenačitvi razmerja med jezikovnim in književnim znanjem, ki ga morajo učenci izkazati na maturi. Da bi bilo razmerje med jezikovnim in književnim poukom pri slovenščini tudi v praksi uresničeno, bi bilo najverjetneje treba zmanjšati obseg obveznih vsebin pri književnosti. Ukrep za doseg enakovrednega razmerja med jezikovnimi in književnimi vsebinami pri pouku slovenščine, kakor je predvideno v učnih načrtih (50 : 50), je torej v spremembi oz. posodobitvi učnega načrta, saj so prilagoditve zunanjih preverjanj znanj mogoče le s spremembo učnega načrta.

LITERATURA

- Ahačič 2010** = Kozma Ahačič, Okrogla miza: Aktualna vprašanja pouka slovenščine v teoriji in praksi, 21. slovenski slavistični kongres: *Vloge središča – konvergenca regij in kultur*, 2010 (http://641.gvs.arnes.si/okr_miza.doc).
- Bešter Turk 2016** = Marja Bešter Turk, Toporišičev pogled na poučevanje slovenskega jezika v šoli in današnje stanje, v: *Toporišičeva obdobja*, ur. Erika Kržišnik – Miran Hladnik, Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2016 (Obdobja 35), 481–488.
- Černivec 2017** = Manca Černivec, *Modeli pouka slovenskega jezika kot prvega/maternega jezika v slovenskih gimnazijah: magistrsko delo*, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, 2017. – Tipkopolis.
- Kramar 2009** = Martin Kramar, *Pouk*, Nova Gorica: Educa, 2009.
- Poznanovič Jezeršek idr. 2008** = Mojca Poznanovič Jezeršek idr., *Učni načrt: slovenščina: gimnazija*, Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport – Zavod RS za šolstvo, 2008.
- Rupnik Vec – Kompare 2006** = Tanja Rupnik Vec – Alenka Kompare, *Kritično razmišljanje v šoli*, Ljubljana: Zavod RS za šolstvo, 2006.
- Slovenščina: UN 1998** = *Slovenščina: predmetni katalog – učni načrt 1998*, Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport (<http://portal.mss.edus.si/msswww/programi2001/programi/gimnazija/gimnazija/3sloven.htm>).
- Slovenščina v javnosti 1983** = *Slovenščina v javnosti: gradiva in sporočila*, Ljubljana: Republiška konferenca Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije: Slavistično društvo Slovenije, 1983.
- Strmčnik 2001** = France Strmčnik, *Didaktika: osrednje teoretične teme*, Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 2001.

- Toporišič 1987** = Jože Toporišič, Slavist in slovenščina v šoli in »šoli«, *Naši razgledi* 36 (1987), št. 11, 547–556.
- Toporišič 2011** = Jože Toporišič, *Intervjuji in polemike*, ur. Mateja Jemec Tomazin, Ljubljana: Založba ZRC, 2011.
- Vogel 2015** = Jerca Vogel, Modeli jezikovnega pouka pri predmetu slovenščina od leta 1990 do danes, *Jezik in slovstvo* 60 (2015), št. 3–4, 173–183.
- Vogel 2016** = Jerca Vogel, Predavanja pri predmetu Didaktika slovenskega jezika, Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, 2016.
- Vogel 2017** = Jerca Vogel, Pojmovanje jezikovne zvrstnosti pri pouku slovenščine v gimnazijah med teorijo in prakso, *Jezik in slovstvo* 62 (2017), št. 4, 17–30.

SUMMARY

Implementing an Expanded Communication Model in High-School Grammar Instruction

In modern language instruction, teaching grammar should follow an expanded communication model that focuses on learning language through communication experience and includes elements of criticism. This study showed that the share of language instruction is smaller than that of literature instruction, the main reason for this being the shortage of time resulting from the large volume of material that must be covered in literature instruction and the instruction's focus on the leaving exam (Sln. *matura*). Therefore, grammar instruction in Slovenian high schools is based on the traditional teaching model, which is less time-consuming than an expanded communication model. Over the course of instruction, the traditional model is nevertheless exceeded in places because it contains elements typical of the expanded communication model, and in this way students can at least partly develop into critical language users that, from the array of linguistic devices, know how to select the correct ones and ones suitable for the context of use.

EVA PORI

SODOBNI GLEDALIŠKOLEKTORSKI PRISTOP: OB ANALIZI DRAME HODNIK MATJAŽA ZUPANČIČA

COBISS: 1.02

[HTTPS://DOI.ORG/10.3986/JZ.V24I2.7108](https://doi.org/10.3986/jz.v24i2.7108)

Z razvojem novih uprizoritvenih praks se je spreminjala tudi estetika odrskega govora, pojav raznovrstnih tematik besedil je terjal drugačen, sodoben lektorski pristop, na govorno realizacijo besedila v gledališču pa vselej vplivajo tudi odrske okoliščine in množica drugih gledaliških izraznih sredstev. Prispevek na osnovi odlomka iz uprizoritve sodobne drame *Hodnik* Matjaža Zupančiča prikaže proces preoblikovanja zapisanega dramskega besedila v govorjeno in z nekoliko drugačnega zornega kota, v razmerju do medijskega govora, opozarja na dejstvo, da raba govorjenega knjižnega jezika lahko ovira ali celo onemogoča razvijanje umetniškega govora oz. odrskega govora v gledališču.

Ključne besede: dramsko besedilo, uprizoritveno besedilo, igralčev govor, sodobni lektorski pristop

A Modern Theater Language Consultant Approach: An Analysis of Matjaž Zupančič's Play *Hodnik* (The Corridor)

The aesthetics of stage speech have changed with the development of new practices in staging plays. Unique and peculiar themes have encouraged and promoted a different, more modern approach by language consultants. Moreover, the spoken realization of a text in the theater is also always affected by the circumstances on stage and a set of other theatrical forms of expression. This article describes the process of transforming a theater text into spoken reality on the stage based on an excerpt from the staging of the contemporary play *Hodnik* (The Corridor) by Matjaž Zupančič. It raises open questions regarding standard spoken language and language in theater in general by examining this phenomenon from a different point of view.

Keywords: theater text, playscript, actor's speech, modern language consultant's approach

0 UVOD

S pojavom inovativnih režijskih konceptov, sodobnih dramskih konstrukcij, ki so se odvijale skozi različne variacije razmerij med dramskim besedilom in uprizoritvijo in se razmahnile v slovenskem gledališkem prostoru od konca šestdesetih let 20. stoletja naprej, ko se je zgodil performativni obrat,¹ se na novo osmišlja tudi vloga in oblikovanje igralskega govornega izraza. Odrski jezik v gledališču je vsaj

Prispevek je nastal na podlagi diplomskega dela *Estetika odrskega govora kot gledališkega izrazila* (na primeru drame *Hodnik* Matjaža Zupančiča) (2012), napisanega pod mentorstvom red. prof. dr. Leva Krefta in izr. prof. dr. Hotimirja Tivadarja na Filozofski fakulteti v Ljubljani.

¹ Več o tem, da se je po performativnem obratu vzpostavila posebna politika uprizarjanja, Toporišič 2009.

od osemdesetih let naprej veljal za umetniško kategorijo, enakovredno drugim gledališkim znakom. Kot je opozorilo že več avtorjev, se je s tem okrepila tudi poetično-ustvarjalna funkcija in razširil kreativni prostor lektorja v gledališču oz. v uprizoritvenem procesu, ki ne deluje več zgolj in samo v skrbi za uresničevanje pravilne in normativne govorne izreke (prim. Antončič 2000; Stanič 2004; Podbevšek 2010; 2010a; Tivadar 2008; 2011; Tivadar – Vrtačnik 2017). Tomaž Toporišič ugotavlja, da se v tako zastavljenem slovenskem gledališkem prostoru pojavljajo:

[N]ove tekstovno-gledališke taktike, ki so izrazito samosvoje in praviloma hibridne; lahko so tako rekoč karkoli: simulakri neoklasicističnih dramskih korpusov, povezani z različnimi modeli romana in filma (Koltès), govorne ploskve, ki do popolnosti rušijo dramsko formo in ustvarjajo napalm zvrstno raznolikih *patchworkov* (Jelinek), postbrechtovsko kondenzirani citatni *tableauji* (Müller), nove dramske konstrukcije (Handke), postbrechtovske metagledališke parafraze (Jovanović), drzni spoji različnih dramskih in nedramskih taktik (Kane) ... (Toporišič 2007: 267–268)

Novo artikulacije uprizoritvenih praks so spodmaknile tla tradicionalnemu/dramskemu tekstu in prešle v polje ne več dramskega (Poschmann). Umetniško svobodo so najdevale v avtonomiji jezika, ki so ga sprostile kalupov in pravil, v približanju spontanosti vsakdanjega govora oz. v pogovornem jeziku² pa prepoznavale latentno poetičnost in pristnost, saj se je pokazalo, da raba govorjenega knjižnega jezika lahko ovira ali celo onemogoča razvijanje umetniškega govora.³ Na podlagi jezikovno-govorne analize konkretnega primera bomo poskušali pokazati, da ima vsaka drama svojo specifično ter glede na značilnosti, tematiko in izbrani način uprizoritve terja tudi temu skladni način igralskega govora. Zaradi specifičnosti dramske strukture, prenosa televizijskega medija resničnostnega šova v gledališče, tematike, ki izhaja iz dramatike absurda, in zaradi svojevrstnega načina oblikovanja dramskega besedila, ki vsebuje sledi performativne estetike, si bomo izbrali dramo Hodnik⁴ Matjaža Zupančiča kot primer posebne izbire govorne forme.

1 SODOBNI GLEDALIŠKOLEKTORSKI PRISTOP

V analizi bomo izhajali iz sodobnega in ustvarjalnega lektorskega prijema, ki predvideva, da je treba v določenih govornih okoljih, še posebej pa v gledališču, pustiti jeziku svojo pot v smislu prilagajanja pravilnosti in knjižnosti za vsako ceno (Tivadar – Vrtačnik 2017: 68). Igralski govor bomo pojmovali kot umetniško kategorijo s specifičnim statusom; »trudi se biti učinkovit in pogosto skrivnostna

2 V mislih imamo jezikovnozvrstno tematizacijo Jožeta Toporišiča v njegovi Slovenski slovnici (Toporišič 2000).

3 O »funkcijski nezadostnosti govorjenega knjižnega jezika« in o tem, da normativna izreka ovira kreativno moč umetniškega jezika, že Katarina Podbevšek v članku Spreminjanje odrske govorne estetike v slovenskem gledališču 20. stoletja (2010a).

4 Prispevek temelji na analizi govora dramske uprizoritve avtorja in režiserja Matjaža Zupančiča v SNG Drama Ljubljana, katere premiera je bila 24. 9. 2004 (dramaturginja Darja Dominkuš, lektorica Tatjana Stanič).

izpoved, ki se je ne da razložiti z besedami, pač pa jo lahko le čutimo kot neizrekljivo občutje» (Kuntner 2000: 29). Bolj kot vsakdanji govor mora umetniški oz. igralski zadostiti tudi posebnim zahtevam (izrabi prozodičnih prvin), kot so primeren glas, glasnost, intenzivnost, ustrezna tehnika govora ipd., saj si mora prizadevati za prepričljivo govorico, gledalcu pa mora biti jasen, razumljiv. Da pa je lahko umetniško prepričljiv, mora obenem ostati oseben, poseben in iskren – »igralec mora ostati pri sebi, govoriti z dušo, iz vse duše in z vsem telesom, le tako bo govor resničen, naraven, logičen, ubran« (Kuntner 2000: 29). Pri kreiranju vloge igralec usmeri svojo pozornost v doživljanje besedila in oblikuje svoj govorni izraz z izrazito subjektivno noto, v skladu z občutenjem svojega telesa. Igralec spaja svoj govorni in telesni izraz v živo (neposredno in naravno) igralsko govorico, ki vselej temelji ne le na igralčevem govorjenju, ampak tudi na njegovi celotni psihofizični izraznosti in prisotnosti v prostoru (Ahačič 1998: 257–259).

Upoštevanje vseh teh značilnosti odrskega govora, predvsem pa dejstva, da gre v *Hodniku* za posebno tematiko, je spodbudilo odločitev za novo lektorsko paradigmo – prilagojen in neobičajen lektorski pristop Tatjane Stanič,⁵ ki je izhajal iz individualnih (zasebnih) govorov dramskih igralcev. Po klasičnem, danes s prakso že preseženem in problematiziranem prepričanju velja oder za javni prostor, kjer se odvija semiotizacija⁶ in kjer elementi individualnosti, kot je na primer malomarna, nedosledna izreka, dodajanje lastnih mašil, prehter tempo ipd., niso zaželeni. Prav te prvine pogovornosti in narečnosti pa so vezane na zasebno, zato se je pri *Hodniku*, ki briše mejo med javnim in zasebnim in prikazuje avtentično realnost, pojavila dilema, ali naj bo izhodišče govornega oblikovanja idiolekt igralca ali naj le-ta nastopi pred gledalci z vnaprej dogovorjenim oz. »naštudiranim« govorom.

Lektorica se je odločila za eksperimentalni gledališkolektorski pristop, ki je pomenil novost v ustaljeni lektorski praksi in pripomogel k drugačni podobi besedila na odru. Svojo odločitev je predstavila v članku *V primežu norme*, kjer izpostavlja način postopne gradnje govorne podobe uprizoritve kot skupne odločitve različnih deležnikov v procesu njenega nastanka, režiserja, ki je v tem primeru tudi dramatik, igralcev, dramaturginje in lektorice:

[P]rivatni svetovi so postali naprodaj, na ogled postavljeni vsiljujejo svojo privatnost kot objekt trženja, toliko uspešneje razprodan javnim medijem, kolikor resničnejše pričara ekskluzivnost individualnosti, spontanosti, pristnosti. Ne samo, da so individualno, spontano in pristno v resničnostnih šovih, torej tudi v *Hodniku*, postali stvar dogovora, ampak so prevladali nad javnim, dogovorjenim, naštudiranim, postali so garancija za kakovost. V duhu tovrstnega obrata smo se torej dogovorili, da bo govorna podoba zaigrana spontano, individualistično in nepotvorjeno. (Stanič 2006: 68)

5 Tatjana Stanič je dolgoletna prevajalka in lektorica, zaposlena v SNG Drama Ljubljana.

6 V Gledališkem terminološkem slovarju (Humar 2007) zasledimo, da je gledališka semiotizacija »proces, v katerem postane gledališki znak vse, kar je namenjeno občinstvu«.

Na ravni jezika je inovativni lektoričin prijem igralcem dopuščal zelo veliko svobode in improvizacije, saj je vsak lahko izoblikoval svojevrstno govorno interpretacijo in govorico. Kljub temu da je uprizoritev spominjala na eksperiment, pa so igralci morali upoštevati stalne značilnosti odrskega govora: ustrezna glasnost, jasna in razločna izgovarjava, ustrezna (iz)raba prozodičnih sredstev, usklajenost govornega/glasovnega izraza s telesnim ipd. Tatjana Stanič v članku »Trešlengvič in Narobesvet« še komentira, da se je pravilna odrska govorica ves čas »borila in se vrivala v skrbno premišljeno spontanost govorov igralcev, ki so se sami, po logiki svojih likov odločali, do katere mere bodo njihov jezik nevtralizirali ali, nasprotno, subjektivizirali« (Stanič 2004: 11). Tako je prišlo do posebne dinamike razmerij med različnimi ravnmi jezika in govora.

2 ZAPISANA IN GOVORNA PODOBA HODNIKA

Zupančičeva neposrednost in eksplicitnost se kaže tudi na ravni jezikovnega izraza, ki je izrazito ekspresiven: kratki, odsekani stavki, paralelizmi, pomensko neposredno in nezamaskirano, ekspresivno izrazje, ki je odraz prav tako razkrite in intenzivne vsebine. Dokaz za to, kako se govor prilagaja vsebini, je tudi skrb tekmovalcev za previdno in pravilno izreko. Njihova zmaga je odvisna od mnenja publike in glasovanja, zato pazijo, kaj in kako govorijo. Za Hodnik je značilen pristen, dejanski govor, dramski jezik je zelo avtentičen, k čemur pripomore pester nabor ekspresivnih izrazov, pogovornih besed, frazemov, vulgarizmov, slengovskih izrazov ipd.

Sledeč opredelivam zvrstnosti slovenskega jezika Jožeta Toporišiča, je drama napisana v knjižnem pogovornem jeziku, ki pa se meša s primesmi neknjižnega pogovornega jezika. Po Toporišiču so glasoslovne značilnosti knjižnopogovornega (knjižnega pogovornega) jezika,⁷ ki so predvsem posledica samoglasniških redukcij, naslednje (2000: 18):

- kratki nedoločnik,
- množinska oblika deležnika na *-l* (prim. *smo delal* nam. *smo delali*),
- izgovor nenaglašene deležnika *-el/-il* kot *-u* (prim. *jedu* nam. *jedel*),
- zmanjšano število samoglasnikov (prim. *prines, je bla, črnega, al, tud, men, a s* nam. *prinesí, je bila, črnega, ali, tudi, meni, a sí*),
- izgovor *-l* namesto *-lj* (prim. *zalublen, Lublana* nam. *zaljubljen, Ljubljana*).

Naglas je pogosto poenostavljen (prim. *nêste, nôsit* nam. *nesíte, nosíti*), v oblikoslovju so značilne oblike 3. osebe množine *grejo, jejo* namesto *gredo, jedo*. Za besedje so značilni pogovorni izrazi, npr. *ja* : *da*, (vprašalni) *a* : *ali*, *adijo* : *na svidenje, brigati se* : *skrbeti, brihten* : *bister, cuker* : *sladkor, fejst* :

⁷ Tj. pogovorni jezik, ki izhaja iz osrednjeslovenskega pokrajinskega pogovornega jezika (Toporišič 2000: 17–18).

zelo, fleten : *čeden* ipd. Skladnja je razrahljana, zgradba stavkov in povedi je preprostejša, pogosteje pa se pojavljajo tudi sredstva za vzdrževanje stika z naslovnikom.

Nadalje pa pri Jožetu Toporišiču lahko vidimo, da nekatere od omenjenih značilnosti knjižnega pogovornega jezika lahko najdemo navedene tudi pri značilnostih neknjižnega pogovornega jezika, ki jih je avtor navedel v podpoglavju v slovnici z naslovom *Značilnosti neknjižnega pogovornega jezika*, ki rade vdirajo v knjižnopogovornega (Toporišič 2000: 19). Avtor je torej želel opozoriti na rahlo/ nejasno ločnico med knjižno in neknjižno varianto pogovornega jezika in na zamenjavo oz. prehajanje značilnosti ter izrazov iz ene vrste v drugo, kar kaže tudi analiza odlomka naše drame.

Knjižni pogovorni jezik v *Hodniku* izražajo predvsem kratki nedoločniki, v zapisu lahko zasledimo še primese nižjepogovornih, neknjižnih (slengovskih) izrazov in vulgarnega izrazja. Skladenjska struktura je preprosta; opazni so kratki stavki ter velika količina ponavljanj, vprašanj in frazemov. Vse te značilnosti odražajo podobo vsakdanjega oz. spontanega govora. Primeri najpogostejših jezikovnih značilnosti, opaznih na ravni zapisanega dramskega besedila, so prikazani v preglednici 1.

Preglednica 1: Najpogostejše jezikovne značilnosti v prvotnem zapisu Zupančičevega *Hodnika*

Kratki nedoločniki	<i>se da uredit, ne razumet, mora se umirit, mora zmagat, nehaj utrujat, bi nehala ponavljat, je za razumet</i>
Neknjižni (slengovski) izrazi	<i>žur, težiš, so nas ščekirali, glumiš, se je treba ufuravat, si skapiral, drink, knof od gat, si naložila, sori, folk, štrom</i>
Vulgarizmi	<i>pičkin dim, odjebali, kurac, kurčev, pizda, si ga drkajo, ne me jebat, jebemvammater, jebenti, jebi se</i>
Kratki stavki	<i>Pretiravaš. / Če ti rečem. / Povej. / Fukata. / Saj veš.</i>
Vprašalnice	<i>Kako? / Misliš? / A res? / Kakšna? / Kaj?! / Zakaj? / Ti?!</i>
Frazemi	<i>Meni se je zdela najbolj v riti. / Vse je šlo v tri krasne. / Saj greš vsem na kurac, ampak ti vseeno ližejo rit.</i>

V uprizoritvi skorajda ni rekvizitov (pojavijo se osebni pripomočki, kot je npr. zobna ščetka ali brisača, nato še cigareta, kokice, žogica, svetilke ...), na minimum skrženo scensko dogajanje je postavljeno v ozek prostor, ki opravlja funkcijo prehoda – hodnik in je izprazen odvečne predmetnosti (prisotni sta le dve klopi in stoječi pepelnik).

Logiki asketizma sledijo tudi didaskalije, ki so skržene na najbistvenejše informacije (med replikami najpogosteje zasledimo zapis *Tišina*, v tistih, ki zaključujejo prizor, pa *Zatemnitev*) in podajajo zgolj informacijo *kdo* ter napovedujejo premike oz. gibanje igralcev na odru (npr. *Prideta Adrian in Nikson. / Pride Nena. / Odide.*). Najpogosteje so zapisane na začetku posameznega prizora (razen v 6., 7. in 8. prizoru, ko jih na začetku ni) in replik. Izjema so najboljše didaskalije, ki

jih zasledimo na začetku zadnjega, 10. prizora in tik pred koncem istega prizora, ki opisujejo ponazoritev Tamalinega umora Nene.

Vendar pa je treba opomniti, da nepotrebnih rekvizitov izpraznjeni asketski prostor v Hodniku zapolnjuje predmetnost drugačne vrste, tj. utelešena dramska oseba oz. telo igralca. Igralčev telesni izraz je vezan na govorno besedo, gestikulacija podpira govorni izraz in pomen izrečenega, pri čemer pridobiva lastno semantično vrednost in sporočilnost. Težišče dramske uprizoritve je sicer na izpovedovanju besed s čim manj zunanjimi sredstvi, kar pa ne zmanjšuje pomena in vrednosti oz. zgovornosti celo neme prisotnosti človeškega telesa na odru.

Če pojmujeemo govor po fonetiku Ivu Škariću, ki opredeli govor kot spoj besedilnega in glasovnega sloja (1991: 281–282), ugotovimo, da sta v izbranem odlomku besedilni in glasovni sloj govora spojena, glas ni izpostavljeni, prevladujoči segment govora, ki bi funkcioniral samostojno, se odcepil od govora in prevzel funkcijo samostojnega označevalca (Fischer-Lichte 2008: 213), ampak je govorna sestavina, ki podpira besedilni sloj in je sooblikujoči element sporočilnosti. V izbranem odlomku je težišče sporočilne vrednosti pretežno v besedilnem govornem sloju, na analizo katerega smo se tudi osredotočili, nismo pa podrobneje analizirali semiotike igralskega glasu oz. prozodičnih prvin govora.

Po pričevanju lektorice Tatjane Stanič je bil proces oblikovanja odrskega govora v Hodniku razmeroma dolgotrajen (nekaj mesecev), za končno govorno podobo pa je bilo potrebno ne samo individualno, ampak interdisciplinarno skupinsko ustvarjanje vseh akterjev uprizoritve (režiser, dramaturg, lektor, igralci ...).

Med lektorskimi popravki dramskega besedila Hodnik skorajda nismo zasledili korektur in lektorjevih jezikovnih napotkov, ki bi se nanašali na stavčno fonetiko, kar je bilo pričakovano, saj je stavčna fonetika le redko natančno predpisana oz. zapisana v lektorski knjigi pred začetkom uprizoritvenega procesa;⁸ o njej navadno svetuje lektor šele v zadnji fazi nastajanja uprizoritve (pri postavitvi besedila na oder). Zasledili pa smo nedosledno in pomanjkljivo označene oz. opredeljene popravke posameznih jezikovnih ravnin, kar je onemogočalo natančno in celostno analizo odrskega govora, predvsem odlomka, ki je predmet podrobnejše obravnave in je predstavljen v nadaljevanju.

3 SLUŠNA ANALIZA ODLOMKA: TRANSFORMACIJA ZAPISANEGA DRAMSKEGA JEZIKA V GOVORJENEGA

Proces preoblikovanja zapisanega jezika v govorjenega in njegova realizacija na odru sta prikazana skozi tri faze ustvarjanja/oblikovanja igralskega govornega izraza oz. govorne podobe uprizoritve (prvotni avtorjev zapis, lektorski popravki

8 Katarina Podbevšek sicer navaja, da se v prvi fazi uprizoritvenega procesa, na bralnih vajah, lahko »v grobem ureja tudi stavčna fonetika, predvsem mesto premorov, stavčni poudarki in intonacija« (Podbevšek 1998: 83).

v zapisu in igralčeva govorna izvedba), s pomočjo katerih smo poskušali opazovati jezikovno-govorno prilagoditev besedila uprizoritvenemu/izvedbenemu konceptu.⁹

3.1 Prvotni avtorjev zapis dramskega besedila

Dogajanje v izbranem odlomku iz 3. prizora drame temelji na besednem spopadu, ki ga v dialogu z Dorianom vodi dramski lik Adrian. Odrske okoliščine so skrčene na sam prostor – hodnik – in dramske osebe, prisotne na hodniku (poleg Adriana in Doriana, ki sta izpostavljena v odlomku, še Nikson in Kišta), drugih rekvizitov, ki bi vplivali na besedilni sloj govora, skorajda ni (sta le dve klopi in pepelnik). Odlomek je tudi vsebinsko zanimiv, saj izpostavi misel o svetu kot globalni vasi. Živimo namreč v globalnoinformacijski dobi in času globalnih korporacij, žrtev katerih smo. Mediji nam ne posredujejo le nedolžnih informacij, ampak konstruirajo cel svet. Posredujejo nam ideološke sisteme, ki nas zaslužnjujejo s tem, ko nam prikrito določajo, kako naj živimo. Realnost je torej zgolj embalaža, ponarejena resničnost, medijska konstrukcija, ki generira nasilje, podrežati in voditi pa se ji pusti večina ljudi.

3. prizor: Adrian, Dorian, Nikson in Kišta na hodniku; ležeče so poudarjeni izrazi, ki nakazujejo knjižni pogovorni jezik in primesi neknjižnega pogovornega jezika

ADRIAN: *Total* posebna. *Poglej* ta čevelj.

NIKSON: *A* je *špica*?

ADRIAN: Za tak čevelj bi kdo dal življenje. Pa ne zato, da bi ga imel. Samo zato, da bi ga lahko en dan nosil. Če je svet globalna vas, jaz nisem zadnji kmet, *jebem vam mater*.

DORIAN: *A* veš, da sem vesel, da sem te spoznal.

ADRIAN: Verjamem. Zapomni si eno stvar: embalaža. To je moje področje.

DORIAN: Embalaža.

ADRIAN: *Ja*. Saj ne rečem, da ni važno tisto, kar je notri. Nisem idiot. Ampak to lahko vprašajo koga drugega. Mene pa morajo *vprašat*, kako se potem to zapakira. Zato sem *špica*. Edini. Kako se kaj zapakira, da potem to dobro zgleda. *A me razumeš?* Da se proda. Jaz lahko prodam vsak *drek*, samo da dobro zgleda.

Kot je že bilo omenjeno, je drama napisana v knjižnem pogovornem jeziku,¹⁰ ki ga v pričujočem prvotnem avtorjevem zapisu odlomka v Adrianovi repliki izraža kratki nedoločnik *vprašat*, vprašalnica v pogovorni obliki *a* proti knjižnemu vprašalnemu *ali* in pogovorni *ja* proti *da*. Opazni so tudi neknjižni slengovski izrazi: *total*, *špica*, *drek* in vulgarizem *jebem vam mater*. Na pogovorno zvrst jezika nakazuje tudi preprosta skladnja, kratki stavki in sredstva za vzdrževanje stika z

⁹ Prenos zapisanega jezika v govorjenega oz. odrsko govorno postavitev konkretnega dramskega besedila skozi omenjene tri faze opazuje tudi Katarina Podbevšek v prispevku Govor kot gledališko izrazilo (Na primeru Flisarjevega Akvarija) (Podbevšek 2008).

¹⁰ Drama je napisana v »pogovorni slovenščini«, kot navaja Katarina Podbevšek (2010: 214).

naslovnikom: *ja, poglej, a veš, a (me) razumeš?* Jezikovne značilnosti so za lažjo ponazoritev zbrane tudi v preglednici 2.

Preglednica 2: Jezikovne značilnosti v prvotnem (avtorjevem) zapisu odlomka iz Zupančičevega Hodnika

kratki nedoločnik	<i>vprašat</i>
pogovorni izrazi	<i>ja : da, vprašalno a : ali</i>
neknjižni (slengovski) izrazi	<i>total, špica, drek</i>
vulgarizem	<i>jebem vam mater</i>
kratki stavki (preprosta skladnja)	<i>Verjamem. / Poglej ta čevelj. / A je špica?</i>
sredstva za vzdrževanje stika z naslovnikom	<i>ja, poglej, a veš, a (me) razumeš</i>

3.2 Lektorski popravki v zapisu dramskega besedila

Popravki so nastali po dogovoru med lektorico, režiserjem, dramaturginjo in igralci – ležeče so označene stopnje pogovornosti, ki so nakazane z redukcijami in besedjem, v oklepajih pa je določena jezikovna zvrst posamezne replike. Osnovni lektoričin pristop in osrednja značilnost njenih popravkov je bilo črtanje zadnjih nenaglašanih samoglasnikov.

ADRIAN: Total posebna. Poglej ta čevelj. (*knjižni/neknjižni pogovorni jezik*)

NIKSON: A je špica? (*knjižni/neknjižni pogovorni jezik*)

ADRIAN: Za tak čevelj bi kdo dal življenje. Pa ne zato, da bi ga *mel*. Samo zato, da bi ga lahko en dan *nosil*. Če je svet globalna vas, jaz nisem zadnji kmet, jebem vam mater. (*knjižni/neknjižni pogovorni jezik*)

DORIAN: A veš, da sem vesel, da sem te *spoznou*.

ADRIAN: Verjamem. *Zapomn* si eno stvar: embalaža. To je moje področje. (*knjižni/neknjižni pogovorni jezik*)

DORIAN: Embalaža. (*knjižni jezik*)

ADRIAN: Ja. Saj ne rečem, da ni *važn tist*, kar je *notr*. Nisem idiot. Ampak to lahko vprašajo koga *druzga*. Mene pa morajo vprašat, kako se potem to *zapakira*. *Za to* sem *špica*. Edini. Kako se *kej* *zapakira*, da potem to *dobr* *zgleda*. A me razumeš? Da se *proda*. Jaz lahko prodam vsak *drek*, *sam* da *dobr* *zgleda*. (*knjižni/neknjižni pogovorni jezik*)

Kot je razvidno iz odlomka, v odrskem govoru pogosto prihaja do preklapljanja, zato je vprašljiva smiselnost zvrstne razmejitev na knjižni pogovorni in neknjižni pogovorni jezik. Ločnica med knjižno in neknjižno različico pogovornega jezika je izredno šibka, kar se kaže v prehajanju iz ene zvrsti v drugo, to pa predvsem z redukcijami samoglasnikov potrjujejo tudi lektoričini popravki v odlomku:

- izgovor *l* namesto *lj*: *življenje* – *življenje*;
- redukcija *i*-ja na začetku besede: *imel* – *mel*;
- izgovor kratkega naglašenege deležnika *-al* kot *-ou*: *spoznal* – *spoznou*;
- redukcija nenaglašenege *i*-ja na koncu besede: *zapomni* – *zapomən*;

- redukcija nenaglašene *o*-ja na koncu besede: *važno tisto – važn tist*;
- redukcija nenaglašene *i*-ja na koncu besede: *notri – notr*;
- redukcija nenaglašene *e*-ja in palatalizacija zaradi izgovora: *drugega – družga*;
- osnovni pravopisni popravek: *zato* (sklepalno/posledični) – *za to* (zveza predloga in kazalnega zaimka);
- redukcija naglašene *a*-ja pred *j*: *kaj – kej*;
- redukcija naglašene *o*-ja na koncu besede: *samo – sam*;
- redukcija nenaglašene *o*-ja na koncu besede: *dobro – dobr*.

Pri preklapljanju in prehajanju iz knjižnega v neknjižni jezik je treba opozoriti tudi na množico ekspresivnega izrazja, prisotnega v drami. Vpliv ekspresivnega v drami ni zanemarljiv, saj govorna podoba drame ravno zaradi tovrstnega izrazja drsi k neknjižnemu.¹¹

3.3 Odrskogovorna postavitve dramskega besedila

S pomočjo slušne analize dramskega odlomka smo v izgovoru igralcev poskušali določiti nedogovorjene spremembe (označene ležeče) oz. igralčevo (spontano) dodajanje izrazov.

- (1) ADRIAN: *Ja*, total posebna, *ja*. (sezuje čevelj in pokaže nanj) Pogledj *pogledj* ta čevelj, *gleeeej*.
- (2) NIKSON: A je špica?
- (3) ADRIAN: Za ta čevelj bi kdo dal življenje. Pa ne zato, da bi ga mel, *ampak* zato, da bi ga en dan *nosu*. (izpuščen *lahko*) Če je svet globalna vas, *nisem jaz zadn* kmet, jebem vam mater.
- (4) DORIAN: *Ti*, a veš, da *sm* vesel, da *sm* te spoznou.
- (5) ADRIAN: Verjamem. Zapomn si eno stvar: embalaža. To je moje področje.
- (6) DORIAN: Embalaža.
- (7) ADRIAN: *Ja*. *Pa* saj ne rečem, da ni važn tist, *kaj maš* notr. Nisem idiot. Ampak to *lahk* vprašajo koga družga. Mene pa *morjo* vprašat, kako se potem to zapakira. Zato sem špica. Edini. Kako se *kaj* zapakira, da potem to dobr zgleda. A *štekaš?* (izpuščen *me*) Da se *lahk* proda. Jaz lahko prodam vsak drek, sam da dobr zgleda.

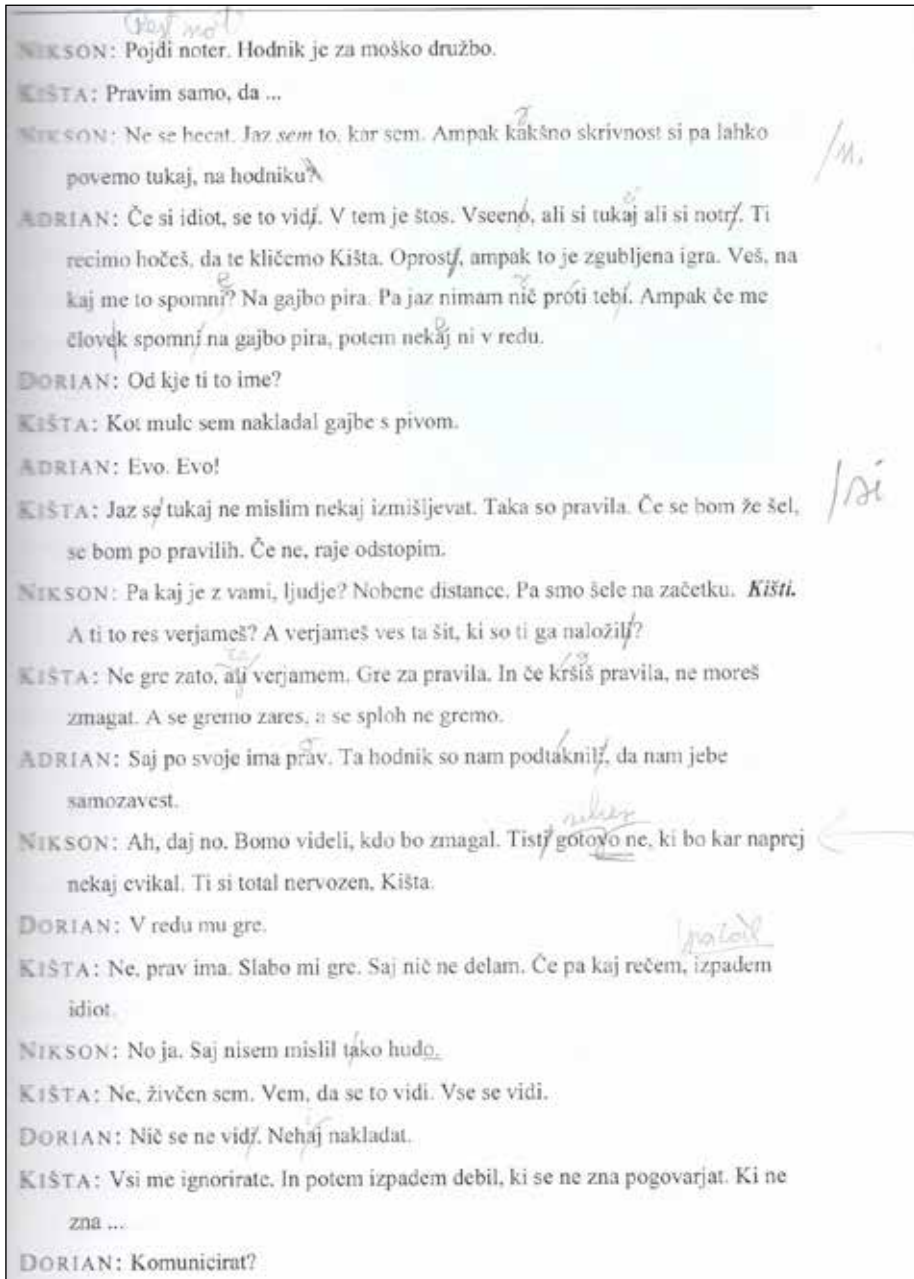
Kot je razvidno iz odlomka, je zlasti Adrian svojim replikam dodajal t. i. diskurzne označevalce, ki nimajo posebne pomenske vrednosti, imajo pa pomembno pragmatično vlogo, saj izražajo odnos do sogovorca in vsebine, povezujejo replike, pomagajo vzpostavljati in razvijati odnos med sogovorniki – v njegovih replikah se tako pojavijo nedogovorjeni pogovorni izrazi *ja* ter glagola *pogledj* in *glej* v velevniku (v 1. repliki); *maš* notr (namesto dogovorjenega *je* notr v 6. repliki). Dodani diskurzni izraz oz. sredstvo za vzdrževanje stika z naslovnikom v obliki osebnega zaimka *ti* pa zasledimo tudi pri Dorianu (v 4. repliki).

¹¹ O intenci ekspresivnosti proti neknjižnemu glej tudi doktorsko disertacijo Hotimirja Tivadarja (2008).

Adrian ni upošteval dogovora glede izgovora deležnika *nosu* v 3. repliki ali pa je izgovor odraz nedoslednosti pri lektorskem označevanju popravkov, ker se nereducirana oblika izgovora ne sklada z izbiro govorne forme drame, teženjem od zapisanega knjižnega pogovornega jezika k neknjižnemu pogovornemu jeziku (v izgovoru). Prav tako je v isti repliki členek *samo* nadomestil z nedogovorjenim protivnim prirednim veznikom *ampak* in pri tem izpustil prislov *lahko*; kar je lahko posledica igralčeve malomarnosti¹² ali pa predvsem njegovega teženja k narečnemu govoru. V nadaljevanju iste replike pa v igralčevi spremenjeni zvezi *nisem jaz zadn kmet* zasledimo nedogovorjeno zamenjavo besednega reda, redukcijo pridevnika in nereducirani izgovor samoglasnika osebnega zaimka *jaz* ter nereducirani izgovor samoglasnika v glagolu *nisem*. Zamenjani besedni red in redukcija pridevnika sta posledica uresničevanja pogovornega jezika, nereducirani izgovor osebnega zaimka in glagola namesto pričakovanega reduciranege (čeprav ga lektorica ni označila) pa je najverjetneje posledica igralčevega idiolekta oz. štajerske narečnosti. Lektorica seveda ni označila polglasniškega izgovora osebnega zaimka *sem* v Dorianovi repliki (4), ki ga igralec obakrat izgovori s polglasnikom, saj je tak tudi izgovor v knjižnem jeziku.

Zadnja Adrianova replika pa spet kaže na rabo značilnosti neknjižnega pogovornega jezika: dodan nedogovorjeni *pa*, nedogovorjeno spremenjena zveza *kar je (notr) v kaj maš (notr)*, pri čemer gre pri spremembi *kar v kaj* za zamenjavo oziralnega zaimka s poljubnostnim zaimkom in za slovnično napako igralca v izgovoru, kar je verjetno posledica njegove narečnosti. Sprememba osebe glagola, iz tretjeosebne *je* v drugoosebni *maš*, pa kaže na težnjo po vzdrževanju stika s sogovorcem. Da igralec, ki je igral Adriana, nadalje ni upošteval dogovora glede izgovarjave poljubnostnega zaimka *kej*, je lahko posledica igralčevega idiolekta ali manj verjetno nedoslednosti lektorice pri označevanju izgovora kratkih naglašanih *a*-jev pred *j*. V besedilu z lektorskimi popravki smo sicer zasledili nekaj podobnih (tudi nenaglašanih) primerov (*tukaj, zdaj, daj ...*) s sicer redko neoznačenimi redukcijami *a*-ja v *-e*. Tudi tam, kjer so v Dorianovih replikah v lektorskem besedilu redukcije v tovrstnih primerih označene, jih igralec v izgovoru ni upošteval, kar je najverjetneje posledica njegovega idiolekta. To, da je igralec sledil značilnostim svojega štajerskega narečja, se, kot sem že omenila, ujema z eksperimentalnim lektorskim pristopom.

12 Pri tem je seveda treba razlikovati med namerno rabo nižje odrske govorne izreke, ki se prilagaja posamezni strukturi besedila in njegovi uprizoritvi, ter med slabo, neustrezno govorno izreko, ki je odraz igralčevega neobvladanja ali pa nerazpoloženja. V našem primeru gre v vseh primerih za igrano oz. naštudirano malomaren jezik, ki je na odru tudi edini upravičen. Malomarnost mora biti enako skrbno naštudirana, če ne še bolj v primerjavi z drugo govorno izreko. (O tem že Dular 1983: 244.)

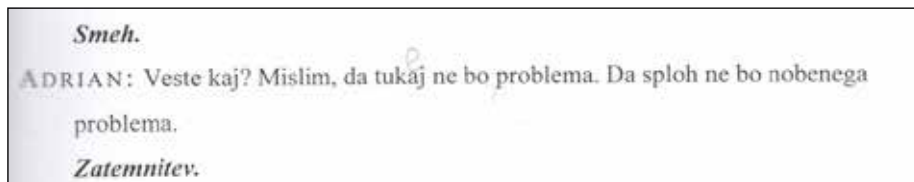

Slika 1: Stran iz lektorske knjige lektorice Tatjane Stanič

Matjaž Zupančič: Hodnik, SNG Drama, 2004. Osebni arhiv gledališke lektorice Tatjane Stanič

Na sliki 1 so vidno označeni lektorski popravki oz. označene dogovorjene redukcije izrazov v Adrianovem govoru: *tukaj – tukej*; *nekaj – nekej*, toda s pomočjo slušne analize posnetka ugotovimo, da dramski lik, ki je igral Adriana, nobene od obeh redukcij v izgovoru ni uresničil, ampak se je namesto druge stopnje odločil za redukcijo tretje stopnje: *tukaj – tuki*; *nekaj – neki*.

Spet drugače je igralec ravnal pri izgovoru prislova *tukaj* in upošteval lektorski popravek *tukej – tukej* (slika 2).

Slika 2: Prikaz lektorsko označene redukcije prislova, upoštevane v igralčevem izgovoru. Stran iz lektorske knjige lektorice Tatjane Stanič

Matjaž Zupančič: Hodnik, SNG Drama, 2004. Osebni arhiv gledališke lektorice Tatjane Stanič

Poleg nedoslednosti pri upoštevanju redukcij v igralčevem izgovoru zasledimo tudi nedoslednosti pri lektorskem označevanju, primere, kjer redukcije niso bile označene, igralec pa jih je v izgovoru vseeno upošteval. Na sliki 2 vidimo, da izraz *nobenega* nima lektorskega popravka, igralec pa ga kljub temu (pričakovano) izgovori reducirano: *nobenega – nobenga*.

Elipsa osebnega zaimka *me* v Adrianovi zadnji repliki odlomka in zamenjava knjižnega izraza *razumeš* z narečnim *štekaš* sledita rabi neknjižnega jezika, izpuščeni osebni zaimek pa vpliva tudi na spremembo ritma povedi in povzroči bolj grob zven povedi. Nadalje v Adrianovi repliki zasledimo nedogovorjeno dodan rahlo reducirani pogovorni prislov *lahk*, kar je lahko posledica igralčevega neupoštevanja dogovora ali lektoričine nedoslednosti pri označevanju. Ne glede na to, kaj od omenjenega je verjetneje, pa se reducirana oblika prislova sklada z igralčevim idiolektom.

Na omenjene dodatke so vplivale odrske okoliščine, le-ti pa so vplivali na intonacijo in premore. V prvi Adrianovi repliki je zaradi dodanih besed namesto zaradi pike pričakovane padajoče rastoča intonacija, prav tako je dodani osebni zaimek *ti* v Dorianovi repliki povzročil daljši premor od pričakovanega, zaradi elipse osebnega zaimka *me* v Adrianovi repliki pa ima poved drugačen ritem in zveni bolj grobo. Sicer pa igralca večinoma uresničita pričakovano slušno vrednost ločil. Za lažjo ponazoritev in razločitev sprememb, ki so se zgodile od prvotnega avtorjevega zapisa pa vse do govornega uresničenja na odru, so rezultati analize odlomka strnjeno prikazani v preglednici 3.

Preglednica 3: Faze nastajanja odrskogovorne uresničitve Hodnika

	Prvotni avtorjev zapis	Lektorski popravki v zapisu	Govorna realizacija besedila v uprizoritvi	
ADRIAN	Total posebna. Poglej ta čevelj.	Total posebna. Poglej ta čevelj.	<i>Ja</i> , total posebna, <i>ja</i> . Poglej, <i>poglej</i> ta čevelj, <i>gleeeej</i> .	nedogovorjeno dodani izrazi
	življenje	življenje	življenje	upoštevanje izgovora <i>-l</i> namesto <i>-lj</i>
	imel	mel	mel	upoštevanje redukcije nenagl. samoglasnika <i>-i</i>
	Samo zato, da bi ga lahko en dan nosil.	Samo zato, da bi ga lahko en dan nosil.	<i>ampak</i> zato, da bi ga en dan <i>nosu</i> .	nedogovorjeni protivni veznik in reduciran deležnik <i>nosu</i>
	jaz nisem zadnji kmet	jaz nisem zadnji kmet	<i>nisem jaz zadn kmet</i>	nedogovorjena sprememba besednega reda in redukcija
DORIAN	A veš, da sem vesel, da sem te spoznal.	A veš, da sem vesel, da sem te spoznou.	<i>Ti</i> , a veš, da <i>sm</i> vesel, da <i>sm</i> te spoznou.	nedogovorjeno dodan os. zaimek in polglasniški izgovor os. zaimka <i>sem</i>
ADRIAN	zapomni	zapomn	zapomn	upoštevanje redukcije velelnega glagola
	Ja. Saj ne rečem, da ni važno tisto, kar je notri.	Ja. Saj ne rečem, da ni važno tist, kar je notr.	Ja. <i>Pa</i> saj ne rečem, da ni važno tist, <i>kaj</i> <i>maš</i> notr.	nedogovorjeno dodan izraz in sprememba zaimka ter osebe glagola
	drugega	druzga	druzga	upoštevanje redukcije
	morajo	morajo	<i>morjo</i>	nedogovorjena redukcija glagola
	kaj	kej	<i>kaj</i>	neupoštevanje redukcije vprašalnega zaimka
	dobro	dobr	dobr	upoštevanje redukcije prislova
	A me razumeš?	A me razumeš?	<i>A štekaš?</i>	nedogovorjena zamenjava knjižnega izraza z neknižnim in elipsa os. zaimka
	Da se proda.	Da se proda.	Da se <i>lahk</i> proda.	nedogovorjeno dodan pogovorni prislov

Analiza odlomka je pokazala, da so odrski govor oblikovali lektorski popravki, predvsem črtanje končnih nenaglašanih samoglasnikov in druge redukcije samoglasnikov, vpliv posameznih idiolektov igralcev in njihova narečna intonacija, prav tako odrske okoliščine in ne nazadnje tudi sodelovanje oz. odziv publike (smeh). Na govorno podobo uprizoritve je pomembno vplivalo tudi nedogovorjeno oz. igralčevo spontano dodajanje izrazov in neuresničevanje posameznih lektorskih usmeritev in popravkov.

Pri analizi se je pokazalo razhajanje med zapisom, lektorskimi popravki in igralsko govorno izvedbo, kar je pričakovano in v skladu z eksperimentalnim gledališkolektorskim pristopom, ki je na ravni jezika igralcem puščal toliko svobode, da so lahko sami in v skladu s svojo vlogo krojili in ustvarjali lasten govorni izraz. V vsakem primeru se potrjuje, da je odrski govor v gledališču ustvarjalni umetniški govor, ki vselej izhaja iz igralčevega telesa in se skupaj z njim spaja v živo igralsko govorico, ki pa je ne moremo obravnavati zgolj z jezikoslovnega stališča (po de Saussurju). Igralski govor se veže na heterogeno naravo, na posameznika, na njegovo individualnost in prehaja v območje iracionalnega, osebnega, čustno-čustvenega sveta in je kot tak prežet z igralčevimi individualnimi, narečnimi oz. pogovornimi značilnostmi. Igralec v vsaki vlogi nosi svoj notranji svet, tudi če je njegova transformacija še tako izrazita, je vselej prisotno nekaj lastnega samo njemu, kar sicer ni povsem razvidno, a zveni, vibrira, kar je zvok v svojskem gibanju in nastaja v celoti igralčevega telesa.¹³ Le s svojo notranjo in ustvarjalno svobodo, svojo najbolj neposredno notranjostjo namreč lahko seže do gledalca.

Kljub eksperimentalni in nedosledni izreki pa so igralci upoštevali stalne značilnosti odrskega govora: ustrezna glasnost, razločna izgovarjava, primerna raba prozodičnih sredstev, usklajenost nebesednega izraza z besednim.

4 ODRSKI GOVOR IN GOVORJENI MEDIJI

S pomočjo značilnosti, ki jih Jože Toporišič navaja za knjižni pogovorni in neknjižni jezik, ugotavljamo, da je ločnica med knjižno in neknjižno varianto pogovornega jezika izredno šibka, kar se kaže v prehajanju iz ene zvrsti v drugo. Zato je vprašljiva zvrstna razmejitev na pokrajinski pogovorni jezik (neknjižna zvrst) na eni in splošni pogovorni ali knjižni pogovorni jezik (knjižna zvrst) na drugi strani, na kar opominja že Hotimir Tivadar (2004). Splošni pogovorni jezik je namreč opredeljen kot manj formalna oblika knjižnega jezika, nekakšen razrahljani knjižni jezik, vendar analiza dramskega besedila ne potrjuje njegove enotnosti, splošne razširjenosti in izoblikovanosti. Kot je razvidno, v odorskem govoru pogosto prihaja do preklapljanja, ki je povezano z narečnimi, individualnimi in pogovornimi značilnostmi, kar potrjuje razlikovanje in nihanje med narečnim (prvotnim, zasebnim in čustvenim) ter knjižnim jezikom (javno-formalnim in kontroliranim) (Tivadar 2004: 450).

Na osnovi medijskega govora – analize sodobnih radijskih besedil je že Tivadar opozoril na nekatera odprta vprašanja govornega knjižnega jezika in govora v medijih nasploh, njegove ugotovitve pa potrjuje tudi opravljena analiza odrskega govora v Hodniku. Tivadarjeva analiza je pokazala jasno delitev na dva sistema: knjižno in narečno, obenem pa tudi na pojav preklapljanja, nihanja med narečjem in knjižnim jezikom, torej zvrstnega mešanja. Narečnost je vezana predvsem na prosto govornega besedila (razen na že narečno zapisana literarna dela) in zabavne,

¹³ Iz pogovora s Kristijanom Muckom o oblikovanju igralskega izraza 16. 5. 2017.

pogovorne vsebine (z izjemo kontaktnih oddaj), prav tako pa na neformalnost, zasebnost in čustvenost, s čimer se lahko tudi manipulira (prepoznavnost in približanje naslovniku). Govorjeni knjižni jezik pa se pogosteje pojavlja pri branih besedilih, kot so napovedi, komentarji ipd., in je vezan na večinoma zahtevnejše teme (Tivadar 2004: 449–450). Novejše raziskave medijskega govora kažejo na čedalje pogostejšo in prevladujočo tendenco govora k naravnosti, živosti in preprostosti, predvsem pa na trend pojavljanja »igranega (naravnega) branja« ali »igranja naravnega govora« z namenom približanja poslušalcu ali gledalcu (Tivadar 2011: 445).

V teh ugotovitvah lahko najdemo jasne vzporednice z ugotovitvami analize dramskega besedila in njegove govorne uresničitve. Drama *Hodnik* je zapisana v knjižnem pogovornem jeziku, močno prepletenem z neknjižnimi stilemi, ki se v procesu nastajanja uprizoritve preoblikuje v neknjižni jezik, v katerem prej zapisane knjižne izraze nadomestijo narečni, ki jih narekuje prikaz neformalnih odnosov med igralci, njihova individualnost, čustvenost in zasebnost. Tako analiza medijskega govora kot analiza odrskega govora v gledališču kažeta na pojavljanje »napak«, neskladnost z »idealno« kodifikacijo in na pojav t. i. jezikovne hibridnosti. Hibridizacija¹⁴ je posebej prepoznavna in značilna za sodobne uprizoritvene prakse, ki so prevrednotile in na novo opredelile razmerje med literaturo in gledališčem. Uprizoritve že od sedemdesetih let 20. stoletja naprej vsebujejo razsežnosti, nastavke performativne estetike, gledališče samo zase začne ustvarjati specifični odrski jezik, ki ni več izraz literature, ampak uprizoritve same. Tako se v *Hodniku* v uprizoritvenem govoru odraža hibridni princip kot rahljanje meje znotraj enega jezika oz. medzvrstno prehajanje (knjižno – neknjižno oz. narečno). Elementi pogovornosti in narečnosti, ki se pojavijo v uprizoritvi, so vezani na zasebno in individualno. Kot jezikovni hibridi opredeljujejo bodisi socialni status, čustveno stanje, razpoloženje igralca, orisujejo zunanje okoliščine ter intenzivirajo ali podpirajo druge uprizoritvene segmente (Podbevšek 2012: 33).

Govor, pa naj je medijski ali odrski (v gledališču), se pogosto izmika ureničevanju »knjižne norme in t. i. idealnega govornega modela, saj je odvisen od različnih okoliščin in od vsebine, ki mora tudi pri govornem knjižnem jeziku biti pred oz. z izrazom« (Tivadar 2004: 450). S svojim odstopanjem obe vrsti govora opozarjata, da govor ne prenese ulovljivosti v okamneli sistem in stroge podrejenosti določenim pravilom, saj ne želi biti zgolj reprodukcija pisnega jezika/besedila, ampak ustvarja samosvojo podobo ter na ta način soustvarja jezikovno podobo in ne nazadnje sooblikuje podobo govornega knjižnega jezika.

¹⁴ Pomen jezikovne hibridnosti v sodobnih slovenskih uprizoritvah, ki ga uporabljamo, natančneje opredeljuje Katarina Podbevšek (2012). Avtorica omenja, da se jezikovna hibridnost zavestno pojavi že v sedemdesetih letih 20. stoletja, v poskus tipologije pa uvršča tudi mešanje različnih plasti enega jezika (mešanje različnih zvrsti istega jezika), ki se pojavlja v našem primeru, govorni podobi *Hodnika*.

5 SKLEP

Analiza transformiranja dramskega besedila v igralsko govorno izvedbo na primeru izbranega odlomka je potrdila, da je igralski govorni izraz vselej prepleten z drugimi (gledališkimi) izraznimi sredstvi in odvisen od vsakokrat drugačnih, neponovljivih okoliščin konkretne uprizoritve. Opozorila je na specifičnost odrskega govora v gledališču, ki zaradi svoje enkratnosti in neponovljivosti ne prenese podrejanja univerzalnemu jezikovno-govornemu modelu ter normirani ali enotni knjižni odrski izreki, saj ta ovira njegovo kreativnost, ustvarjalno moč ter umetniško in estetsko vrednost.

Analiza odlomka je pokazala jasno delitev na knjižno in narečno, obenem pa tudi prehajanje med tema dvema sistemoma oz. na zvrstno mešanje. V govorni uresničitvi izbranega besedila so se pokazali elementi pogovornosti in narečnosti, ki so vezani na zasebno in individualno, kot na primer malomarna, nedosledna izreka, dodajanje lastnih mašil, prehiter tempo. S pojavom sodobnih režijskih konceptov in drugačnega vrednotenja razmerja med besedilom in uprizoritvijo lahko govorimo o jezikovni hibridnosti, ki je lastna sodobnemu gledališču in sodobnim uprizoritvenim konceptom. Iz vsega omenjenega lahko sklepamo, da je odrski govor v gledališču soustvarjalec uprizoritve, vstopa v razmerja in se sooblikuje ter pomensko osmišlja v odnosu do drugih gledaliških znakov, pri tem pa teži k doseganju avtentičnosti pri gledalcu. Zato pogosto odstopa od idealne uresnitve knjižne norme in si ustvarja samosvojo podobo, s tem pa lahko vpliva na podobo govorjenega (knjižnega) jezika. Razprava z nekoliko drugačnega zornega kota opozarja na nekatera odprta vprašanja govorjenega knjižnega jezika nasploh ter pušča odprta mesta za dodatne analize in za premislek o pomenu, vlogi in oblikovanju igralskega govornega izraza oz. odrskega govora v gledališču.

VIRI

- Stanič 2004** = Tatjana Stanič, Lektorska knjiga uprizoritve *Hodnik* Matjaža Zupančiča, SNG Drama, 2004. – Osebni arhiv Tatjane Stanič.
- Zupančič 2004** = Matjaž Zupančič, *Hodnik*, dramsko besedilo, *Gledališki list SNG Drama Ljubljana* 83 (2003/04), št. 14, 19–38.
- Zupančič 2004a** = Matjaž Zupančič, *Hodnik*, DVD-posnetek gledališke uprizoritve, Arhiv SNG Drame Ljubljana, št. 14758, 24. 9. 2004.

LITERATURA

- Ahačič 1998** = Draga Ahačič, *Gledališče besede*, Ljubljana: Cankarjeva založba, 1998.
- Antončič 2000** = Emica Antončič, *Gledališki lektor: ustvarjalec ali nebodigatreba*, v: *Kolokvij o umetniškem govoru*, Ljubljana: Akademija za gledališče, radio, film in televizijo, Katedra za odrski govor in umetniško besedo, 2000, 88–92.
- Dular 1983** = Janez Dular, *Marginalije ob gledališki kritiki, Jezik na odru, jezik v filmu*, Mestno gledališče ljubljansko, 1983, 243–244.

- Fischer-Lichte 2008** = Erika Fischer-Lichte, *Estetika performativnega*, Ljubljana: Študentska založba, 2008.
- Humar 2007** = Marjeta Humar idr., *Gledališki terminološki slovar*, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2007.
- Kuntner 2000** = Tone Kuntner, Umetniška beseda, v: *Kolokvij o umetniškem govoru*, Ljubljana: Akademija za gledališče, radio, film in televizijo, Katedra za odrski govor in umetniško besedo, 2000, 26–29.
- Podbevšek 1998** = Katarina Podbevšek, Lektoriranje govornega (gledališkega) besedila, v: *Jezik in slovnstvo* 43 (1997/98), št. 3, 79–88.
- Podbevšek 2008** = Katarina Podbevšek, Govor kot gledališko izrazilo (Na primeru Flisarjevega Akvarija), v: *Seminar slovenskega jezika, literature in kulture 44: slovenski jezik, literatura in kultura, mediji*, ur. Mateja Pezdirc Bartol, Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik, Oddelek za slovenistiko Filozofske fakultete, 2008, 51–59.
- Podbevšek 2010** = Katarina Podbevšek, Resničnostni govor v uprizoritvi Zupančičevega Hodnika: sodobna gledališkolektorska izhodišča, v: *Sodobna slovenska književnost (1980–2010)*, ur. Alojzija Zupan Sosič, Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik, Oddelek za slovenistiko Filozofske fakultete, 2010 (Obdobja 29), 211–217.
- Podbevšek 2010a** = Katarina Podbevšek, Spreminjanje odrske govorne estetike v slovenskem gledališču 20. stoletja, v: *Dinamika sprememb v slovenskem gledališču 20. stoletja*, Ljubljana: AGRFT (Maska), 2010, 197–238.
- Podbevšek 2012** = Katarina Podbevšek, Jezikovni hibridi v sodobnih slovenskih uprizoritvenih praksah, v: *Hibridni prostori umetnosti*, Ljubljana: AGRFT (Maska), 2012, 16–34.
- Pori 2017** = Eva Pori, Intervju s Kristijanom Muckom, Ljubljana, 16. 5. 2017. – Posnetek in zapis pogovora pri avtorici.
- Stanič 2000** = Tatjana Stanič, V primežu norme: nekaj refleksij o aktualnih problemih odrskega govora, *Kolokvij o umetniškem govoru*, Ljubljana: Akademija za gledališče, radio, film in televizijo, Katedra za odrski govor in umetniško besedo, 2000, 65–68.
- Stanič 2004** = Tatjana Stanič, Trešlengvič in Narobe svet, *Gledališki list SNG Drama Ljubljana* 83 (2003/04), št. 14, 11–12.
- Škarić 1991** = Ivo Škarić, Fonetika hrvatskoga književnog jezika, v: *Povjesni pregled, glasovi i oblici hrvatskogoknjiževnog jezika*, Zagreb: HAZU – Globus, 1991, 61–453.
- Tivadar 2004** = Hotimir Tivadar, Podoba in funkcija govornega knjižnega glade na nek-njižne zvrsti, v: *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem: členitev jezikovne resničnosti*, ur. Erika Kržišnik, Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik, Oddelek za slovenistiko Filozofske fakultete, 2004 (Obdobja 22), 437–452.
- Tivadar 2008** = Hotimir Tivadar, Pravorečje, knjižni jezik in mediji, v: *Seminar slovenskega jezika, literature in kulture 44: slovenski jezik, literatura, kultura in mediji*, ur. Mateja Pezdirc Bartol, Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik, Oddelek za slovenistiko Filozofske fakultete, 2008, 24–35.
- Tivadar 2011** = Hotimir Tivadar, Vzpostavitev razmerij med govorom in branjem, recitacijo in igranjem, v: *Meddisciplinarnost v slovenistiki*, ur. Simona Kranjc, Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik, Oddelek za slovenistiko Filozofske fakultete, 2011 (Obdobja 20), 489–495.
- Toporišič 2000** = Jože Toporišič, *Slovenska slovnica*, Maribor: Obzorja, 2000.
- Toporišič 2007** = Tomaž Toporišič, *Ranljivo telo teksta in odra: kriza dramskega avtorja v gledališču osemdesetih in devetdesetih let dvajsetega stoletja*, Ljubljana: Mestno gledališče ljubljansko, 2007, 145.
- Toporišič 2009** = Tomaž Toporišič, Semiotično in fenomenalno telo slovenskega gledališča, v: *Seminar slovenskega jezika, literature in kulture 45: telo v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*, ur. Mateja Pezdirc Bartol, Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik, Oddelek za slovenistiko Filozofske fakultete, 2009, 110–119.
- Vrtačnik – Tivadar 2017** = Martin Vrtačnik – Hotimir Tivadar, Sodobni pristop k jezikovnemu svetovanju v gledališču na Slovenskem, *Slavia Centralis* 10 (2017), št. 1, 61–75.

SUMMARY

A Modern Theater Language Consultant Approach: An Analysis of Matjaž Zupančič's Play *Hodnik* (The Corridor)

The article presents the process of transforming written language into spoken language and its realization on stage. The linguistic adaptation of a text to a stage concept, which goes through three stages of creating spoken speech (the author's original text, corrections to the text, and the spoken realization on stage) was observed and described based on the example of an excerpt from the play *Hodnik* (The Corridor) by Matjaž Zupančič. The stage speech was shaped by the corrections made by the language consultant (mainly omission of final, unaccented vowels and other vowel reduction), the influence of the actors' idiolects and their dialect intonation, and the circumstances on the stage and audience participation. The spoken norm was also significantly influenced by the actors adding certain words and phrases, which was not negotiated beforehand, and the non-realization of certain directions and corrections by the language consultant. The analysis showed a discrepancy between the text, the language consultant's corrections, and the actors' spoken realization of the text, and thus confirmed the free, spontaneous actualization of spoken speech. The spoken standard language is functionally insufficient for the development of artistic speech, and so there is a need for stage speech and for the introduction of modern, experimental language consulting practice in theater. Norms and the correctness of stage speech impede the creativity of artistic speech, its power, and its aesthetic value. Language can free itself from the restraints of norms only with the establishment of a new relationship between dramatic literature and theater.

MLADEN UHLIK – ANDREJA ŽELE

BREZOSEBNE ZGRADBE V SLOVENŠČINI: KONTRASTIVA Z DRUGIMI JUŽNOSLOVANSKIMI JEZIKI IN RUŠČINO

COBISS: 1.01

[HTTPS://DOI.ORG/10.3986/JZ.V24I2.7112](https://doi.org/10.3986/jz.v24i2.7112)

Prispevek obravnava dva tipa brezosebnih zgradb z glagolskimi povratnimi oblikami: (a) zgradbe s splošnim vršilcem; (b) zgradbe z nosilcem stanja v dajalniku. Predstaviti skuša skladiškopomenske posebnosti in razširjenost obravnavanih zgradb v slovenskem, drugih južnoslovanskih jezikih in ruščini.

Ključne besede: brezosebne zgradbe, povratnost, vršilskost, slovenščina, ruščina

Impersonal Constructions in Slovenian: A Comparison with Other South Slavic Languages and Russian

This article discusses two types of impersonal constructions with reflexive verbs: (a) constructions with a general agent and (b) constructions with the experiencer of the state in the dative. It presents special syntactic-semantic features and the use of these constructions in Slovenian, other South Slavic languages, and Russian.

Keywords: impersonal constructions, reflexivity, agency, Slovenian, Russian

0 UVOD

Pri obravnavi se omejujemo na slovenske in druge južnoslovanske zgradbe z glagolskimi povratnimi oblikami:

(a) zgradbe s splošnim vršilcem (slvn. *Nekoč se je hodilo na izlete s kolesom*; mak. *Некогаи се одело на излети со велосипеду*; srb./hrv./bos. *Nekad se išlo na izlete biciklom*; slvn. *Poglej, kako se dela*; mak. *Budi kako ce rabomu*; srb./hrv./bos. *Vidi kako se radi*);

(b) različne zgradbe z nosilcem stanja v dajalniku (slvn. *Vrti se mi*; srb./hrv./bos. *Vrti mi se*; mak. *Mu ce epmu*; srb./hrv./bos. *Čita mi se*; bolg. *Čeme mu ce*).

Slovenski in južnoslovanski primeri bodo problemsko obravnavani v sopostavitvi z ruskimi ustrezniciami. Vzporedno bomo opozorili tudi na vprašanje aktivne rabe posamezne zgradbe v katerem od naštetih jezikov.

Glede na upoštewane brezosebne stavčne zgradbe se bomo omejili na glagole v brezosebni rabi, to je na tiste glagolske oblike,¹ ki se uporabljajo v tretji osebi

¹ To pomeni, da izključujemo prave brezosebne glagole (glagole brez osebe kot slovnične kategorije za udeleženska sporočanjnska razmerja), ki se navadno uporabljajo v brezosebnih povedih tipa *Grmi*, *Dani se*, *Megli se*.

srednjega spola in izražajo splošnega vršilca (slvn. *Delalo se je dan in noč*)² ali nosilca stanja oz. nenadzorovanega procesa (slvn. *Vrti se mi*). Težišče sporočila pri obeh tipih ostaja na dejanju oz. stanju, zato je vključena raba povratnosti, ki lahko prisojevalno razmerje modificira do različne mere.³ Brezosebno rabljene glagole v obravnavanih zgradbah združuje raba morfema *se* v povratnih oblikah prvotno nepovratnih glagolov, npr. slvn. *Govorilo se je* ← *govoriti*, slvn. *Zavrtelo se mu je* ← *zavrteti*. Sicer pa je značilnost obravnavanih zgradb odsotnost ujemalnosti osebka in povedka, tako da je nujno stavkotvorno razmerje slovnično izraženo zgolj s tretjo osebo ednine srednjega spola, ki je najeksplicitneje izražen v glagolskih oblikah za pretekli čas.

S kontrastivnim prikazom bomo pokazali, kateri pomeni se izražajo z obravnavanimi zgradbami v slovenskem in drugih južnoslovanskih jezikih, in načeli vprašanje, kako se ti pomeni izražajo v ruščini.

1 BREZOSEBNA STAVČNA ZGRADBA S SPLOŠNIM VRŠILCEM

Kot že napisano, nas zanimajo stavčne zgradbe z glagoli, ki prvotno niso brezosebni. Tako v slovenščini kot tudi v drugih južnoslovanskih jezikih je zelo produktiven tip povedi s splošnim nereferečnim vršilcem v osebku vlogi.⁴

- (1) slvn. Vprašal naju je, ali je res, kar **se govori**, da je namreč Malahija predlagal Bencija za svojega pomočnika.⁵
 bolg. Попита ни вярно ли е това, дето **се говорело**, че Малахий предложил Бенция за свой помощник.
 srb. Upitao nas je da li je tačno ono o čemu **se šuška**, da je Malahija predložio Bencija za svog pomočnika.
 rus. Он спросил, правда ли то, о чем **шепчутся**, – что Малахия пригласил Бенция к себе в помощники.
- (2) slvn. Nekoč **se je več delalo**.
 srb./hrv./bos. Nekad **se** više **radilo**.
 bolg. Някога **се е работело** повече.
 mak. Некогаш **се работело** повеќе.
 rus. Раньше больше **работали**.
- (3) slvn. Zaradi cigaret **se umira** v mukah in dolgotrajnih kalvarijah.
 srb./hrv./bos. Zbog cigareta **se umire** u mukama i dugotrajnim patnjama.
 rus. Из-за сигарет **умирают** в мучениях и адских страданиях.

2 V sodobni tipološki literaturi se splošnovršilske povedi pogosto poimenujejo *subjektni impersonal* (Geniušienė – Nedjalkov 1991: 270–271; Plungjan 2003: 218–219); v nekaterih novejših jezikoslovnih delih (Gradinarova 2017; Saj 2021) prevladuje stališče, da splošnovršilske zgradbe zaradi neizražanja vršilca v površinski stavčni strukturi spadajo med trpne zgradbe.

3 O lastnostih prisojevalnega razmerjav v slovenščini gl. Žele 2017.

4 V prispevku so uporabljeni zgledi iz osrednjega slovenskega korpusa Gigafida, vzporednega korpusa slovanskih jezikov ParaSol in ruskega nacionalnega korpusa NKRJa.

5 Vsi zgledi pod (1) so vzeti iz vzporednega korpusa ParaSol.

Kakor je razvidno iz zgledov (1–3), se med južnoslovanskimi jeziki in ruščino kaže naslednja razlika: ruske ustreznice južnoslovanskih splošnovršilskih zgradb so najpogosteje t. i. nedoločnoosebne povedi (*неопределенно-личные предложения*), v katerih se uporablja 3. os. množine (**шепчутся, работали, умирают**)⁶ in se opušča eksplicitno izražanje osebe z osebnim zaimkom, kar sicer za ruščino ni značilno.

Odločitev za uporabo južnoslovanskih splošnovršilskih zgradb in njihovih ruskih ustreznice je določena z opisom dejavnosti poljubnih ali neimenovanih oseb [človeško+]; v teh primerih rabe je dovolj jasen namen sporočevalca, da ostane vršilec neke dejavnosti neimenovan:

- (4) slvn. Pred volitvami **se** veliko **čivka**.
rus. Перед выборами много **твоят**.

Če je pogoj neimenovani človeški vršilec, nas v nadaljevanju zanima, kateri glagoli oz. glagolski pomeni se najpogosteje izražajo s splošnovršilskimi zgradbami.

Sklepamo lahko, da se izbor glagolskih pomenov omejuje na človeško; kot je razvidno iz zgledov (1, 2, 4), prevladujejo glagoli zavestnega delovanja, občutno manj pa je glagolov, ki označujejo dejanja ali stanja, nad katerimi osebek nima nadzora (3).

V splošnovršilskih zgradbah se uporabljajo samo povratne oblike nepovratnih glagolov (tipa *brati* → *se bere*), medtem ko je raba pravih povratnih glagolov (reflexivum tantum) tipa *smejati se, upati se/si* vprašljiva in vezana predvsem na zgradbe z izraženim konkretnim vršilcem:

- (5) slvn. ?Pri njih se pogosto smeje. → Pri njih se pogosto smejijo.⁷

Zgled (5) je mogoče razumeti tako, da se neizraženi (oz. v elipsi stoječi) osebek ne nanaša na splošnega nereferenčnega vršilca, temveč na določenega vršilca, ki pa lahko postane znan šele iz sobesedila ali širšega konteksta (*Ja, Marko je pač tak. Pri njih se pogosto smeje*).

Splošna vršilskost, najpogosteje vezana na zavestno delovanje, postavlja v ospredje tudi splošno veljavne ugotovitve (generična dejanja ali procese), ki izražajo **habitualnost** in ta se najpogosteje izraža z nedovršniki sedanjika:

- (6) slvn. V Italiji **se** dobro **jé**, pravzaprav vedno boljše.
rus. В Италии хорошо **кормят**, с каждым разом все лучше и лучше.
(7) slvn. Vse **se plačuje** v evrih, druge valute **se menja** daleč stran.
rus. Все **оплачивается** в евро, для обмена другой валюты нужно далеко ехать.

6 Tudi v slovenščini je možno izražanje splošnega vršilca s 3. os. mn. in neobveznim dodajanjem osebkca *ljudje*: *Vprašal naju je, ali je res, kar (ljudje) govorijo.* / *Vprašal naju je, ali je res, kar se govori.*

7 Na to, da je raba pravih povratnih glagolov v splošnovršilskih zgradbah v bolgarščini vprašljiva, opozarja Gradinarova (2017: 90).

V določenih kontekstih splošnovršilske zgradbe lahko izražajo tudi **ponavljajnost** (iterativnost), ki se najpogosteje izraža s preteklikom:

- (8) slvn. Pred kratkim **se je** veliko **pisalo** o tem, kako se princ Harry na veliko zabava, popiva in se neprimerno obnaša.
rus. Недавно много **писали** о том, что принц Гарри часто ходит на тусовки, выпивает и ведет себя неприлично.

V nasprotju s slovenskimi primeri formalno enake bolgarske splošnovršilske zgradbe lahko izražajo ne samo habitualno, ampak tudi aktualno in enkratno dejanje (Ivanova – Petrova 2017: 83):

- (9) bolg. На вратата **се звъни**. [**aktualni pomen**]
slvn. Nekdo **zvoni**.⁸
rus. В дверь **звонят**.

Izražanje aktualnega dejanja je v slovenščini načeloma vezano na konkretno referenčno osebo, zato je raba splošnovršilskih zgradb vprašljiva. Izjema so omejeni evfemistični konteksti, ko tvorec namenoma noče razkriti povzročitelja, po navadi nesprejemljivega dejanja:

- (10) slvn. A zdaj pa **se** že kar **krade**?!
rus. Так-так, мы **воруем**?!
(11) slvn. A zdaj pa **se** jo že kar **ogovarja**?!
rus. Мы тут **сплетничаем**?!

Povezanost slovenskih splošnovršilskih zgradb z neaktualnim in neenkratnim dejanjem je pomembna tudi s stališča primerjave z ruščino. Ruske 'nedoločnoosebne povedi', ki so najpogostejša ustreznica slovenskih splošnovršilskih zgradb, lahko izražajo aktualno konkretno situacijo (12) ali konkretno situacijo v preteklosti (12'),⁹ v slovenščini bi za prevod uporabili drugo stavčno zgradbo:

- (12) rus. За стеной поют (aktualni pomen).
slvn. Pri sosedih **nekdo** poje / Pri sosedih **je slišati petje**.
(12') rus. В дверь **постучали** (enkratna situacija v preteklosti).
slvn. Nekdo **je potrkal** / **Slišati je bilo trkanje**.

(b) Drugi tip splošnovršilskih zgradb v slovenščini se nanaša na izražanje **predpisovalne naklonskosti** (deontične modalnosti), in sicer se povezuje zlasti z izražanjem nujnosti, pravil (13, 14) ter navodil (15):

- (13) slvn. Mati govori otroku: No, kako **se reče**?!
rus. Мать говорит ребенку: Ну, как **надо** сказать?
(14) slvn. Tukaj se ne kadi.
rus. Здесь **нельзя** курить / У нас не курят.

8 Stavček *Na vratih se zvoni* bi v slovenščini lahko uporabili zgolj v kontekstih razlaganja splošno veljavnega pravila (*Na vratih se zvoni, in ne trka na okno*) in nikakor ne v kontekstih opisovanja enkratnega dejanja.

9 Za podrobnejši opis ruskih »nedoločnoosebnih povedi« gl. Vanič 2016.

- (15) slvn. Pokazal mu je, kako **se ravna** s strojem.
rus. Он показал ему, как **правильно обращаться** с устройством.

Kot je razvidno iz zgledov (13) in (14), se ta tip naklonskosti v ruščini najpogosteje izraža z naklonskimi povedkovniki tipa *надо, нельзя*.¹⁰

Pri zgledu (15) je izražanje naklonskosti usmerjeno na pravilni način delovanja, in ne na delovanje samo. V slovenščina sta, v nasprotju z ruščino, možnosti izražanja tovrstne naklonskosti dve: tako z osebno/finitno ([...] *kako se ravna s strojem*) kot z neosebno glagolsko obliko, tj. z nedoločnikom ([...] *kako ravnati s strojem*).

V navedenih primerih s splošnovršilskimi zgradbami se uporabljajo povratne oblike tako prehodnih (*brati, pisati*) kot neprehodnih glagolov (*spati, umirati*). Težišče sporočila se premakne na glagol, zato se tudi pri prehodnih glagolih predmet v vlogi prizadetega v splošnovršilskih zgradbah pogosto opušča:

- (16) slvn. Bratu je pokazal, kako **se pospravlja**.
rus. Он показал брату, как **нужно убирать**.

Če v povedih, ki označujejo habitualnost ali predpisovalno naklonskost (deontično modalnost), želimo predmet v vlogi prizadetega ubesediti, lahko uporabimo dva načina.

(a) Pogovorna raba izpričuje zgradbe s povratnimi oblikami prehodnega glagola v 3. osebi ednine sr. spola s premim predmetom v tožilniku (17), ki pri zanikanju prehaja v roditeljski (18).

- (17) slvn. **Kavo** se dobi za dva evra.
rus. Кофе можно купить за 2 евро.
(18) slvn. **Resnice** se ne žrtvuje, da bi bil potem mir.
rus. Правдой не жертвуют, чтобы был потом мир.

Raba povratnih brezosebnih zgradb je v južnoslovanskih jezikih omejena zgolj na zahodni del: pojavlja se v nekjnižni pogovorni slovenščini (17) in hrvaščini (19), nasprotno pa govorniki srbščine in bosanščine to rabo ocenjujejo kot nesprejemljivo in tujo (prim. 19, 19').¹¹

- (19) hrv. Zbog zimskih uvjeta na cestama, **vozače se upozorava** na oprez.¹²
(19') srb. Zbog zimskih uslova na cestama, vozači se upozoravaju na oprez.

Slovenski in hrvaški zgled (17, 19) s tožilniškim predmetom razločevalno označujeta splošnovršilsko zgradbo, ki prizadeto izpostavlja v neimenovalniškem

10 O nekaterih posebnostih ruskih povedkovnikov *нельзя* in *надо* gl. Zimmerling 2018: 60. V slovenščini je *treba* edini leksem v vlogi naklonskega povedkovnika. Več o razmerju med ruskimi naklonskimi povedkovniki in slovenskimi ustreznici gl. Uhlík 2016.

11 O razliki med hrvaščino in srbščino pri rabi tovrstnih zgradb gl. Piper 2009: 542.

12 Zgled s <https://www.zagreb.info/aktualno/zg/zimske-službe-terenu-vozače-se-upozorava-opreznu-voznju/165155> (dostop 4. 9. 2018).

sklonu, in s tem ločujejo ta tip zgradb od pravega trpnika s prizadetim v imenovalniku (gl. 22).¹³

Splošnovršilske zgradbe ob umiku vršilca dovoljujejo izražanje prizadetega s pomočjo tožilnika, vršilskost oz. neizraženi osebek pa lahko ostaja impliciran v povratnosvojlmem zaimku *svoj*:¹⁴

- (20) slvn. **Svoje** otroke se razvaja.¹⁵
rus. Своих детей балуют.
- (21) slvn. **Svojih** otrok se ne razvaja.
rus. Своих детей не балуют.

(b) Drugi način eksplícitnega izražanja prizadetega so trpne zgradbe, pri katerih se tako skladijsko kot pomensko poudari položaj prizadetega.¹⁶ V nasprotju s splošnovršilsko zgradbo (17) se vzpostavi ujemanje razmerje osebkov in povedka, kar potrjuje zlasti raba z deležnikom na -l, npr. v pretekliku *Kava se je dobila za deset evrov*.

- (22) slvn. **Kava** se dobi za deset evrov.
rus. Кофе можно купить за 10 евро.

V slovenščini je trpniška raba (22) pogostejša, vendar je brez širšega konteksta dvoumna v primerih, ko se prizadeto v slovničnem osebkov nanaša na živo oz. človeško.

Bistveno je opozoriti na različne skladijskopomenske vloge morfema *se*, ko isti morfem ob glagolu (povratna oblika) lahko homonimno izraža vršilskost ali uvaja trpno razmerje ter s tem hkrati skladijsko-pomensko sooblikuje celotno zgradbo:

- (23) slvn. Otroci **se varujejo**.
rus. a) Детей надо оберегать. b) Дети оберегают друг друга.
- (24) slvn. Otroci **se preverjajo** vsak mesec.
= rus. (a) Детей проверяют каждый месяц. (b) Дети проверяют друг друга каждый месяц.

13 Splošnovršilske se od pravih trpnih zgradb razlikujejo po tem, da premi predmet ni izpostavljen v vlogi imenovalniškega osebkov in ostaja na nižjem sporočilnem nivoju (Gradinarova 2017: 88), kot ga sicer ima osebek.

14 Mogoče v tem kontekstu ni odveč poudariti, da tako povratnozaimenski morfem *se* kot povratnosvojlmi zaimek *svoj* nimata imenovalniške oblike [za *svoj* to ne drži, vsaj ne kot za obliko – prim. pomen 11 pri <https://fran.si/iskanje?View=1&Query=svoj>].

15 Zaimek *svoj* se v slovenščini ne uporablja v imenovalniku [v tem pomenu res ne, ne drži pa to za vse pomene OBLIKE; gl. zgoraj], možna pa je zamenjava z *lasten* prim. *Svoje otroke se razvaja*. → *Lastne otroke se razvaja*. **Svoji otroci se razvajajo*. : *Lastni otroci se razvajajo*. V slednjem primeru je možno dvoumno branje.

16 V bolgarščini se ta tip trpnih zgradb s povratnimi oblikami označuje kot brezvršilski trpnik, npr. bolg. *Книгата се продаде много бързо*, ali habitualni trpnik, npr. bolg. *Ректорът се избира за 4 години* (Ivanova – Petrova 2017: 82).

Možna ruska prevoda slovenskih zgledov (23, 24) potrjujeta, da ima slovenska zgradba z imenovalniškim osebkom, ki označuje človeško, dve možni razlagi:

- (a) trpno 'Otroke drugi varujejo/preverjajo';
 (b) ali vzajemno 'Otroci se medsebojno varujejo/preverjajo'.¹⁷

Raba povratnih brezosebni zgradb s tožilniškim predmetom je torej smiselna in tudi z vidika slovenske normativne tradicije upravičena, če je prizadeto živo oz. človeško, saj se na ta način sporočilo razdvoumlja:

- (25) slvn. Otroke **se varuje**.
 rus. Детей надо оберегать.
 (26) slvn. Otroke **se preverja** vsak mesec.
 rus. Детей проверяют каждый месяц.

2 BREZOSEBNE STAVČNE ZGRADBE Z NOSILCEM STANJA/PROCESA V DAJALNIKU

V slovanskih jezikih obstaja več tipov povratnih brezosebni zgradb z dajalniškim nosilcem, ki imajo različne skladiškopomenske lastnosti. Skupno jim je to, da nosilec v dajalniku znižuje stopnjo vršilskosti celotne povedi (ta je nižja kot pri splošnovršilskih zgradbah). Pri zgledih, ki jih bomo obravnavali, zgradba z dajalnikom označuje stanje, željo ali proces, nad katerimi ima nosilec nizko stopnjo nadzora, zato bi ga lahko imenovali ne vršilec, temveč nosilec/prejemnik dejanja.

V nadaljevanju bo pri vsakem obravnavanem tipu izhodišče slovanski jezik, v katerem je ta tip v rabi najbolj razširjen. Primerjalno bodo pokomentirane zgradbene ustreznice v drugih jezikih.

- 2.1 V ruskem jezikoslovju so tip (**Ndat**) + **Adv** + **V_{REF}** podrobneje analizirali Roman Mrazek (1990), Jurij D. Apresjan (2006), Jurij P. Knjazev (2007), Gennadij M. Zeldowicz (2017) idr. Za rusko zgradbo (zgledi 27–30) je značilno, da izraža vrednotenje uspešnosti določenega dejanja, procesa ali stanja, ki ima v nasprotju z južnoslovanskimi splošnovršilskimi zgradbami navadno aktualni pomen.¹⁸

- (27) rus. Мне **легко** сегодня **работается**.
 slvn. Danes mi gre delo od rok. / Danes z lahkoto delam.
 (28) rus. Сегодня **легко работаетя**.
 slvn. Danes mi gre delo od rok. / Danes z lahkoto delam.
 (29) rus. Мне всегда как-то **лучше работаетя** за городом, в особенности весной.
 slvn. Zmeraj nekako lažje delam zunaj mesta, posebno spomladi. / Zmeraj mi gre delo lažje od rok zunaj mesta, posebno spomladi.

17 Glagoli, ki imajo možnost tako prehodne kot neprehodne povratne rabe, pri čemer tudi pomen ni povsem isti (tj. 'podajati znanje drugemu, da ga osvoji' : 'sam usvajati znanje'), se ne morejo smiselno uporabljati v trpniku, npr. *učiti/učiti se: Otroci učijo druge : Otroci se učijo*, ki ima izključno povratni aktivni pomen.

18 Ob določenih časovnih prislovih, ki izražajo ponavljanje, niso izključeni pomeni splošne veljavnosti ali ponavljajnosti dejanja.

- (30) rus. Расскажи хоть, **как** плавается тебе?
slvn. Povej vsaj, kako ti gre plavanje.¹⁹

Kakor kaže zgled (28), ruska zgradba z nizko stopnjo vršilskosti omogoča izpust nosilca stanja brez spremembe pomena. Vrednotenjsko razmerje (ocenjevanje uspešnosti) se izkazuje z obvezno rabo izpridevniških lastnostnih prislovov (*хорошо, плохо, тяжело, легко*),²⁰ nikalnice (44) ali vprašalnice *как* (kako?), ki poudarja način delovanja. Uspešnost delovanja (*добро, слабо, bolje, како*) se v slovenskih ustreznica (gl. prevode 27–30) lahko izraža tudi z dajalniško zgradbo in glagolom *iti* v 3. osebi ednine srednjega spola.

2.2 Za južnoslovanske jezike je značilno, da s pomočjo povratnih brezosebnih zgradb **V_{3SG} + Ndat + Ref** (srb., hrv., bolg.) / **V_{3SG} + Ref + Ndat** (slvn.) ne izražajo uspešnosti delovanja, temveč težnjo (razdelek 2.2.1) ali nagnjenost k notranjemu stanju (razdelek 2.2.2).

2.2.1 Izražanje težnje (želelne zgradbe s poudarjeno notranjo potrebo)²¹ s pomočjo zgradbe z dajalnikom in prvotno nepovratnimi glagoli (prehodnimi ali neprehodnimi) je posebej produktivno v srbsčini, hrvaščini, bosanščini, makedonščini in bolgarščini.

- (31) bolg. **Пътува ми се** (Ivanova – Petrova 2017: 84).
srb./hrv./bos. **Putuje mi se**.
slvn. **Rad bi** potoval. **Želim si** potovati.

V nasprotju z ruskimi dajalniškimi zgradbami, ki izražajo aktualno stanje, npr. *Мне легко работается*, se tovrstne zgradbe lahko uporabljajo tudi brez prislovov. Prislovi se torej uporabljajo zgolj pri stopnjevanju želje: srb./hrv./bos. *Puno mi se putuje* in tovrstne želelne zgradbe so glede na trenutek govorjenja, spet v nasprotju z ruskimi dajalniškimi zgradbami, usmerjene v zadobnost.

Za želelne zgradbe v razdelku 2.2.1 je nujno eksplicitno izražanje nosilca stanja v dajalniku, saj opuščanje dajalniškega nosilca (kot v ruskem 30) povzroča spremembo pomena konstrukcije (namesto želelne zgradbe dobimo splošnovršilsko):

- (32) želelna zgradba: srb./hrv./bos. Svako l(j)eto **mi** se putuje na more (želja).
slvn. Vsako poletje želim potovati na morje.
rus. Каждым летом мне хочется поехать на море.
(33) splošnovršilska zgradba: srb./hrv./bos. Svako l(j)eto **se putuje** na more.
slvn. Vsako poletje se gre na morje.
rus. Летом обычно ездят на море.

19 Kot zanimivost naj omenimo, da se v češčini (informantka Petra Stankovska) pojavljata tako povratna zgradba z aktualnim pomenom (*Tak aspoň řekni, jak se ti plave*), kot tudi slovenski zgradbi podoben frazem *z jít* (*Řekni, jak ti jde plavání*), ki ima v nasprotju s slovenščino izključno pomen daljšega trajanja.

20 Na obvezno rabo vrednotenjskih prislovov opozarja tudi J. D. Apresjan (2006: 38).

21 V sodobni tipološki literaturi so tovrstne zgradbe poimenovane *afektivni impersonal* (Gradinova 2017: 87).

Že omenjena produktivnost dajalniške zgradbe v južnoslovanskih jezikih se potrjuje tudi s širšim izborom glagolov:

- (34) srb./hrv./bos. **Čita mi se.** / **Čita mi se dobra knjiga.**
 bolg. Чете ми се хубава книга.
 slvn. Bral bi (dobro knjigo).
 rus. я бы почитал (какую-нибудь хорошую книгу).
- (35) mak. **На баба Калина и се јаде** нешто слатко (Kramer – Mitkovska 2011: 219).
 bolg. На баба Калина ѝ се яде нешто слатко.
 srb./hrv./bos. Баби Калини се једе нешто слатко.
 slvn. Babica Kalina bi rada nekaj sladkega.
 rus. Бабушке Калине хочется чего-нибудь сладкого.

Slovenske ustreznice potrjujejo, da je dajalniška želelna zgradba v slovenščini glede na druge južnoslovanske jezike bistveno redkejša in obrobna.

Redkost in obrobnost želelne zgradbe z dajalnikom v slovenščini je izpričana v korpusu Gigafida in slovenski različici Googla. Pri iskanju želelnih zgradb z dajalnikom smo z izključitvijo vseh šumov dobili naslednje rezultate: najpogosteje se ponavlja zgradba *Pije se mi / Meni se pije* (3 zadetki v Gigafidi, 7 v Googlu), pri drugih glagolih (*Je se mi, Pleše se mi, Bere se mi*) je število zadetkov zanemarljivo.

- (36) slvn. **Pije se mi** kava v njihovi družbi. (Gigafida)

Primerjalno lahko predpostavimo, da je raba želelne dajalniške zgradbe rezultat novejšega vpliva štokavskih govorov na slovenščino. To se potrjuje s tem, da obrobni zgledi, ki se danes pojavljajo v rabi (*Pije se mi, Pleše se mi*), niso niti enkrat zabeleženi v IMP korpusu starejših slovenskih besedil.

Pri slovenskih primerih (36), v nasprotju z rabo v srb./hrv./bos., pomensko izpraznjeni *se*, ki je prvotno tožilniški zaimek, dobi vlogo prostega morfema ob glagolu, s tem pa se vsaj formalno ruši ustaljeni naslonski niz, v katerem je sicer dajalnik pred tožilnikom (**mi se* → slvn. *se mi*).

V novejši slovenski jezikoslovni literaturi so evidentirani primeri iz pogovornega jezika (37) z glagolom *luštati se / zaluštati se*, ki jih enačijo z dajalniškimi zgradbami, vendar je pri tem treba opozoriti na razliko: pri pogovornih stavkih z glagolom *luštati se* se želja ne izraža z zgradbo, temveč s pomenom samega glagola. V nasprotju s srb./hrv./bos. zgledi z rabo povratnih oblik prvotno nepovratnih glagolov (*Čita mi se, Gleda mi se film*) je glagol *luštati se* samopovratni glagol (reflexivum tantum).

- (37) slvn. **Zaluštala se mi je** mesna lasanja.²²

Podoben primer, ki je rabljen pogosteje, je izražanje želje z zvezo *zahoteti se komu* (38, 39), pri kateri se tako kot pri (35) želja izraža z leksikalnim pomenom glagola, in ne s celotno konstrukcijo:

22 V korpusu Gigafida so zgolj trije primeri rabe *luštati se* in en primer z dovršnikom *zaluštati se*.

- (38) slvn. **Zahotelo se mu je** piti.
rus. Ему захотелось пить.
- (39) slvn. **Zahotelo se mu je** družbe.
rus. Ему захотелось общения.

2.2.2 V slovenščini je aktivna zgradba $V_{3SG} + \text{Ref} + \text{Ndat}$, ki je samo formalno prekrivna s tipom, opisanim v razdelku 2.2.1, vendar ima drugi naklonski pomen: izraža nezavedno in nekontrolirano stanje oz. proces. Za ta tip je značilna uporaba prvotno nepovratnih neprehodnih glagolov in obveznega dajalniškega nosilca, npr. **Kolca se mi** : ***Kolca se**.

Izhodiščna raba neprehodnega glagola (*spim, zeham, kolcam, bledem*) izraža stanje, medtem ko povratna dajalniška zgradba poudarja zlasti nekontrolirano nagnjenost nosilca k ubesedenemu stanju.

- (40) slvn. **Spi se mi**.
srb./hrv./bos. Spava mi se.
bolg. Спи ми се.
rus. Мне хочется спать. / Мне спать охота (in ne *Мне спится).
- (41) slvn. **Kolca se mi**.
srb./hrv./bos. Štuca mi se.
rus. Я икаю. У меня икота.
- (42) slvn. **Zeha se mi**.
srb./hrv./bos. Z(ij)eva mi se.
rus. Я сегодня что-то раззевался (?)
- (43) slvn. **Vrti se mi**.²³
srb./hrv./bos. Vrti mi se.
bolg. Вие ми се свят.²⁴
rus. У меня голова кружится.

Ruske ustreznice izkazujejo, da je v ruščini ta tip izražanja nekontroliranega stanja s pomočjo povratnih zgradb redek in omejen na rabo samo določenega števila glagolov:

- (42) rus. **Ей плачется, а ему смеется**.
slvn. Njej gre na jok, njemu pa na smeh.

Zanikanje v slovenskih dajalniških zgradbah ne spremeni njihovega izhodiščnega pomena.

- (43) slvn. Spi se mi. → slvn. Ne spi se mi.

23 V primerjavi z rusko ustreznico je v južnoslovanskih jezikih nosilec stanja v dajalniku obvezno izražen, medtem ko je del nosilca, ki povzroča stanje – če je imenovan –, izrazno neobvezen (slvn. *V glavi se mu vrti* : slvn. *Vrti se mi*).

24 Bolgarska zgradba *Вие ми се свят* (dobesedno ‘Vrti se mi svet’) je brezosebna, kar se kaže z odsotnostjo ujemanja v pretekli obliki, npr. *Виел-о му се свят*.

Podobna ruska zgradba z nikalnico in neobveznim dajalniškim nosilcem ima povsem drugačen pomen,²⁵ označuje nezmožnost vzpostavitve določenega stanja:²⁶

- (44) rus. Не спится, няня: здесь так душно!
Открой окно да сядь ко мне. (Puškin, Evgenij Onegin, NKRJa)
slvn. Soparno je ... ne morem spati. Okno odpri. (Prev. M. Klopčič)

3 SKLEP

V obravnavi se omejujemo na slovenske in primerjalno še na druge južnoslovanške zgradbe z glagoli v brezosebni rabi, to je na tiste glagolske oblike, ki se uporabljajo v tretji osebi srednjega spola in izražajo splošnega vršilca (slvn. *Delalo se je dan in noč*) ali nosilca stanja (slvn. *Vrti se mi*). Težišče sporočila pri obeh tipih ostaja na dejanju oz. stanju, zato je vključena raba povratnosti, ki do neke mere modificira prisojevalno razmerje. Med obravnavanimi zgradbami je v slovenščini in drugih južnoslovanskih jezikih zelo produktiven tip zgradbe s splošnim vršilcem, npr. slvn. *Vprašal naju je, ali je res, kar se govori, da je [...]* Ker je pogoj neimenovani človeški vršilec, smo lahko sklepali, da se izbor glagolskih pomenov omejuje na človeško delovanje: prevladujejo glagoli zavestnega dejanja, občutno manj pa je glagolov stanja.

V slovenščini in hrvaščini se pojavlja poseben tip splošnovršilskih zgradb s tožilniškim predmetom, slvn. *Kavo se dobi za dva evra*, ki se razlikuje od pravega trpnika (slvn. *Kava se dobi za deset evrov*) po tem, da je prizadeto v neimenovalniškem sklonu. Raba splošnovršilskih zgradb s tožilnikom je še zlasti upravičena z vidika razdvoumljanja sporočila, ko se s tem pri živem udeležencu razlikuje med vlogo prizadetega, npr. slvn. *Otroke se preverja*, in recipročno vršilskostjo [drug drugega/med sabo], npr. slvn. *Otroci se preverjajo*. Drugemu tipu tu obravnavnih zgradb, tj. povratnim brezosebnim zgradbam z dajalniškim nosilcem, pa je skupno to, da nosilec v dajalniku znižuje stopnjo vršilskosti celotne povedi (ta je nižja kot pri splošnovršilskih zgradbah, čeprav tam vršilec ni izražen).

Ruske povratne brezosebne zgradbe z dajalnikom (rus. *Мне сегодня тяжело работается*) izražajo vrednotenje uspešnosti določenega delovanja, procesa ali stanja, kar se izkazuje z obvezno rabo izpridevniških lastnostnih prislovov ali nikalnice ali pa vprašalnice, rus. *как* (kako?). V južnoslovanskih jezikih, z izjemo slovenščine, je produktivno izražanje težnje (želelne zgradbe s poudarjeno notranjo potrebo) z dajalnikom in povratno obliko prvotno nepovratnih glagolov (prehodnih ali neprehodnih), npr. srb./hrv./bos. *Putuje mi se*.

25 O podobnem razmerju med izrazno identičnimi zgradbami, ki imajo različne pomene, gl. Rahilina – Uhlík 2021.

26 J. D. Apresjan meni, da nikalnica izničuje pomen predhodno ubesedene nagnjenosti do nečesa (2006: 38).

Opuščanje dajalniškega nosilca tu povzroča spremembo pomena zgradbe (namesto želelne zgradbe srb./hrv./bos. *Svako l(j)eto mi se putuje na more* dobimo splošnovršilsko srb./hrv./bos. *Svako l(j)eto se putuje na more*). Slovenske ustreznice potrjujejo, da je dajalniška želelna zgradba v slovenščini primerjalno z drugimi južnoslovanskimi jeziki bistveno redkejša in obrobna. V slovenščini je aktivna povratno brezosebna zgradba z obveznim dajalnikom, ki označuje nekontrolirano nagnjenost nosilca k ubesedenemu stanju, npr. slvn. *Spi se mi*.

VIRI

- Fran:** slovarji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU (www.fran.si, dostop 8. 9. 2018).
Gigafida: korpusna besedilna zbirka (http://www.gigafida.net, dostop 8. 9. 2018).
IMP: korpus starejše slovenščine (http://nl.ijs.si/imp/, dostop 8. 9. 2018).
NKRJa: Nacional'nij korpus ruskogo jazyka (http://www.ruscorpora.ru/, dostop 8. 9. 2018).
ParaSol: a Corpus of Slavic and Other Languages (http://parasolcorpus.org/, dostop 23. 1. 2018).

LITERATURA

- Apresjan 2006** = Юрий Д. Апресян, Основания системной лексикографии, в: *Языковая картина мира и системная лексикография*, Москва: Языки славянских культур, 2006.
 [Jurij D. Apresjan, Osnovanija sistemnoj leksikografii, v: *Jazykovaja kartina mira i sistemnaja leksikografija*, Moskva: Jazyki slavjanskih kul'tur, 2006.]
- Geniušienė – Nedjalkov 1991** = Эмма Ш. Генюшене – Владимир П. Недялков, Типология рефлексивных конструкций, в: *Типология функциональной грамматики. Персональность. Залоговость*, ур. Александр В. Бондарко, Санкт-Петербург: Наука, 1991.
 [Emma Š. Geniušienė – Vladimir P. Nedjalkov, Tipologija refleksivnyh konstrukcij, v: *Teorija funkcional'noj grammatiki. Personal'nost'. Zalogovost'*, ur. Aleksandr V. Bondarko, Sankt-Peterburg: Nauka, 1991.]
- Gradinarova 2017** = Алла А. Градинарова, *Очерки по сопоставительному синтаксису болгарского и русского языков*, София: Изток-Запад, 2017.
 [Alla A. Gradinarova, *Očerki po sopostavitel'nomu sintaksisu bolgarskogo i ruskogo jazykov*, Sofija: Iztok-Zapad, 2017.]
- Ivanova – Petrova 2017** = Елена Ю. Иванова – Галина М. Петрова, Болгарские возвратные клитики се и си: омонимия, полисемия, синтаксис, *Вопросы языкознания* 2017, № 1, 74–104.
 [Elena Ju. Ivanova – Galina M. Petrova, Bolgarskie vozvratnye klitiki se i si: omonimija, polisemija, sintaksis, *Voprosy jazykoznanija* 2017, nr. 1, 74–104.]
- Knjazev 2007** = Юрий П. Князев, *Грамматическая семантика: русский язык в типологической перспективе*, Москва: Языки славянских культур, 2007.
 [Jurij P. Knjazev, *Grammatičeskaja semantika: russkij jazyk v tipologičeskoj perspektive*, Moskva: Jazyki slavjanskih kul'tur, 2007.]
- Kramer – Mitkovska 2011** = Christina E. Kramer – Ljiljana Mitkovska, *Macedonian: a Course for Beginning and Intermediate Students*, Madison: University of Wisconsin Press, 2011.
- Mrazek 1990** = Роман Мразек, *Сравнительный синтаксис славянских литературных языков (исходные структуры простого предложения)*, Brno: Opera Universitatis Purkynianae Brunensis, 1990.
 [Roman Mrazek, *Sravnitel'nyj sintaksis slavjanskih literaturnyh jazykov (ishodnye struktury prostogo predloženiija)*, Brno: Opera Universitatis Purkynianae Brunensis, 1990.]
- Piper 2009** = Predrag Piper, О природе граматических различия između srpskog i hrvatskog jezika, v: Vjara Maldijeva idr., *Južnoslovenski jezici: gramatičke strukture i funkcije*, Beograd: Beogradska knjiga, 2009.

- Plungjan 2016** = Владимир А. Плу́нган, *Общая морфология: введение в проблематику: учебное пособие*, Москва: УРСС, 52016.
[Vladimir A. Plungjan, *Obščaja morfologija: vvedenie v problematiku: učebnoe posobie*, Moskva: URSS, 52016.]
- Rahilina – Uhlik 2021** = Ekaterina V. Rakhilina – Mladen Uhlik, Construction grammar and Slavic, v: *Encyclopedia of Slavic Languages and Linguistics*, ur. Marc L. Greenberg – Lenore A. Grenoble, Brill Publishers (v tisku).
- Saj 2021** = Sergey Say, Reflexive passive, v: *Encyclopedia of Slavic Languages and Linguistics*, ur. Marc L. Greenberg – Lenore A. Grenoble, Brill Publishers (v tisku).
- Uhlik 2016** = Mladen Uhlik, Nekaterne značilnosti izražanja nujnosti oz. obveznosti v slovenščini in ruščini, *Jezikoslovni zapiski* 22 (2016), št. 2, 45–59.
- Vanič 2016** = Miha Vanič, *Značilnosti ruskih »nedoločnoosebni« stavkov: diplomsko delo*, Filozofska fakulteta v Ljubljani, 2016. – Tipkopis.
- Zeldowicz 2017** = Геннадий М. Зельдович, Русская возвратная дативная конструкция: невыразимый субъект, дефокусирование составляющих ситуаций и проблема композициональности, *Русский язык в научном освещении* 34 (2017), № 2, 29–62.
[Gennadij M. Zeldowicz, Russkaja vozvratnaja dativnaja konstrukcija: nevyrazimyj sub'ekt, defokusirovanie sostavljajuščih situacij i problema kompozicional'nosti, *Russkij jazyk v naučnom osveščeenii* 34 (2017), nr. 2, 29–62.]
- Zimmerling 2018** = Антон В. Циммерлинг, Предикативы и предикаты состояния в русском языке, *Slavistična revija* 66 (2018), št. 1, 45–64.
[Anton V. Zimmerling, Predikativy i predikaty sostojanija v ruskom jazyke (Predicatives and Predicates of State in Russian), *Slavistična revija* 66 (2018), nr. 1, 45–64.]
- Žele 2007** = Andreja Žele, Brezosebni glagoli in brezoseb(kov)na raba, *Razprave razreda za filološke in literarne vede SAZU* 20 (2007), 337–357.
- Žele 2017** = Andreja Žele, Razmerje osebek proti osebkov odvisnik v slovenskih povedih, *Slavistična revija* 65 (2017), št. 1, 81–97.

SUMMARY

Impersonal Constructions in Slovenian: A Comparison with Other South Slavic Languages and Russian

This article focuses on Slovenian impersonal verbal constructions and compares them with those in other South Slavic languages. Impersonal verbal constructions comprise verbal forms in the third-person neuter that express a general agent (Sln. *Delalo se je dan in noč* 'work went on day and night') or experiencer of the state (Sln. *Vrti se mi* 'I'm dizzy'). The main message in both types remains centered on the act or condition, and therefore reflexivity is used, which modifies the predication to some extent. A very productive type of these constructions in Slovenian and other South Slavic languages is the type with a general agent (e.g., Sln. *Vprašal naju je, ali je res, kar se govori, da je . . .* 'He asked us whether it was true what was being said, [namely] that . . .'). Because the precondition for this type is an unnamed human agent, it can be concluded that the selection of verbal meanings is limited to human activity: verbs of conscious activity strongly predominate over verbs of state.

A special type of construction with a general agent and an accusative object is used in Slovenian and Croatian (e.g., Sln. *Kavo se dobi za dva evra* 'Coffee can be bought for two euros'), which differs from the passive proper (Sln. *Kava se dobi za deset evrov*) because the semantic patient is in a non-nominative case. The use of constructions with a general agent and an accusative object is especially justified from the viewpoint of making the message unambiguous, whereby with regard to an animate participant in the role of the patient a distinction is made between Sln. *Otroke se preverja* 'The children are being

checked (by someone)' and Sln. *Otroci se preverjajo* 'The children are being checked'. The second type of construction studied (i.e., reflexive impersonal verbal constructions with a dative experiencer) is characterized by the fact that the dative experiencer reduces the degree of agency of the entire sentence (which is lower than in constructions with a general agent).

Russian reflexive impersonal verbal constructions with the dative (Rus. *Мне сегодня тяжело работается* 'Work is difficult for me today') express the evaluation of the degree of success of a specific action, process, or state, which is manifested through the obligatory use of deadjectival qualitative adverbs, the negative, or the interrogative *как* 'how?'. In South Slavic languages, except for Slovenian, the expression of inclination (an optative construction with an emphasized internal need) using the dative and a reflexive form of originally non-reflexive (transitive or intransitive) verbs is productive; e.g., BCS *Putuje mi se* 'I feel like travelling'. Omitting the dative agent, however, changes the meaning of the construction: for example, the optative construction BCS *Svako l(j)eto mi se putuje na more* 'I like to travel to the seaside every year' instead turns into a construction with a general agent, BCS *Svako l(j)eto se putuje na more* 'People travel to the seaside every year'. The Slovenian equivalents confirm that, compared to other South Slavic languages, the dative optative construction is marginal and significantly less common in Slovenian. A reflexive impersonal construction with an obligatory dative is active in Slovenian, denoting the agent's uncontrolled inclination toward the state verbalized (e.g., Sln. *Spi se mi* 'I'm sleepy').

ANITA PAVIĆ PINTARIĆ – SANJA ŠKIFIĆ

A LOANWORD AS A MARKER OF SPATIAL MOVEMENT: THE CASE OF ŠPANCIRFEST

COBISS: 1.01

[HTTPS://DOI.ORG/10.3986/JZ.V24I2.7106](https://doi.org/10.3986/jz.v24i2.7106)

Izposojenka kot znak gibanja v prostoru: primer Špancirfest

V prispevku je analiziran odnos med osnovnimi prostorsko-časovnimi in kulturnimi značilnostmi Špancirfesta, uličnega festivala, ki ga tradicionalno prirejajo v Varaždinu na severozahodu Hrvaške, in besedo, iz katere je izpeljano ime festivala – *špancir* ‘sprehod’. Prispevek sledi teoretični diskusiji o možnostih raziskovanja različnih tipov prostorov, ki so relevantni za sociolingvistično analizo, s tem pa ponuja pregled uličnih festivalov kot posebnih tipov javnega prostora, pa tudi vpogled v nemški jezikovni vpliv na severu Hrvaške, kar je osnova za analizo besede *špancir* kot nemške izposojenke. Korpus je sestavljen iz leksemov, povezanih s Špancirfestom, ki jih najdemo v časopisnih člankah iz let 2010–2016. Izvedena raziskava vključuje tudi uporabo vprašalnika med prebivalci Varaždina.

Ključne besede: prostor, gibanje, hrvaščina, nemške izposojenke, Špancirfest

A Loanword as a Marker of Spatial Movement: The Case of Špancirfest

This article analyzes the relationship between the basic spatiotemporal and cultural characteristics of *Špancirfest*, a street festival traditionally held in Varaždin in north-western Croatia, and the lexeme that the festival’s name is derived from: *špancir* ‘stroll’. Following a theoretical discussion of options for investigating various types of spaces relevant for sociolinguistic analysis, the article offers an overview of street festivals as particular types of public space, as well as insight into the German linguistic influence in north-western Croatia, serving as a basis for analyzing *špancir* as a German loanword. The corpus consists of lexemes related to *Špancirfest* found in newspaper articles in the period from 2010 till 2016. The conducted research also includes the application of a questionnaire among the residents of Varaždin.

Keywords: space, movement, Croatian, German loanwords, *Špancirfest*

1 INTRODUCTION

Space is culturally construed or produced, as Lefebvre sees it, and he “understands space as fundamentally bound up with social reality” (Schmid 2008: 28); it is produced by human beings “who enter into relationships with each other through their activity and practice” (Schmid 2008: 29). Space can be explained through different dimensions of the use of signs in space, where it is possible to distinguish between technical space (media like cameras, canvas), semiotic space (media become medial practice; semiotic space can build an immanent dimension of meaning) and cultural-pragmatic space (both technical and semiotic space existing in a changeable cultural setting; with the relationship between space, media and body being of interest) (cf. Dünne 2004: 2).

As Linke (2010) points out, body in space is both the source and product of interaction. Language communication is linked to body, which is again linked to a

space that is socially determined (e.g. social classes in the 17th and 18th centuries). Conversation is not only language interaction, as it involves other interactions as well, such as walking, playing music and cards, or dancing. This is especially true for social interaction of the 18th century. The social semiotics of space refers to vicinity and distance, and walking is a recreational social action.

Entering a particular physical space always implies some sort of engagement on the part of the individuals who are entering it. The engagement does not necessarily have to include communication by means of linguistic signs or even gestures. Such engagement includes communication by default just on the basis of one's entrance into a physical space. In his analysis of the different aspects of "language of space", Lawson (2001: 2) claims the following:

When we walk into a room, others are reading this spatial language long before we speak. What we wear, how we smell, the manner of our walk, our facial expression, where we choose to sit, the way other people look at us and acknowledge us.

This paper investigates the relationship between the basic spatio-temporal and cultural characteristics of Špancirfest, a street festival traditionally held at the end of August in Varaždin (north-western Croatia), and the lexical item, *špancir*, that the festival is named after. The first part of the theoretical overview provides the possibilities of investigating different types of spaces relevant for sociolinguistic analysis, notions of street festivals as particular types of public space, as well as an insight into the German language influence in north-western Croatia. The research includes the lexis related to Špancirfest found in newspaper articles in the period from 2010 till 2016 as well as the application of a questionnaire carried out among natives of Varaždin, who were asked to provide answers with regard to the evaluation of semantic and pragmatic differences between the loanword *špancir*, as well as the lexical items derived from the word, and the native, Croatian equivalents.

In our analysis Špancirfest is not perceived as a physically confined space, but rather as a particular type of public space in which something is communicated simply by individuals' presence in that particular space. The underlying spatio-temporal and cultural characteristics of Špancirfest as a particular type of space can be regarded as significant factors in evaluating the choice between loanwords and native words, as well as semantic and pragmatic differences that may be identified between them. In that sense, although it is not a physically confined space, there are still certain messages conveyed by participants simply being there and participating. This is the reason why something should also be said about festivals in general as a particular type of space which in itself communicates something, but in which participants are also communicating simply by participating in them.

2 ŠPANCIRFEST AS A SPACE?

As sociocultural phenomena, festivals have been analyzed by sociologists and scholars working in related fields for a very long time. This is partly due to the fact that festivals have marked the lives of many communities across space and time. In relation to space, it could be argued that festivals both occupy and create space. They occupy a particular physical space which is, in turn, occupied by a specific community that has its own social and cultural characteristics. On the other hand, they create space which is offered to that community in order to create new social and cultural values or recreate the already established ones.¹

What is of special interest for our analysis is the scholars' approach to urban festivals. In analyzing festivals in relation to urbanity, Sassatelli (2011: 18) claims that they are "place specific, [...] and have a concentrated space–time frame". Although all types of festivals may be analyzed in relation to their cultural value, urban festivals are particularly interesting in that respect since contemporary festivals centred in a particular town demonstrate characteristics specific to that particular place. In that sense, urban festivals may be analyzed in relation to the extent to which they embody the cultural and historical aspects of the town, as well as the extent to which they symbolize that common heritage and serve as channels of expressing solidarity and unity of a particular place. Moreover, urban festivals are frequently analyzed as sites that may be used as expressions of subversive behaviour.²

Although not crucial for the purposes of the analysis conducted in this paper, it should also be noted that, besides occupying and creating space, festivals also have the role of promoting a particular place. With regard to the concept of 'place promotion', Gold and Gold claim that "place promoters generally treat the city as a multi-faceted product, in which the key selling proposition rests on the distinctive blend of advantages that the city in question is said to offer" (2016: 11). Since 1999 Špancirfest has taken place in Varaždin, and it is necessary to understand the historical and sociocultural relevance of this Croatian town. Historically speaking, Varaždin has always occupied an important place in Croatian history, from the economic and political perspective, and especially due to its rich cultural heritage (Mohorovičić 2006).

3 GERMAN LANGUAGE INFLUENCE IN NORTH-WESTERN CROATIA

German influence was strong in Varaždin and other nearby towns and places in north-western parts of Croatia. The first contacts between Croatian and German can be traced back to the 9th century, as the East Frankish Empire spread over the

1 Delgado (2016) provides a comprehensive and extensive insight into the ways in which festivals may be regarded as communities' assets, and Cudny (2016) places substantial emphasis on the urban dimension in his analysis of the functions that festivals perform in creating social and cultural spaces.

2 See, e.g. Kikaš et al. (2011) for an analysis of three Croatian urban art festivals from such a perspective.

Balcans (Žepić 1996: 66).³ An example is the word *škare* ‘scissors’, from the Old High German word *scari*, which is still part of the contemporary Croatian vocabulary (Jernej – Glovacki-Bernardi – Sulojdžić 2012: 330).

As Stojić and Turk (2017: 42) describe, migrations or intensive colonization of Croatian land began in the 12th century, as German migrants or *hospites* (king’s guests) came to northern parts of Croatia and stimulated economy and trade. They were also prepared to defend the border in case of war. They played an important role in establishing towns between the rivers Sava, Drava and Danube. The oldest German settlement in Croatia is found in Varaždin, a town which was given the title of a free king’s town in 1209 by king Andrew II. The citizens had the right to choose their own judge (or *rihtar*, as he was called by the use of the German loanword).

The influence of the German language (particularly of Austrian German) in northern Croatia was especially strong since the 16th century, as Croatia became part of the Habsburg Monarchy, and this bond lasted until 1918 (cf. Žepić 2002: 214). The 17th century was marked by immigration of craftsmen who came to Croatia from Austria and Germany. On the other hand, Croatian craftsmen went to Austria and Germany for apprenticeship, and the young Croatian intelligence studied in Graz and Vienna. The 18th century was characterized by good cultural and commercial relations (cf. Goldstein 2003: 140–145). During the time of absolutism, in the era of Joseph II, there were unsuccessful attempts, especially between 1787 and 1790, to introduce German as the only language of education in Croatian high schools. The education reform carried out by Maria Theresia and Joseph II, which made the school system a matter of the state, and no longer of the church, was successful. This reform regulated, i. a., construction of schools, compulsory education, curricula, teaching methods, etc. (Häusler 1993: 224–225). North-western parts of Croatia were multilingual, since Latin and German had prestige at that time, and Croatian Kajkavian developed „both as the language of every communication and the language of official communication (guild and administrative files, etc.)“ (Jernej – Glovacki-Bernardi – Sulojdžić 2012: 328). This historical period is most interesting with regard to language borrowing, because the Habsburg rule „enabled the sociolinguistic context (the co-existence of Croatian and German speakers in the same area)“, and Croatian was used by German native speakers in the 18th and 19th centuries „in the performance of various administrative duties“ (Jernej – Glovacki-Bernardi – Sulojdžić 2012: 329).

At the beginning of the 20th century, German immigrants bought large properties (cf. Goldstein 2003, 203), and in this way German-Croatian contacts lasted for a long time without disruption. Some German loanwords were borrowed in the 20th century, either through development of tourism and economy or through Croatian Gastarbeiter in the 1960s and 1970s (examples for that are *bauštela* ‘construction

3 Stojić and Turk (2017: 38) write about German loanwords that entered all Slavic languages already in the Germanic period, e.g. *bukva*, *hiža*, *kupiti*, *plug*, *knez*.

site', *autoban* 'motorway', *urlaub* 'vacation') (Horvat-Dronske 1995: 377–378). These contacts also influenced the fact that German was the most important mediator language in processes of borrowing from English (Muhvić Dimanovski 1996: 458). Examples can be found on the orthographic level (e.g. *keks*), or the phonological level (e.g. *šprintati* 'to sprint', *štrajkati* 'to strike'). On the morphological level there are numerous verbs with the suffix *-irati* borrowed from the German suffix *-ieren*, etc. (Muhvić Dimanovski 1996: 459–460).

German-Croatian contacts are evident in numerous German loanwords found in Croatian dialects (particularly in the Kajkavian group of dialects), but also in the standard language. Babić (1990: 219) distinguishes three periods of the German influence: (1) period up to 1527 (Habsburger Ferdinand I became Croatian king); (2) from 1527 until the beginning of national movement – Illyrism in 1835; (3) from Illyrism until today.⁴

The traces of the German influence in Croatian can best be found in the Kajkavian group of dialects spoken in north-western parts of Croatia. The influence is shown in a study of the dictionary of Varaždin Kajkavian by Pavić Pintarić (2010), in which she identified 1929 German loanwords, 401 of which are Austrian. Austrian influence is especially noticeable in the following areas:

FOOD AND KITCHEN *cukerpeker* (< Germ. Zuckerbäcker 'confectioner'), *ejnpreñ* (< Einbrenn 'roux'), *fašëranëc* (< Faschiertes 'minced meat'), *gërm* (< Germ 'yeast'), *gërmtejk* (< Germteig 'yeast dough'), *jauzn* (< Jause 'snack'), *kifl* (< Kipferl 'croissant'), *knëdl* (< Knödel 'dumpling'), *krëdënc* (< Kredenz 'hutch'), *krigl* (< Krügel 'pint'), *paradëjs* (< Paradeiser 'tomato'), *špëçeräj* (< Spezerei 'groceries'), *panëрати* (< panieren 'to crumb'), *dünstati* (< dünsten 'to steam'), *špikati* (< spicken 'to lard').

CRAFT *cokl* (< Sockel 'base'), *cvikcangë* (< Zwickzange 'nipper'), *kramp* (< Krampen 'cramp'), *špãga* (< Spagat 'string'), *špahtl* (< Spachtel 'scraper, spatula'), *endlati* (< endeln 'to border').

HOUSEHOLD *bihërkasl* (< Bücherkastl 'bookcase'), *brifkasl* (< Briefkastl 'mailbox'), *gelënder* (< Geländer 'handrail'), *karniša* (< Karnische 'cornice'), *luster* (< Luster 'chandelier'), *partviš* (< Bartwisch 'hand brush'), *plãhta* (< Plache 'tarpaulin'), *škrnecl* (< Stanitzel 'paper bag'), *štokrl* (< Stockerl 'stool').

CLOTHES *cifëršlus* (< Zippverschluss 'zip'), *hafil* (< Haftel 'hook and eye'), *kikla* (< Kittel 'tunic'), *mašl* (< Mascherl 'bow tie'), *pumpëricë* (< wiener. Pumphose 'bloomer'), *šôs* (< Schoß 'skirt'), *štramplë* (< Stramperl 'tights').

FESTIVALS *fašnik* (< Fasching 'carnival'), *Krampus*, *kriskindl* (< Christkindl 'Kris Kringle'), *ringlšpil* (< Ringelspiel 'roundabout').

4 The influence of German on the Croatian language has been the object of research in numerous linguistic studies, especially from the point of view of morphological and semantic adaptation of German loanwords (e.g. Ivanetić 1997; Žepić 1996; 2002; Piškorec 2005; Štebih 2003; 2008; Stojić – Turk 2017).

CHARACTER TRAITS *cvikeraš* (< „Zwickerträger“ from Zwicker ‘spectacles’), *falô*t (< Falott ‘swindler’), *hohštapler* (< Hochstapler ‘impostor’), *huncut* (< Hundsfutt ‘scoundrel’), *šmoklan* (< Schmock ‘shmock’).

PROFESSION *bęđinęrica* (< Bediener/in ‘attendant’), *draksler* (< Drechsler ‘turner’), *kasęr* (< Kassierer ‘cashier’), *šintęr* (< Schinder ‘flayer’), *špengler* (< Spengler ‘tinsmith’), *tapęciręr* (< Tapezierer ‘paperhanger, upholsterer’).

It is obvious that German loanwords in north-western Croatia appear in the lexis referring to everyday life. However, the issue of availability of German loanwords and native words as their synonyms is especially relevant for the purpose of the current analysis. In his analysis of four different possibilities with Slavic languages of the former Habsburg Empire, Thomas (1997: 343–344) provides data for several Slavic languages. Here it is interesting to compare the presented figures for two of the four scenarios – one which includes the choice between the frequently stylistically marked German loanword and a native synonym and the one where the choice is between a German loanword and the native synonym, neither of which are stylistically marked. As far as the Croatian language is concerned, Thomas (1997: 344) reports 81% of occurrences of the first situation, and as little as 3.5% of occurrences of the second situation. Thomas’ analysis did not include the lexeme *špancır*, but the presented ratio with regard to the extent of presence of stylistically marked German loanwords allows us to hypothesize about the chances of *špancır* identified as a stylistically marked lexeme in contrast to the native equivalent *šetnja/šetati se* (‘walk’/‘go for a walk’). The analysis of the research conducted for the purpose of this paper might provide information with regard to the stylistic markedness of the German loanword, as well as the semantic and pragmatic differences between the loanword and the native synonym. Naturally, speakers’ choices between loanwords and native words are primarily influenced by their exposure to the words. However, if we take into consideration the principle of language economy which stipulates that “one meaning [is] encoded by only one form” (Sinnemäki 2008: 71), we cannot regard loanwords and native words as absolute synonyms, but must look for semantic and pragmatic differences that govern the speakers’ choices. In this context, it is important to take into consideration the specific origin of a loanword and the sociocultural and political contexts of the contact between the two languages that have influenced both the linguists’ and the speakers’ attitudes towards the loanwords from that particular language. Within his analysis of puristic attitudes of four Slavic communities (including Croatian) towards German linguistic items in the period of the former Habsburg Empire, Thomas (2003, 201) emphasizes that such attitudes were marked by an aversion towards such items. Our current analysis will focus primarily on the contemporary situation with regard to a specific German loanword used in a specific sociocultural context, i.e., space.

4 LEXIS OF ŠPANCIRFEST

Špancirfest as a festival is related to space and movement, and is represented in newspapers. This overview of the lexis related to Špancirfest is based on newspaper reports on the festival found online in the newspaper Večernji list (2010–2016) and the local newspaper in Varaždin, Varaždinske vijesti (2013–2016). Regular activities or exhibits are named in such a way that the readers relate them to the festival.

The word *Špancirfest* is coined from two words. It is built as a compound of the borrowed noun *špancir* and the borrowed German noun *fest* (Fest⁵ for festival). The Croatian language is not very inclined to creating compounds, so this can also be viewed as German influence.⁶

The word *špancir* is derived from the German verb *spazieren* “to go for a walk” (the verb is dated,⁷ it is common to say *spazierengehen* “to go for a walk”). The German verb is linked to space; it comes from Middle German *spacieren*, *spazieren* < Italian *spaziare* < Latin *spatiari* from *spatium*. The verb in German means to go leisurely, without any special purpose, to stroll, e.g. *auf und ab, durch die Straßen spazieren; die Besucher spazierten in den großen Saal, durch die Ausstellung*. The verb is found in collocations like *spazieren gehen (jeden Tag zwei Stunden spazieren gehen; wir gehen gerne, viel, oft spazieren)*, or coll. humor. *etwas spazieren führen/tragen (ein neues Kleid spazieren führen)*.

The reflexive verb *špancirati se* is in Croatian also dated and regionally used in the following senses: (1) to move, to walk moderately for pleasure and leisure, (2) *fig.* to do nothing, to waste time, (3) *pejor.* to show off with sb. when discretion would be in order. The form of the verb *špancirati* (without the reflexive pronoun) is also used, as a durative verb. On the other hand, the prefix *pro-* in *prošpancirati* refers to a perfective aktionsart. It also refers to the fact that the participants of the festival move through a space or beside stands.⁸

In Croatian, the noun *špancir* is used in the sense of light walk for fun or relaxation, a stroll, and it is marked as regional and expressive.⁹ The movement on the festival can be also described as *španciranje*, as a verbal noun which denotes

5 *Fest* as a larger event or a Church feast day ([größere] gesellschaftliche Veranstaltung [in glanzvollem Rahmen]; einzelner hoher kirchlicher Feiertag (oder zwei auf einander folgende) (<https://www.duden.de/rechtschreibung/Fest>, 13 Dec. 2017).

6 In Croatian, it is more usual that compounds are built with suffixes rather than as combinations of two words (Babić 2002: 366).

7 Duden online (<https://www.duden.de/rechtschreibung/spazieren>, 13 Dec. 2017): *spazieren*: gemächlich [ohne bestimmtes Ziel] gehen; schlendern; (veraltend) spazieren gehen.

8 The prefix *pro-* has several meanings: (a) passing of action through sth. (*prodrijeti, provući, propasti, proletjeti*), (b) the action went beside sth. (*prohujati, proletjeti, projahati*), (c) the beginning of the action of the stem verb (*procvasti, procuriti*), (d) the action lasted for a limited time (*promijesiti, pročititi*), (e) the action was fully done (*pročuti se, prokismuti*), (f) the action is done, the goal is achieved (*prosutiti, prozvati*) (cf. Babić 2002: 548). Some prefixes serve to change the aktionsart, the imperfective into a perfective verb, e.g. *baciti – dobaciti, izbaciti, nabaciti*) (cf. Babić 2002: 537).

9 (<http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search>, 13 Dec. 2017).

an action that lasts. People who come to Špancirfest to enjoy the stroll through the old town and the programme it offers are called *špancireri*. The word is derived from *špancir* and the suffix *-er* in German Nomina agentis. It is not a usual Croatian suffix, it is used in loanwords denoting the agent, e.g. *frizer*, *hipnotizer*, *lakirer*, *monter*, and some of the words are stylistically marked, e.g. *fušer* ‘botcher’, *štreber* ‘overachiever’, *švercer* ‘black marketeer’ (Babić 2002: 359–360).

Women who dress up with crinolines are called *špancirke*: in this derivation, the noun *špancir* obtains the suffix *-ka* for singular, which in this case belongs to gender inflection. Participants on the festival can show their participation through clothes, thus they can communicate their affinity for the festival. Not only crinolines, but also make-up gives the impression of belonging. The word which is usually used in Croatian for make-up is *šminkanje*, derived from the noun *šminka* (German *Schminke*).

Participants need comfortable shoes for walking, so the local designers even made the so-called *špancir šuza*¹⁰ – built from the noun *špancir* and the noun *šuza* which belongs to slang and comes probably from English *shoes*. Croatian would normally demand the adjective form of *špancir*, i.e. *špancirska* as the attribute for *šuza*, but it seems that in this word the German tendency to build compounds can be seen. These shoes are made of natural materials and are colourful – which is referred to as *štih*¹¹ (“uz poseban šareni štih”, Večernji list, 19. 8. 2010), which is a German word *Stich* ‘tinge; stitch’.

Furthermore, women can buy “špancir pušleke za zbegecati se” (Večernji list, 19. 8. 2010). *Pušlek* is the diminutive form of *pušl* which is another German loanword (*Büschel*) and means ‘bunch’. Those are bunches of artificial flowers one can use beside purses as accessories. The verb *zbegecati se* or *zbigecati se* (to dress up) has its origin probably in the German verb *ausbügeln* (to iron out, to smooth out).

A special perfume was made for Špancirfest, the so-called *špancirski miris* – *Parfem 18*. Here the Croatian suffix *-ski* for deriving adjectives is used in *špancirski*.

Špancirfest is situated in the old town centre and has many stands: *štanđovi* (street stands for selling food or craft). The word comes from the German *Stand* (booth). There is also an example where *špancir-kućica* was used to refer to the stands used during Špancirfest. Some events take place in smaller spaces, like *Španciraonica*, which is an art workshop. The suffix *-onica* denotes a room where an action denoted by the stem verb is being done (e.g. *blagovaonica*, *čekaonica*, *čitaonica*, *radionica*) (Babić 2002: 194). Visitors of the festival can use the buses reserved for this occasion, called *špancirbus*. This is not a usual compound in Croatian; it is coined after the word *autobus* (bus).

¹⁰ Special shoes made for Špancirfest are also called *špancirke* (cf. the website of the school in Varaždin where students made the shoes as souvenirs (http://os-sesta-vz.skole.hr/o_skoli/nasi_ucitelji/dario_mijac?news_hk=7000&news_id=2497&mshow=3400, 14 Dec. 2017).

¹¹ *Štih* refers to a recognizable feature as part of all features or general impression in mentality or appearance (*dalmatinski štih*, *europski štih*).

The lexis related to Špancirfest contains the word *špancir* as a determinant, which helps to denote special objects or concepts related to movement, be it verbs denoting strolling and enjoying the festival programme or nouns denoting preparations made by the participants in order to be seen during the stroll.

5 EVALUATIONS OF LOANWORDS AND THEIR USE – THE CASE OF ŠPANCIRFEST

5.1 Methodology

This part of the paper presents the results of the research conducted among thirty-three Croatian informants regarding the evaluations of loanwords connected with Špancirfest and their use. The research was conducted in the period from September 2017 to March 2018 via a questionnaire designed in Croatian and sent to the informants' email addresses with a request to participate in the research, with their anonymity and confidentiality guaranteed. In the first part of the questionnaire the informants were asked to state their gender, year of birth, educational level, and place of birth and residence. In the second part of the questionnaire they were asked whether they follow the events on Špancirfest and whether they attend it. Then they were asked to state whether they consider Špancirfest boring, interesting or whether they had no opinion regarding the event. What followed was a question whether Špancirfest has a special meaning for them and, if yes, why, and whether the festival has a special meaning for Varaždin. The third part of the questionnaire included language-related questions. The informants were asked to provide the meaning of the word *špancir*. Then they were asked to evaluate the possible differences between different pairs/sets of words (loanwords and native words) and to state the contexts in which they would use each word. The pairs/sets of words included the following: *špancir* – *špancirung* – *šetnja*;¹² *špancirati* – *šetati*;¹³ *špancirštok* – *štap za šetnju*;¹⁴ *šetači* – *špancireri*;¹⁵ *cipele* – *špancirke* – *špancir šuza*.¹⁶

5.2 Analysis of the results

5.2.1 Analysis of non-linguistic data

The age variable is not taken into consideration in the analysis of the results because more than half of the informants (eighteen of them) did not provide their year of birth (or age). As far as the educational level is concerned, two of the informants have

12 A walk or a stroll.

13 To walk or stroll.

14 A walking cane.

15 Walkers or strollers.

16 The expression *špancir šuza* refers to walking shoes. The lexeme *špancirke* is included here because it also appears in the same meaning in the collected corpus (http://os-sesta-vz.skole.hr/o_skoli/nasi_ucitelj/ru_ica_trogri_news_id=2497). In other sources it is used in the meaning of female walkers.

ISCED 4 level, three are students at the level ISCED 6, one has the level ISCED 8, whereas eleven informants have ISCED level 7, and sixteen the level ISCED 5. With regard to the place of birth variable, twenty-six informants were born in Varaždin, six were born in other Croatian places near Varaždin, and one in an Austrian town. With regard to the place of residence variable, twenty-eight informants are residents of Varaždin, and five of them are residents of other nearby places.

Among the thirty-three informants, nine were males. Only one male informant said he did not follow the events on Špancirfest, and all male informants said they attend it. Out of twenty-four female informants, four of them said they did not follow the events on Špancirfest, while twenty said they did. Only four female respondents answered the question regarding whether they attended Špancirfest, and all their answers were affirmative. Two out of nine male informants consider Špancirfest boring, while seven of them consider it interesting. Three female informants consider Špancirfest boring, and three do not have an opinion about it. Eighteen female respondents consider it interesting.

One male respondent has no opinion whether Špancirfest has a special meaning for him, but he indicated that the festival was important for the town for economic reasons and tourism. Four male respondents claim that the festival is not personally important to them, but two of them emphasized its importance for the promotion of the town. One male respondent, who said it does have a special meaning, stated the following: “It is the time of year when I am most relaxed. I met my girlfriend there.”¹⁷ Another male respondent stated the following: “Besides interesting events, the town lives to its fullest, and those are the days when we can see people we usually do not see”. He also stated that it is important for the town because “it becomes recognisable widely and during those days all its resources and beauty are made full use of”. Another male respondent provided the following reason for Špancirfest having a special meaning for him: “It is the first festival I visited as a child.” One male respondent claimed that it has a special meaning for him because, “by volunteering on it, I was able to use my knowledge of German and history”, and that “it is a period when the town comes to life.” Three female informants claimed that they had no opinion about whether Špancirfest was important for them. Twelve female informants responded that Špancirfest does not have a special meaning for them, but one of them claimed that it is important for the town “because there are many tourists and it is what the town is recognizable for”, and another stated that “it attracts foreign performers and tourists”. Nine female informants claimed that it does have a special meaning for them. One of them said it is because “the town comes to life and there are many different contents”. Another female respondent put forward the same argument, and added that “Varaždin is dead throughout most of the year”. This respondent was also the one to point out the cultural, financial, and touristic importance of the festival. Other female respondents also emphasized the cultural

¹⁷ Informants’ responses were translated from Croatian to English by the authors of this paper.

and social importance of the festival, and one of them specifically referred to the fact that it is the period of year when traditional customs come to life.

What may be observed in this part of the analysis is that the great majority of the informants follow the events on Špencirfest, attend it, and find it interesting. When it comes to whether the festival has a special place for them, the informants who gave a reply focused primarily on personal reasons for why it has a special place for them. On the other hand, those who provided reasons for why the festival is important for Varaždin mostly put forward the arguments related to the promotion of the town, for attracting tourists, as well as for economic and cultural reasons. The informants' responses were similar regardless of the gender variable.

5.2.2 Analysis of linguistic data

In this section, informants were asked to state whether they understand the words of German origin and to explain their meanings. The words were found in newspaper texts about Špencirfest.

All informants understand the word *špencir* as *šetnja*. However, only a few provided a response to explain the meaning of the word *špencir*, putting forward the following feedback for the meaning of the word: “*šetnja*”; “a slightly archaic Germanism for strolling/walking for recreational purposes”; “a festival that takes place in Varaždin at the end of summer”; “a festival of walking through the town and observing the offered contents”; “walking through the town and having a good time”; “traditional social activity”; “a period when the streets are filled, when the town is full of great foreign tribute bands that I eagerly expect this year as well”; “a walk or Špencirfest, depending on the context”.

On the basis of the last response, it is evident that the word is interpreted in two different senses – one referring to a synonym of *šetnja*, and the other referring to the festival itself. One of these senses is revealed in other informants' responses as well. It is also interesting to note that one informant indicated the origin of the word and, in identifying it as a Germanism, did not identify it as a mere synonym for *šetnja* (walk), but indicated that it refers to a specific type of walk, for recreational purposes.

Informants were asked to explain the difference between the set of words *špencir* – *špencirung* – *šetnja* and the contexts of use. Nine informants believe that there is no difference in the meaning between these words (one of them stated that the only difference is the origin of the words), e.g. “I do not think that there is a difference, but I do not use the word *špencir* instead of *šetnja*.” Eleven other informants emphasize that they use the words *špencir* and *špencirung* when referring to Špencirfest, e.g.: “When I say I go for a walk, I do not use the word *špencirung*. I do not use *špencir* either, except for the event Špencirfest.”; “The word *špencir* denotes the festival, and I use *špencirung* only to refer to a walk in the period in which Špencirfest takes place or when we talk about it.”; “There is a difference in meaning, i.e., I use *špencir* only when talking about

Špancirfest, the word *špancir* has the same meaning as *Špancirfest* for me. I do not use that word to denote a walk. I do not use the word *špancirung*, but I would use it to denote some sort of sightseeing, while the word *šetnja* denotes simply ‘a walk’, without any purpose of seeing something”; “I do not think that there is a difference between these words. I associate the word *špancir* with Špancirfest. I use the word *šetnja* when, e.g., I go for a walk after work. I use the word *špancir* more frequently during Špancirfest.”

Other informants who believe that there is a difference in meaning provided an explanation. The identified differences have to do with distinguishing between different types of walking activities related to social and cultural aspects. *Šetnja* is most frequently identified as a general type of movement, while *špancir* and *špancirung* have an added, specific value associated with Špancirfest; e.g. “The difference is in that *špancirung* means to attend a street festival or programme that is held in the town. The programmes are held till late in the night, and it is possible to see especially decorated buildings, which is interesting. *Špancirung* lasts longer than *šetnja*. *Šetnja* can be any day, and *špancirung* during the street festival.”; “*Špancir* would be more a walk with the aim of showing yourself.”; “*Špancir* includes meeting other people, while this does not have to be the case with *šetnja*.”; “*Špancir* means to walk very slowly inspecting everything around you with great interest.”

In that sense, it could be argued that the borrowed words are less neutral in meaning and hold a stronger cultural and social value as they are primarily associated with the festival itself, although, as one informant observed, the difference is primarily linguistic in the sense that the origins of words are different. Such responses illustrate the extent to which social and cultural activities such as festivals influence the modification of the meaning of words. It is also worthwhile noting that one respondent associated the foreign words with comic or ironic situations, which also attests to the fact that foreign words are, in comparison to their native equivalents, less neutral in meaning.

Regarding the difference between the pair of words *špancirati* – *šetati* and the contexts of use, the following answers were obtained. Out of twenty-one informants who provided a feedback regarding this issue, fourteen explicitly stated that there is no difference between the meaning of these words. However, some of them added additional explanation that indicates that they actually do distinguish between them, but primarily from the pragmatic point of view, i.e., from the point of view of contexts of use. Thus, among the fourteen informants there were indications regarding the fact that some of them used *špancirati* only in the context of Špancirfest, i.e. during the festival, e.g. “There is no difference. I use *špancirati* for Špancirfest.” One informant who made no difference in meaning made a distinction between colloquial speech and literary language and associated *špancirati* with colloquial speech. Among the fourteen informants who did not identify any difference in meaning, one also associated the use of the words with different generations by claiming that *špancirati* is used more frequently by older generations: “I use *špancirati* solely

in connection to Špancirfest. I do not think that there is a difference in meaning between these words. I suppose that older generations use *špancirati* more frequently in everyday language.” This indicates the identification of the word as an archaism. An informant who did not explicitly state that there is a difference provided a pragmatic difference in the sense that *špancirati* would be used in comic situations. This may be related to the identification of the word as an archaism and, in this case, it would mean that the younger generations might use the word in comic situations precisely because of this characteristic. Other informants who did not explicitly claim that there is no difference in meaning also pointed out the pragmatic difference, i.e., that *špancirati* would be used only during Špancirfest and in conversation regarding the festival. Among the informants who made a difference in meaning of these words, there is a clear pattern according to which *šetati* is associated with movement with no particular purpose (similar to strolling),¹⁸ while *špancirati* is associated with movement with a particular purpose (sightseeing, attending an event or going from one programme to another),¹⁹ and in one informant’s response it was identified as movement through town. Similarly to the previous analysis, this analysis also shows that there are differences in both semantic and pragmatic values of these words. Borrowed words are less neutral in meaning and hold a stronger cultural and social value as they are primarily associated with the festival itself. Such responses illustrate the extent to which social and cultural activities such as festivals influence the modification of the meaning of words, as well as speakers’ choices of either of them in different contexts of use.

The next difference in use that we were interested in was the pair of words *špancirštok* – *štap za šetnju* and the contexts of use. Among the twenty-one informants who provided a response to this question, only three of them explicitly stated that there is no difference between the meaning of these words. Most of the informants stated that they are not familiar with the word or that they would never use *špancirštok*. This suggests that, in comparison to informants’ responses regarding previous sets/pairs of words, *špancirštok* is not frequently heard in use, and that is why the association between this word and Špancirfest is also low. Only one informant associated *špancirštok* with Špancirfest as a context of its use (“I use the word *špancirštok* only during Špancirfest and when we talk about it.”). Among those who claimed that they never use it, one said that he/she would use it in the context of discussing Germanisms (“I do not use *špancirštok*. I would use it in the context of discussing Germanisms.”). One informant made a semantic difference by claiming that *špancirštok* refers to a special type of walking cane and identifies

18 “There is a difference in meaning, in the sense that I use the word *špancirati* when going for a walk, together with sightseeing, attending an event, while *šetati* means more like strolling without any purpose of sightseeing”; “The word *špancirati* is used here for people who are bored so they go for a walk, and for those who visit a place for sightseeing.”

19 “*Špancirati* – to attend some interesting events, go from programme to programme; *šetati* – strolling without a purpose.”

it more as an accessory. This is comparable to informants' responses regarding the semantic differences between *špincerati* and *šetati*, as *špincerati* was identified as movement with a purpose in a particular public space (the town) where one is engaged in sightseeing and is seen by others. In that context, *špincerštok* would be more of an accessory rather than exclusively a walking aid (“Špincerštok – special walking cane, because of the accessory.”)

The following are the informants' responses regarding the difference in meaning between the pair of words *šetači* – *špincereri* and the contexts of use. Out of twenty-eight informants who provided an answer to this question, ten of them explicitly stated that there is no difference in meaning between these words. However, some of them provided additional explanation that indicates that they actually do distinguish between them, but primarily from the pragmatic point of view, i.e., from the point of view of contexts of use. Thus, there is an association of *špincereri* with the visitors of Špincerfest, i.e. people who walk through the town during Špincerfest, while *šetači* is associated with individuals who go for a walk in the nature, e.g., by Drava, as indicated by one informant. There were other similar distinctions made with regard to movement through specific space, but these included associating *špincereri* with movement through Varaždin during Špincerfest, while *šetači* included movement through any town (“I have never used the word *špincereri* in talking to others. For me, it would refer to men and women walking through the town during Špincerfest. I would replace it with the words *šetači* and *šetačice*. I would use *špincereri* only during Špincerfest, and *šetači* on all other occasions.”). Among the rest of the informants, *špincereri* was associated with people who attend Špincerfest, and *šetači* with people who are not walking with the purpose of sightseeing or attending an event, but are walking for recreation (“*Šetači* – when you do not have a specific goal and a programme to see, but you stop somewhere where it is interesting.”). In that sense, *šetači*, as a native word, has a more neutral meaning. From the pragmatic point of view, there is also emphasis on the social dimension in the sense that *špincereri* is more closely associated with the type of movement that includes social exchange, i.e., meeting people and showing oneself off (“*Špincereri* and *špincerke* are people who are involved in *špinceranje*, i.e., walking through the town to show themselves and see what is going on.”). This analysis also indicates the relevance of different types of space in the interpretation of semantic and pragmatic values of words. Moreover, it also shows the importance of sociocultural values and customs in such interpretations that goes beyond the purely linguistic distinction between native words and Germanisms (which is the only distinction that one of the informants indicated in this part of the analysis).²⁰

The following are the informants' responses regarding the difference between the pair of words *cipele* – *špincerke* and the contexts of use. Among the

²⁰ “There is no difference because we frequently use Germanisms in everyday language”.

twenty-two informants who provided feedback to this question, only one of them explicitly stated that there is no difference in the meaning of these words. However, even this informant added the association of *špancirke* with Špancirfest. Most of the informants claimed that they do not use the word *špancirke* or that the word is unfamiliar to them. Similarly to informants' response regarding the unfamiliarity of the word *špancirštok* and the fact that they do not use it, this also suggests that the word *špancirke* is not frequently heard in use, and that is why the association between this word and Špancirfest is also low. Among the informants who made a distinction between the two words, there was the identification of *cipele* as a broader, more general concept that could be applied to any type of shoes used for different activities (work, ceremony, etc.), and *špancirke* as a comfortable type of walking shoes, casual shoes ("Yes, there is a difference. *Cipele* is a general concept. *Špancirke* – comfortable footwear for walking."; "*Cipele* – footwear in which you cannot walk for too long, going for a coffee, to the movies, to visit someone, to the theatre, etc."). One informant associated *špancirke* with females who are engaged in the activity of *španciranje*. Twelve informants claimed they do not know or use the word *špancir šuza* although four of them guessed that those are special shoes for walking. One informant explains: "I associate the word with a shoe which is not made to be comfortable but to appear nice." This analysis also proves that there is a close connection between a space in which an event takes place and the interpretation of semantic and pragmatic values of words, regardless of the fact that not many informants explicitly associated the word *špancirke* with Špancirfest.

6 CONCLUSION

Špancirfest, as an urban festival, can be perceived as a particular type of public space in which new concepts in the lexis are developed. Participants of this festival use special vocabulary, which can not only be heard and used among them, but can also be read in newspaper articles regarding the festival. Words of German origin such as *špancir* and its derivations, used in north-western parts of Croatia, have become new concepts. Thus, *špancir* is not only used for walking but primarily as a shorter substitute for Špancirfest. The word has also gained new senses, referring to strolling in order to be seen, strolling to amuse oneself at the festival, i.e. strolling with a purpose. Participating in the festival has marked some people's lives. In that physical and sociocultural space they meet dear people they have not seen in a long time, and one informant even met his girlfriend at the festival. The festival creates not only good vibes in the town, but also contributes to lexical changes. New derivations (which were not included in the questionnaire), such as *špancir pušlek* or *špancirbus*, have been coined, and everything that has *špancir* as the determinant part of the new word refers to the festival and thus to a new cultural value.

Thus, the research conducted for the purpose of this paper reveals several interesting results. Firstly, there is the obvious semantic difference between the meaning of native words and German counterparts. This is revealed by the fact that informants make a distinction between two different types of movement in cases of analyzed pairs of words whose meaning refers to a particular type of movement. The analysis has revealed that native words have a more neutral meaning and broader application than the foreign counterparts. Secondly (and perhaps more importantly for the purpose of our research), the explanations that the informants have provided for the semantic differences between the meaning of native words and German counterparts reveal that such distinctions made by the informants (users of the analyzed words) are motivated by the pragmatic differences between the words. Thus, the activities that take place during Špancirfest have a direct influence on how the informants distinguish between the meaning of words such as *šetati* and *špancirati* or *šetači* and *špancireri*, but also on their feedback regarding the contexts of their use of either the native word or the German loanword. Finally, the conducted analysis clearly illustrates the relevance of interpreting different sociocultural events situated in a particular physical context, such as Špancirfest, as specific types of spaces. In turn, such spaces present themselves, among other things, as extralinguistic frameworks that enable the participants in such events to perceive the semantic and pragmatic values of different lexical items in particular ways connected to the characteristics of the events themselves. Hopefully, the results of this research might serve as an incentive for future investigations that would include the analysis of the complex relationship that holds between different types of public spaces and events and the evaluation of semantic and pragmatic values of linguistic items associated with such spaces and events.

LITERATURE

- Babić 1990** = Stjepan Babić, *Hrvatska jezikoslovna čitanka*, Zagreb: Globus, 1990.
- Babić 2002** = Stjepan Babić, *Tvorba riječi u hrvatskome književnome jeziku*, Zagreb: Nakladni zavod Globus – Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 32002.
- Cudny 2016** = Waldemar Cudny, *Festivalisation of Urban Spaces: Factors, Processes and Effects*, Basel: Springer International Publishing, 2016.
- Delgado 2016** = Melvin Delgado, *Celebrating Urban Community Life: Fairs, Festivals, Parades, and Community Practice*, Toronto – Buffalo – London: University of Toronto Press, 2016.
- Duden online** = *Duden* (<https://www.duden.de/>).
- Dünne 2004** = Jörg Dünne, Forschungsüberblick »Raumtheorie«, 2004 (<http://www.raumtheorie.lmu.de/Forschungsbericht4.pdf>, 29 Jan. 2018).
- Gold – Gold 2016** = John R. Gold – Margaret M. Gold, *Cities of Culture: Staging International Festivals and the Urban Agenda, 1851–2000*, Oxon – New York: Routledge, 2016 (12005).
- Goldstein 2003** = Ivo Goldstein, *Hrvatska povijest*, Zagreb: Novi Liber, 2003.
- Häusler 1993** = Maja Häusler, Deutschunterricht in Kroatien nach der Schulreform im 18. Jahrhundert, *Zagreber Germanistische Beiträge* 2 (1993), 223–238.
- Horvat-Dronske 2002** = Renata Horvat-Dronske, Das Fremde im Eigenen: zum Problem der Mehrsprachigkeit, in: *Sprachwissenschaft auf dem Weg in das dritte Jahrtausend: Akten des 34.*

Linguistischen Kolloquiums in Gernersheim 1999, ed. Reinhard Rapp, Frankfurt am Main: Peter Lang, 2002 (Linguistik International 8), 151–156.

Hrvatski jezični portal = *Hrvatski jezični portal* (<http://hjp.znanje.hr/>).

Ivanetić 1997 = Nada Ivanetić, Germanismen in der Čakavischen Mundart von Bribir, *Zagreber Germanistische Beiträge* 6 (1997), 109–129.

Jernej – Glovacki-Bernardi – Sulojdžić 2012 = Mirna Jernej – Zrinjka Glovacki-Bernardi – Anita Sulojdžić, Multilingualism in Northwestern part of Croatia during Habsburg rule, *Jezikoslovlje* 13 (2012), nr. 2, 327–350.

Kikaš et al. 2011 = Mario Kikaš et al., Urbanoumjetnički festivali: kulturne politike i potencijali subverzivnosti = Urban art festivals: cultural politics and potentials of subversion, *Studia ethnologica Croatica* 23 (2011), 67–92 (<https://hrcak.srce.hr/74742>, 19 Dec. 2017).

Lawson 2011 = Bryan Lawson, *Language of Space*, Oxford – Woburn, MA: Architectural Press, 2011.

Linke 2010 = Angelika Linke, Historische Semiotik des Leibes in der Kommunikation: zur Dynamisierung von Körper und Sprache im ausgehenden 17. und im 18. Jahrhundert, in: *Sprache intermedial: Stimme und Schrift, Bild und Ton*, ed. Arnulf Deppermann – Angelika Linke, Berlin – New York: de Gruyter, 2010, 129–162.

Mohorovičić 2006 = Andre Mohorovičić, Umjetnost i kultura baroka: povijesni okviri pojave baroka = Baroque art and culture: baroque historical framework, *Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU Varaždin* 16–17 (2006), 141–147 (<https://hrcak.srce.hr/8696>, 19 Dec. 2017).

Muhvić Dimanovski 1996 = Vesna Muhvić Dimanovski, Njemački kao jezik posrednik pri posuđivanju iz engleskoga u hrvatski, *Suvremena lingvistika* 41–42 (1996), 457–464.

Pavić Pintarić 2010 = Anita Pavić Pintarić, Deutsche Lehnwörter im »Wörterbuch des Kajkawischen in Varaždin«, *Klagenfurter Beiträge zur Sprachwissenschaft* 34–36 (2010), 265–278.

Piškokrec 2005 = Velimir Piškorec, *Germanizmi u govornima đurđevačke Podravine*, Zagreb: Odsjek za germanistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu – FF-press, 2005.

Sassatelli 2011 = Monica Sassatelli, Urban Festivals and the Cultural Public Sphere: Cosmopolitanism Between Ethics and Aesthetics, in: *Festivals and the Cultural Public Sphere*, ed. Liana Giorgi – Monica Sassatelli – Gerard Delanty, Oxon – New York: Routledge, 2011, 12–28

Schmid 2008 = Christian Schmid, Henri Lefebvre's theory of the production of space: towards a three-dimensional dialectic, in: *Space, Difference, Everyday Life: Reading Henri Lefebvre*, ed. Kanishka Goonewardena et al., New York – London: Routledge, 2008, 27–45.

Sinnemäki 2008 = Kaius Sinnemäki, Complexity Trade-offs in Core Argument Marking, in: *Language Complexity: Typology, Contact, Change*, ed. Matti Miestamo – Kaius Sinnemäki – Fred Karlsson, Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins, 2008, 67–88.

Štebih 2003 = Barbara Štebih, Adaptacija germanizama u iločkom govoru, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 29 (2003), 293–323.

Štebih 2008 = Barbara Štebih, Morfološka adaptacija posuđenica, *Suvremena lingvistika* 34 (2008), nr. 2, 243–261.

Stojić – Turk 2017 = Aneta Stojić – Marija Turk, *Deutsch-kroatische Sprachkontakte: historische Entwicklung und aktuelle Perspektiven auf lexikalischer Ebene*, Tübingen: Narr Francke Attempto Verlag, 2017.

Thomas 1997 = George Thomas, The Role of German Loanwords in the Slavic Languages of the Former Habsburg Empire, *Canadian Slavonic Papers* 39 (1997), nr. 3–4, 333–359 (<http://tandfonline.com/doi/abs/10.1080/00085006.1997.11092159>, 17 Sep. 2017).

Thomas 2003 = George Thomas, Puristic Attitudes to German Phraseological and Syntactic Calques in the Slavic Languages of the Former Habsburg Empire, *Canadian Slavonic Papers* 45 (2003), nr. 1–2, 201–225 (<http://tandfonline.com/doi/abs/10.1080/00085006.2003.11092323>, 17 Sep. 2017).

Žepić 1996 = Stanko Žepić, Deutsch und Deutsche in Osijek, *Smotra = Rundschau: časopis Njemačko-hrvatskog društva za kulturnu, znanstvenu i gospodarsku suradnju* 3–4 (1996), 66–71.

Žepić 2002 = Stanko Žepić, Zur Geschichte der deutschen Sprache in Kroatien, *Zagreber Germanistische Beiträge* 11 (2002), 209–227.

POVZETEK

Izposojenka kot znak gibanja v prostoru: primer Špancirfest

Koncept prostora je postal predmet čedalje večjega zanimanja za različne discipline. Komunikacija ni le vprašanje uporabe jezikovnih znakov ali gest, saj predstavlja proces, ki poteka v določenem sociokulturnem okolju. To je določeno s fizičnim okoljem sogovornikov, pa tudi s fizičnimi omejitvami posameznikov, ki so udeleženi v pogovoru, tj. s svojimi fizičnimi telesi.

V prispevku je predstavljena analiza razmerja med osnovnimi prostorsko-časovnimi in kulturnimi značilnostmi Špancirfesta, uličnega festivala, ki se tradicionalno odvija v Varaždinu (severozahod Hrvaške), in besedo, po kateri se imenuje – *špancir*. Po predstavitvi teoretične osnove, ki se nanaša na možnosti proučevanja različnih tipov prostorov, pomembnih za sociolingvistično analizo, je v prispevku prikazan ulični festival kot poseben tip javnega prostora, pa tudi vpogled v vpliv nemškega jezika na severozahodu Hrvaške, saj to predstavlja osnovo za analizo nemške izposojenke *špancir*. Korpus sestavljajo leksemi, povezani s Špancirfestom, ki jih najdemo v časopisnih člankih v letih 2010–2016. Izvedene raziskave vključujejo uporabo vprašalnice med hrvaškimi informatorji, večinoma prebivalci Varaždina, ki je bila uporabljena za preučevanje razmerja med razlago semantične in pragmatične vrednosti avtohtonih besed ter nemških izposojenk, ki izhajajo iz besede *špancir* in dajejo sociokulturni kontekst. Analiza razkriva pomen koncepta prostora ter vpliva družbenih in kulturnih dejavnikov pri vrednotenju podatkov, ki jih o raziskovanih leksikalnih enotah posredujejo informatorji.

NIKOLINA MILETIĆ

MODIFIKATIONEN VON SPRICHWÖRTERN IN KROATISCHEN DAF-LEHRWERKEN

COBISS: 1.04

[HTTPS://DOI.ORG/10.3986/JZ.V24I2.7105](https://doi.org/10.3986/jz.v24i2.7105)

Modifikacije pregovorov v hrvaških učbenikih nemščine kot tujega jezika

Danes se pregovori čedalje pogosteje pojavljajo v modificirani obliki. Takšne, aktualizirane oblike najdemo tudi v učbenikih nemščine kot tujega jezika. V hrvaških učbenikih so bile raziskane modifikacije pregovorov glede na vrsto in funkcijo, da bi opisali njihovo vlogo in vpliv na učenje nemščine kot tujega jezika. Ob tem pa so bili bodoči učitelji nemščine povprašani, ali prepoznajo modifikacije in kako bi jih lahko vključili v učenje tujega jezika. **Ključne besede:** pregovori, modifikacije, učbeniki nemščine kot tujega jezika, učenje tujega jezika

Modifications of Proverbs in Croatian Textbooks of German as a Foreign Language

In today's parlance, proverbs appear more frequently in a modified form. This current usage should be reflected in textbooks of German as a foreign language (GFL). In Croatian GFL textbooks, modifications are analyzed according to their type and function in order to describe their status and educational implications for foreign language learning. In addition, future German teachers are asked about the reception of modifications and their possible reworking for teaching purposes.

Keywords: proverbs, modifications, textbooks of German as a foreign language, foreign language learning

1 THEORETISCHER ÜBERBLICK

1.1 Modifikationen vs. Variationen

Obwohl eines der Hauptmerkmale von Sprichwörtern ihre Stabilität ist, haben sie Voraussetzungen zu Variationen und Modifikationen. Modifikationen von Phrasemen sind ein wichtiger und effektiver Teil der Phraseostilistik (vgl. Gläser 2001: 130ff.). Es werden unterschiedliche Modifikationstechniken angewandt, wie z. B. Erweiterung, Substitution, Reduktion, Blending u. a., um die Aufmerksamkeit der Rezipienten zu erlangen (vgl. Elspaß 2007: 289).

Modifikationen sollten von Varianten unterschieden werden. Im Gegensatz zu Modifikationen sind Varianten »nicht willkürlich und völlig beliebig [...], sondern operieren nach verallgemeinerungsfähigen Gesichtspunkten auf der Grundlage der strukturell-semantischen Invariante der phraseologischen Basis« (Fleischer 1997: 213). Ptashnyk (2009: 64f.) beschreibt die Unterschiede zwischen Varianten

und Modifikationen folgendermaßen: (1) Modifikationen erscheinen im Gespräch bzw. in der *parole* während Varianten im Sprachsystem bzw. *langue* fungieren, (2) Modifikationen und Okkasionalismen werden für bestimmte Texte gebildet, (3) die Anzahl von Modifikationen ist unbegrenzt, (4) bei Modifikationen sind formale Unterschiede zur lemmatisierten Form nicht unabdingbar, (5) bei formalen Änderungen von Modifikationen entstehen Veränderungen in der Semantik und (6) Modifikationen sind nicht lexikographisch verzeichnet.

Die Abgrenzung zwischen okkasionellen Modifikationen und usuellen Varianten ist nicht immer einfach, da genau wie bei Variationen auch bei Modifikationen Ergänzungen, Substitutionen, Umstellungen u. A. der Komponenten auftreten können (vgl. Ćurčo 2003: 84). Varianten basieren auf ihrer Usualität, d. h. sie sollen in großen Korpora eine gewisse Rekurrenz aufzeigen (vgl. Ćurčo – Steyer – Hein 2015: 15). Ein Grenzfall zwischen Modifikationen und Varianten entsteht, wenn große Textkorpora ihre Usualität nicht bestätigen können (vgl. Lapinskas 2013: 58). Ćurčo, Steyer und Hein (2015) unterscheiden in ihrer Untersuchung zum heutigen Gebrauch von Sprichwörtern zwischen Formvarianten (eine morpho-syntaktische Abwandlungen) und den paradigmatischen Veränderungen der Lexik (Erweiterung oder Reduktion der lexikalischen Komponenten). Neben Varianten konnten sie eine sehr hohe Anzahl von okkasionellen Modifikationen ermitteln, was nicht überrascht, zumal eine unbegrenzte Zahl von Modifikationen entstehen kann.

Hemmi (1994) erwies in ihrer Untersuchung, dass Modifikationen nicht von allen Rezipienten verstanden werden, zumal sie die hervorstechende Bedeutung der Modifikation und die Bedeutung der Nennform nicht miteinander verbinden können. Der Leser und/oder Hörer muss die Bedeutung der lemmatisierten Form kennen, zumal diese beim Einsatz von Modifikationen mitwirken. Sabban (2007: 248) unterscheidet folgende Stufen des intertextuellen Verweises: (1) die Modifikation verweist nur auf die Ausdrucksseite der Nennform, (2) die Modifikation verweist auf die phraseologische Bedeutung der Nennform, wobei sie keine Verbindung zum Text oder zur Situation hat und (3) die Modifikation verweist auf die phraseologische Bedeutung der Nennform und hat eine sinnvolle Verbindung zum Text oder zur Situation.

Im vorliegenden Beitrag werden lediglich Modifikationen untersucht, weswegen eine theoretische Abgrenzung zu Variationen erforderlich ist.

1.2 Arten und Funktionen von Modifikationen

Modifikationen sind die erregendsten Anwendungen der Phraseologie in heutigen Texten. Sie werden als ein textbildendes Verfahren verstanden bzw. sie sind nur in einem bestimmten Kontext verstehbar (vgl. Burger 2015: 162). Bei Modifikationen kann zwischen zwei Haupttypen unterschieden werden, den formal veränderten und den formal nicht veränderten Phrasemen (vgl. Sabban 2007: 241). Auch Burger (2015: 162ff.) unterscheidet zwischen zwei Modifikationstypen: (1) Veränderung

der Lexik und der Morphosyntax und (2) Veränderung der Bedeutung ohne Veränderung der formalen Struktur. Diese zwei Typen werden schließlich weiter eingliedert und spezifiziert.

Matulina (2012: 247ff.) erwies in ihrer Untersuchung zur Verwendung von Sprichwörtern in Printmedien neun Arten von Modifikationen: (1) die erste Modifikationsart bedeutet, dass das Sprichwort in seiner lemmatisierten bzw. nicht modifizierten Art vorkommt, beispielsweise *Kommt Zeit, kommt Rat*; (2) die zweite Modifikationsart bedeutet, dass die Syntax der lemmatisierten Form unverändert bleibt aber die Lexik wird mit neuen Komponenten substituiert wird, wie z. B. *Kein Wasser, keine Rechnung* (lemmatisierte Form: *Kein Geld, keine Musik*); (3) die dritte Modifikationsart ist die unveränderte Syntax der lemmatisierten Form des Sprichwortes mit einer teilweisen Veränderung der Lexik, wie z. B. *Wie du mir, so diktier* (lemmatisierte Form: *Wie du mir, so ich dir*); (4) die vierte Modifikationsart ist eine Umstellung (Permutation) der Komponenten der lemmatisierten Form, beispielsweise *Ohne Preis kein Fleiß* (lemmatisierte Form: *Ohne Fleiß kein Preis*); (5) die fünfte Modifikationsart bedeutet eine syntaktische Veränderung der lemmatisierten Form, wobei die Lexik erhalten bleibt, wie z. B. *Gewagt und gewonnen* (lemmatisierte Form: *Wer nicht wagt, der nicht gewinnt*); (6) bei der sechsten Modifikationsart werden sowohl die Syntax als auch die Lexik verändert, beispielsweise *Lieber eine Taube im Strafraum als der Ball im Tor* (lemmatisierte Form: *Lieber ein Spatz in der Hand als eine Taube auf dem Dach*); (7) die siebte Modifikationsart bedeutet eine Kombination zweier Sprichwörter oder eines Sprichwortes und eines Phrasems, wie z. B. *Es ist viel erträglicher, anderen Bären aufzubinden als sie selbst zu fangen* (Kombination vom Sprichwort *Es ist besser einen Bären loszulassen als einen Bären anzubinden* und des Phrasems *jemandem einen Bären aufbinden*); (8) die achte Modifikationsart ist eine gekürzte Version eines Sprichwortes, wie z. B. *Kurze Beine* (lemmatisierte Form: *Lügen haben kurze Beine*); (9) die neunte Modifikationsart beinhaltet neben dem Sprichwort auch die metakommunikative Umgebung, die anaphorischer, kataphorischer oder exophorischer Art sein kann bzw. sie kommt vor, in oder nach dem Sprichwort, wie z. B. *Eine Hand wäscht die andere – manchmal tut es auch ein Finger* (lemmatisierte Form: *Eine Hand wäscht die andere*).

Die Modifikationsarten werden von Matulina (2012) nicht in strukturelle und semantische Modifikationen eingeteilt. Bei der ersten Modifikationsart handelt es sich überhaupt nicht um eine Modifikation, sondern die lemmatisierte Form eines Sprichwortes. In ihrer Einteilung gibt es keine rein formalen Modifikationen. Die Modifikationsarten (4), (5), (6), (7), (8) und (9) sind zu formalen und semantischen Modifikationen zu zählen und die Modifikationsarten (2) und (3) sind zu semantischen Modifikationen ohne formale Modifikation zu zählen.

Modifikationen erregen in Texten die Aufmerksamkeit der Leser. Einer der Gründe dafür ist ihre Positionierung im Text, zumal sie häufig an exponierten Stellen, beispielsweise in Film- oder Buchtiteln, in Überschriften u. a. vorkommen. Während Phraseme häufiger im Berichtsteil einer Zeitung erscheinen, kommen

Modifikationen gleichermaßen häufig in Zeitungskommentaren und im Berichtteil vor. Außerdem verfügen Modifikationen über »ein Potential, den Sprachgebrauch zu individualisieren und die eigene Person im Text präsent werden zu lassen. Das kann aus der charakteristischen Verteilung von nicht-modifizierten im Unterschied zu modifizierten Phrasemen in den verschiedenen Textsorten der Presse geschlossen werden« (Sabban 2007: 249).

Genau wie die lemmatisierte Form von Sprichwörtern können auch ihre Modifikationen unterschiedliche Funktionen erfüllen. Die gleiche Modifikation kann in verschiedenen Kontexten unterschiedliche Funktionen evozieren. Sprichwörter können als Realisierung von Sprachhandlungen angewandt werden, die als pragmatische Funktion angesehen werden kann. »Sprichwörter können [...] als Warnung, Überredung, Argument, Bestätigung, Trost, Besänftigung, Überzeugung, Mahnung, Zurechtweisung, Feststellung, Charakterisierung, Erklärung, Beschreibung, Rechtfertigung, Zusammenfassung fungieren« (Röhrich – Mieder 1977: 81). Diese Funktionen können nach pragmalinguistischen Aspekten, z. B. nach der Sprechakttheorie klassifiziert werden (vgl. Burger 2015: 108). Mit Sprichwörtern können außerdem soziale Werte ausgedrückt werden. Die soziale Funktion ist nicht »überzeitlich und pankulturell« bzw. sie ist geschichtlich und kulturgebunden (vgl. Burger 2015: 110). Burger (2015) spricht von einem Funktionswandel bzw. beim heutigen Sprichwortgebrauch vor allem in Massenmedien ist die spielerische Funktion häufiger zu erkennen als die soziale Funktion. Bei der spielerischen Funktion wird die lemmatisierte Form des Sprichwortes abgewandelt mit dem Ziel die Leser und/oder Hörer zu amüsieren. Aleksa Varga, Hrisztova-Gotthardt und Litovkina (2009) erwiesen in ihrer Untersuchung, dass sprichwörtliche Abwandlungen bzw. in ihrem Fall Anti-Sprichwörter Humor evozieren können. Um den humoristischen Effekt zu erzielen, müssen Rezipienten die Nennform vom Sprichwort kennen und die Veränderung erkennen können.

Im vorliegenden Beitrag werden sprichwörtliche Modifikationen nach der Typologie von Matulina (2012) analysiert, um festzustellen, welche Modifikationsarten beim Fremdsprachenlernen am häufigsten eingesetzt werden. Zudem wird ihre Funktion überprüft bzw. es wird analysiert, ob die gegenwärtige spielerische Funktion auch in DaF-Lehrwerken aktuell ist.

2 MODIFIKATIONEN IN KROATISCHEN DAF-LEHRWERKEN

2.1 Methodologie

In den 106 untersuchten kroatischen DaF-Lehrwerken wurden Modifikationen von Sprichwörtern manuell extrahiert bzw. die Lehrwerke wurden durchgelesen und Modifikationen wurden aussortiert. Weiterhin wurde untersucht, welche Modifikationsarten am häufigsten in Lehrwerken vorkommen und welche Funktionen sie erfüllen. Die Modifikationsarten wurden nach den neun Typen von Matulina (2012) analysiert und die Funktionen wurden nach den folgenden drei Gesichts-

punkten untersucht: (1) Modifikationen, die als Realisierungen von Sprachhandlungen fungieren, (2) Modifikationen, die soziale Werte zum Ausdruck bringen und (3) Modifikationen, die eine spielerische Funktion zum Inhalt haben.

Zudem wurden Lehramtstudenten der Abteilung für Germanistik von der Universität Zadar nach der spielerischen Rezeption von Modifikationen befragt. Sie sollten angeben, ob für sie Modifikationen humorvoll oder nicht humorvoll sind, und sie sollten die Nennform der Modifikation angeben, um zu sehen, ob sie die Abwandlung erkennen. Die Ergebnisse wurden im Programm Statistica ausgewertet, um auf statistisch signifikante Ergebnisse zu schließen bzw. es wurde überprüft, ob die Kenntnis der Nennform das Evozieren des Humors bei Modifikationen beeinflusst. Schließlich gaben Lehramtstudenten konkrete Beispiele für die Einübung von Modifikationen im DaF-Unterricht an, zumal Sprichwörter in kroatischen DaF-Lehrwerken häufig isoliert und ohne didaktische Aufbereitung vorkommen (vgl. Miletić 2018).

2.2 Ergebnisse der Untersuchung

In den 106 erforschten DaF-Lehrwerken kommen Modifikationen in nur 10 Lehrwerken¹ vor. Es wurden folgende 19 Modifikationen aufgefunden: (1) *Was ich nicht weiß, muss ich abschreiben* (Nennform: *Was ich nicht weiß, macht mich*

-
- 1 Tamara Crnko Gmaz – Irena Petrušić Hluchy, *Sag Mal! 1: udžbenik njemačkog jezika s CD-om za 1. razred gimnazije i četverogodišnje strukovne škole: 1. razred, 2. strani jezik*, Zagreb: Profil, 2010;
- Veljko Dunjko, *Textil, Bekleidung, Mode 1: Text- und Übungsbuch für Textil- und Bekleidungsberufe*, Zagreb: Školska knjiga, 2001;
 - Marija Luetze-Miculinić – Jasminka Pernjek – Biuk, Krešimir, *Deutsch ist Klasse! 4: udžbenik njemačkog jezika s audio CD-om u četvrtom razredu gimnazija i četverogodišnjih strukovnih škola – 9. i 12. godina učenja*, Zagreb: Školska knjiga, 2014;
 - Irena Lasić – Željka Brezni – Krešimir Biuk, *Deutsch ist Klasse! 1: udžbenik njemačkog jezika s audio CD-om u prvom razredu gimnazija i četverogodišnjih strukovnih škola – 6. i 9. godina učenja*, Zagreb: Školska knjiga, 2014;
 - Ljiljana Troskot, (1998): *Deutsch in der Wirtschaftsschule 1: njemački jezik s dopisivanjem za 1. razred ekonomskih škola*, Zagreb: Školska knjiga;
 - Dunja Ptiček – Angelina Puović, *Deutsch für den Beruf 4: njemački za 4. razred strukovnih škola, 9. godina učenja*, Zagreb: Školska knjiga, 2007;
 - Irena Lasić – Željka Brezni – Krešimir Biuk, *Deutsch ist Klasse! 1: radna bilježnica za njemački jezik u prvom razredu gimnazija i četverogodišnjih strukovnih škola – 6. i 9. godina učenja*, Zagreb: Školska knjiga, 2014;
 - Mihaela Cerovečki Benković – Melani Popović – Krešimir Biuk, *Deutsch ist Klasse! 2: udžbenik njemačkog jezika s audio CD-om u drugom razredu gimnazija i četverogodišnjih strukovnih škola – 7. i 10. godina učenja*, Zagreb: Školska knjiga, 2014;
 - Jasenka Kosanović (2010): *Sag Mal! 3: udžbenik njemačkog jezika s CD-om za 3. razred gimnazije i četverogodišnje strukovne škole; 3. razred, 2. strani jezik*, Zagreb: Profil, 2010;
 - Tomislav Babić – Agnes Einhorn – Ursula Esterl – Eva Jenkins Krumm – Elke Korner, *Team Deutsch 2: udžbenik iz njemačkog jezika za 2. razred gimnazije i četverogodišnjih strukovnih škola*, Zagreb: Klett Verlag, 2010;
 - Nevenka Blažević, *Deutsch im Tourismus 2: udžbenik za 4. razred hotelijersko-turističkih škola, 4. godina učenja*, Zagreb: Školska knjiga, 2012.

nicht heiß); (2) *Morgenstund ist ungesund* (Nennform: *Morgenstund hat Gold im Mund*); (3) *Ohne Rock, kein Bock* (Nennform: *Ohne Fleiß kein Preis*); (4) *In der Armut lernt man Freunde kennen* (Nennform: *In der Not erkennt man seine Freunde*); (5) *Sage mir, was du trägst und ich sage dir, wer du bist* (Nennform: *Zeig mir deine Freunde und ich sag dir, wer du bist*); (6) *Ordnung im Haus ist halbes Sparen* (Nennform: *Ordnung ist das halbe Leben*); (7) *Ordnung hilft haushalten* (Nennform: *Ordnung ist das halbe Leben*); (8) *Die beste Therapie ist Freundschaft und Liebe* (Nennform: *Lachen ist die beste Medizin*); (9) *Aus Fehlern wird man klug* (Nennform: *Aus Schaden wird man klug*); (10) *Ein freundliches Lächeln kann Berge versetzen* (Nennform: *Der Glaube versetzt Berge*); (11) *Ein zufriedener Gast ist die beste Werbung* (Nennform: *Lachen ist die beste Medizin*); (12) *Wie die Stadt, so der Look* (Nennform: *Wie der Vater, so der Sohn*); (13) *Kleider machen Jugendliche* (Nennform: *Kleider machen Leute*); (14) *Kleider machen Jugendliche* (Nennform: *Kleider machen Leute*); (15) *Verschiedene Menschen, verschiedene Bedürfnisse* (Nennform: *Andere Länder, andere Sitten*); (16) *Wo nichts ist, kommt nichts hin* (Nennform: *Wo nichts ist, hat der Kaiser sein Recht*); (17) *Lieber böse, als nervös* (Nennform: *Lieber den Spatz in der Hand als die Taube auf dem Dach*); (18) *Lieber natürliche Dummheit, als künstliche Intelligenz* (Nennform: *Lieber den Spatz in der Hand als die Taube auf dem Dach*); (19) *Früh übt sich* (Nennform: *Früh übt sich, wer ein Meister werden will*).

Die Analyse der Modifikationen in kroatischen DaF-Lehrwerken ergab, dass nur drei Modifikationsarten vorkommen. Nach Matulina (2012) erscheint am häufigsten die sechste Modifikationsart (bei 68 % der Modifikationen), d. h. dass sowohl die Syntax als auch die Lexik verändert werden, wie z. B. *In der Armut lernt man Freunde kennen* (Nennform: *In der Not erkennt man seine Freunde*), *Die beste Therapie ist Freundschaft und Liebe* (Nennform: *Lachen ist die beste Medizin*), *Was ich nicht weiß, muss ich abschreiben* (Nennform: *Was ich nicht weiß, macht mich nicht heiß*) u. a. Bei 26 % der auftretenden Modifikationen handelt es sich nach Matulina (2012) um die zweite Modifikationsart bzw. die Syntax der lemmatisierten Form bleibt unverändert, während die Lexik mit neuen Komponenten substituiert wird, wie z. B. *Kleider machen Jugendliche* (Nennform: *Kleider machen Leute*), *Wie die Stadt, so der Look* (Nennform: *Wie der Vater, so der Sohn*), *Aus Fehlern wird man klug* (Nennform: *Aus Schaden wird man klug*) u. a. Bei 6 % der Modifikationen tritt die achte Modifikationsart auf, d. h. dass eine gekürzte Version eines Sprichwortes vorkommt, wie z. B. *Früh übt sich* (Nennform: *Früh übt sich, wer ein Meister werden will*).

32 % der Modifikationen aus den DaF-Lehrwerken fungieren als Realisierungen von Sprachhandlungen. Sie haben zum Inhalt Bestätigungen von Aussagen, wie z. B. *Die Fachleute sagen: Verschiedene Menschen, verschiedene Bedürfnisse*, Ermutigungen im Beispiel *Von zwei armen Brüdern hatte der eine keine Lust und keinen Mut, etwas zu erwerben, weil ihm das Geld nicht zu den Fenstern hereinregnete. Er sagte immer: »Wo nichts ist, kommt nichts hin.«*, Feststellungen

Früh übt sich: Absolventen der Schule für Modedesign präsentieren ihr Können, Argumente Du kennst doch den Spruch Die beste Therapie ist Freundschaft und Liebe und Besänftigungen im Beispiel In den folgenden dreizehn Tagen ging Peter jedem Flirt aus dem Wege und den größten Teil seines Geldes legte er in den Hotelsafe. Aus Fehlern wird man klug!

Soziale Werte werden durch 32 % der auftretenden Modifikationen zum Ausdruck gebracht, wie z. B. die Modifikationen *Ein zufriedener Gast ist die beste Werbung* und *Ein freundliches Lächeln kann Berge versetzen* in der Aufgabe *Merken Sie sich die Gedanken zum Thema »Gastlichkeit und Qualität im Tourismus« der österreichischen Wirtschaftskammer*, bei Modifikationen *Ordnung im Haus ist halbes Sparen* und *Ordnung hilft haushalten* in der Aufgabe *Was sagen die Sprichwörter über den Charakter der Deutschen* oder im Beispiel *»Sage mir, was du trägst und ich sage dir, wer du bist.« Bei Jugendlichen entscheidet die richtige Marke über Image und Respekt* im Text über Jugendliche und Medien.

Die spielerische Funktion erscheint in den Lehrwerken bei 32 % der Modifikationen. Keine der vorkommenden Modifikationen befindet sich im Kontext, sondern sie erscheinen isoliert ohne jegliche Kommentierung (siehe Abb. 1).

Bei einer Modifikation ist die Funktion nicht nachvollziehbar bzw. die Funktion konnte nicht bestimmt werden, zumal sich die Modifikation *Kleider machen Jugendliche* nur im Inhaltsverzeichnis des Lehrwerkes befindet und später im Lehrwerk nicht mehr thematisiert wird.

2.3 Ergebnisse der Befragung der Lehramtstudenten

Lehramtstudenten der Universität Zadar (N = 20) gaben an, in welchem Maße Modifikationen aus kroatischen DaF-Lehrwerken Humor ausdrücken. Die meisten Studenten (60 %) finden die Modifikation *Morgenstund ist ungesund* humorvoll und gleich danach die Modifikation *Lieber natürliche Dummheit, als künstliche Intelligenz* (45 %). Überhaupt nicht humorvoll finden sie die Modifikationen *Verschiedene Menschen, verschiedene Bedürfnisse* (95 %), *Früh übt sich* (95 %), *In der Armut lernt man Freunde kennen* (90 %) und *Die beste Therapie ist Freundschaft und Liebe* (85 %). Im Programm Statistica wurde mit der Spearman Korrelationsanalyse überprüft, ob eine statistisch signifikante Verbindung zwischen dem evozierten Humor und der Erkennung der Nennform der Modifikationen besteht. Die Ergebnisse ergaben, dass keine statistisch signifikante Korrelation vorhanden ist bzw. es gibt keine Verbindung zwischen humorvollen Modifikationen und der Kenntnis ihrer Nennform.

Zudem erkannte kein Lehramtstudent die Nennformen folgender Modifikationen: *Früh übt sich*; *Lieber natürliche Dummheit, als künstliche Intelligenz*; *Lieber böse, als nervös*; *Ohne Rock, kein Bock*; *Sage mir, was du trägst und ich sage dir, wer du bist*; *Ordnung hilft haushalten*; *Die beste Therapie ist Freundschaft und Liebe*; *Aus Fehlern wird man klug*; *Ein zufriedener Gast ist die beste Werbung*; *Wie die Stadt, so der Look*. Die Nennform der Modifikation *Morgenstund*

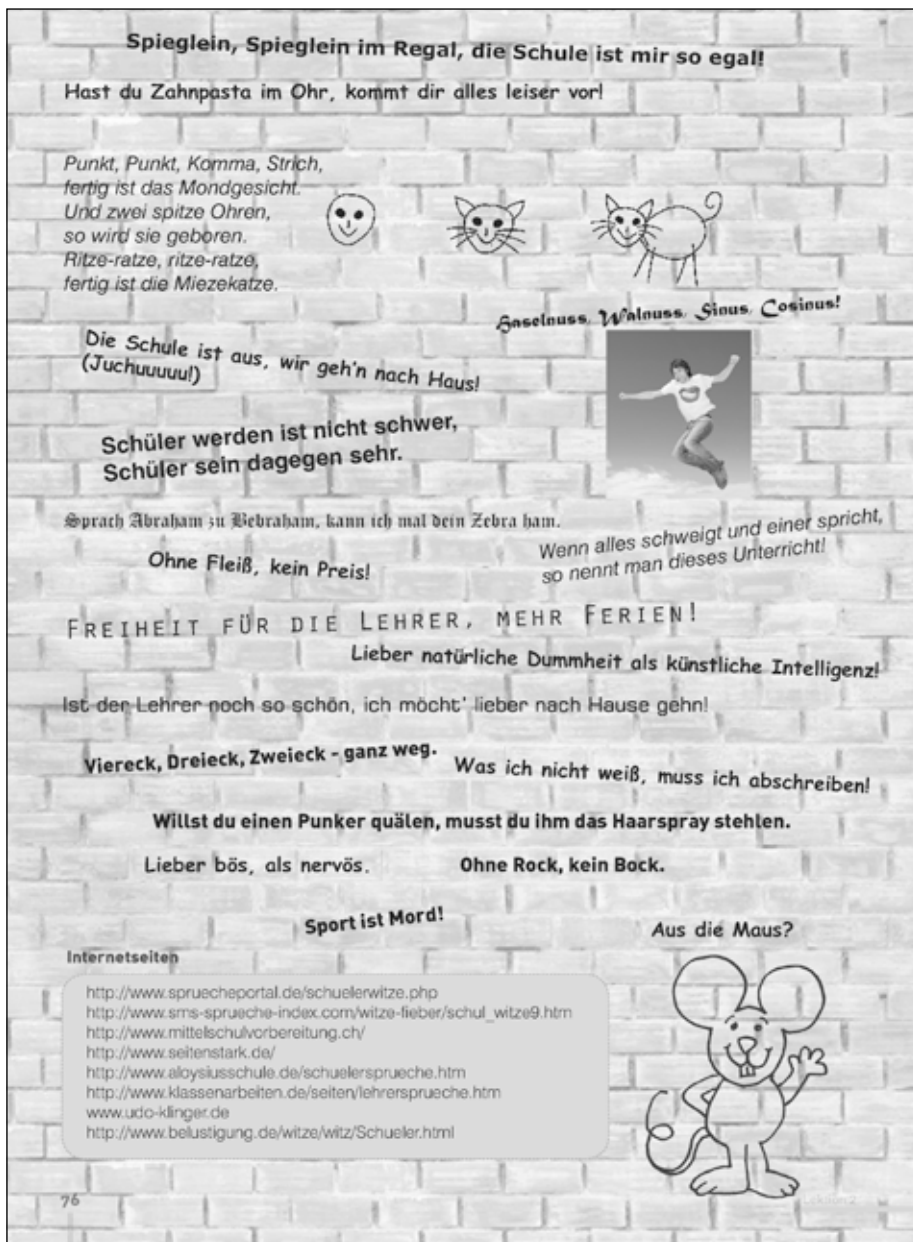

Abb. 1: Modifikationen im DaF-Lehrwerk *Sag mal! 1*

Tamara Crnko Gmaz – Irena Petrušić Hluchy, *Sag Mal! 1: udžbenik njemačkog jezika s CD-om za 1. razred gimnazije i četverogodišnje strukovne škole: 1. razred, 2. strani jezik*, Zagreb: Profil, 2010.

ist ungesund wurde von 50 % der Lehramtstudenten richtig angegeben und diese Nennform ist den Studenten zugleich die bekannteste unter den Nennformen aus den kroatischen DaF-Lehrwerken.

Schließlich gaben Lehramtstudenten Beispiele für die Einübung der Modifikationen im DaF-Unterricht an. Die vorgeschlagenen Übungen können in rezeptive und produktive Übungen eingegliedert werden. Beispiele für rezeptive Übungen sind Lückentexte (beispielsweise entsprechende Verben in die Sprichwörter einsetzen), zwei Teile eines Sprichwortes zusammensetzen, die muttersprachlichen Äquivalenten anführen, Sprichwörter in einen Text einfügen und Sprichwörter mit ihren Bedeutungen verbinden. Beispiele für produktive Übungen sind der Einsatz von Sprichwörtern in entsprechenden Situationen beim Fremdsprachenlernen (z. B. wenn Lerner etwas falsch machen, das Sprichwort *Aus Fehlern wird man klug* anwenden, um sie zu motivieren), die Erstellung neuer Modifikationen (Wortspiele, wie z. B. *Die beste Therapie ist Kaffee und Schlafen*), offene Fragen zur Anwendung der Modifikationen stellen, eine Geschichte oder Situation zu einer Modifikation schreiben und die Situation aus der Modifikation nachahmen und vorspielen (Rollenspiele).

3 SCHLUSSFOLGERUNG

Im vorliegenden Beitrag wurden der Status und die Rolle von Modifikationen in kroatischen DaF-Lehrwerken untersucht und beschrieben. Dies bezüglich wurden zwei Untersuchungen durchgeführt. Erstens wurden in 106 kroatischen DaF-Lehrwerken, die heutzutage im DaF-Unterricht in Kroatien verwendet werden, alle Modifikationen extrahiert und schließlich nach Art und Funktion analysiert. Zweitens wurden Lehramtstudenten der Universität Zadar nach der spielerischen Rezeption von Modifikationen und nach möglichen Didaktisierungsvorschlägen derselben befragt.

Die Lehrwerkanalyse ergab, dass bei den meisten Modifikationen aus kroatischen DaF-Lehrwerken sowohl die Lexik als auch die Syntax verändert werden, d. h. dass die komplexeste Modifikationsart häufig auftritt, während die einfacheren Modifikationsarten, wie z. B. nur die Änderung der Lexik oder nur der Syntax oder die Umstellung von Komponenten, überhaupt nicht vorkommen. Die Analyse der zu erfüllenden Funktionen von Modifikation zeigte, dass in kroatischen DaF-Lehrwerken alle drei untersuchten Funktionen (1) Realisierung von Sprachhandlungen, (2) Ausdruck von sozialen Werten und (3) spielerische Funktion im gleichen Maße vertreten sind. Obwohl neueren Untersuchungen zufolge heutzutage die spielerische Funktion in den Vordergrund geraten ist, werden in kroatischen DaF-Lehrwerken mit Modifikationen noch immer häufig soziale Werte ausgedrückt und Sprachhandlungen vollzogen.

Die Befragung der Lehramtstudenten ergab, dass für sie die Modifikationen aus den Lehrwerken nicht humorvoll sind. Dies bezeugt die Tatsache, dass

die humorvollste Modifikation *Morgenstund ist ungesund* von jeweils 60 % der Lehramtstudenten für humorvoll gehalten wird, während alle Lehramtstudenten sogar 20 % der Modifikationen für überhaupt nicht humorvoll halten. Zudem sollten Lehramtstudenten die Nennform der Modifikationen angeben, um die Verbindung zwischen Erkennung einer Nennform und dem Evozieren von Humor zu untersuchen. Die Spearman Korrelationsanalyse bezeugte, dass keine statistisch signifikanten Verbindungen bestehen bzw. die Kenntnis der Nennform hat keinen statistisch signifikanten Einfluss auf das Evozieren des Humors.

Die Ergebnisse der Untersuchungen deuten auf einige Probleme hin: (1) Modifikationen werden selten in kroatischen DaF-Lehrwerken eingesetzt, (2) Modifikationen, die vorkommen, sind lexikalisch und syntaktisch verändert, was ihre Erkennung auch bei Lehramtstudenten erschwert, und (3) Modifikationen werden nicht im spielerischen Sinne eingesetzt und sie evozieren selten Humor, was für Lerner interessant und motivierend sein könnte. Lehrwerkverfasser sollten diese Probleme in künftigen kroatischen Lehrwerken berücksichtigen und sie beheben.

Die Lösungsvorschläge sind (1) Modifikationen, die in großen Textkorpora ermittelt wurden, in DaF-Lehrwerke einzuführen, (2) die lemmatisierte Form eines Sprichwortes zu semantisieren bevor die Modifikation behandelt wird und (3) humorvolle Modifikationen, die aus großen Textkorpora ermittelt wurden, in DaF-Lehrwerke einzuführen.

LITERATURVERZEICHNIS

- Burger 2015** = Harald Burger, *Phraseologie: eine Einführung am Beispiel des Deutschen*, Berlin: Erich Schmidt Verlag, 2015.
- Đurčo 2003** = Peter Đurčo, Empirische Daten zur Sprichwörtervariabilität, in: *Flut von Texten – Vielfalt der Kulturen: Ascona 2001 zur Methodologie und Kulturspezifität der Phraseologie*, hg. von Harald Burger – Annelies Häcki Buhofer – Gertrud Gréciano, Baltmannsweiler: Schneider Verlag Hohengehren, 2003 (Phraseologie und Parömiologie 14), 83–97.
- Đurčo – Steyer – Hein 2015** = Peter Đurčo – Kathrin Steyer – Katrin Hein, *Sprichwörter im Gebrauch*, Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda, 2015.
- Elspaß 2007** = Stephan Elspaß, Phrasemes in political speech, in: *Phraseologie: ein internationales Handbuch der zeitgenössischen Forschung = Phraseology: an International Handbook of Contemporary Research*, hg. von Harald Burger u. a., Berlin – New York: Walter de Gruyter, 2007, 284–292.
- Filatkina 2007** = Natalia Filatkina, Pragmatische Beschreibungsansätze, in: *Phraseologie: ein internationales Handbuch der zeitgenössischen Forschung = Phraseology: an International Handbook of Contemporary Research*, hg. von Harald Burger u. a., Berlin – New York: Walter de Gruyter, 2007, 132–158.
- Fleischer 1997** = Wolfgang Fleischer, *Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache*, Tübingen: Niemeyer, 1997.
- Gläser 1998** = Rosemarie Gläser, The stylistic potential of phraseological units in the light of genre analysis, in: *Phraseology: theory, analysis, and applications*, hg. von A. P. Cowie, Oxford: Oxford University Press, 1998, 125–143.
- Hemmi 1994** = Andrea Hemmi, *Es muss wirksam werben, wer nicht will verderben: kontrastive Analyse von Phraseologismen in Anzeigen-, Radio- und Fernsehwerbung*, Bern: Peter Lang, 1994.

- Matulina 2012** = Željka Matulina, Die Verwendung von Sprichwörtern in Printmedien, in: *Sprichwörter multilingual: theoretische, empirische und angewandte Aspekte der modernen Parömiologie*, hg. von Kathrin Steyer, Tübingen: Narr Verlag, 2012, 227–259.
- Miletić 2018** = Nikolina Miletić, Sprichwörter als Lehrgegenstand in DaF-Lehrwerken in Kroatien, *Jezikoslovlje*. – Im Druck.
- Ptashnyk 2009** = Stefaniya Ptashnyk, *Phraseologische Modifikationen und ihre Funktionen im Text: eine Studie am Beispiel der deutschsprachigen Presse*, Baltmannsweiler: Schneider Verlag Hohengehren, 2009 (Phraseologie und Parömiologie 24).
- Röhrich – Mieder 1977** = Lutz Röhrich – Wolfgang Mieder, *Sprichwort*, Stuttgart: Metzler, 1977.
- Sabban 2007** = Annette Sabban, Textbildende Potenzen von Phrasemen, in: *Phraseologie: ein internationales Handbuch der zeitgenössischen Forschung = Phraseology: an International Handbook of Contemporary Research*, hg. von Harald Burger u. a., Berlin – New York: Walter de Gruyter, 2007, 237–253.
- Sandig 2007** = Barbara Sandig, Stilistische Funktionen von Phrasemen, in: *Phraseologie: ein internationales Handbuch der zeitgenössischen Forschung = Phraseology: an International Handbook of Contemporary Research*, hg. von Harald Burger u. a., Berlin – New York: Walter de Gruyter, 2007, 158–175.

POVZETEK

Modifikacije pregovorov v hrvaških učbenikih nemščine kot tujega jezika

Modifikacije so priložnostne spremembe frazemov in pregovorov, s katerimi je dosežen poseben učinek v konkretnem besedilu. Sodobna raba frazemov priča o očitnem porastu modifikacij v medijskih besedilih in tudi v leposlovju. Modifikacije pregovorov imajo lahko tako kot njihove uslovjarjene oblike različne funkcije. Funkcije, v katerih se pojavljajo, so kontekstualne – ena modifikacija ima lahko več funkcij, odvisno od vsakokratnega konteksta.

V prispevku so analizirane in opisane modifikacije pregovorov v hrvaških učbenikih nemščine kot tujega jezika. Raziskani so modifikacijski tipi in njihove funkcije. Opis modifikacij, ki se pojavljajo, po vrsti in funkciji je namenjen osvetlitvi njihove didaktične vloge pri usvajanju tujega jezika. O razumevanju in možni uporabi modifikacij, ki jih je mogoče najti v hrvaških učbenikih nemščine kot tujega jezika, v učnem procesu so bili povprašani študenti z oddelka za germanistiko Univerze v Zadru. Preverjeno je bilo, ali bodoči učitelji prepoznavajo igrivost modifikacij in kako bi jih pri poučevanju tujega jezika lahko utrdili z vajo. Ker naj bi se v učbenikih nemščine kot tujega jezika odražala aktualna raba frazemov, bi morale biti tudi modifikacije pregovorov vključene v učbenike.

RAFAŁ SZEPTYŃSKI

REGUŁA VAILLANTA W ŚWIETLE KANONU STARO-CERKIEWNO-SŁOWIAŃSKIEGO

COBISS: 1.01

[HTTPS://DOI.ORG/10.3986/JZ.V24I2.7111](https://doi.org/10.3986/jz.v24i2.7111)

Vaillantovo pravilo v luči starocerkvenoslovanskega kanona

Članek je posvečen t. i. Vaillantovemu pravilu, ki zadeva distribucijo alomorfov *-bš- in *-ějbš- priponskega obrazila praslovanskega primernika. Analiza starocerkvenoslovanskega korpusa (nasproti drugim starim slovanskim jezikom) kaže, da je sodobna formula V. A. Dyboja potrebna določenih popravkov. Avtor vrh tega razvija pogled P. S. Sigalova, ki območje delovanja pravila potencialno razširja še na neprehodne glagole spremembe stanja.

Ključne besede: primernik, oblikoslovje, naglasoslovje, stara cerkvena slovanščina, praslovanščina

Vaillant's Rule in Light of the Old Church Slavic Canon

The article deals with Vaillant's rule, which describes the distribution of allomorphs of the Proto-Slavic comparative suffix. As indicated by an analysis of the Old Church Slavic corpus (compared to other old Slavic languages), Vladimir Dybo's modern formulation of the rule requires certain corrections. In addition, this article develops Pavel S. Sigalov's idea that the rule in question could also concern intransitive change-of-state verbs.

Keywords: comparative, morphology, accentology, Old Church Slavic, Proto-Slavic

- 0 Niniejszy artykuł stanowi efekt ponownego rozpatrzenia dystrybucji wariantów prasłowiańskiego sufiksu comparatiwu *-bš- oraz *-ějbš-. W odróżnieniu od autorów poprzednich prób, z jednej strony, w sposób bardziej restrykcyjny podszedłem do zagadnienia kanonu staro-cerkiewno-słowiańskiego, z drugiej – uwzględniłem kilka tekstów niewykorzystanych przez nich z tego czy innego obiektywnego powodu.¹ Oczywiście materiał ten stanowi tylko punkt wyjścia dla interpretacji o szerszej, historyczno-porównawczej perspektywie. Jako że temat doczekał się już dość obfitej literatury, tłem dla rozważań uczyniłem jej krytyczny przegląd. Z uwagi na odmienne tendencje metodyczne i interpretacyjne panujące w poszczególnych okresach studiów nad problemem za celowe uznałem dokładniejsze ich omówienie. Mam nadzieję, że pomoże to Czytelnikowi zorientować się w słuszności i oryginalności też poszczególnych autorów. Szczególną uwagę – na przestrzeni całego artykułu – poświęciłem formacjom pochodnym od przymiotników z rdzeniem krótkowokalicznym, w tym bowiem punkcie zachodziły między autorami największe rozbieżności.

¹ Niestety, spośród zabytków odnalezionych w 1975 r. w klasztorze św. Katarzyny na Synaju udało mi się wyekscerpować jedynie drugą część Psalterza Synajskiego.

Starałem się także określić zakres wariantowości struktur (punkt 2.1). Dodatkowo w punkcie 4.3 rozwijam w aspekcie interpretacyjnym i materiałowym sugestie P.S. Sigałowa dotyczącą paraleli strukturalnej pomiędzy comparatiwami a nieprzechodnimi czasownikami zmiany stanu; pozwala to, jak sądzę, na postawienie hipotezy o jeszcze głębszych związkach między obiema kategoriami.

Podstawowe fakty dotyczące słowiańskiego comparatiwu znajdzie Czytelnik u A. Vaillanta (1958: 561–595). W pewnych kwestiach szczegółowych odsyłam w tekście do odpowiednich autorów (o samej genezie rozszerzonego wariantu sufiksu zob. Szeptyński 2017: 197–198). Niektóre partie lektury wymagają obeznania z aktualnym stanem słowiańskiej akcentologii (zob. np. Дыбо 2000); przy omawianiu części zagadnień konieczne były także odwołania do historii tej dyscypliny.

Pewne aspekty dystrybucji sufiksu prostego oraz złożonego były uświadamiane od dawna, zwłaszcza odziedziczony prymarny charakter sufiksu prostego, czyli jego skłonność do przyłączania się bezpośrednio do rdzenia – pierwotnie niezależnie od sufiksальной struktury odnośnego przymiotnika (skutkuje to substytucją sufiksów w ramach derywacji comparatiwu od *positiwu* – por. np. pol. *ślod-k-i* → *ślod-sz-y*, *szer-ok-i* → *szer-sz-y*). Zakres wymienności przyrostków *positiwu* ulegał z czasem modyfikacji: o ile, na przykład, wymiennosc sufiksu **-ьk-*, jako przekształcenia pie. **-u-*, została tylko częściowo ograniczona,² to pie. sufiks **-ro-* > psł. **-r-* został z tego procesu całkowicie wyłączony, w związku z utratą produktywności i rozkładem gniazd derywacyjnych. Wyjściowy praindoeuropejski zestaw sufiksów rekonstruuje się w ramach tzw. systemu Calanda (por. Rau 2009); dla słowiańskiego ich listę, uwzględniającą także mniej pewne przypadki, podał Vaillant (zob. niżej).

1 „Reguła Vaillanta”. Zaproponowana przez francuskiego slawistę formuła, opisująca dystrybucję obu sufiksów dla słowiańskiego prajęzyka, nie ograniczała się do omówionego powyżej aspektu morfologicznego (Vaillant 1931: 5–6; powtórnie wypowiedział się na ten temat po ponad ćwierćwieczu, por. 1958: 573–578). Otóż, porównawszy zjawiska serbsko-chorwackie z materiałem staro-cerkiewno-słowiańskim, zwrócił on uwagę na fakt, że pierwotny rozkład allomorfów w dużej mierze determinowała intonacja samogłoski rdzennej w przymiotniku. Więcej uwagi uczony poświęcił materiałowi serbsko-chorwackiemu, zachowującemu przecież dość dobrze dawne stosunki prozodyczne; materiał staro-cerkiewno-słowiański wykorzystał on jako – istotne ze względów chronologicznych – potwierdzenie repartycji, niedające jednak możliwości kontroli zjawisk z poziomu supra-segmentalnego.

Odnosząc się wpierw do oryginalnej formuły z 1931 r., o wyborze sufiksu prostego w comparatiwie decydować miały trzy czynniki:

2 Por. scs. *мѡк-ъч-и* zamiast ^o *мѡч-и*, obok – znówuż – sekundarnego, czy może tercjarnego pol. *mięk-sz-y*.

(a) Supletywizm: *bòljĩ*.

(b) Sufiks w positiwie (przyrostki przytoczone zostały zgodnie z konwencją zapisu form staro-cerkiewno-słowiańskich): *-okũ* (*-ekũ*), *-ũkũ*, *-elũ* – *šĩrok* : *šĩrĩ*, *dàlek* : *dàljĩ*, *slàdak* : *slàďt*, *dèbeo* : *dèbljĩ*.

(c) Struktura rdzenia positiwu; dla serbsko-chorwackiego – morfemy jednosylabowe z długą cyrkumfektowaną samogłoską: *ljũt* (fem. *ljũta*, forma złożona *ljũtĩ*) : *ljũćt*.

Z drugiej strony, użycie sufiksu złożonego zależec miało od dwóch czynników:

(a) Struktura rdzenia positiwu; dla serbsko-chorwackiego – morfem jednosylabowy o krótkiej samogłosce, czyli dawnej krótkiej bądź długiej o intonacji akutowej: *nòv* : *nòvijĩ*, *stàr* : *stàrijĩ*.

(b) Pochodność przymiotnika: *sĩlan* : *sĩlnijĩ*.

Formuła ta wymaga pewnych komentarzy:

Ad a: Rzeczywiście, większość formacji supletywnych konsekwentnie charakteryzuje się sufiksem prostym. Sam Vaillant zwracał jednak uwagę na wahania typu *suljĩjĩ* / *sulějĩ* (1931: 7). Nb. było to jedyne odstępstwo, które wskazał na tym etapie w materiale staro-cerkiewno-słowiańskim; w przyszłości dodał on, również supletywną, parę *unii* / *uněi* (1958: 580), obok regularnego comparatiwu *ljuštii* / *ljutěi* do *ljutũ* (1958: 573–574; por. też 1948: 133). Interesująca jest także późniejsza uwaga: “[Le système] est nouveau, et des comparatifs isolés comme *boljii* «plus grand», vestiges d’un système antérieur, le contredisent” (1958: 573).

Ad b: Dla sufiksu *-elũ* autor sugerował istnienie tylko jednego przykładu, którego też nie omieszkiał przytoczyć (zob. wyżej); po latach uznał go jednak za wtórny (1958: 576).

Pominał za to sufiks *-ĩkũ*, który określił we wcześniejszej publikacji jako wtórny wobec *-ũkũ* (Vaillant 1929: 8), a ostatecznie uznał za efekt wpływu comparatiwu na positivus (1958: 575) – podobnie zresztą jak w przypadku sufiksu *-ekũ* wobec *-okũ*.

Początkowo zaledwie wspominał także o możliwej wymiennosci sufiksów w **dĩl-gũ*, *dũg* : *dłji*, *dĩljĩ* (1931: 5). W przyszłości, bardziej otwarcie, rozważał tu dwie interpretacje segmentu *-g-*: jako wyłącznie słowiańskiego reliktu podzielnosci morfologicznej pie. przymiotnika, współcześnie rekonstruowanego w postaci **dłh₁g^ho-*, lub jako wtórnie wyabstrahowanej cząstki (1958: 576–577). Powrócił wówczas także do przykładu wzmiankowanego za E. Bernekerem już we wcześniejszej publikacji, tj. **bol-gũ* : *boljĩjĩ* (1929: 7), oraz zasugerował analogiczne traktowanie przymiotnika *dragũ*, z odwołaniem do materiału litewskiego, jednak bez związku z formacją comparatiwu.

Dopiero w 1958 r. Vaillant odniósł się do przykładów, w których wskazane sufiksy nie podlegały wymianie, a były rozszerzane o złożoną postać sufiksu

comparatiwu (1958: 574–575), przy czym przykład *vysočai*, oznaczony przez Vaillanta jako staro-cerkiewno-słowiański, nie jest znany z kanonu;³ słusznie za to odnotowane zostały przykłady *krotŭčai* oraz *tinŭčai* (pominięto natomiast „*goričai*”, zob. niżej).

Ad c et a: Przytoczone przez Vaillanta formy sch. masc. *ljŭt*, fem. *ljŭta*, masc. pl. *ljŭti* są dwuznaczne z punktu widzenia współczesnych ujęć prasłowiańskiego systemu akcentuacyjnego. Jeżeli chodzi o formę pluralis, wskazana akcentuacja jest typowa dla nowosztokawskich kontyuantów zarówno paradygmatu akcentuacyjnego (= p.a.) *b*, jak i p.a. *c* (a także dla części przykładów z p.a. *a*, por. Stang 1957: 101). Pozostając przy parze masc. *ljŭt*, fem. *ljŭta*, trzeba stwierdzić, że same w sobie formy te wciąż dopuszczają dwojaką interpretację z uwagi na, po pierwsze, spłynięcie w serbsko-chorwackim nowego akutu długiego z nieskróconym cyrkumfleksem w formie nom.sg.masc. (p.a. *b* **l'ŭtŭ* : p.a. *c* **l'ŭtŭ*), po drugie – identyczną akcentuacją formy nom.sg.fem. w p.a. *b* i *c* (**l'utá*). Szansę na ujednoznaczenie dawałaby forma neutr., w tym przypadku *ljŭto* < **l'utŭ* (por. RJAŻ; obok wszak przysłówka *ljŭto*). Sugeruje to rekonstrukcję masc. **l'ŭtŭ*, z nowym akutem długim, tj. p.a. *b*.⁴ Nieprecyzyjne – i błędne z dzisiejszego punktu widzenia – użycie przez Vaillanta terminu „cyrkumfleks” odzwierciedla ogólniejsze tendencje charakterystyczne dla akcentologii okresu „klasycznego”, które skutkowały brakiem rozróżniania w niektórych partiach systemu prozodygmatów „nieakutowych”, tzn. współcześnie rekonstruowanych p.a. *b* i *c*.

Równie niejasne jest traktowanie przez autora rosyjskiej formy, która miała ilustrować akutowy charakter samogłoski rozszerzającej sufiks comparatiwu: „...*ě*, d'intonation rude et qui attire l'accent (r. *běl'ějšij*)” (1931: 10). Jeżeli na myśli miał on prawo de Saussure'a, trzeba wówczas wziąć pod uwagę dwie kwestie. Po pierwsze, zaproponowana reguła dystrybucji sufiksów nie dopuszczała w ogóle podobnego ściągnięcia akcentu w formach długowokalicznych: akut – w ramach prawa de Saussure'a – by mu przecież nie podlegał, a cyrkumfleks determinować miał sufiks bez rozszerzenia **-ě*-. Po drugie, Vaillant nie określił w sposób pozytywny wyjściowej akcentuacji typu rozszerzonego – zanegował jedynie ustalenie akcentu na pierwiastku, odziedziczone – według niego – w formach z sufiksem prostym (Vaillant 1931: 8); wskazany problem

3 Kanon nie zawiera również następujących przykładów, domyślnie lub wprost przypisanych temu językowi: *goštii*, *kraštii*, *možai*, *svojai*, z drugiej strony zawiera zaś *dražii* (Драже Euch 44a15), określone jako cerkiewno-słowiańskie (1958: 572–574). Lokalizację tych form odnaleźć można w innej pracy uczonego (por. Vaillant 1948: 132–133).

4 Faktycznie, w literaturze dominuje rekonstrukcja p.a. *b* (por. Скляренко 1998: 140). Nb. Vaillant przytoczył później wariantywne formy comparatiwu z zabytków staro-cerkiewno-słowiańskich (zob. wyżej). Również dla serbsko-chorwackiego można było w czasach Vaillanta odnotować podobne warianty (por. RJAŻ).

w tym samym stopniu dotyczyłyby próby interpretacji słów Vaillant'a jako nawiązania do prawa Hirta.

Na uwagę zasługują jeszcze następujące komentarze: „[Le type en *-ějīš-*] se présente, soit avec les adjectifs dérivés, soit dans le cas où la voyelle radicale est brève ou longue d'intonation rude, et où une opposition quantitative était impossible ou n'a pas été développée” (1931: 8); „Là où l'alternance ne pouvait pas jouer, avec voyelle brève ou d'intonation rude de l'adjectif simple, c'est le type en *-ěi* qui apparaît” (1958: 573). W dziedzinie wokalizmu długiego stwierdzenie to nawiązuje do poglądów Vaillant'a na tzw. metatonię akutową w comparatiwie (1929: 11; 1958: 571, 576; zob. też niżej): do positiwu z cyrkumfleksową samogłoską rdzenną tworzoneo comparativus z sufiksem prostym, przy czym intonacja podlegała zamianie na akut [**môldь* → **môld'ьš-*]. Metatonia odzwierciedlać miała dawną opozycję iloczasową „**malda-* : **māld-(j)īš-*”. Podobne alternacje nie były już możliwe w przypadku samogłoski akutowej positiwu, co skutkowało wyborem odmiennego sufiksu. Jako trudny do przewyciężenia mankament ponownie uwidacznia się u Vaillant'a brak odniesień do pojęcia nowego akutu. Dalsze dywagacje na temat stanowiska współcześnie rekonstruowanego paradygmatu akcentuacyjnego *b* w ramach poglądów uczonego pozbawione są sensu, jak choćby teoretyczna możliwość alternacji nowego akutu długiego positiwu ze starym akutem comparatiwu. Bardziej realna wydawać by się za to mogła alternacja cyrkumfleksu krótkiego positiwu (p.a. *c*) z nowym akutem krótkim comparatiwu, skoro na tę właśnie intonację wskazują krótkowokaliczne formacje supletywne z sufiksem prostym typu **bôl'ьš-* (por. Stang 1957: 104–105, 172; Szeptyński 2015: 206–207; 2017: 202–203); a jednak zjawisko takie nie jest potwierdzone w materiale o dostatecznie dawnej chronologii (zob. niżej).

- 2 **Stanowisko A.M. Seliszczewa.** W latach 1951–1952 pośmiertnie opublikowano podręcznik do nauki języka staro-cerkiewno-słowiańskiego autorstwa A.M. Seliszczewa. Radziecki badacz uznawał następujące sufiksy jako pierwotnie podlegające wymianie z formantem comparatiwu: *-ok-*, *-ŭk-*, *-ik-*, *-in-*, *-jo-* (Селищев 1952: 132). Jako czynniki decydujące o wyborze formy przyrostka wskazał on natomiast w przypadku wariantu prostego intonację cyrkumfleksową (1952: 134), w przypadku zaś wariantu złożonego – intonację akutową lub zachowanie w toku derywacji sufiksu przymiotnikowego (1952: 136). Takie ujęcie również wymaga kilku uwag.

Nie odnosząc się właściwie do kwestii iloczasu, Seliszczew dzielił sylaby rdzenne na cyrkumfleksowe i akutowe, a zatem znów z pominięciem nowego akutu. Szczególnie dyskusyjne było potraktowanie jednosylabowych rdzeni krótkowokalicznych. Supletywnemu rdzeniowi *bol-* przypisano intonację opadającą, a zatem i sufiks prosty; następnie w tym samym wykazie wymieniono, również supletywne, *тъn-* oraz jeden rdzeń o „regularnej” formacji comparati-

wu – *žest-* (1952: 132–133). Pozostałym jednosylabowym rdzeniom krótkowokalicznym przypisany zostały sufiks **-ějbš-*, w związku już to z wtórną intonacją „akutową”, jak w przypadku **nov-*, już to z zachowywaniem sufiksu w toku de-rywacji: **bьdr-*, **dobr-* (1952: 137–138). Po pierwsze, trudno zgodzić się z rekonstrukcją „intonacji opadającej” w formacjach supletywnych (zob. wyżej). Po drugie, podana przez Seliszczewa forma scs. *жеште* jest fikcyjna (zob. niżej).⁵ Po trzecie, operowanie terminem „akut” w stosunku do samogłoski etymologicznie krótkiej, jako paraleli do akutu samogłosek etymologicznie długich, jest nieadekwatne.⁶ Po czwarte, w epoce historycznej rdzeń **dobr-* (niemal na pewno) nie był już postrzegany jako struktura sufiksalna; co do **bьdr-*, mimo udokumentowania pierwotnie motywujących czasowników, również trudno zgodzić się z podobną analizą.

Ustęp poświęcony pracy Seliszczewa uzupełnić trzeba jeszcze o jedną uwagę: wydaje się, że przyjęta w nauce radzieckiej i rosyjskiej nazwa reguły dystrybucji sufiksów comparatiwu „правило Селищева–Вайана” / „Вайана–Селищева” (por. Бромлей 2010b: 414;⁷ Сигалов 1962: 59; Чурганова 1973: 234; Дыбо 2000: 209–226; 2006: 11–12; Йорданиди 2003; zob. także Micklesen 1974) jest nieuzasadniona, skoro ujęcie radzieckiego uczonego było wyraźnie wtórne wobec ujęcia Vaillanta (por. choćby przypisy u Seliszczewa, 1952: 138) i nie wnosi do niego żadnych istotnych poprawek. Przypuszczalnie zasługą Seliszczewa było zaszczerpienie hipotezy na gruncie nauki radzieckiej, gdzie znalazła ona godne rozwinięcie. Co ciekawe, Vaillant w swym *Manuel de vieux-slave*, wydanym w przekładzie rosyjskim równoległe z dziełem Seliszczewa, omawia to zagadnienie z zupełnym pominięciem kwestii akcentologicznych (1948: 131–133; Вайан 1952: 161–163), mimo że w przedmowie znajdują się wyraźne odwołania do wcześniejszych artykułów Francuza (Вайан 1952: 5).

2.1 Zakres wariantywności. Seliszczew słusznie zwrócił uwagę na wahania w wyborze sufiksu: *люште / лютѣк, крѣплин / крѣпѣн, мьнин / мьнѣн* „и др[угие].” (1952: 139). W rzeczywistości należą tu także supletywne *соуѣли / соуѣлѣн, оуѣнин / оуѣнѣн*. A oto pełny materiał:

5 Pomijając weryfikację wybranych przez uczonego form fleksyjnych dla konkretnych tematów, trzeba zwrócić uwagę, że zabytki najczęściej odnoszone do kanonu tego języka nie zawierają również następujących comparatiwów: *блаже, чаште, млажде, жеште, краште, съдравѣк, богатѣн, ветъшан*.

6 Tzn. nieadekwatne w kontekście ówczesnych teorii akcentologicznych (współcześnie por. np. Szeptyński 2015; 2017).

7 Nb. we wcześniejszej pracy autorka przypisywała autorstwo hipotezy wyłącznie Vaillantowi (Бромлей 2010a: 622–623).

крѣпѣни Mt 3,11 Ass; Mk 1,7 Ass Mar Sav Zo; Łk 3,16 Ass Mar Sav Zo; Łk 11,22 Mar Zo; Sin 34,10; 7a Supr 329,24	крѣпѣи Supr 64,1sq
люштии Mt 12,45 Mar Zo	лютѣи Supr 50,23 210,14sq 213,3 375,4 411,23 561,6
льѣни Mt 2,6 Ass, Sav; Mt 5,19 Ass, Zo; Mt 11,11 Ass Sav Zo; Mt 13,32 Mar Zo; Mt 25,40 Ass Mar Sav Zo; Mt 25,45 Ass Mar Sav Zo; Mk 4,31 Mar Zo; Mk 9,35 Ass Mar Zo; Łk 7,28 Mar Zo; Łk 7,47 Ass ×2 Mar ×2 Zo ×2; Łk 9,48 Mar Zo; Łk 15,12 Ass Sav Zo; Łk 15,13 Ass Mar Sav Zo; Łk 22,26 Mar Zo; Sin 151,1; Supr 94,28 232,30 303,21 361,20 367,27 473,27 488,25 491,25 553,21	льнѣи Mt 11,11 Mar
соуѣни Supr 394,11	соуѣи Mt 10,31 Ass; Łk 12,7 Ass Bo Mar Zo; J 4,52 Ass Mar Zo; Cloz 1b40
оуѣни ^{7b} Mt 19,10 Sav; J 11,50 Ass Mar; 16,7 Sav; FragZogr 2a2; Supr 84,29 127,3 130,1 265,26 403,17 403,27 414,1	оуѣи Mt 5,29 Mar; Mt 5,30 Mar; Mt 18,6 Mar; Mt 19,10 Ass Mar; Łk 17,2 Mar; J 16,7 Ass Mar; J 18,14 Ass Sav; Cloz 3a1; Supr 377,11 377,18

Widać zatem, że wahania mają raczej marginalne znaczenie i dotyczą w większości form supletywnych. Formy **крѣпѣи**, **льнѣи** i **соуѣни** są statystycznie nierelevantne. Zwraca uwagę odrębność Kodeksu Supraskiego (**крѣпѣи** obok **крѣпѣни**, **лютѣи**, **соуѣни**), wynikająca zapewne z udziału elementów wschodniobułgarskich, może także z chronologii.

- 3 **Wkład S.W. Bromlej.** Kolejny punkt w rozwoju koncepcji Vaillanta stanowi praca S.W. Bromlej z 1955 r., poświęcona zagadnieniom akcentuacyjnym (Бромлей 2010a). Mimo że badaczka przyjmowała i cytowała formułę Vaillanta, zakładającą obecność sufiksu rozszerzonego wyłącznie przy wokalizmie rdzennym albo krótkim, albo długim akutowym, to teoretycznie dopuszczała ona działanie prawa de Saussure’a nie tylko w krótkowokalicznych, ale również w długowokalicznych comparatiwach na *-ějъš- (2010a: 623–624); jak widzieliśmy powyżej, nieakutowy wokalizm długi w tej formacji został przez Vaillanta zignorowany, podobnie zresztą jak przez Seliszczewa.

Przyjąwszy za L. Bułachowskim podział przymiotników ze względu na pierwotną charakterystykę suprasegmentalną wokalizmu jednosylabowych rdzeni, Bromlej zidentyfikowała w materiale starorosyjskim nieznaną Vaillantowi archaiczną tendencję do akcentuacji samogłoski rdzennej w przypadku wokalizmu długiego akutowego, przeciwstawiającą się akcentuacji sufiksальной przy wokalizmie krótkim lub długim cyrkumfleksowym (2010a: 627). Ilustracja owej drugiej tendencji

7a <прѣпѣш..ицѣ>.

7b Por. także derywaty изоуѣнишина Supr 314,15sq, оуѣнишина Supr 506,1.

ograniczona została jednak do rdzeni krótkowokalicznych, podczas gdy rdzenie długowokaliczne, które należałoby uznać za „nieakutowe”, znalazły się częściowo wśród akutowych (мо́гдрѣишии, ча́стѣе), częściowo zaś w osobnej, sztucznie wyróżnionej grupie z akcentowanym sufiksem *-ae, -aiiu- (сѣшѣе, блѣжѣе); nb. dla grupy tej całkowicie pominięto nawiązania do akcentuacji positiwów.⁸ W podsumowaniu zestawienia, znów w nawiązaniu do prawa de Saussure’a, autorka użyła określeń „старая краткость” [~ krótkość lub cyrkumfleks] oraz „старая долгота” [~ akut] (2010a: 628).

Widoczny jest zatem brak konsekwencji w rozgraniczaniu pojęć, uniemożliwiający w pełni adekwatną analizę. Bezspornie za osiągnięcie Bromlej uznać natomiast należy ujawnienie w kontekście hipotezy Vaillanta dwoistości akcentuacji comparatiwów oraz dostrzeżenie jej związku z akcentuacją positiwów (por. Дыбо 2000: 226).

Spośród prac Bromlej dotyczących stopniowania trzeba tu także wymienić opartą na obszernym materiale analizę zmian repartycji sufiksów comparatiwu w historii języka rosyjskiego (1957, por. Бромлей 2010b). Niestety, zakres opracowania (XI–XVII w.) oraz jego układ utrudniają śledzenie niektórych aspektów rozwoju kategorii w krótszych okresach (np. u zarania epoki piśmiennej), a materiał staro-cerkiewno-słowiański, cytowany dla porównania ze źródeł sekundarnych (m.in. za Vaillantem i Seliszczewem), nie spełnia współczesnych kryteriów. Po ponad półwieczu od wydania studium Bromlej, zawierającego przecież wiele cennych przykładów i komentarzy, warto byłoby ponownie określić znaczenie najstarszych zabytków staroruskich dla rekonstrukcji stanu prajęzykowego; nb. cel przyświecający ostatnim studiom dotyczącym staroruskiego comparatiwu zdeterminował przyjęcie nieco odmiennej perspektywy (por. Иорданиди 2003; ИГДРЯ 3).

- 4 **Reinterpretacja W.A. Dybo.** Za bardzo istotny, jak na razie ostatni punkt w rozwoju koncepcji Vaillanta uznać należy generalną reinterpretację dokonaną przez W.A. Dybo. W omawianym zjawisku wybitny akcentolog dostrzegł analogię dla paradygmatycznej zależności między strukturą suprasegmentalną praesens oraz strukturą morfemiczną aorystu i participium praeteriti passivi czasowników tematycznych (por. Дыбо 2000: 225–226; Дыбо 2006: 11–12). Wskazanej relacji w obrębie kategorii werbalnych, wykrytej przez N. van Wijka w latach 20-tych XX w., Dybo poświęcił swoje pierwsze artykuły, z przełomu lat 50-tych i 60-tych (ostatnio zaś Ackermann 2014), zwiastując zarazem nowy kierunek rozwoju (bałto)słowiańskiej akcentologii. Najwcześniejsza wzmianka o zainteresowaniu uczono-ego regułą Vaillanta zawarta jest w pracy W.G. Czurganowej (Чурганова 1973:

8 Z kolei forma w wtórnym -e- дѣжжѣа, słusznie zresztą, trafiła do wykazu rdzeni z wokalizmem długim akutowym.

234). Swoją interpretację opublikował on jednak dopiero w 2000 r. (Дыбо 2000: 209–226; por. też – właściwie przedruk – Дыбо 2004).⁹

Zgodnie z opracowaną przez Dybo a niemal powszechnie przyjętą dziś rekonstrukcją, w słowiańskim prajęzyku istniały pierwotnie dwa typy akcentuacji: ruchomy oraz nieruchomy, „barytoniczny”. Jeszcze przed końcem owego stadium rozwojowego comparativus tworzony był na dwa sposoby: sufiks krótki charakteryzować miał *mobilia*, długi – *immobilia*. Fonetycznie uwarunkowane rozszczenie typu nieruchomego na paradygmaty akcentuacyjne *a* i *b* wiązało się z powstaniem dwojakiej akcentuacji comparatiwów z sufiksem rozszerzonym,¹⁰ zasadniczo zidentyfikowanej przez Bromlej w materiale starorosyjskim (zob. wyżej). Comparatiwy do positiwów w paradygmacie *c* (ruchomym), jak wskazywano już wcześniej, charakteryzowały się nie tylko sufiksem krótkim, ale i uogólnioną intonacją akutową samogłoski rdzennej¹¹ (por. Дыбо 2000: 226; Babik 2002; Szeptyński 2017: 201–202). Jako istotny czynnik zaburzający pierwotną repartycję, w nawiązaniu do oryginalnej formuły Vaillanta, Dybo uznał strukturę sufiksalną przymiotników (2000: 225).

Trzeba podkreślić, że dopiero ujęcie Dybo uwzględnia całą złożoność systemu akcentuacji positiwu przymiotnika w ramach konsekwentnie wykreślonych przez Ch. Stanga (1957), tj. z rozróżnieniem trzech paradygmatów o swoistych wykładnikach suprasegmentalnych (wobec często zakładanej we wcześniejszym okresie dychotomii rdzeni akutowych i cyrkumfleksowych w sferze wokalizmu długiego oraz zbiorczo potraktowanego wokalizmu krótkiego). Nie oznacza to jednak, że nową formułę należy przyjmować bez zastrzeżeń.

Poniższe komentarze, wychodzące od dyskusji wybranych aspektów opracowania Dybo, dotyczą także reguły Vaillanta w ogóle – stanowią podsumowanie uwag wyrażonych w poprzednich ustępach. Przeważnie abstrahuję tu od problemu niejednoznacznych rekonstrukcji akcentu positiwów (por. Дыбо 2000: 214–215), choć niektóre rozstrzygnięcia dokonane przez rosyjskiego uczonego niewątpliwie zasługiwałyby na szczegółowe omówienie.¹²

4.1 Między formułami Dybo i Vaillanta zachodzi istotna różnica w dziedzinie wokalizmu krótkiego. Mniejsze może znaczenie ma pominięcie przez Dybo formacji supletywnych, jako marginalnych z punktu widzenia reguł derywacyjnych (zob.

9 Z braku dostępu, pomijam trzystronicowy rękopis „К правилу Селищева–Вайана (добавление)”, w którym uczony omówić miał tematy od podstaw *пред-* (*перед-*), *позд-*, *пр.лм-*, *древ-*, *дал-*, *треб-* (informacja za ИГДРЯ 3: 312).

10 Np. p.a. *a* **stárь* → **stárějьš-*, p.a. *b* **běľь* → **běľějьš-*.

11 Np. p.a. *c* **môldь* → **môld'ьš-*.

12 Przykładem może być próba objaśnienia sufiksu rozszerzonego w csł. *соушан*, strus. *соушаншана* – przy ewidentnej ruchomości słowiańskiego przymiotnika **suxь* – poprzez odwołanie do barytonezy greckiego odpowiednika (por. Дыбо 2000: 220). Utrzymywanie tak archaicznego, „nieregularnego” comparatiwu przymiotnika niepodlegającego przecież zbyt częstemu stopniowaniu nosi nikłe znamiona prawdopodobieństwa. Inny przykład zob. w przypisie 14.

jednak niżej). Ujednolicenie formuły dla paradygmatu akcentuacyjnego *c* bez uwzględnienia etymologicznego iloczasu samogłoski rdzennej wydaje się już bardzo dyskusyjne, jeżeli skonfrontować teorię z faktami.

Wyłącznym dowodem na istnienie krótkowokalicznego typu z sufiksem prostym są u Dybo transponaty pojedynczej prasłowiańskiej rekonstrukcji (**тън'е* do przymiotnika **тънѣкъ* (Дыбо 2000: 223):¹³ obok współczesnego sch. *тәнѣ* – i chyba, w domyśle, pominiętego rosyjskiego odpowiednika – są to XVII-wieczne zapisy stros. ТѢНѢ i stchorw. ТѢНЬИ, ТѢНЬЕ. Dybo nigdzie nie rozwiązał zastosowanych skrótów, co utrudnia kontrolę materiału. Dla staroruskiego, Ратн. to bodaj *Учение и хитрость ратнаго строения пѣхотныхъ людей* z 1647 r.; nb. dwa wcześniejsze przykłady, w tym jeden z XVI w., podawała już Bromlej (2010c: 568; 2010b: 502; por. СРЯ 30: 30; najpóźniejszą datację podaje ИГДРЯ 3: 354). Materiał starochorwacki pochodzi z pism J. Križanicia (*Гр. – najprawdopodobniej Граматично исказанје об Руском језику*, 1666 r.). Przykładom tym przeciwstawiona jest – rzekomo wtórna, jak należy wnioskować z układu – forma „южн. ц.-слав. ТЪНѢКЪ (Ам. 194)”, cytowana prawdopodobnie za Srezniewskim z *Kroniki* Jerzego Hamartolosa wg odpisu z 1456 r. (МСДРЯ 3: 1050; Dybo nie podał zresztą datacji); jest to jednak zabytek o dostrzegalnych cechach redakcji ruskiej, a jego najstarszy zachowany odpis, pochodzący już z XIII/XIV w., również zawiera analogiczne formy (Бромлей 1957: 502; Иорданиди 2003: 312).¹⁴

Uzupełnijmy i uporządkujmy najstarsze fakty. Chronologicznie pierwszy zapis, który wskazuje na praformę **тън'ѣѣ*, to stcz. <tenfi> (1417 r.); nb. jest to jedyna forma comparatiwu tego przymiotnika odnotowana w kartotece J. Gebauera. Z kolei praforma **тънѣѣ* sugerowana jest przez materiał cerkiewny redakcji ruskiej od XIII w. (Miklosich 1862–1865: 1023; SJS 4: 534). Za wyjściową formą **тънѣѣѣ* przemawia znowuż scs. ТЪНѢЧАК (Supr 546,4); por. także jedyną formę gradacyjną przymiotnika poświadczoną w okresie staropolskim, tj. do końca XV w.: <naczienchieysi> (1471 r., SStp 1: 296). Pomijam, z braku dostatecznie wcześniejszej dokumentacji, ewentualną praformę **тънѣѣѣѣ*.

Wynika stąd, po pierwsze, że formy uznane przez Dybo za prymarne (**тън'ѣѣ*) poświadczone są stosunkowo późno; po drugie, formy uznane przez Dybo za „po-

13 W pracy brak jednak samej rekonstrukcji. Ruchomość akcentu przymiotnika uzasadnił Dybo na s. 170.

14 Za południowo-cerkiewno-słowiańską Dybo uznał również inną formę wynotowaną z Hamartolosa: *горжин* (Дыбо 2000: 224), oczywiście wbrew dwóm niekwestionowanym kryteriom, tj. refleksom psł. **СъrC* oraz **d'*. Efektem tej opacznej interpretacji miało być potwierdzenie rzekomej korelacji wariantu comparatiwu o sufiksie prostym z refleksami akcentuacji ruchomej w językach południowosłowiańskich, podczas gdy języki wschodniosłowiańskie prezentować miały akcentuację nieruchomą i sufiks rozszerzony comparatiwu. Nb. również w staroczeskim za starszą uznać należy formę *hrzi* (Gebauer 1903: 491). Por. także – znów z Hamartolosa – „южн. церк.-слов. вѣръѣи” (Дыбо 2000: 224); również ta interpretacja nie pozostaje bez znaczenia dla wyводу.

łudniowo-cerkiewno-słowiańskie” (**тънѣѣ*) wynotowano dotychczas wyłącznie z zabytków o znamionach redakcji ruskiej; po trzecie, Dybo pominał materiał staro-cerkiewno-słowiański, który wskazuje na nieuwzględnioną przez niego praformę (**тънѣčajb*), której transponaty w piśmiennictwie staroruskim wskazano w zabytkach od XI w. (ИГДРЯ 3: 392; Иорданиди 2003: 310).

Vaillant formom scs. *тънѣчак* i cz. *tenčí* także przeciwstawiał rekonstrukcję **tñjĩš-* oraz formy sch. *tānjī*, ste. *tānjši*, ros. *tón'se*, pol. *cieńszy* (Vaillant 1958: 575; **tñ-jĩš-*, Vaillant 1931: 9; **tñjii*, Vaillant 1958: 576); i on zresztą pominał na wcześniejszym etapie formę staro-cerkiewno-słowiańską: „*tñũ-kũ*, compar. *tñjijĩ* (s.-cr. *tānjī*, tch. *tenši*, r. *tón'se*)” (Vaillant 1931: 8). Ponadto, jak się wydaje, uczony sugerował dawność analogicznej formacji comparatiwu dla przymiotnika **lbgъkb*: „La forme courte est conservée dans slov. *lāžji* [...], et, avec des remaniements plus importants, dans s.-cr.sch. *lākšĩ* [...], sûrement aussi dans pol. *lżej*” (1958: 575); pogląd taki nie dałby się jednak utrzymać, o czym dobitnie świadczą fakty cerkiewno-słowiańskie, staroruskie, staroczeskie i staropolskie (por. Miklosich 1862–1865: 347–348; МСДРЯ 2: 66; Gebauer 1916; Бромлей 2010b: 422, 523–524; SStp 4: 17–18; SJS 2: 146–147; СРЯ 9: 192–193, 321; СДРЯ 4: 446–447; Иорданиди 2003; ИГДРЯ 3: 389–390).

Należy tu jeszcze omówić formę ***žest'bjb*, która co prawda nie pojawia się ani u Dybo, ani u Vaillanta, ale której rzekomy staro-cerkiewno-słowiański transponat *жаште* odnaleźć można u Seliszczewa (zob. wyżej; por. też Micklesen 1974: 144). W kanonie forma comparatiwu nie została odnotowana, liczne zapisy od XII w. potwierdzają jednak odmienną postać: *жесточаи* (Miklosich 1862–1865: 195; Бромлей 1957: 459–460; SSJ 1: 600; СРЯ 5: 97; СДРЯ 3: 253; Иорданиди 2003: 311; ИГДРЯ 3: 388), również *жестъчки* (СДРЯ 3: 254; ИГДРЯ 3: 394).¹⁵ Forma przytoczona u Seliszczewa jest zatem fikcyjna.

Trzeba ostatecznie zauważyć, że Dybo nie przewidział nawet akcentuacji form typu ***тъn'bjb* – nie wiadomo, czy miałyby się one charakteryzować nowym akutem krótkim (jak pominięte przecież przez niego krótkowokaliczne formy supletywne), czy też zachowywałyby akcentuację ruchomą. W zbiorczej tabeli z formami zrekonstruowanymi, zaopatrzonymi w oznaczenia akcentu, z niejasnych powodów zabrakło tego przykładu (Дыбо 2000:210). Trudno zatem uznać taką rekonstrukcję za dostatecznie umotywowaną.

Jeżeli reguły dystrybucji sufiksów można w ogóle zrekonstruować do poziomu prasłowiańskiego, należy chyba stwierdzić, że regularny comparativus przymiotników krótkowokalicznych niezależnie od akcentuacji positiwu przybierał sufiks rozszerzony (por. scs. *доблаи, добръки, новъки, остръки, простъки, скоръки*; co do rekonstrukcji akcentu, por. Складаренко 1998: 140–142), podczas gdy sufiks

15 Z kolei interpretacja dokonana s.v. *жестокъшши* (СДРЯ 3: 251) bez odwołania do gr. *σκληροτάχης* wydaje się nieadekwatna. Zapewne podobnie należy podejść do zapisów *коротошши, кратошши* (МСДРЯ 1: 1291, 1318), również zinterpretowanych przez Бромлей jako comparatiwu (2010b: 439).

prosty korelował z wokalizmem krótkim wyłącznie w przypadku form supletywnych **bol'bjb*, **drev'e*, **dbl'bjb*, **gor'bjb*, **tbn'bjb*. Ta część formuły wydaje się zatem bardziej adekwatna u Vaillanta niż u Dybo, mimo że – jak widzieliśmy – opinie francuskiego uczonego nie były w tej kwestii całkiem konsekwentne. Tym samym, co istotne, naruszona zostaje paradygmatyczna zależność postulowana przez rosyjskiego uczonego. Osobnego omówienia wymagać będzie w przyszłości typ *(*)*tbnějb*; zaznaczę tylko, że formy o rdzeniu krótkowokalicznym z sufiksem rozszerzonym, a pozbawione refleksów sufiksu **-bk-* (**-bk-*) positifu nie zostały odnotowane w materiale staro-cerkiewno-słowiańskim. Por. scs. *горъчѣ* (Euch 69b6), *горъчак*, *горчайши* (Supr 351,3, 447,14),¹⁶ *кротчай*, *кротчѣишж* (Supr 383,25, 484,8), *тънъчак* (Supr 546,4). W zabytkach niekanonicznych pojawiają się one jednak już od XI w.; możliwe, że chodzi tu zwłaszcza o redakcję ruską (o ile nie wynika to z nadreprezentacji źródeł o tej proveniencji w materiale poddanym dotąd badaniom).

- 4.2 Dybo, podobnie jak jego poprzednicy, nie określił kryteriów, na podstawie których kwalifikował materiał jako staro-cerkiewno-słowiański; nb. w dużej mierze korzystać musiał z materiału wcześniejszych opracowań, choć źródła wskazane są niekonsekwentnie.

Oto przykłady oznaczone jako staro-cerkiewno-słowiańskie, a których nie odnotowano w kanonie (ani w SJS): *съдравѣк* (u Dybo – s. 212), *цѣлѣк* (s. 219), *млажде* (s. 221), *блаже* (s. 221), *тльцини* (s. 222). Nb. formy *съдравѣк*, *млажде*, *блаже* pojawiają się już u Seliszczewa (zob. wyżej).

Jako średniobułgarskie opisano następujące tematy odnotowane w kanonie: *множан* (u Dybo – s. 213), *мждрѣи* (s. 218), *острѣи* (s. 218).

W kilku przypadkach pominięto materiał staro-cerkiewno-słowiański dla odnotowanych w opracowaniu rdzeni: *кротчай*, *кротчѣишж* (Supr 383,25, 484,8; u Dybo – s. 220), *дръзѣишл* (Supr 98,21; s. 220–221, przypis), *лѣпѣишл* (Supr 545,10; s. 222), *млкъчѣишл* (Supr 118,20; s. 223), *тънъчак* (Supr 546,4; s. 223). Co istotne, w większości są to przykłady nieodpowiadające założeniom uczonego.

Wreszcie pominięto w ogóle rdzenie, dla których można, a wręcz należało przytoczyć jakikolwiek materiał, w tym staro-cerkiewno-słowiański, np. **glob-*, **jun-*, **krěp-*, **niz-*, **svět-*, **šir-*, **vys-*. Ponownie, byłyby to przeważnie przykłady problematyczne.

- 4.3 W swych wypowiedziach na temat reguły Vaillanta Dybo podkreślił jej związek z kategoriami nominalnymi, uznając ją niejako za uzupełnienie reguły van Wijka, dotyczącej kategorii werbalnych (Дыбо 2000: 225–226; 2006: 11–12; zob.

16 Kontynuanty supletywnego **gor'bjb* 'gorszy', niezależnie od etymologii, nie mogą być traktowane jako świadectwo derywacji comparatiwu z sufiksem krótkim od **gor'bkъ* 'gorzki' (por. ИГДРЯ 3: 395–397).

wyżej). Tymczasem rozgraniczenie takie nie jest ani uzasadnione, ani potrzebne już choćby z tego względu, że nie sposób traktować particiów – w ramach reguły van Wijka – jako „czystych” form czasownikowych. Co ważniejsze, istnieje jeszcze jedna partia systemu, w której – jak się wydaje – postulowane przez Dybo relacje paradygmatyczne przekraczać mogły granice kategorii nominalnych i werbalnych.

Chodzi tu o odkrycie Sigałowa (1962: 60–61), dotyczące paralelnego traktowania struktur prasłowiańskiego comparativu (*-’bš- : *-’jbsš-) i inchoativum / fientivum (*-’-/*-ne- : *-’(-je)-) w nawiązaniu do akcentuacji motywującego przymiotnika (zasadniczo tak, jak w regule Vaillant’a dla samych comparatiwów).¹⁷ Hipoteza ta domaga się zresztą uzupełnienia o kolejną zbieżność między obiema kategoriami, istnieją bowiem przesłanki wskazujące na metatonię akutową również w fientiwach (por. Kuryłowicz 1952: 383; Szeptyński 2015: 206), analogiczną do tej w comparatiwie (zob. wyżej). Poniżej podaję przykłady dla przymiotników *blědъ, *gōstъ, *tvrdъ, o ruchomej akcentuacji (por. Скляренко 1998: 141, 143):

	sch. 18a	słc. 18b	ukr. 18c	pol. XVI w. 18d
*blě(d)nōti	blědnuti	-blědnem	бліднѹти	blednąć, -bladnąć
*gōs(t)nōti	gūsnuti (se)	-gōstnem	зѹснѹти	gestnąć
*tvřr(d)nōti	tvřdnuti	třdnem	твєрднѹти	twardnąć

Dla przymiotników tych można wskazać również wczesne poświadczenia konkurencyjnych derywatów czasownikowych na *-’-; trudno jednak z góry zakładać późną konwergencję i odrzucać jednoznacznie narzucającą się rekonstrukcję typu akutowego na *-nō-. Jak słusznie zauważał Sigałow (1962: 55), obie formacje mogły się nieco różnić odcieniami znaczeniowymi, toteż wcześniejsze

17 Nb. Dybo (2006: 12) odwoływał się do pracy Czurganowej (1973: 234), w której wyniki prac Sigałowa referowane są równoległe z jego własnymi. Por. jeszcze Дыбо 2000: 396–411, gdzie brak odnośnego typu.

18a Wyraz *blědnuti* odnotowano dopiero w PCAH (brak u Vuka i w RJAZ); *gūsnuti* – por. PCAH (brak u Vuka; w RJAZ bez akcentu); *tvřdnuti* – por. RJAZ (brak u Vuka).

18b Por. u M. Pleterśnika (SNS) hasła *oblědniti*, *ugōstniti*, *třdniti* (ob-, o-, s-, u-). Formy praesentis wybrano z uwagi na jednoznaczną wymowę nowego cyrkumfleksu, przy dwuznaczności form infinitivi.

18c Por. u B. Hrinčenki (CYM); u Żelechowskiego *зѹснѹти*, *твєрднѹти*, ale jakoby *бліднѹти* (MHC). Por. brus. *зѹснѹць* (ТСБМ), ros. gwar. *зѹснѹть* (СРНГ).

18d Przypadki oznaczenia refleksów długości we wskazanych wyrazach oraz ich derywatach prefiksalnych są – z pominięciem form podlegających wzdłużeniu zastępczemu – statystycznie nierelevantne. Za udostępnienie materiału nieopublikowanych haseł SPXVI dziękuję p. Krzysztofiowi Opalińskiemu (IBL PAN). Współczesny materiał słowacki zgadza się z polskim (por. SSJ: *blednúť*, *hustnúť*, *tvrdnúť*), mimo ich trywialności. W materiale czeskim oboczność *houstnout(i)*: [przestarzałe] *hustnout(i)* zgadza się z dwojaką refleksacją starego akutu. Nie przeczy tej interpretacji forma *blednout(i)*. Sonant *r* w *tvrdnout(i)* nie niesie oczywiście żadnej informacji historycznej.

poświadczenie jednej z nich nie wyklucza synchronicznego występowania drugiej. Jest to zresztą możliwe i bez zróżnicowania semantyki, jednakowoż samo współwystępowanie wariantów oznaczałoby właściwie brak paradygmatycznej relacji z podstawą derywacyjną. Niewykluczone, że chodzi tu o dopuszczalność obu wariantów dla przymiotników o akcentuacji ruchomej, przy pierwotnym ograniczeniu do typu na *-ě- w przypadku p.a. *a* oraz *b* (analogicznie do comparatiwu?). Zagadnienie to wymaga jeszcze gruntownego opracowania na materiale historycznym i gwarowym.

5 Podsumowanie. Biorąc pod uwagę powyższą analizę, wydaje się, że ogólnie aktualny kierunek interpretacji został trafnie wyznaczony – w zgodzie ze współczesnymi standardami – przez W.A. Dybo. Dystrybucję podstawowo regulowała paradygmatyczna zależność, determinująca obecność sufiksu rozszerzonego w przypadku przymiotników o paradygmacie akcentuacyjnym *a* i *b* (dawny paradygmat nieruchomy) oraz sufiksu prostego w przypadku paradygmatu akcentuacyjnego *c* (ruchomy). Zasada ta nie obejmowała, z jednej strony, większości przymiotników o złożonej strukturze morfologicznej (z tendencją do wyboru sufiksu rozszerzonego) oraz – rzecz jasna – comparatiwów supletywnych (z tendencją do wyboru sufiksu prostego).

Na podstawie porównania materiału staro-cerkiewno-słowiańskiego z faktami innych języków – w zakresie, na jaki pozwala stopień ich opracowania – trzeba jednak stwierdzić, że comparatiwy od przymiotników z rdzeniem krótkowokalicznym nie wpisywały się w ogólną regułę, przyjmując bezwyjątkowo sufiks złożony, niezależnie od paradygmatu akcentuacyjnego i struktury morfologicznej positiwu. Supletywne comparatiwy o wokalizmie krótkim, przeciwnie, przyjmowały sufiks prosty. W tym aspekcie bliższe rzeczywistości materiałowej okazują się wywody Vaillanta. Ostatecznie wiąże się to z częściowym podważeniem podstaw interpretacji Dybo. Z punktu widzenia badań materiałowych niewiele zmienia tu uwaga na temat relikтового charakteru postulowanych zależności (por. Дыбо 2000: 225) – rozgraniczenie między metodologicznie uprawnioną rekonstrukcją wewnętrzną a spekulacją jest tu niestety niemożliwe.

Niewątpliwie trudną do przewyciężenia przeszkodę w badaniach stanowią również niejednoznaczne przesłanki do rekonstrukcji akcentuacji niektórych przymiotników – w ewentualnych przyszłych opracowaniach należy się wystrzegać tendencyjnego doboru materiału ilustracyjnego, czego przykłady zostały opisane powyżej.¹⁸

¹⁸ Warto w tym kontekście porównać przykłady i rekonstrukcje Dybo z materiałem przytoczonym w ИГДРЯ.

LITERATURA

- Ackermann 2014** = Katsiaryna Ackermann, *Die Vorgeschichte des slavischen Aoristsystems: mit der kommentierten Belegsammlung der Aoristformen und Formen des präteritalen passiven Partizipiums im Altkirchenslavischen*, Leiden – Boston: Brill, 2014.
- Babik 2002** = Zbigniew Babik, Ein Fall urslavischer *métatonie rude*, *Zeitschrift für Slawistik* 47 (2002), nr. 1, 67–77.
- Gebauer 1903** = Jan Gebauer, *Slovník staročeský 1: A–J*, Praha: Nakl. České grafické společnosti »Unie«, 1903.
- Gebauer 1916** = Jan Gebauer, *Slovník staročeský 2: K–N*, Praha: Unie, 1916.
- Kuryłowicz 1952** = Jerzy Kuryłowicz, *L'accentuation des langues indo-européennes*, Kraków: Nakładem PAU, 1952.
- Micklesen 1974** = Lew Micklesen, The Slavic comparative, *Topics in Slavic phonology*, red. Demetrius J. Koubourlis, Cambridge: Slavica Publishers Inc., 1974, 140–151.
- Miklosich 1862–1865** = Franz Miklosich, *Lexicon paleoslavico-graeco-latinum*, Vindobonae: Guilelmus Braumueller, 1862–1865.
- Rau 2009** = Jeremy Rau, *Indo-European Nominal Morphology*, Innsbruck: Institut für Sprachen und Literaturen, 2009.
- RJAZ** = *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* 1–23, u Zagrebu: Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti, 1880–1976.
- SJS** = *Slovník jazyka staroslověnského*, Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1958–1983.
- SNS** = Maks Pleteršnik, *Slovensko-nemški slovar* 1–2, v Ljubljani: Knezoškofijstvo, 1894–1895.
- SPXVI** = *Slovník polszczyzny XVI w.*, Warszawa: IBL PAN, 1966–.
- SSJ** = *Slovník slovenského jazyka* 1–6, Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej Akadémie Vied, 1959–1968.
- SStp** = *Slovník staropolski*, Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN, 1953–2002.
- Stang 1957** = Christian Schweigaard Stang, *Slavonic accentuation*, Oslo: I kommisjon hos H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard), 1957.
- Szeptyński 2015** = Rafał Szeptyński, The Proto-Slavic metatony, *Studia Linguistica Universitatis Jagellonicae Cracoviensis* 132 (2015), 203–210.
- Szeptyński 2017** = Rafał Szeptyński, Vocalic elements and prosody in Slavic comparatives, *Indogermanische Forschungen* 122 (2017), 189–205.
- Vaillant 1929** = André Vaillant, Le vocalisme des comparatifs slaves, *Revue des études slaves* 9 (1929), nr. 1–2, 5–12.
- Vaillant 1931** = André Vaillant, Le comparatif slave en *-ěj*, *Revue des études slaves* 11 (1931), nr. 1–2, 5–11.
- Vaillant 1948** = André Vaillant, *Manuel du vieux slave* 1, Paris: Institut d'études slaves, 1948.
- Vaillant 1958** = André Vaillant, *Grammaire comparée des langues slaves* 2, Lyon: Editions IAC, 1958.
- Бромлей 2010а** = Софья Владимировна Бромлей, К истории места ударения в формах сравнительной степени в русском языке, *Проблемы диалектологии, лингвогеографии и истории русского языка*, Москва: Азбуковник, 2010, 621–639.
[Sof'ja Vladimirovna Bromlej, K istorii mesta udarenija v formah sravnitel'noj stepeni v russkom jazyke, *Problemy dialektologii, lingvogeografii i istorii russkogo jazyka*, Moskva: Azbukovnik, 2010, 621–639.]
- Бромлей 2010б** = Софья Владимировна Бромлей, К истории образования форм сравнительной степени в русском языке, *Проблемы диалектологии, лингвогеографии и истории русского языка*, Москва: Азбуковник, 2010, 411–542.
[Sof'ja Vladimirovna Bromlej, K istorii obrazovanija form sravnitel'noj stepeni v russkom jazyke, *Problemy dialektologii, lingvogeografii i istorii russkogo jazyka*, Moskva: Azbukovnik, 2010, 411–542.]

- Бромлей 2010с** = Софья Владимировна Бромлей, Образование несогласуемой формы и история членных форм сравнительной степени в русском языке (по материалам памятников письменности XI–XVII вв.), *Проблемы диалектологии, лингвогеографии и истории русского языка*, Москва: Азбуковник, 2010, 543–620.
[Sof'ja Vladimirovna Bromlej, *Obrazovanie nesoglasuemoj formy i istorija člennyh form sravnitel'noj stepeni v russkom jazyke (po materialam pamjatnikov pis'mennosti XI–XVII vv.)*, *Problemy dialektologii, lingvoeografii i istorii russkogo jazyka*, Moskva: Azbukovnik, 2010, 543–620.]
- Вайан 1952** = Андре Вайан, *Руководство по старославянскому языку*, Москва: Издательство иностранной литературы, 1952.
[Andre Vajan, *Rukovodstvo po staroslavjanskomu jazyku*, Moskva: Izdatel'stvo inostrannoj literatury, 1952.]
- Дыбо 2000** = Владимир Антонович Дыбо, *Морфологизованные парадигматические акцентные системы: типология и генезис 1*, Москва: Языки русской культуры, 2000.
[Vladimir Antonovič Dybo, *Morfologizovannye paradigmatičeskie akcentnye sistemy: tipologija i genезis 1*, Moskva: Jazyki russkoj kul'tury, 2000.]
- Дыбо 2004** = Владимир Антонович Дыбо, *Правило Селищева–Вайана в праславянском, Отцы и дети Московской лингвистической школы: памяти В. Н. Сидорова*, Москва: Институт русского языка, 2004, 192–205.
[Vladimir Antonovič Dybo, *Pravilo Seliščeva–Vajana v praslavjanskom, Otcy i deti Moskovskoj lingvističeskoj školy: pamjati V. N. Sidorova*, Moskva: Institut russkogo jazyka, 2004, 192–205.]
- Дыбо 2006** = Владимир Антонович Дыбо, *Сравнительно-историческая акцентология, новый взгляд (по поводу книги В. Лефельдта «Введение в морфологическую концепцию славянской акцентологии»)*, *Вопросы языкознания* 2006, № 2, 3–27.
[Vladimir Antonovič Dybo, *Sravnitel'no-istoričeskaja akcentologija, novyj vzgljad (po povodu knigi V. Lefel'dta «Vvedenie v morfoložičeskiju koncepciju slavjanskoj akcentologii»)*, *Voprosy jazykoznanija* 2006, nr. 2, 3–27.]
- Иорданиди 2003** = София Ивановна Иорданиди, *К истории форм сравнительной степени в древнерусском языке (суффиксальные прилагательные с пометой -к)*, *Русистика на пороге XXI века: проблемы и перспективы: материалы международной научной конференции (Москва, 8–10 июня 2002 г.)*, Москва: Институт русского языка, 2003, 309–313.
[Sofija Ivanovna Iordanidi, *K istorii form sravnitel'noj stepeni v drevnerusskom jazyke (suffiksaf'nye prilagatel'nye s pometoj -k)*, *Rusistika na poroge XXI veka: problemy i perspektivy: materialy meždunarodnoj naučnoj konferencii (Moskva, 8–10 ijunja 2002 g.)*, Moskva: Institut russkogo jazyka, 2003, 309–313.]
- ИГДРЯ** = Анатолий Михайлович Кузнецов – София Ивановна Иорданиди – Вадим Борисович Крысько, *Историческая грамматика древнерусского языка III: прилагательные*, Москва: Азбуковник, 2006.
[Anatolij Mihajlovič Kuznecov – Sofija Ivanovna Iordanidi – Vadim Borisovič Krys'ko, *Istoričeskaja grammatika drevnerusskogo jazyka III: prilagatel'nye*, Moskva: Azbukovnik, 2006.]
- МНС** = Свѣгений Желеховский, *Малоруско-німецкий словарь 1–2*, Львів: З друкарні тов. им. Шевченка, 1886.
[Jevgenij Želehovskij, *Malorusko-njimeckij slovar 1–2*, L'viv: Z drukarnji tov. im. Ševčenka, 1886.]
- МСДРЯ** = Измаил Иванович Срезневский, *Материалы для словаря древнерусского языка 1–3*, Санкт-Петербург: Типография Императорской академии наук, 1893–1912.
[Izmail Ivanovič Sreznevskij, *Materialy dlja slovarja drevnerusskogo jazyka 1–3*, Sankt-Peterburg: Tipografija Imperatorskoj akademii nauk, 1893–1912.]
- РСАН** = *Речник српскохрватског књижевног и народног језика 1–*, Београд: Институт за српскохрватски језик, 1959–.
[*Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika 1–*, Beograd: Institut za srpskohrvatski jezik, 1959–.]
- СДРЯ** = *Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.) 1–*, Москва: Русский язык, 1988.

- [*Slovar' drevnerusskogo jazyka (XI–XIV vv.)* 1–, Moskva: Russkij jazyk, 1988.]
- Селищев 1952** = Афанасий Матвеевич Селищев, *Старославянский язык* 2, Москва: ГУПИМП РСФСР, 1952.
- [Afanasij Matveevič Seliščev, *Staroslavjanskij jazyk* 2, Moskva: GUPIMP RSFSR, 1952.]
- Сигалов 1962** = Павел Самойлович Сигалов, Две группы русских инхоативных глаголов, *Научные доклады высшей школы «Филологические науки»* 5 (1962), № 4, 55–64.
- [Pavel Samojlovič Sigalov, Dve gruppy russkih inhoativnyh glagolov, *Naučnye doklady vyssšej školy «Filologičeskie nauki»* 5 (1962), nr. 4, 55–64.]
- Скляренко 1998** = Віталій Григорович Скляренко, *Праслов'янська акцентологія*, Київ: Українська книга, 1998.
- [Vitalij Grygorovuč Skljarenko, *Praslov''jans'ka akcentologija*, Kyjiv: Ukrajin's'ka knyga, 1998.]
- СРНГ** = *Словарь русских народных говоров* 1–, Санкт-Петербург: Наука, 1965–.
- [*Slovar' russkikh narodnyh govorov* 1–, Sankt-Peterburg: Nauka, 1965–.]
- СРЯ** = *Словарь русского языка XI–XVII вв.* 1–, Москва: Наука, 1975–.
- [*Slovar' russkogo jazyka XI–XVII vv. 1–*, Moskva: Nauka, 1975–.]
- СУМ** = Борис Гринченко, *Словарь української мови* 1–4, Київ, 1907–1909.
- [Borys Grinčenko, *Slovar' ukrajins'koji movy* 1–4, Kyjiv, 1907–1909.]
- ТСБМ** = *Тлумачальны слоўнік беларускай мовы* 1–5, Мінск: Выдавецтва «Беларуская савецкая энцыклапедыя» імя Петруся Броўкі, 1977–1986.
- [*Tlumačal'ny sloŭnik belaruskaj movy* 1–5, Minsk: Vydavectva «Belaruskaja soveckaja èncyklopedyja» imja Petrusja Broŭki, 1977–1986.]
- Чурганова 1973** = Валерия Григорьевна Чурганова, *Очерк русской морфологии*, Москва: Наука, 1973.
- [Valerija Grigor'evna Čurganova, *Očerk russoj morfonologii*, Moskva: Nauka, 1973.]

POVZETEK

Vaillantovo pravilo v luči starocerkvenoslovanskega kanona

Prispevek je posvečen t. i. Vaillantovemu pravilu, to je pravilu, ki zadeva distribucijo alomorfov *-bš- in *-ějbš- priponskega obrazila praslovanskega primernika. Posebej se ustavlja pri interpretaciji A. Vaillanta, A. M. Seliščeva, S. V. Bromlej in V. A. Dyboja. Zajema tudi območje variativnosti oblik v besedilih starocerkvenoslovanskega kanona. Avtor ugotavlja, da je sodobna Dybojeva formula potrebna določenih popravkov. Analiza starocerkvenoslovanskega korpusa (nasproti drugim starim slovanskim jezikom) kaže, da so regularni primerniki s kratkim korenskim samoglasnikom korelirali z *-ějbš-, supletivni pa z *-bš-. Ta del pravila kolidira s širšimi predpostavkami, ki jih je sprejel Dybo, in ustreza Vaillantovi izvorni formuli. Pri tem so se razkrili primeri pomanjkljivega podajanja gradiva, nasprotnega teoretičnim pogledom. Avtor vrh tega razvija pogled P. S. Sigalova, ki območje delovanja pravila potencialno razširja še na neprehodne glagole spremembe stanja.

АНАСТАСИЯ ПРЕОБРАЖЕНСКАЯ [ANASTASIJA PREOBRAŽENSKAJA]

«ЗВЕРОНПРАВНЫЕ ЛЮДИ»: ПРАВОУЧИТЕЛЬНЫЕ
EXEMPLA В ПРОПОВЕДЯХ СИМЕОНА ПОЛОЦКОГО

COBISS: 1.01

[HTTPS://DOI.ORG/10.3986/JZ.V24I2.7109](https://doi.org/10.3986/jz.v24i2.7109)

»Pozverinjeni ljudje«: moralni eksempli v pridigah Simeona Polockega

Prispevek je posvečen »bestiariju« Simeona Polockega (1629–1680) – eksemplom pozverinjenosti, ki so vključeni v sestav pridržnih zbornikov *Dušni obed* in *Dušna večerja*. Obravnavata se možni izvor eksempljev in njihova vloga v pridržnih besedilih. Opisani so modeli ustroja eksempljev ter njihova zveza z viri in z bibličnim besedilom. Poskuša se podati Simonov avtorski pristop z uporabo gotovih besedilnih konstrukcij.

Ključne besede: Simeon Polocki, barok, bestiarij, pridiga, eksempli, metafora, analogija, primerjava

“Bestial People”: Moral Exempla in Sermons by Symeon of Polotsk

This article examines animal exempla included in two sermon collections: *Obed dushevnyi* (Spiritual Lunch) and *Vecherya dushevnaia* (Spiritual Dinner) by the first Moscow court poet and preacher Symeon of Polotsk (1629–1680). The possible origins of animal exempla, their function in sermons, patterns of exempla, and their relation to original texts and scripture are discussed. An attempt is made to show Symeon’s original work using borrowed texts.

Keywords: Symeon of Polotsk, Baroque, bestiary, sermon, exempla, metaphor, analogy, comparison

- 1 Тема ранней русской проповеди, ее источников, структуры и содержательного наполнения представляется значимой для исследования реализации барочной традиции в русском литературном процессе второй половины XVII в. Бестиарные сюжеты, составляющие в проповедях первого придворного поэта Симеона Полоцкого (1629–1680) часть обширного «естественно-научного» нарратива, являются характерной чертой украинской и европейской барочной гомилетики и отражают свойственный эпохе интерес к науке и научному знанию. Появление зоологических и, шире, естественно-научных сюжетов в барочной проповеди было обусловлено двумя тенденциями: христианизацией «нехристианской по своему происхождению или внецерковной образной материи» (Крекотень 1982: 264; Соболев 2015: 103–122) с одной стороны, и ростом светских тенденции в культуре и обществе и проникновением светских знаний в религиозную сферу — с другой. Составляя органическую часть поэтики барокко, образы зверей, птиц, рептилий и насекомых в поучительных словах из составленных Симеоном сборников «Обеда душевного» (ОД) (1675–1676) и «Вечери душевной»

(ВД) (1675–1676¹) демонстрируют ученость и остроумие автора и знакомят московских слушателей с занятыми «естественно-научными» сведениями семи свободных наук.

Сборники богословско-нравоучительных проповедей «Обед душевный» и «Вечеря душевная» предназначались следующим поколениям русских проповедников в качестве образца для подражания (Киселева 2008: 119). Текст каждого поучительного слова содержит не только многочисленные заимствования из Священного Писания и святоотеческой литературы, но и большое количество *прилогов* из самых разных областей знания: зоологии, физики, математики, оптики, навигации. Под *прилогом* (ср. в польской историографии — *przykład*²), или «примером», мы будем понимать краткое нравоучительное сравнение или метафору, которые используются в тексте проповеди как аргумент для убеждения. В центре такого сравнения находится персонаж (человек, животное, мифическое создание), которому (не)нужно подражать, или некоторый занимательный факт (географический, исторический, научный и т. д.), который по аналогии соотносится с тем, о чем рассказывает проповедник (см. Ле Гофф 2001: 131–132). Некоторые, наиболее традиционные и устоявшиеся по содержанию, *прилоги* могут быть приравнены по своей сути к «общим местам» — *loci communes*; а наиболее обширные симеоновские «примеры» (в основном, на историческую тематику) близко подходят к жанру *exempla*, то есть к коротким нравоучительным повествованиям.³ В статье пойдет речь преимущественно об авторских *прилогах* — примерах, созданных Симеоном на основе готовых сюжетов, но не являющихся ни *loci communes*, ни *exempla* в строгом смысле.

Существует ряд работ, посвященных «естественно-научной», «внешней» мудрости в проповедях Симеона Полоцкого (Елеонская 1989: 180; Киселева 2011: 273–283; Морозов 1982: 175; Сазонова 2006: 273–283, 647–688; Сазонова 2012: 127–186). Наша статья посвящена анализу барочных «зоологических» *прилогов*, формирующих особого рода словесный проповеднический bestiary «Обеда» и «Вечери», со своими источниками, структурой и механизмами создания. В статье рассматриваются механизмы авторской работы с готовыми сюжетами, образами животных и их трактовками, которые Симеон использовал для создания нравоучительных *прилогов*.

Включая в проповедь разноплановую, в том числе и животную метафорику, Симеон ориентировался на традиции западноевропейской гомиластики (Хипписли 2001; Корзо 2009). Нет никакого сомнения в том, что он

1 Далее все цитаты приводятся по этим изданиям; листы второй пагинации.

2 См. например (Pazera 1999: 220–221; Związek 2009: 309).

3 В своих проповедях Симеон относительно редко обращается к *exempla* как таковым — в «Обеде» и «Вечере» встречается ряд исторических анекдотов (о Диогене, Александре Македонском и т. д. (см. например ОД: л. 123об., 131, 143об.–144, 144) и несколько *exempla* на «бестиарные» темы, например, рассказ о ловле пификов (ОД: л. 239об.–240).

познакомился с европейской проповедью в ходе своего обучения в Киево-Могилянській академії. Теоретик гомилетики Іоаннікий Галіатовський, преподаватель, а затем и ректор академии, составил специальное руководство для проповедников «Наука, альбо способ зложення казанья», в котором настоятельно советовал авторам использовать *прилоги* и *exempla* и указывал источники, к которым можно обращаться: «Может кто спитати, кде маємо взяти матерію, з котрої би-сьмо казанне могли учинити. Одказую. [...] треба читати гісторії і кройніки о розмаїтих панствах і сторонах, що ся в них діяло і тепер що ся дієт; треба читати книги о звірох, птахах, гадах, рибах, деревах, зілах, камінях і розмаїтих водах, которії в морю, в ріках, в студнях і на інших місцях знайдуться, і уважати їх натуру, власності і skutки, і тоє собі нотувати, і аплікувати до своєї речі, которую повідати хочеш» (УЛ 1987: 116). Следуя указаниям Галіатовського, Симеон тем не менее пошел в этом отношении значительно дальше, чем например его современники Лазарь Баранович (МД 1666: л. 4, 5) и Антоний Радивилловский (Костомаров 1912: 316), или даже сам Галіатовський (КР: л. 6об., 18об.; Заворин 2011: 97, 100). Их поучения отличались от текстов Симеона не только количеством «примеров», но и их источниками, функцией в структуре текста и механизмами создания.

Творчески переработав западноевропейскую (Іоганн Меффрет, Маттиас Фабер) (Хиписли 2001) и польскую (Петр Скарга, Фабиан Бирковский) проповедь, Симеон создал собственный тип поучительного слова, адаптированного под реалии московского общества последней четверти XVII в. Отрицательное отношение Московской церкви к античной мифологии и истории отразилось на тематическом составе *прилогов* Симеона — на первый план вышли не мифические сюжеты,⁴ а «научные» иллюстрации из физики, оптики, математики; стереотипизированные бытовые ситуации (Szostek 1997: 41–48, 142–145) и символические образы-аллегории животных, составляющие наибольшую часть корпуса всех *прилогов*.

Проповеднический бестиарий Симеона грандиозен — он насчитывает более 100 наименований зверей, птиц, рептилий, насекомых и мифических созданий, от библейских *агнца*, *льва*, *орла*, *змия*, *песий мухи* и хорошо знакомых слушателям *кравы*, *лебеда*, *пса*, *бобра*, *вrabия* до книжных *перепелицы*, *пифика*, *камила*, античных *Сирти* и *Харивди* и загадочных *птичища Ктина*, *полиподия* — *многонога морскаго*, *морскаго зайца* и *ураноскопоса*. Богатый лексический фонд наименований животных (например, сосуществующие в одном тексте *слонъ* и *елефантъ*, *петълъ* и *алекторъ*, *велбудъ* и *камилъ* (ОД: л. 135, 195об., 223, 253об., 304, 511, 512об., 513, 643, 652об.; ВД: л. 7об., 35об., 77об., 164, 183, 264об.–265, 458, 459, 652); славянизиро-

4 Несмотря на отношение Церкви, мифология и античная история все-таки присутствуют в проповедях Симеона. См. например прилоги об Артемиде (ВД: л. 51об.), Марке Антонии (ОД: л. 643), Сивиллах (ВД: л. 320об.), Сцилле и Харибде (ВД: л. 217об., 223).

ванные, библейские формы *вработий* – ‘воробей’, *крава* – ‘корова’; обозначения родовой и видовой принадлежности животных, такие как *лютии змии скорпии* (ОД: л. 683об.), *нощныя птицы сова и нетопырь* (ВД: л. 517об.) может стать любопытной темой для отдельного исследования. Так как объемы статьи не позволяют нам подробно останавливаться на этой стороне симеоновских *прилогов*, отметим только, что равно как и сами модели «примеров», названия животных не всегда являются точными заимствованиями, кальками или переводами и отражают творческую работу автора.

Всего нами было выявлено более 880 вхождений наименований животных, включая родовые термины, для «Обеда», и более 500 — для «Вечери». Объем самих *прилогов* может быть различен – от аллегорий и кратких сравнений типа «и абие воскочи яко елень» (ОД: л. 45), до обширных *exempla* — сюжетов-рассказов о ловле пификов (ОД: л. 239об.–240) или волков (ОД: л. 227).

Для Симеона, как и для любого поэта барокко, собственный текст — не только результат творчества, но и объект анализа, рефлексии. Авторская мотивировка, которая может относиться к любому компоненту или аспекту произведения, становится неотъемлемой частью эстетики сочинения, маркером отношения автора к тексту, настраивает слушателей или читателей на нужный лад. Традиция сопоставления грешников и праведников с различными животными имела широкое распространение с первых веков христианства; она зафиксирована в библейских текстах, святоотеческих сочинениях и бестиариях. Введение в проповеднический нарратив обширных многочисленных «звериных» сравнений Симеон объясняет следующим образом: «Якоже в пустыни звѣрие различнии жителствуютъ: тако в мирѣ семь звѣронравнии людие обитають» (ОД: л. 128). Библейским стихом, мотивирующим эту аналогию, является не один раз процитированный в «Обеде душевном» стих из 48-ого псалма: «Члѣкъ въ чести сый не разумѣ, приложися скотомъ несмысленнымъ и уподобися имъ» (Пс 48:13, здесь и далее библейский текст приводится по Острожской Библии (ОБ)) (см. например ОД: л. 37, 128, 430об., 432, 528). Взятый за изначальный посыл, стих разворачивается в четыре схожих между собой списка человеческих пороков и грехов и соответствующих им зверей (ОД: л. 37об., 128; ВД: л. 358, 459), олицетворяющих те или иные отрицательные качества. Все четыре перечня совпадают только частично и отличаются крайней вариативностью, что обусловлено самим характером средневековой бестиарной метафорики. Одно и то же животное может служить аллегорическим обозначением нескольких грехов, а один и тот же порок может приписываться разным зверям: лютый/жестокий/яростный человек сравнивается со львом (ОД: л. 137об., 128; ВД: л. 358, 459), хищный — с волком (ОД: л. 37об., 128), немилосердный — с тигром или мравольвом⁵ (ОД: л. 37об.), человеко-

5 Мравольв — мифическое создание, полумуравей-полулев (Белова 2001: 179).

ненавистник – с рысью (ОД: л. 37об.), хитрый — с лисом (ОД: л. 128) и т. д. Два не менее подробных списка, с некоторыми дополнениями и изменениями, составляют содержание стихотворений «Грѣх» (Vertograd 1: 238–239) и «Скотнравие» (Vertograd 3: 106; Киселева 2011: 275–276) из «Вертограда многоцветного»: разночтения: «Нѣции ядовитии, яко змии, быша, [...] Нѣции, яко осли, в лѣности живяху» (Vertograd 1:106) и «Иже идѣ же нѣсть страх ужасно боится, / в елена ли в заяца озречь облачится» (Vertograd 3: 239). В «Грѣхе» также имеется отсылка к 48 Псалму, а стихотворение «Скотнравие» восходит к проповеди иезуита Матиаса Фабера «Feria Secunda Pentecostes № 5» (Vertograd 3: 576; Faber: 339). Так как сочинения Фабера часто становились источником стихотворений «Вертограда» (Vertograd 1–3), в том числе и источником bestiарных «примеров», то есть основание предполагать, что *прилоги* «Обеда» и «Вечери» также могли быть почерпнуты Симеоном из того же сборника «Concionum opus tripartitum».

Источники животной метафорики интересны не только тем, что они многое говорят о круге чтения автора, но и тем, что позволяют по-новому оценить бытование западноевропейской литературы на русской почве. Среди сочинений, которыми Симеон пользовался при составлении «Обеда» и «Вечери», находятся тексты как вполне каноничные для православной традиции (Библия, писания Отцов Церкви), так и абсолютно чуждые ей труды античных и западноевропейских авторов. Не всегда можно однозначно установить непосредственный источник образа: если библейские аллегории и сравнения из святоотеческой литературы часто попадали в симеоновские проповеди непосредственно, то животные *прилоги* из разнообразных сборников статей и высказываний энциклопедического содержания («Magnum Speculum exemplorum» на польском языке (WZ 1633), «Физиолог» (Физиолог: 474–485), «Пчела» (Пчела: 486–519), «Дамаскина архиерея Студита собрание от древних философ о неких собствах естества животных» (Дамаскин: л. 38–71)), «естественно-научных» сочинений Аристотеля (Аристотель) и Плиния Старшего (GP), сборников эмблем (например, Camerarius J. Symbolorum & emblematum ex animalibus quadrupedibus desumptorum centuria altera (Camerarius)), а также басен (например, Эзопа) могли заимствоваться как напрямую, так и через посредство проповедей Фабера и Меффрета. Животные «примеры» в сочинениях последних также часто сопровождаются ссылками на условно первичные тексты — святоотеческую литературу, работы Плиния и Аристотеля и др. Так как Симеон был знаком со святоотеческими сочинениями и античной литературой,⁶ то нет оснований предпола-

6 Так, экземпляр «Естественной истории» Плиния Старшего имелся у Симеона в библиотеке (Hippisley-Luk'janova 2005: 181). В «Вечере» Симеон прямо ссылается на это сочинение: «Пишетъ естествословецъ Плиний, яко выше луны вся чуть чиста, и прѣнаго свѣта полна» (ВД: л. 382об.).

гать, что прилоги были заимствованы им в опосредованном виде из западно-европейских и польских проповедей.

- 2 Включенные в тексты проповедей бестиарные сюжеты Симеона должны были восприниматься слушателями и читателями «Обеда» и «Вечери» как новые или необычные для православной традиции. Оригинальность его *прилогов* была обусловлена барочной поэтикой, требующей не механического следования образцам, а проявления творчества, изобретательности в комбинировании привычного и известного для того, чтобы произвести впечатление на аудиторию.

Все бестиарные *прилоги* из «Обеда» и «Вечери» условно распадаются на две большие группы в зависимости от степени авторского вторжения в текст и содержание *прилога*: «примеры», которые Симеон оставил без изменений (в основном библейские цитаты: например, стих из книги пророка Исаии о глухом аспиде (ОД: л. 133об., 230); или перифразы библейского текста и сочинений Отцов Церкви: например, перифраза из «Беседы на память мученицы Иулиты» Василия Великого (Василий Великий: 618–619) о воле, который плачет о своем умершем «снузнике») и авторские *прилоги*, в которых доля творческого участия Симеона очень высока. Значительную часть «примеров» он адаптировал в соответствии со своими задачами (так, изменяющий цвет хамелеон стал обозначать не только лицемера, но и первомученика Стефана, ВД: л. 179), а некоторые *прилоги* по-видимому составил сам, остроумно соединив «естественно-научные» сведения с морально-дидактическими толкованиями.

- 3 На фоне имевшегося в распоряжении Симеона большого корпуса готовых *прилогов* и *ехемпла* (из обозначенных выше святоотеческой литературы, сборников общих мест и эмблем) особенно ярко выступают новые авторские «примеры», отвечающие принципам эстетики барокко. Опираясь на самые разнообразные источники, Симеон умело соединяет разнородные тексты в один эlegantный «естественно-научный» сюжет, иллюстрирующий ту или иную нравоучительную идею. Заимствуя логическую структуру аналогии из евангельских притч, поэт наполняет ее новым «бестиарным» содержанием. Любопытным образом в подобных *прилогах* повествование-иллюстрация, призванное прояснять текст Священного Писания, само превращается в нечто неизвестное, требующее интерпретации. Составные компоненты метафорической, притчевой конструкции меняются местами: то, что должно выступать в качестве нового, толкуемого (собственно библейский текст или догматы веры), превращается в знакомое, через что представляется действительно новая информация (занимательные животные сюжеты). Библейский текст выполняет роль некоторого смыслового центра или основы, привычного и знакомого аудитории, при помощи которого вводится в круг

«мысленного зрения» слушателей необычный нарратив. Далее мы более подробно прокомментируем использованные Симеоном приемы барочной игры на примере нескольких наиболее любопытных *прилогов*, которые позволяют проследить работу автора с текстами источников.

4 Симеон демонстрирует мастерское владение самыми разнообразными методами работы с готовыми сюжетами и цитатами, которые могли предложить поэт и риторика барокко: от дробления сюжета и эффектного комбинирования образа и трактовки до создания уникального *прилога*, структура которого повторяет евангельскую притчу. Самые простые приемы включают:

- 1 перифразу, смысловое развитие и дополнение исходного текста,
- 2 механическое разделение обширного сюжета на несколько более простых,
- 3 создание поясняющего авторского комментария.

Более сложные, замысловатые приемы создания новых и адаптации готовых *прилогов* связаны с:

- 4 добавлением эпитета «адский», который позволяет однозначно соотнести образ того или иного животного с дьяволом или с бесом,
- 5 с использованием редких и нетрадиционных синонимов в наименованиях животных,
- 6 с нанизыванием типологически схожих сравнений,
- 7 с изменением традиционного значения образа на противоположное.

Последнюю группу составляют уникальные авторские *прилоги*, не ориентирующиеся на готовый расхожий сюжет.

(1) Только небольшое количество «примеров» попадало в проповеднический текст Симеона в не измененном виде. Такие сюжеты восходят в основном к Библии и святоотеческим сочинениям, и иногда — к сборникам статей типа «Физиолога» и проповедям католических авторов. Некоторые встречающиеся в Священном Писании наименования животных и родовые понятия (например, *волъ, птицы, рыбы*) не несут никакой символической нагрузки и входят в тексты проповедей «Обеда» и «Вечери» исключительно в составе цитат, например: «Его суть звѣрие дубравнии, и вси скоти въ горахъ, и волове» (ОД: л. 286об.; Пс 49:10).

Устоявшиеся библейские аллегории (*агнец* — Христос, цитата из Ин 1:29; ОД: л. 148, ВД: л. 70, 202; *аспид* — лжепророк и лжеучитель, цитата из Пс 57:5; ОД: л. 67, 133об.; *велбуд/верблюд* — богатый человек, цитата из Мф 19:24; ОД: л. 253об., 304, ВД: л. 183) могут видоизменяться за счет семантического расширения трактовки: *агнец*, символически-аллегорическое

обозначение Христа, может становится аллегорией великомученицы Татьяны, Григория Богослова, а также практически любого святого, апостола или великомученика: «невинную и незлобивую агницу агнца бжѣя» (ВД: л. 221, о вкм. Татьяна), «яко агнец незлобивый» (ОД: л. 229, о Григории Богослове), «Воистинну бо бяше Петръ святыи от детства своего, агнецъ незлобимъ, кротостию, и смириемъ» (ВД: л. 153об.).

Иногда Симеон прибегает к распространению и конкретизации имеющихся в библейском тексте сравнений. В «Вечере душевной» Николай Чудотворец сравнивается со стремящимся к источнику оленем:⁷ «Имже образомъ желяеть елень на источники водныя: сице желяеть дшѣа моя к тебѣ Бжѣе» (Пс 41:2) и «яко скорее течаше он [Николай Чудотворец. — А. П.] во храмъ бжѣий на молитву, нежели елень въ жажде своей на источники водныя (ВД: л. 144).

Животные метафоры из сочинений Отцов Церкви (Василий Великий: «Шестоднев», «Беседа на память мученицы Иулиты»; Иоанн Златоуст: «Слово о зависти», «Беседы на Евангелие от Матфея», «Беседы на Евангелие от Иоанна Богослова»; Ефрем Сирийский «Слово о усопших»; Григорий Богослов: «На человека, высокого родом»; Августин Аврелий: «О книге Бытия», и т. д.) появляются в текстах симеоновских проповедей в парафразах и близких к источнику пересказах. Примеры многочисленны, поэтому остановимся на прилоге, в котором символически представлена зависть. Уподобляя завистников целому ряду животных, Симеон ориентируется как минимум на два сочинения — «Слово о зависти» Иоанна Златоуста (Иоанн Златоуст: 606) и «Беседа 11-ая» Василия Великого (Василий Великий: 662), и приводит соответствующие ссылки. Он пишет: «Златоустый сѣый сицевыя люди свинии, диаволу, и жуку уподобляеть, глаголя: якоже свиния блатомъ сквернымъ, и демони тцетою утѣшаются нашею: тако завистникъ о убытцѣ ближняго обыче веселится, чуждый убытокъ за свой прибытокъ имѣя. И якоже жукъ чуждымъ живеть гноемъ, или мотылюю: тако завистникх чуждею бѣдою» (ОД: л. 232) и «Выну ищуть вины хухнания, а яко супи орли,⁸ но зловоние труповъ, прелѣтающе веселая и блговонная мѣста, несутся: и якоже мухи, здравая прелѣтающе, ко вредомъ тцатся: тако завистницы на свѣтлая и великая и презыщная дѣла ниже възглядяють: на гнилая же нападаютъ, глаголетъ Василий Великий» (ОД: л. 188об.).

В нескольких проповедях «Обеда» сова, которая видит исключительно ночью, во тьме, сравнивается с грешником, который не видит «мысленного солнца» Иисуса Христа: «уподобляемъ сквернѣи птицѣ совѣ, яже в ноци вся видит, в день паки ничтоже» (ОД: л. 186, а также л. 188об.; ВД: л. 225об.⁹).

7 В Синодальном переводе в этом стихе читается *лань*.

8 «Супи орли» — возможно, грифы или сипы. Ср. например *sup bělohlavý* в чешском языке.

9 В проповедях из «Обеда» Христос не раз называется «мысленным солнцем», например: «Притекоша ко гробу, възсиявшу солнцу чюственному, и не обрѣтоша внемъ солнца мысленнаго» (ОД: л. 34об.). В «Вертограде многоцветном» см. стихотворение «Солнце» (Vertograd 2: 181).

Это сравнение восходит к «Шестодневу» Василия Великого (Василий Великий: 284). Аналогия здесь мотивирована символическим прочтением образа глаз — «ока умного», души; и образа солнца — «мысленного солнца» Христа. Примечательно, что в стихотворении «Въждество» из «Вертограда многоцветного» (Vertograd 1: 338–339) *сова* становится положительным образом и символизирует знающих людей, которые способны видеть во тьме, то есть преодолевать трудности. Как показали А. Хипписли и Л. И. Сазонова, это сравнение было заимствовано из проповеди М. Фабера «Feria Secunda Pentecostes № 4» (Vertograd 1: 338–339; Faber: 334).

(2) Известная по «Физиологу» пространная статья о состарившемся орле под пером Симеона дробится на целый ряд небольших, отдельных сравнений: с трудом взлетающий из гнезда старый орел (ОД: л. 183); орел, обитающий свой клюв о камень (ОД: л. 382об.–383); орел, сжигающий свои перья и таким образом обновляющийся (ОД: л. 182об.).

(3) Почерпнутые из античных источников аналогии могут сопровождаться соответствующим авторским комментарием, призванным «легализовать» включение в православный текст инородных компонентов. Так, комментируя стих «идеже червь ихъ не умирает, и огонь не угасает» (Мк 9:44), проповедник не отказывается от сведений, почерпнутых в некотором «естественно-научном» сочинении,¹⁰ но сознательно снижает их значимость перед богословским толкованием: «Черезъ червь сей, аще нѣцѣи учителя мнѣть червие быти животное безсмертное, яко гады и змии видѣннѣи и шиканиемъ страшныя, иже якоже рыбы в водѣ, живутъ во огни: но извѣстнѣе есть, черезъ червие разумѣти присное совѣсти грызение» (ОД: л. 275–275 об.). Хорошо известный допетровской русской книжности сюжет о хамелеоне у Симеона расширяется и дополняется за счет включения «научных» сведений из «Естественной истории» Плиния Старшего (GP: 69–70): «А яко дву цвѣту хамелеонъ по естеству не ѣсть приимати, червленого и бѣлаго: тако и члѣвкоугодницы по злонравию, любве ко всѣмъ, червленностию знаменуемая, и чистоты бѣлостию изъявляемая, не знаютъ имѣти» (ОД: л. 327об.). «Червленый» и «белый» в этом контексте становятся символическими обозначениями двух важных христианских качеств — любви и чистоты, и позволяют согласовать сравнение с православным контекстом. Некоторые басенные сюжеты также сопровождаются авторскими пояснениями, которые позволяют Симеону «соглашать» античную литературу с учением Церкви: «Баснь соплете Есопъ пиита, но словеси моему приличную, и ко правоучению полезную» (ОД: л. 171).

¹⁰ Возможно, это описание частично восходит к «Истории животных» Аристотеля, в которой говорится о том, что черви, и животные, вылупляющиеся из червей, имеют происхождение в солнце или ветре (Аристотель: 220).

(4) Очень часто в проповедях «Обеда» и «Вечери» образ животного используется сразу в двух значениях — прямом и аллегорическом: «Напо-слѣдокъ, якоже же **песь**, елма звѣря силнаго одолѣти не можетъ, то слѣдь его терзаетъ и кусает: Тако **адский онъ песь**, не имѣя силы противу Бгѣу, вот отмщение низриновения...» (ОД: л. 167об.). В первом случае «песь» обозначает собаку; а во втором эпитет «адский» превращает образ в аллегорию. В *прилоге* о льве («О **лвѣ** естествословцы повѣствуютъ, яко онъ червя, и немощнаго не убиваетъ животнаго. **Левъ паки геенский**, о творенными спяй очима, паче же не спяй, ...» (ОД: л. 167об.)) [жирный шрифт мой. — А. П.] спящий с открытыми глазами лев, являющийся охранным символом и обозначающий Иисуса Христа (Szostek 1997: 42), превращается в обозначение дьявола.

(5) На уровне лексики Симеон может обращаться к редким синонимам. Так, обличая неправильно постящихся людей, он уподобляет их «несытному птичищу Ктину», который губит свою душу чревоугодием, обходясь сорок дней без еды, а затем съедая сорок «литров» мяса за раз: «Тщету подъемлють поста своего, и овии постницы, иже много постятся, да много послѣждѣ снѣдять, и испиють. Подражаютъ сии несытнаго птичища ктина...» (ОД: л. 564об.). Любопытно, что такое поведение с соответствующим толкованием обычно приписывается птицам *гину* или *вину* (Белова 2001: 72, 85), тогда как использованное проповедником синонимическое название *ктинь* (вариант написания — *иктинь*) встречается только у Симеона. Это наименование по всей видимости восходит к Острожской Библии, в которой в книге Левит в стихах 11:14, 11:16 фигурируют *ктинь* и *ястребъ* соответственно: «иктина, и еже к сим подобна [...] и ястреба иже подобно к нему» (ОБ) (в Вулгате в том же стихе употреблены *milvum*, коршун, и *accipitris*, ястреб, соответственно (Vulgata)). Схожие сюжеты встречаются в проповедях «Dominica I post Pascha» Меффрета (*accipitirs*) (Meffreth: 63), и «Dominica IV post Pentecosten № 3» Фабера (*Phoenix*) (Faber: 513). Под всеми тремя птицами вероятнее всего подразумевалась некая хищная птица (коршун, ястреб, гриф, сип), которая считалась нечистой для употребления в пищу.

(6) Вместо одного более традиционного образа может использоваться целый ряд структурно схожих, но семантически более раритетных сопоставлений. Авторская работа проявляется здесь в остроумном подборе однотипных *прилогов*, способных проиллюстрировать одну идею. Описывая христиан, спасающихся в Иисусе Христе, Симеон составляет трехчастный *пример*-аналогию, в котором христиане сравниваются с *зайцами*, *зайцами морскими* и *полиподиями* — *многоногами морскими*. Образ *зайцев*, которые находят прибежище в скалах, восходит к Псалму 103:18 («камень прибежище зайцемъ»): «Или будим подобницы зайцемъ тако земнымъ, иже въ

странахъ каменитыхъ, въ разсѣлинахъ живутъ каменныхъ, и от псовъ гонящихъ въ нихъ сокрываются» (ОД: л. 220об.).¹¹ Два другихъ образа — *полиподия-многонога морскаго* и *морскаго зайца* (*полиподий* прикрепляется к камню во время бури на море и тем самым спасается (ОД: л. 220об.); а *морские зайцы* «во время волнения морска камень возьмутъ устами, егоже ради безбѣдни сотворяются» (ОД: л.220 об.)) требуютъ более подробнаго комментария. Сравнение христиан с *echinus marinus* — морским ежом, который держится за камень во время бури на море, мы находимъ в «Шестодневе» Василия Великаго (Василий Великий: 376¹²) и в одной изъ проповѣдей Фабера («Dominica 18 Post pentecosten № 6») (Faber: 1043), в которой также приводится ссылка на св. Василия. Трудно сказать, почему Симеон не переводит на русский языкъ *echinus*, предпочитая ему кальку латинскаго наименованія другаго моллюска — *polypodium*. Также возможно, что появлению названія *полиподий* способствовало повѣствованіе Плинія Старшаго, который описывал морскаго ежа, как обладающаго колючками вместо ножек («*echini quibus spinae pro pedibus*») и укрывающагося среди камней в предчувствіи шторма (GP: 108). Способность *морскаго зайца* носить камень во рту обычно приписывается птицам: в сборникахъ типа «Пчелы» в этом сюжетѣ участвуют гуси или журавли, спасающіеся от хищныхъ птиц (Пчела: 117). В отличие от *полиподия*, это наименованіе *заяць морскій* является калькой с латинскаго *lepus marinus* и восходит к «Естественной исторіи» Плинія, у котораго морским зайцемъ называется моллюск аплизия (GP: 119).

Ключомъ, объединяющимъ эти сюжеты, выступаетъ стих изъ перваго посланія къ Коринфянамъ «камень же бѣ Хѣ» (1 Кор 10:4). В текстахъ «Обѣда» и «Вечери» Симеон не разъ называетъ Иисуса «мысленнымъ камнемъ»; например, во введеніи къ «Обѣду» проповѣдникъ пишетъ: «Камене жестѣй демонъ, камня мысленнаго Хрс-та, каменіемъ о^т предъпріятаго поста подвигнути тщася» (ОД: л. 5). Слово-символъ «камень» делаетъ аналогию понятной для слушателя и позволяетъ автору практически бесконечно расширять ее за счетъ нанизыванія звериныхъ метафор, в которыхъ такъ или иначе фигурируютъ камень или скала. Такъ, Симеон не только разыскиваетъ непривычныя бестиарныя сюжеты, но и видоизменяетъ наименованія животныхъ, создавая тем самымъ замысловатую аналогию. Позже Стефанъ Яворскій использовалъ схожую аналогию, основанную на той же библейской цитатѣ, но дополненную

11 Стихотвореніе «Заяцъ» изъ «Вертограда многоцвѣтнаго» используетъ тотъ же образ, но включенный в нарративный контекст, в которомъ появляется некій святой. Источникомъ для этого стихотворенія послужила проповѣдь Фабера «Dominica 19 post pentecosten № 1» (Faber: 1057).

12 Любопытно, что наименованіе «морскій ежъ» по всей видимости было в употребленіи в XVII в. (СРЯ 5: 35). В «Собраніи отъ древнихъ философ...» Дамаскина Студита (Дамаскин: л. 47об.-48) также читаемъ о морскомъ ежѣ, который беретъ в ротъ камень, чтобы бурей его не отнесло на глубину.

еще одним символом. Наряду с зайцами земными у него появляются птицы, укрывающиеся в скалах от хищных ястребов. Это сопоставление основано на символическом прочтении не только «камня», но и «птицы» — аллегорического обозначения души (Морозов 1971: 37).

(7) Еще один часто используемый прием — изменение традиционной трактовки образа животного на противоположную — призван усилить производимое на слушателя впечатление. Замечательно, что в текстах своих проповедей Симеон использует сразу оба варианта — традиционную интерпретацию и свою собственную. Подобные прилоги позволяют автору играть на контрасте и создавать эффектные барочные сопоставления. В «Обеде» Симеон обращается к образу *хамелеона* как к каноническому символу лицемерия: «Вси тому хамелеонствують: ибо якоже животное именуемое хамелеонъ, вся цвѣты предъстоящия себѣ вещи удобь въ себѣ воображаетъ, и приемлетъ, якоже зѣница и зеркало: Тако человекѣоугодницы» (ОД: л. 327об., 582об.). В «Слове о Стефане первомученике» из «Вечери» *хамелеонъ* неожиданно становится иносказательным обозначением самого Стефана: «Повѣствуютъ естествословцы о нѣкоемъ животномъ, именуемом хамелеонъ, яко то егоже цвѣта вещь имать себѣ предложенную, той цвѣтъ в тѣлеси своемъ изъображаетъ, и явствуетъ зрящымъ нань. Подобное тому дѣйство бѣше во стѣомъ первомученицѣ и архидиаконѣ Стефанѣ: ибо единою предложивъ мысли, срѣцу, и души своей хрѣта гѣда, его цвѣтъ приять на себе, егда во Хрѣта крѣтився, во Хрѣта облечеса: и его цвѣтъ иудеомъ явствова по себѣ» (ВД л. 179)

В Евангелии от Луки (Лк 17:37) христиане, следующие за Иисусом, сравниваются с орлами, которые «ко трупѣ обыкоша мнози купно и скоро лѣтъти: тако тогда людие ко основанию црѣве, ко Хрѣту Гѣу, во множествѣ велицѣмъ, и тощно притекаху» (ОД: л. 585). Но в «Словѣ 1, въ недлю 7, по сошествии Сѣаго Дѣа» (ОД: л. 184–190) орел, летящий на трупы, может также становиться аллегорическим обозначением завистников.

(8) В шестой главе Евангелия от Матфея Иисус рассказывает притчу о том, что человек не может служить Богу и дьяволу одновременно, равно как и не может он состоять в услужении у двух господ. Как кажется, именно эта аналогия была положена Симеоном в основу его сравнения двоедушного человека с бобром. В «Словѣ 2, въ недѣлю 2, по сошествии Сѣаго Дѣа» из «Обеда» в перечне людских грехов и олицетворяющих их качеств животных, появляется человек, двоедушный как *бобръ*, «иже и на земли живеть, и въ водѣ пребываетъ» (ОД: л. 128). Под двоедушным следует очевидно понимать колебания, шаткость в вере (СРЯ 4: 185).

Нет сомнения в том, что в пространстве христианской, и прежде всего — православной, культуры бобр издревле считался нечистым зверем, который не годился для употребления в пищу. Феодосий Печерский в слове «о верѣ

крестьянской и о латыньской» писал о том, что приверженцы римской веры едят «бобровину, и хвостъ бобровъ» (Еремин 1947: 171), а вопросы, предлагаемые на исповеди, включали в себя и статью о вкушении скверной пищи, в том числе и бобровины (нам известны подобные вопросники начиная с XV в., но есть основание предполагать, что сам запрет существовал и ранее) (Корогодина 2006: 259; Смирнов 1914: 178). Однако, в античных, средневековых, а затем и барочных сочинениях, bestiариях и сборниках эмблем *бобръ* имел положительную окраску и сопоставлялся с человеком, отвергающим от себя дьявола (Белова 2001: 64), а в эмблемах — с трудолюбивым человеком (Camerarius: 204).

В своем прилоге Симеон акцентирует внимание на естественных качествах *бобра*, то есть на его способности жить и в воде, и на суше. Это описание восходит по всей вероятности к Аристотелю, который писал, что «они [бобр и звери, по мнению Аристотеля, ему подобные. — А. П.] добывают пищу в водной среде, но принимают в себя воздух и являются ходящими» (Аристотель: 73). Именно поэтому *бобръ*, живущий и воде, и на земле, уподобляется человеку, нестойкому в своей вере и обращающемуся то к одной, то к другой стороне. Остроумно соединив естественное поведение животного с морально-догматической трактовкой по евангельской модели, Симеон получил неожиданный образ, отвечающий всем требованиям барочной стилистики.

Схожим образом построено уподобление лицемеров *лебедю*. В двух проповедях из «Обеда» встречаются следующие аналогии: «Подобится она [грешная душа. — А. П.] лебедю, периемъ точию бѣлу сушу, тѣломъ же чернѣюще» (ОД: л. 447об.) и «Внѣ бѣлость, внутрь черность: яко въ лебедѣ» (ОД: л. 583).¹³ Второе сравнение включено в подборку параллельных мест на ту же тему: «Но горе лицемѣромъ, яко живи суще, мертви суть, по оному словеси ко епископу церкви сардийская написанному: Имя имаша яко живъ, а мертвъ еси [апок: глав: ġ — помета на полях. — А. П.]. Мертви суть, яко лишаются жизни благодати божия. И зѣло идоломъ подобни: ибо якоже идолъ внѣуду имать изображение челоуѣка жива, но внутрь не имать сердца и души: тако лицемѣри, видятя жити животь благодати, явствующеся извнѣуду добродѣянми красни, но внутрь мертви суть, умерщваениемъ грѣховъ смертныхъ. О сицевыхъ Иеронимъ // глаголетъ: Внутрь Нерон, извнѣ Катонъ.¹⁴ Азъ же приложу, внѣ злато, внутрь блато: внѣ шелкъ, внутрь паучина: яко во Идолѣ. Внѣ бѣлость, **внутрь черность: яко въ лебедѣ**. Внѣ омовеннии сосуди, внутрь же кала и нечистоты полнии» (ОД: л. 582об.–583) [жирный текст мой. — А. П.]. Библейский текст создает основу-канву, в

13 «Чернота» мяса лебедя преувеличена, хотя мясо этой птицы действительно темно-красное.

14 Парафраз слов блаженного Иеронима из письма монаху Рустику (№ 101) (Иероним: 67).

которую вплетаются примеры, заимствованные из святоотеческой литературы и из условно-бестиарного корпуса сюжетов.

Структура сопоставления лицемера с лебедем копирует модель евангельской притчи об окрашенных гробах, полных костей и нечистот: «Горе вам книжницы и фарисее лицемѣри, яко подобитесь гробомъ повапленом, иже внѣюду убо являются красни, внутрь ю дуже плъни суть кости мртвыхъ, и всякая нечистоты» (Мф 23:27). Схожий мотив встречается и в третьем стихотворении «Авесолом» из «Вертограда многоцветного»: «Но в том красном тѣлеси душа скверная бяше» (Vertograd 1: 28). Вполне возможно, что использованное Симеоном сравнение с лебедем имеет также некоторую параллель в метафоре из сочинения Григория Богослова «На человека, высокого родом и худого по нравственности»: «А что? Не смешнее ли еще был бы для тебя ворон, эта самая некрасивая из птиц, если бы он, окрасившись чем-нибудь белым, стал представлять из себя лебедя?» (Григорий Богослов: 233). Здесь также делается акцент на черное внутреннее содержание и белую внешность. Примечательно, что этот сюжет не имеет фиксированного книжного употребления¹⁵ и, по-видимому, апеллирует к бытовым знаниям слушателей.

Мотив белого сверху и черного внутри подробно раскрывается в стихотворении «Зубы» из «Вертограда»: «Проповѣдником аз уподобляю, / ибо в дѣйствѣ их подобѣ знаю. / [...] Аще же черны зубя ся являют, / недуг имѣют и смрад испущают. / Проповѣдницы в то время чѣрнеют, / егда закону противная дѣют» (Vertograd 2: 103).

Оставив без изменений притчевую мораль, Симеон наполняет повествовательную часть новым содержанием: белое оперение и темное мясо лебедя выступают эквивалентами красивому окрашенному гробу и содержащимся в нем костям и нечистотам.

- 5 Рассмотренные в контексте барочной поэтики и ее обращения к «естественно-научному» знанию, бестиарные *прилоги* в текстах проповедей из сборников «Обед душевный» и «Вечеря душевная» служат яркой иллюстрацией высокого мастерства Симеона, его виртуозного владения разнообразными барочными риторическими приемами, его начитанности, эрудиции и остроумия. Опираясь на западноевропейскую и южнорусскую проповедь как на структурную основу и обращаясь к античным «естественно-научным» сочинениям как к источнику иллюстративного материала, Симеон создает собственные «примеры», предназначенные в качестве образца для подражания для будущих проповедников и призванные произвести впечатление на аудиторию. Анализ структуры и семантики корпуса симеоновских *прилогов* на

15 Античные источники, «Физиолог» и шестодневны фиксируют только ту информацию, что лебедь красиво поет перед смертью (Белова 2001: 158).

бестиарную тематику показал высокую степень самостоятельность автора в составлении не только проповеднического текста, но и шире — в создании собственного православного гомилетического канона, воспринятого проповедниками XVIII в.

СОКРАЩЕНИЯ И ЛИТЕРАТУРА

- Аристотель** = Аристотель, *История животных*, Москва: Издательский центр РГГУ, 1996.
[Aristotel', *Istorija životnyh*, Moskva: Izdatel'skij centr RGGU, 1996.]
- Белова 2001** = О. В. Белова, *Славянский бестиарий: словарь названий и символики*, Москва: Индрик, 2001.
[O. V. Belova, *Slavjanskij bestiarij: slovar' nazvanij i simvoliki*, Moskva: Indrik, 2001.]
- Василий Великий** = Святитель Василий Великий, *Творения* 1, Москва: Сибирская благозвонница, 2009.
[Svjatitel' Vasilij Velikij, *Tvorenija* 1, Moskva: Sibirskaja blagozvonnica, 2009.]
- ВД** = Симеон Полоцкий, *Вечеря душевная*, Москва: Верхняя типография, 1683.
[Simeon Polockij, *Večerja duševnaja*, Moskva: Verhnjaja tipografija, 1683.]
- Григорий Богослов** = *Творения иже во святых отца нашего Григория Богослова, архиепископа Константинопольского* 2, СПб: Издательство П. П. Сойкина, 1912.
[*Tvorenija iže vo svjatyh otca našego Grigorija Bogoslova, arhipiskopa Konstantinopol'skogo* 2, SPb: Izdatel'stvo P. P. Sojkina, 1912.]
- Дамаскин** = Государственный Исторический музей, Отдел рукописей, Синодальное собрание № 377.
[Damaskin = Gosudarstvennyj Istoričeskij muzej, Otdel rukopisej, Sinodal'noe sobranie nr. 377.]
- Елеонская 1989** = А. С. Елеонская, «Обед душевный» и «Вечеря душевная» Симеона Полоцкого в историко-литературном процессе, *Развитие барокко и зарождение классицизма в России XVII – начала XVIII в.*, отв. ред. А. Н. Робинсон, Москва: Наука, 1989, 170–188.
[A. S. Eleonskaja, «Obed duševnyj» i «Večerja duševnaja» Simeona Polockogo v istoriko-literaturnom processe, *Razvitie barokko i zaroždenie klassicizma v Rossii XVII – načala XVIII v.*, отв. red. A. N. Robinson, Moskva: Nauka, 1989, 170–188.]
- Еремин 1947** = И. П. Еремин, Литературное наследие Феодосия Печерского, *Труды отдела древнерусской литературы* 5, Ленинград: Издательство Академии наук СССР, 1947, 159–184.
[I. P. Eremin, Literaturnoe nasledie Feodosija Pečerskogo, *Trudy otdela drevnerusskoj literatury* 5, Leningrad: Izdatel'stvo Akademii nauk SSSR, 1947, 159–184.]
- Заворин 2011** = Т. И. Заворин, Символика растений и животных в проповедях Иоанникия Галятковского: новые тенденции в интерпретации символа, *Вестник НГУ: история, филология* 10(9), Новосибирск: Издательство Сибирского отделения Российской академии наук, 2011, 95–104.
[T. I. Zavorin, Simvolika rastenij i životnyh v propovedjah Ioannikija Galjatonkovo: novye tendencii v interpretacii simvola, *Vestnik NGU: istorija, filologija* 10(9), Novosibirsk: Izdatel'stvo Sibirskogo otdelenija Rossijskoj akademii nauk, 2011, 95–104.]
- Иероним** = *Творения блаженного Иеронима Стридонского* 3, Киев: Типография И. И. Чоколова, 1880.
[*Tvorenija blažennogo Ieronima Stridonского* 3, Kiev: Tipografija I. I. Čokolova, 1880.]
- Иоанн Златоуст** = *Творения святого отца нашего Иоанна Златоуста, архиепископа Константинопольского, в русском переводе* 12(2), С.-Петербург: Издание С.-Петербургской Духовной академии, 1906.
[*Tvorenija svjatogo otca našego Ioanna Zlatousta, arhipiskopa Konstantinopol'skogo, v russkom perevode* 12(2), S.-Peterburg: Izdanie S.-Peterburgskoj Duhovnoj akademii, 1906.]

- Киселева 2008** = М. С. Киселева, Барочная антропология: нравственное богословие в проповедях Симеона Полоцкого, *Вопросы философии* 7, Москва: Наука, 2008, 115–129.
[M. S. Kiseleva, Baročnaja antropologija: npravstvenno bogoslovie v propovedjah Simeona Polockogo, *Voprosy filosofii* 7, Moskva: Nauka, 2008, 115–129.]
- Киселева 2011** = М. С. Киселева, *Интеллектуальный выбор России второй половины XVII – начала XVIII в.: от древнерусской книжности к европейской учености*, Москва: Прогресс-Традиция, 2011.
[M. S. Kiseleva, *Intellektual'nyj vybor Rossii vtoroj poloviny XVII – načala XVIII v.: ot drevnerusskoj knižnosti k evropejskoj učenosti*, Moskva: Progress-Tradicija, 2011.]
- Корзо 2009** = М. А. Корзо, Внешняя традиция как источник вдохновения: к вопросу об авторстве киевских и московских православных текстов XVII в.: два примера, *Studi Slavistici* 6, Firenze: Firenze University Press, 2009, 59–84.
[M. A. Korzo, Vnešnaja tradicija kak istočnik vdohnovenija: k voprosu ob avtorstve kievskih i moskovskih pravoslavnyh tekstov XVII v.: dva primera, *Studi Slavistici* 6, Firenze: Firenze University Press, 2009, 59–84.]
- Корогодина 2006** = М. В. Корогодина, *Исповедь в России в XIV–XIX вв.*, С.-Петербург: Дмитрий Буланин, 2006.
[M. V. Korogodina, *Ispoved' v Rossii v XIV–XIX vv.*, S.-Peterburg: Dmitrij Bulanin, 2006.]
- Костомаров 1912** = Н. И. Костомаров, *Русская история в жизнеописаниях ее главнейших деятелей* 2, С.-Петербург, 1912.
[N. I. Kostomarov, *Russkaja istorija v žizneopisanijah ee glavnejših dejatelej* 2, S.-Peterburg, 1912.]
- КР** = «Ключ разумения» = Иоанникий Галатовский, *Ключ разумения*, Киев: Типография Лавры, 1659.
[Ioannikij Galjatovskij, *Ključ razumenija*, Kiev: Tipografija Lavry, 1659.]
- Крекотень 1982** = В. И. Крекотень, Тема науки в барочной украинской поэзии 30-х годов XVII в., *Барокко в славянских культурах*, ред. коллегия А. В. Липатов – А. И. Рогов – Л. А. Софронова, Москва: Наука, 1982, 255–275.
[V. I. Krekoten', Tema nauki v baročnoj ukrainskoj poezii 30-h godov XVII v., *Barokko v slavjanskih kul'turah*, red. kolegija A. V. Lipatov – A. I. Rogov – L. A. Sofronova, Moskva: Nauka, 1982, 255–275.]
- МД** = «Меч духовный» = Лазарь Баранович, еп., *Меч духовный*, Киев: Типография Лавры, 1666.
[Lazar' Baranovič, еп., *Meč duhovnyj*, Kiev: Tipografija Lavry, 1666.]
- Ле Гофф 2011** = Ж. Ле Гофф, *Средневековый мир воображаемого*, Москва: Издательская группа «Прогресс», 2001.
[Ž. Le Goff, *Srednevekovyj mir voobražajemogo*, Moskva: Izdatel'skaja grupa «Progress», 2001.]
- Морозов 1971** = А. А. Морозов, Метафора и аллегория у Стефана Яворского, *Поэтика и стилистика русской литературы*, Ленинград: Наука, Ленинградское отделение, 1971, 35–44.
[A. A. Morozov, Metafora i allegorija u Stefana Javorskogo, *Poetika i stilistika ruskoj literatury*, Leningrad: Nauka, Leningradskoe otdelenie, 1971, 35–44.]
- Морозов 1982** = А. А. Морозов, Симеон Полоцкий и проблемы восточно-славянского барокко, *Барокко в славянских культурах*, ред. коллегия А. В. Липатов – А. И. Рогов – Л. А. Софронова, Москва: Наука, 1982, 170–190.
[A. A. Morozov, Simeon Polockij i problemy vostočno-slavjanskogo barokko, *Barokko v slavjanskih kul'turah*, red. kolegija A. V. Lipatov – A. I. Rogov – L. A. Sofronova, Moskva: Nauka, 1982, 170–190.]
- ОБ** = *Острожская Библия*, Острог, 1581 (<http://www.vechnoe.info/bible>).
[*Ostrožskaja Biblija*, Ostrog, 1581.]
- ОД** = Симеон Полоцкий, *Обед душевный*, Москва: Верхняя типография, 1681.
[Simeon Polockij, *Obed duševnyj*, Moskva: Verhnjaja tipografija, 1681.]

- Пчела** = Пчела, *Памятники литературы Древней Руси: XIII в.*, подг. текста, перев. и комм. В. В. Колесова, Москва: Художественная литература, 1981, 486–519.
[Pčela, *Pamjatniki literatury Drevnej Rusi: XIII v.*, podg. teksta, perev. i komm. V. V. Kolesova, Moskva: Hudožestvennaja literatura, 1981, 486–519.]
- Сазонова 2006** = Л. И. Сазонова, *Литературная культура России: раннее Новое время*, Москва: Языки славянских культур, 2006.
[L. I. Sazonova, *Literaturnaja kul'tura Rossii: rannee Novoe vremja*, Moskva: Jazyki slavjanskih kul'tur, 2006.]
- Сазонова 2012** = Л. И. Сазонова, *Память культуры: наследие Средневековья и барокко в русской литературе Нового времени*, Москва: Рукописные памятники Древней Руси, 2012.
[L. I. Sazonova, *Pamjat' kul'tury: nasledie Srednevekov'ja i barokko v russoj literature Novogo vremeni*, Moskva: Rukopisnye pamjatniki Drevnej Rusi, 2012.]
- Смирнов 1914** = С. И. Смирнов, *Древнерусский духовник*, Москва: Синодальная типография, 1914.
[S. I. Smirnov, *Drevnerusskij duhovnik*, Moskva: Sinodal'naja tipografija, 1914.]
- Соболь 2015** = В. Соболь, *Українське бароко: тексти і контексти*, Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2015.
[V. Sobol', *Ukrajins'ke baroko: teksty i konteksty*, Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2015.]
- СРЯ 4–5** = *Словарь русского языка XI–XVII вв.* 4–5, Москва: Наука, 1977–1978.
[*Slovar' russkogo jazyka XI–XVII vv.* 4–5, Moskva: Nauka, 1977–1978.]
- УЛ** = *Українська література XVII ст.: Синкретична писемність. Поезія. Драматургія. Белетристика*, Київ: Наукова Думка, 1987.
[*Ukrajins'ka literatura XVII st.: Synkretyčna pysemnist'. Poezija. Dramaturgija. Beletrystyka*, Kyjiv: Naukova Dumka, 1987.]
- Физиолог** = Физиолог, *Памятники литературы Древней Руси: XIII в.*, подг. текста, перев. и комм. О. А. Белобровой, Москва: Художественная литература, 1981, 474–485.
[Fiziolog, *Pamjatniki literatury Drevnej Rusi: XIII v.*, podg. teksta, perev. i komm. O. A. Belobrojov, Moskva: Hudožestvennaja literatura, 1981, 474–485.]
- Camerarius** = J. Camerarius, *Symbolorum et emblematum ex animalibus quadrupedibus*, Norimberg, 1595.
- Faber** = M. Faber, *Concionum opus tripartitum 2*, Ingolstadt, 1631.
- GP** = Gaius Plinius Secundus, *Naturalis historia 2*, Weidmann: Berolini apud Weidmannos, 1867.
- Hippisley – Luk'janova 2005** = A. Hippisley – E. Luk'janova, *Simeon Polockij's library: a Catalogue*, Köln – Weimar – Wien: Böhlau-Verlag, 2005.
- Meffreth** = Meffreth, *Hortulus Reginae, Sive Sermones Meffreth, Fidei Catholicae In Misnia Praeconis Quondam Celeberrimi. De Tempore. Pars aestivalis Opus nunc denuo recognitum, & multis locis a mendis repurgatum; Singulis Vero Partibus, Suus Cuique Index Proprius Adiunctus Est. Henricus*, 1614.
- Pazera 1999** = W. Pazera, *Kaznodziejstwo w Polsce od początku do końca epoki baroku*, Częstochowa: WSP, 1999.
- Szostek 1997** = T. Szostek, *Exemplum w polskim średniowieczu*, Warszawa: IBL, 1997.
- Vertograd 1–3** = *Vertograd mnogocvėtnyi: Simeon Polockij 1–3*, ed. by A. Hippisley – L. I. Sazonova, Köln – Weimar – Wien: Böhlau-Verlag, 1996.
- Vulgata** = *Biblia Sacra: Vulgatę Editionis, Sixti V et Clementis VIII*, 1590, 1592, 1593, 1598, Leander van Ess Editore (1822–1824) (<http://sacredbible.org/vulgate1822/index.htm>).
- WZ** = *Wielkie zwierciadło przykładów*, Craców, 1633.
- Związek 2009** = J. Związek, *Rzeczywistość historyczna w kazaniach*, Częstochowa: Wydawnictwo im. Stanisława Podobińskiego Akademii im. Jana Długosza, 2009.

POVZETEK

»Pozverinjeni ljudje«: moralni eksempli v pridigah Simeona Polockega

Prispevek obravnava pridigarski »bestiarij« Simeona Polockega (1629–1680), prvega moskovskega dvornega pesnika in pridigarja. Analizira eksemple pozverinjenosti, ki so del zbornikov pridig *Dušni obed* in *Dušna večerja*. Eksempli so kratke poučne dvo-delne primerjave, sestavljene iz prispodob, ilustracije in razlage prispodobe. Živalske prispodobе, ki jih uporablja Polocki, so postavljene v kontekst baročne pridigarske metaforike druge polovice 17. stoletja. V prispevku obravnavamo možne vire eksemplov in njihovo povezanost s svetopisemskimi besedili, analiziramo strukturo eksemplov in njihovo vlogo v pridižnih besedilih ter poskušamo opisati Simeonov avtorski pristop do obstoječih besedilnih konstrukcij. Eksempli so razdeljeni na nekaj skupin glede na stopnjo avtorskega posega v izhodiščne besedilne teme in formule.

OCENE IN POROČILA

ZORAN RANKOVIĆ

MONOGRAFIJA O IMENIMA POMENIKA MANASTIRA KRUŠEDOLA

COBISS: 1.19

[HTTPS://DOI.ORG/10.3986/JZ.V24I2.7114](https://doi.org/10.3986/jz.v24i2.7114)

Dragana Novakov, *Imena Pomenika manastira Krušedola*, Beograd: Pravoslavni bogoslovski fakultet Univerziteta, Institut za teološka istraživanja, 2017, 182 str. (cirilica)

Nedavno je naučnoj – a i široj – javnosti predočena monografija dr Dragane Novakov pod naslovom *Imena Pomenika manastira Krušedola*. Autorka je svoju monografiju predstavila u više kraćih ili dužih poglavlja koji su pobrojani u okviru sadržaja i to: skraćene (7), Uvodne napomene (9–12), Istorijat manastira Krušedola (13–15), Arheografski opis pomenika manastira Krušedola (17–54), *Imena pomenika manastira Krušedola* (55–108), a u okviru *Imena pomenika* obrađena su i analizirana: *Imena slovenskog porekla* (65), *Semantika imena* (66–81), *Nadimci* (81–83), *Struktura imena slovenskog porekla* (83–97), *Neslovenska imena* (97–98), *Kalendarska imena* (98–106), *Imena pod uticajem susednih naroda* (106–108); dato je i nekoliko napomena o patronimima (109–113); slede zaključne napomene (115–123), registar (125–166) u okviru koga su data muška i ženska imena i na kraju je literatura (167–180) i engleski sažetak (181–182).

U monografiji Dragane Novakov predstavljen je i analiziran raznovrstan i pažnje vredan onomastički materijal na različitim nivoima (jezički: fonetski/fonološki, delom morfološki i leksički, potom pravopisni i semantički). Budući da se bavi građom iz *Pomenika* (druga polovina XVI i prva polovina XVII veka) nastaloj u srpskoj sredini, većim delom u Vojvodini, studija predstavlja i doprinos osvetljavanju onomastičke situacije severnog dela Srbije pomenutoga perioda. Najzad, u određenoj meri ona popunjava (sagledavajući celokupan materijal) i prazninu u poznavanju jezika pisara, koji su živeli i delovali na ovome terenu, a ne samo u manastiru Krušedolu.

Dragana Novakov je u uvodnim napomenama objasnila šta su to pomenici i koja je njihova uloga u bogoslužjenju Pravoslavne Crkve. Posle detaljne analize njihove upotrebe u bogoslužjenju svedeno je zaključila da su to, u suštini, zbornici (parusije) »sa imenima živih i upokojenih hrišćana«. U njima su našli mesto i počivši i živi članovi vladalačkih porodica srpske srednjovekovne države, srpski svetitelji, crkveni velikodostojnici, monasi, monahinje itd. kao i obični mirjani – verni narod Božji. Pomenici su, dakle, crkvene, bogoslužbene knjige, sa imenima počivših i živih članova Crkve koji su javno spominjani za vreme bogoslužjenja.

Čitajući na bogoslužjenjima imena za spominjanje, sveštenoslužitelj je molio Boga da ih se seti i pomene ih u Carstvu Nebeskom. Pomenici predstavljaju zbirku imena, nastajali su tokom više godina, u okviru određene crkvene zajednice.

Važno je napomenuti da je, uopšteno uzev, obrađivanje onomastičke građe (antroponimije u osnovi) izuzetno teško i zahteva od autora veliku pažnju i višeslojno znanje. Antroponimi su nastajali tokom više godina, u okviru određene manastirske obitelji ili parohijske zajednice, a one ličnosti koje su ušle u spisak pominjanih za vreme bogoslužjenja upisivala su, uglavnom, sveštena lica koja su vršila pomene. Ti crkvenoslužitelji bili su različitog stepena obrazovanja a naročito znanja iz oblasti jezika i pravopisa kojim su se služili sačinjavajući pomenik – da li je to bio već u ranijim vekovima standardizovan srpskoslovenski, ili su se u njemu našli i »nanosi« iz ruskoslovenskog, slavenoserbskog pa i iz narodnog jezika koji je tek trebalo da doživi standardizaciju.

Sve crte koje se tiču srpskog narodnog jezika, a koje čine deo Pomenika, predstavljaju određenu koheziju sa srpskoslovenskim jezikom, koji je prisutan u uvodnom delu spomenika. To nam govori da ova dva jezika, srpski narodni, i srpski bogoslužbeni u vreme upisivanja priložnika, nisu bili jedan drugom oponenti, do isključivosti. Srpskoslovenski, koji je naravno, s pravom imao prvenstvo upotrebe namenjenom početku rukopisne knjige ovoga tipa, i srpski narodni, koji se odnosi na zapise i imena običnog sveta zajedno, nisu narušili pomenički bogoslužbeni tekst, niti sadržinu celoga spomenika, što je Dragana Novakov posebno naglasila.

Posle kratkog istorijata manastira Krušedola dolazi arheografski opis ovoga pomenika. Već u ovom odeljku autorka je jezik pomenika definisala kao spomenik srpskoslovenskog jezika »iz posleresavskog perioda, s crtama srpskog narodnog jezika i ruskoslovenskog«. I što je takođe važno – Dragana Novakov je obratila pažnju i na činjenicu da je pomenik napisan »u dužem vremenskom periodu«, da se primećuje razlika kad je u pitanju pismo (na početku je pismo urednije nego kasnije, neki pisari pišu poluglas, a neki pajerak itd. O svemu ovome kao i o drugim samoglasničkim i suglasničkim pojavama govori se u okviru Grafije i pravopisa).

Dragana Novakov je u svojoj monografiji identifikovala 4085 oblika imena »njihovih fonetskih i morfoloških varijanata, deminutiva, hipokoristika itd., a od toga je 728 različitih«. Dobro je i korisno što je autorka posebno obratila pažnju na imena kod pripadnika društvenih staleža – tu će biti imena visokih crkvenih velikodostojnika, jeromonaha, igumana, đakona, monaha, monahinja, despota, despota, kneževa, vojvoda itd. i pokušala da utvrdi »kakva je razlika ili sličnost njihovih imena sa antroponimima ostalog stanovništva«. Zaključila je da su, na primer, crkvena lica nosila kalendarska imena preuzeta iz grčkog, latinskog ili hebrejskog jezika; takva imena nose i srpski despoti (zabeleženo je 5 imena iz ove kategorije).

U ovom pomeniku koji se najviše vezuje za severni deo Srbije (Vojvodinu) tokom XVI i XVII veka nalazimo bogat slovenski antroponimijski materijal. To se naročito vidi u delu Pomenika u kome se obrađuju imena običnih mirjana.

Ovaj odeljak koji se odnosi na slovensku (i praslovensku) antroponimiju naročito je zanimljiv i važan, generalno uzevši za istoriju srpskog narodnog jezika, za njegov sveukupni habitus.

Autorka je pokazala bogatstvo ličnih imena slovenskog porekla i njihovu motivaciju, koja je izuzetno raznovrsna i zanimljiva. Tako nalazimo imena prema nazivima životinja, prema nazivima ptica, prema biljkama, imena koja su u vezi sa vatrom, imena prema prirodnim pojavama, imena s negacijom, imena od opisnih prideva, teoforna imena itd. Navode se i imena nepoznate ili nejasne etimologije, nadimci. Dužna pažnja posvećena je i strukturi imena slovenskog porekla. Posebno se analiziraju složena imena, imena s prefiksima, imena s negacijom; takođe se podvrgavaju analizi fonološke varijacije i varijante u imenima. Deo rada posvećen je neslovenskim imenima, u okviru kojih se analiziraju kalendarska imena. Zanimljiv i važan zaključak koji izvodi Dragana Novakov jeste da je u ovom Pomeniku broj neslovenskih imena, pre svega hrišćanskih, mnogo veći od broja slovenskih. Ovo bi mogao biti i dokaz, prema autorkinom mišljenju koji se može prihvatiti, »o snazi hrišćanskog elementa na ovom terenu sredinom XVI i početkom XVII veka«. Navode se najfrekventnija hrišćanska imena u ovom Pomeniku: (a) muška: *Jovan, Petar, Nikola, Stepan, Mihail, Pavle*, (b) ženska: *Ana, Jovana, Marina, Marta*.

Takođe su navedena imena nastala pod uticajem susednih naroda, npr. roman-ska, mađarska, imena orijentalnog porekla itd. Najzad su date i neke napomene o patronimima, jer se o prezimenima i raspravljalo i još uvek raspravlja u onomastici i šire: u istorijskim, etnografskim, sociolingvističkim radovima (tu je pitanje porodičnih nadimaka, tzv. sekundarna prezimena, koja kasnije mogu biti potencijalni patronimi itd).

Količina prikupljenog materijala i obrađene građe, kao i bogatstvo ilustrativnih primera i odlična prisutnost različitih antroponima, kako onih kalendarskoga porekla, tako i slovenskoga, razmatrani su iz različitih uglova, što pokazuje i da se jedan pomenički tekst u kojem je mnogo pisarskih ruku, može i jezički sagledati. I što takođe govori da su srpski pisari poticali iz značajnih pisarskih centara, i to pokazali u rukopisnim knjigama ovakvoga tipa, a na šta je autorka skrenula pažnju.

Obradivši antroponime, poneki nadimak i patronim koji su se javili u Pomeniku, Dragana Novakov izradila je ovu monografiju koja je svakako privlačna i onima koje zanima srpski jezik, istorija, teologija, kao i identitet stanovništva ovoga srpskog kraja, a ne samo onomastika.

Takođe, ova monografija pokazuje i da onomastika nije samo puko popisivanje građe, nego da je ona i istinski naučni rad uz uvažavanje pristupa prethodnika što je autorka ovom knjigom i pokazala.

U tom smislu, mislim i da je ova monografija dragocen doprinos poznavanju onomastičkih i jezičkih prilika priložnika – Srba u srednjem veku u Vojvodini.

Pojavu gotovo sveobuhvatne analize prvi put jednoga Pomenika, autorke Dragane Novakov, smatram izuzetno važnom, a monografiju vrednim i značajnim prilogom u dijahronoj onomastici i istoriji srpskoga jezika.

MIJA MICHELIZZA

ENCLAVE RAE – SPLETNI PORTAL ZA JEZIKOVNE UPORABNIKE ŠPANŠČINE

COBISS: 1.19

[HTTPS://DOI.ORG/10.3986/JZ.V24I2.7115](https://doi.org/10.3986/jz.v24i2.7115)

Spomladi je Španska kraljeva akademija (RAE) postavila na splet portal za uporabnike španščine, imenovan *Enclave RAE*.¹ Namenjen je učiteljem, profesorjem, učencem, dijakom in študentom, strokovnjakom za različna področja in podjetjem, zasnovan pa je zlasti z mislijo na uporabnika, ki pri svojem delu dnevno uporablja španski jezik.

Spletni portal ima 10 podstrani, ki jih bomo v nadaljevanju podrobneje predstavili: *Ficha de la palabra* (Podatki o besedi), *Diccionario avanzado* (Napredno iskanje po slovarju), *Diccionarios* (Slovarji), *Gramática* (Slovnica), *Corpus* (Korpus), *Registro de consultas* (Register jezikovnih poizvedb), *Aula* (Razred), *Taller lingüístico* (Jezikovnotehnološka orodja), *Consultas lingüísticas* (Jezikovno svetovanje) in *Mi RAE* (Moja RAE).

Na prvi podstrani, ki se imenuje *Ficha de la palabra*, so v posebnih razdelkih na kratko predstavljeni nekateri podatki o iskani besedi: najprej je izpis slovarskega sestavka iz slovarja *Diccionario de la lengua española* (DLE), sledijo primeri rabe iz baze besedil RAE z oznako države izvora besedila (španščina je namreč uradni jezik v 20 državah sveta) in letnico nastanka, navedena je prva pojavitev iskane besede v besedilu, prav tako z oznako države izvora besedila in letnico nastanka. Z aplikacijo besednega oblaka so predstavljene povezane besede. Gre za besede, ki se pogosto uporabljajo skupaj z iskano besedo, velikost pisave besed v oblaku je sorazmerna s pogostnostjo uporabe v teh besedilih. Sledi grafični prikaz pogostnosti rabe iskane besede v besedilih (po stoletjih), frekvenca iskanj besede po elektronskem slovarju DLE ter na koncu impresiven pregled s primerjavo pomenskih členitev in razlag iskane besede po akademskih slovarjih iz let 1780, 1817, 1884, 1925, 1992 in 2001. Vsi prikazani podatki so pridobljeni iz baze podatkov RAE, zgodovinskega korpusa *Corpus del Diccionario Histórico* (CDH) in korpusa *Corpus del Español del Siglo XXI* (CORPES), iz slovarjev RAE in registrov iskanj po spletnem mestu slovarja DLE.

Prispevek je nastal v okviru programa P6-0038, ki ga financira ARRS.

1 Portal *Enclave RAE* je podrobno predstavljen v vodniku po portalu *Guía de uso* (https://enclave.rae.es/pdfs/Guia_de_uso%20Enclave_RAE.pdf, dostop 23. 9. 2018).

Sledi podstran *Diccionario avanzado*, kjer lahko uporabnik s pomočjo naprednega iskanja išče po slovarju DLE, ki je sicer za enostavno iskanje (po lemah, začetku ali koncu besede ipd.) brezplačno dostopen na spletnem mestu akademije. V sklopu portala *Enclave RAE* pa lahko uporabnik glede na izbrane parametre (npr. besedna vrsta, država izvora, jezik, izbrane teme itd.) pridobi izpise celotnih seznamov besed.

Podstran *Diccionarios* prinaša možnost iskanja po akademskih slovarjih: po DLE, pravnem slovarju, šolskem slovarju (ta je bil prvič digitaliziran za potrebe portala *Enclave RAE*), slovarju amerikanizmov itd. Ob tipkanju v iskalno okence se podobno kot pri Googlu ali slovarskem portalu Fran sproti izpisuje seznam besed, ki ustrezajo iskanemu. Ob zatipkanih besedah preusmeri na ustrezno mesto v slovarju, npr. če zapišemo besedo *situacion* brez naglasnega znamenja, nas preusmeri na geslo *situación*. Trenutno je iskanje možno le po posameznih slovarjih, pri naslednji posodobitvi portala pa je predviden enoten iskalnik za iskanje po vseh slovarjih hkrati, kar Frana vajeni uporabniki zagotovo pogrešamo.

Na podstrani, imenovani *Gramática*, so slovnične teme, po katerih je mogoče iskati s ključnimi besedami prek iskalnika. V seznamu zadetkov so posamezna poglavja predstavljena s kratkimi opisi osnovnih pojmov; glede na želeno vsebino lahko uporabnik ta poglavja s klikom večkrat razširi.

Sledi podstran *Corpus avanzado*, na kateri je mogoče iskati po milijardnem korpusu CORPES XXI, ki vsebuje besedila, objavljena v letih 2001–2015. Tudi ta korpus je sicer prosto dostopen, v sklopu portala *Enclave RAE* pa je po njem mogoče napredno iskanje in rezultati iskanja so na voljo v obliki seznamov. Uporabnik lahko, podobno kot pri podstrani *Diccionario avanzado*, izbira glede na različne parametre (npr. državo izvora, leto nastanka, temo besedila) in nato dobljeni seznam lem prenese na svoj računalnik.

Na portalu *Enclave RAE* si je mogoče ogledati tudi statistiko iskanj po slovarju DLE (podstran *Registro de consultas*). Predstavljene so najbolj iskane besede v izbranem obdobju: na eni strani tiste, ki so v slovarju, in na drugi strani tiste, ki jih v slovarju (še) ni. Konec septembra 2018 so med najpogosteje iskanimi besedami iz slovarja: *diccionario* 'slovar',² *irenismo* 'irenizem', *xeroftalmia* 'kseroftalmija'; med neuslovarjenimi pa prevladujejo besede brez zapisanih ustreznih naglasnih znamenj, visoko na seznamu sta tudi novotvorjenki *feminazi*³ in *sororidad*.⁴

Naslednja podstran na portalu je t. i. *Aula*, kjer se nahaja gradivo za učence in učitelje. Tu najdemo zlasti slovnične in pravopisne teme, vsaka pa ima po štiri razdelke, in sicer za opisno besedilo, primere rabe, vaje in shemo oz. povzetek. Didaktični material in vaje si lahko prenesemo na računalnik ali pa natisnemo.

2 Vsakič, ko odpremo spletno mesto slovarja DLE, se samodejno prikaže tudi slovarski sestavek za geslo *diccionario*, zato je vedno najvišje v statistiki iskanj po slovarju.

3 Slabšalni izraz, ki je sicer nastal v angleščini.

4 Neologizem, ki se nanaša na solidarnost (šp. *solidaridad*) z ženskami v kontekstu spolne diskriminacije in patriarhata (<https://es.wikipedia.org/wiki/Sororidad>, dostop 23. 9. 2018).

Na podstrani, imenovani *Taller lingüístico*, ima uporabnik možnost avtomatskega lektoriranja besedila (krajše besedilo prek spletnega vmesnika, daljše pa mora biti v posebni datoteki v formatu .doc, .docx ali .rtf naloženo prek portala, uporabnik ga nato lektoriranega prejme po elektronski pošti). Na isti podstrani so še razdelki za lematizator, različne označevalce (povedi, besednih vrst, predpon, lastnih imen ipd.) in za pregibnik za glagole. Poseben razdelek je namenjen še povezanim besedam. Gre za sinonime in delne sinonime iz dveh slovarjev, ki sicer nista sinonimna slovarja, vendar vsebujeta sinonime: slovar DLE in šolski slovar.

Podstran *Consultas lingüísticas* je repozitorij odgovorov na jezikovna vprašanja, po katerem lahko uporabnik išče. Arhiv odgovorov sega do leta 1998. Če uporabnik v arhivu ne najde odgovora za svoje vprašanje, lahko vprašanje tudi zastavi.

Na koncu je še podstran *Mi RAE*, kjer lahko uporabnik shranjuje različne dokumente ali piše svoja besedila. Če bi uporabnik želel svoje besedilo natisniti, je na tem mestu tudi zunanja povezava, kjer se lahko izvede tisk na zahtevo.

Za uporabo portala se je treba registrirati, prvi teden je uporaba brezplačna, sicer pa naročnina znaša 30 evrov na leto. Večina vsebin, ki jih ponuja portal, je sicer prosto dostopnih prek spletnega mesta Španske kraljeve akademije (www.rae.es), vendar pa je možnost naprednega iskanja po vsebinah in integracija teh vsebin v smiselno celoto vsekakor nadgradnja, za katero se bo verjetno odločila večina zahtevnejših uporabnikov španskega jezika. Primerjava s slovarskim portalom Fran, Jezikovno svetovalnico, Terminologiščem in Amebisovimi storitvami se ponuja kar sama. Seveda so zunajjezikovne okoliščine glede števila govorcev in različnih držav, v katerih je španščina uradni jezik, povsem neprimerljive. To po svoje razloži tudi možnost uvedbe sicer razmeroma nizke celoletne naročnine, pri čemer je španščina s 442 milijoni maternih govorcev na drugem mestu na svetu, takoj za mandarinščino. Po drugi strani pa ima Španska kraljeva akademija, v okviru katere deluje tudi njihov leksikografski inštitut (*Instituto de Lexicografía*), obsežno prosto dostopno zbirko slovarskih ter drugih jezikoslovnih in jezikovnih virov, ki je sicer večinoma že bila (zanimivo, zaradi le delnega javnega financiranja tudi s finančno podporo ene od bank) digitalizirana, vendar pa z izkoriščanjem najrazličnejših naprednejših možnosti jezikovnotehnoške podpore v okviru portala *Enclave RAE* za govorce španskega jezika vsekakor pomeni veliko pridobitev.

TJAŠA JAKOP

DRUGA MEDNARODNA SOCIOLOGVISTIČNA KONFERENCA (ICS-2)

COBISS: 1.19

[HTTPS://DOI.ORG/10.3986/JZ.V24I2.7113](https://doi.org/10.3986/jz.v24i2.7113)

Univerza ELTE v Budimpešti je od 6. do 9. septembra 2018 gostila jezikoslovce na mednarodni konferenci z naslovom *Druga mednarodna konferenca o sociolingvistik: vpogledi iz hiperraznolikosti, kompleksnosti in multimodalnosti (Second International Conference on Sociolinguistics: Insights from Superdiversity, Complexity and Multimodality)*, ki sem se je aktivno udeležila kot edina predstavnik ZRC SAZU. Prva konferenca o sociolingvistik je bila v Budimpešti leta 2016, tretja pa bo čez dve leti, torej leta 2020, prav tako v Budimpešti. Predavanja so potekala na tamkajšnji univerzi, in sicer v desetih vzporednih sekcijah, skupna pa so bila plenarna predavanja. Sekcijska predavanja so trajala po 25 minut (s po petimi minutami dodatka za diskusijo), plenarnim pa je bilo namenjenih po približno 60 minut. Nekateri udeleženci so imeli zgolj posterske predstavitve, ki so potekale dva dneva med odmori za kavo.

Prispevki so zajemali različna področja jezikoslovja, res pa so prevladoval sociolingvistične teme.¹ Tematski skopi so bili naslednji: družbeni mediji (*social media*), mediji, večjezičnost, identiteta, jezikovne pokrajine (*linguistic landscapes*), izobraževanje, diskurz, raznolikost in dialektologija ter identiteta, jezikovna politika in načrtovanje, spol, mobilnost in angleščina kot *lingua franca*. Prispevki in nastopi so bili v angleščini. Od 514 prijavljenih tem so jih organizatorji sprejeli 350, vključno z 8 plenarnimi predavanji, tako da se je konference udeležilo približno 400 jezikoslovcev, med poslušalci pa je bilo tudi precej študentov. Na hodniku so bile ves čas konference na voljo publikacije založb John Benjamins, MAXQDA, OUP in Peter Lang. Prav tako so nas na stenah univerze, na vratih predavalnic in preko njihove Facebook strani² dnevno obveščali o vseh novostih in spremembah v programu konference ter dajali razne napotke praktične narave.

Prvi dan (v četrtek, 6. septembra) je imela Helen Kelly-Holmes (Irska) plenarno predavanje z naslovom *The future of sociolinguistics in the speech community of one? (Prihodnost sociolingvistike v govorni skupnosti enega?)*. Medtem ko se čedalje bolj poudarja individualne jezike in njihovo enkratnost, so študije pokazale, kako

1 Angleški povzetki predavanj so dosegljivi na <https://drive.google.com/file/d/1ttzqwhcNMow-gIZ7Hsvk2D13uj6qyDgD3/view>, program pa na <https://drive.google.com/file/d/1T9pVkj-vMPV1gfMKETj-URUR23HU49Ey3/view>.

2 <https://www.facebook.com/international.conference.on.sociolinguistics.2018>.

tehnološke spremembe ter upravljanje podjetij in blagovnih znamk preko reklamiranja njihovih izdelkov kažejo na razvoj iz monolingvizma v čedalje večjo vzporedno večjezičnost, ki vodi k hiperlingvizmu.³ Jezik trženja in oglaševanja dobiva čedalje večjo vlogo pri oblikovanju govorne skupnosti. V prispevku je avtorica izpostavila vidik računalniško posredovane komunikacije oz. večjezično upravljanje za namene trženja in oglaševanja, ki ima vidne posledice za govorno skupnost.

Prvi dan je nastopila tudi Sara Orthaber (Univerza v Mariboru, Slovenija), ki je (v soavtorstvu s kolegom Simonom Zupanom) predstavila prispevek z naslovom *Negotiation and co-construction of translators' professional identity in an online community (Oblikovanje poklicne identitete prevajalcev v spletni skupnosti)*. V njem je opozorila na problem poklica prevajalca v Sloveniji, ki je še vedno precej neurejen, kar pomeni, da se lahko s prevajanjem ukvarjajo tudi posamezniki, ki za to nimajo ustrezne izobrazbe. Pri tem storitve pogosto ponujajo po izjemno nizkih cenah, s čimer nižajo tržne cene za prevajalske storitve ter obenem negativno vplivajo na ugled prevajalcev in na splošno stanje na trgu prevajalskih storitev. Kljub številnim pozivom posameznikov in inštitucij ključnih sprememb in izboljšav še ni. Namen prispevka je bil raziskati, kako udeleženci spletne skupine, namenjene prevajalcem, vplivajo na oblikovanje poklicne identitete prevajalcev v odnosu do trenutnega stanja na področju prevajanja. Avtorja sta se osredotočila predvsem na interakcije, skozi katere se kaže poklicna identiteta. S pomočjo interakcijske analize ugotavljata, da se identiteta oblikuje s pomočjo različnih dinamičnih, pogosto tudi agresivnih jezikovnih strategij, ki so rezultat nenehnih pogajanj in izpodbijanj med člani skupine.

Drugi dan konference (v petek, 7. septembra) je imela Anna Verschik (Estonija) prvo plenarno predavanje z naslovom *English-Estonian code copying in different genres of CMC: comparative perspective (Angleško-estonsko kodiranje v različnih zvrsteh CMC: primerjalna perspektiva)*. To je raziskava o angleško-estonskih jezikovnih stikih in se osredotoča na to, kako računalniško posredovana komunikacija (*computer-mediated communication* – CMC) vpliva na kopiranje. Analizirali so kopiranje v estonskih blogih (275.263 besed), pogovore na Facebook straneh (22.601 besed) in vlogih (video blogih, 3 ure) ter preverjali, ali na kopiranje vplivajo atributi, kot so npr. sinhrono/diahrono, monolog/dialog, omejeno/neomejeno. Podatki kažejo, da imajo vlogi največ kopiranj, saj gre za spontani govor in je manj možnosti za popravke. Bloge in Facebook pogovore lažje popravimo in smo prostorsko neomejeni.

V dialektološki sekciji je Judith Taylor (Velika Britanija) v predavanju *A folklinguistic analysis of young Tynesiders' perceptions of local and wider regional northern English (Jezikoslovno-folkloristična analiza dojemanja mladih iz mesta Tyneside o lokalni in širši regionalni različici severne angleščine)* govorila o meša-

3 Helen Kelly-Holmes, »Choose your language!«: categorisation and control in cyberspace, *Sociolinguistica* 27 (2013), 132–145.

nih metodah raziskovanja percepcije njihove jezikovne različice med mladimi informanti iz Newcastla na severu Anglije, ki ga lokalno prebivalstvo imenuje *Geordie*. Vzorec je zajel 9 govorcev, ki govorijo to skrajno nestandardno zvrst angleškega jezika. Pripisuje se ji nizek status (v primerjavi s standardnim jezikom), čeprav ji pripisujejo večje prijaznost in domačnost. Mladi s severa čedalje bolj uporabljajo *Geordie* in njegove lokalne različice, tako da se ta »severni standard« čedalje bolj razlikuje od »južnega«.

Katharina von Elbwart (Nemčija) je v prispevku »*Once you're south of Orlando, you're not in Florida anymore*«: *Mapping Perceptions and Language Attitudes in Florida* (»Ko ste južno od Orlanda, niste več na Floridi«: kartiranje percepcije in jezikovnega položaja na Floridi) prikazala, kako se razlikujejo pogledi nejezikoslovcev in jezikoslovcev na narečja na področju Floride in kako se razlikuje percepcija različnih etničnih skupin. Pri tem se je vprašala, kakšno vlogo igra pri tem kulturna in jezikovna raznolikost. 87 dodiplomskih študentov je izpolnjevalo nemo karto (zemljevid) z jezikovnimi različicami na Floridi. 84 kart so analizirali v ArcGIS; analize so podale večje narečne areale. Percepcija med Hispanoameričani se razlikuje od percepcije Angloameričanov, saj so uporabljali različne merila.

Njena soimenjakinja Katarzyna I. Wojtylak (Avstralija) je predavanje z naslovom *Counting practices in Northwest Amazonia as an example of language contact* (*Prakse štetja v severozahodni Amazoniji kot primer jezikovnih stikov*) žal zadnji hip odpovedala; predavanja sem se veselila zaradi lastnega raziskovanja in ukvarjanja s kategorijo števil.⁴

Tom Rendall (Škotska) je jezikovno situacijo na otokih severno od Škotske predstavil v predavanju *Voices around the Orkney Islands* (*Glasovi okoli Orkneyjskih otokov*). Orkneyjske otoke na severu Škotske sestavlja 67 otočkov, od katerih je le 15 naseljenih. Njihovo narečje temelji na standardni škotski galščini, obogateni z norveško leksiko. Zaradi novih priseljencev v zadnjih 60 letih se morajo domačini govorno prilagajati prišlekom, ki ne poznajo lokalne terminologije in pogovornih različic. V prispevku je bil poudarek na rabi in pogostnosti preklapljanja (*code-switching*).

V sekciji *English as a Lingua Franca* (ELF) sta avtorja Marie-Louise Brunner in Stefan Diemer (Nemčija) predstavila prispevek z naslovom *Analyzing the negotiation of communication problems resulting from medium, language, and cultural context in English as a Lingua Franca Skype conversations* (*Analiza pogovora o komunikacijskih problemih, ki izhajajo iz medijskega, jezikovnega in kulturnega konteksta v angleščini kot lingui franci v pogovorih prek Skypa*). Govorili so o možnih težavah v korpusu angleščine kot svetovnega jezika (ELF) v pogovorih preko programa Skype. Pozornost je bila namenjena (1) mediju (omejitve oz. negativni vplivi na komunikacijo: zakasnitve, prekinitve in odmev, ki

4 Npr. Tjaša Jakop, Use of dual in standard Slovene, colloquial Slovene and Slovene dialects, *Linguistica* 52 (2012), 349–362.

povzročajo daljše pavze pri govorcih, ponavljanje ali celo ponovitev pogovora od začetka) in (2) interakciji (pogovoru), kjer so posvečali pozornost komunikacijskim težavam, glede na jezik in vsebino. Izkazalo se je, da je ELF med govorci iz različnih jezikovnih okolij najučinkovitejše komunikacijsko sredstvo. Kljub temu pa lahko nastanejo težave zaradi primanjkljajev v besednem zakladu ali ob spremembah teme zaradi različnih kulturnih ozadij.

Daniele Artoni (Italija) je v prispevku *The policy of the Russian language in the Post-Soviet Southern Caucasus (Politika ruskega jezika na postsovjetskem južnem Kavkazu)* predstavil status ruskega jezika po padcu Sovjetske zveze v novih državah, namreč v Armeniji, Azerbajdžanu in Gruziji, kjer naj bi jezik največje etnične skupine postal državni jezik. Vendar pa je ruščina kot lingua franca ostala pomembna za medsebojno komunikacijo, zlasti med številnimi etničnimi manjšinami. Zadnje čase jo na južnem Kavkazu nadomešča angleščina, zlasti v Gruziji, kjer je izpodrinila ruščino zamenjala tudi kot prvi tuji jezik v šolah. Avtor prispevka proučuje zgodovino jezikovne politike v postsovjetskih državah.

Rino Bosso (Avstrija) je kot zadnji v tej sekciji v prispevku *Exploring the use of the verb borrow in Computer-Mediated English as a Lingua Franca (Raziskovanje uporabe glagolske izposoje v računalniško posredovani angleščini kot lingui franci)* govoril o socialnih dejavnikih za učenje tujega jezika: migracije zaradi službe, boljših življenjskih razmer, študij v tujini, kjer morajo neangleško govoreči posamezniki uporabljati angleščino kot ELF. V sodobnem času hitrih sprememb in tehnološkega napredka se spreminja tudi način komunikacije. Avtor se v svoji študiji osredotoča na mednarodne študente, ki živijo v skupnem domu na Dunaju, in na komunikacijo na njihovi skupni Facebook strani.

Tretji, zadnji delovni dan konference (v soboto, 8. septembra) je kot plenarni predavatelj nastopil Alastair Pennycook (Avstralija) s predavanjem *Ordinary diversities, complex assemblages and other modalities (Navadne raznolikosti, kompleksni sestavi in druge modalitete)*. Pennycook je bil na konferenci precej aktiven, saj je sodeloval še pri predavanju z naslovom *Contemporary Urban Speech Styles across Space and Time: Social Meanings, Power and Contestations of Language* (sodelovala sta Bente Ailin Svendsen in Janus Spindler Møller) in je bil večkrat naveden med referencami mnogih predavateljev. Pennycook se ukvarja z globalno širitvijo angleščine in z jezikom sodobne kulture. Njegove tri knjige – *The Cultural Politics of English as an International Language* (Longman, 1994), *Global Englishes and Transcultural Flows* (Routledge, 2007) in *Language and Mobility: Unexpected Places* (Multilingual Matters, 2012) – so bile nagrajene. Zadnje čase se posveča urbani večjezičnosti, npr. s soavtorico Emi Otsuji v knjigi *Metrolingualism: Language in the City* (Routledge, 2015).⁵

Sama sem bila naprošena za vodenje sekcije, posvečene dialektologiji, ki sem

5 https://www.researchgate.net/publication/281782012_Book_review_Metrolingualism_-_Language_in_the_City_by_Alistair_Pennycook_and_Emi_Otsuji.

jo začela s prispevkom *The Slovene Dialect of Cankova at the Meeting Point of Slovene, German and Hungarian (Slovensko narečje Cankove na slovensko-nemško-madžarskem jezikovnem stiku)*, v katerem sem predstavila jezikovno stanje v prekmurskem ravenskem narečju sinhrono (glede na geografsko lego oz. glede na izvor prevzema) in diahrono (glede na čas prevzema ipd. v razponu približno zadnjih sto let). Ugotavljala sem, da je največ razlik na področju besedja (zlasti so madžarske sposojenke nadomestili slovenski izrazi ali pa so iz rabe izginili izrazi za orodja ipd., ki jih danes ni več v rabi). Med izposojenkami še danes prevladujejo germanizmi, manj je hungarizmov. Manj sprememb je opaziti v glasoslovju, še manj v frazeologiji, medtem ko oblikoslovnih sprememb ni.

V isti sekciji je za mano nastopil še Álvaro Molina-García (Španija) s prispevkom *An exception to Garde's principle: an experimental approach to the alleged demerger between coronal fricatives in Malaga (Spain) (Izjema pri Gardejevem načelu: eksperimentalni pristop k domnevemu razdruževanju koronalnih pripornikov v Malagi v Španiji)*. Za govor Malage je značilno, da sta se dva frikativa zlila v enega (t. i. *ceceo*), v zadnjem času pa je prišlo do njenega ponovnega razlikovanja (pod vplivom knjižnega jezika in medijev). Avtor je s parametri ugotavljal razlike in jih razvrstil v pet kategorij: $s > \zeta > s\theta > \theta >$ izguba glasu. Réka Benczes in Levente Székely (Madžarska) sta se v prispevku *Ageing and stereotypes in Hungarian: talking about an age-old issue* ukvarjala z vprašanjem, kako vidimo starejše ljudi, kako razmišljamo o njih in kako se stereotipi o staranju kažejo v jeziku, ko o njih govorimo, npr. angleško »old people« (stari ljudje), »old person« (stara oseba), na Madžarskem pa *szénior* (novejša sposojenka s pozitivno konotacijo) v primerjavi s starejšimi tremi *idős*, *nyugdíjas* in *öreg*, ki imajo bolj negativen prizvok.

Katarzyna Rogalska-Chodecka (Poljska) je v prispevku *Does Italian possess features of a lingua franca?: evidence from an evolutionary linguistics experiment (Ali ima italijanščina značilnosti lingue france?: dokaz iz evolucijskega jezikoslovnega eksperimenta)* govorila o poskusu, ko so »prisilili« udeležence, da so namesto angleške izbrali italijansko besedo (za barve, številke in oblike) ali primerno obliko (npr. množinsko), čeprav govorci niso znali italijansko, da bi ugotovili, ali je italijanščina enako koristna oz. uporabna kot angleščina. Raquel P. Romasanta (Španija) se je v prispevku *English as the lingua franca of the Internet in a polylingual world: creativity and innovation (Angleščina kot lingua franca interneta v večjezičnem svetu: ustvarjalnost in inovativnost)* osredotočila na raznolikost pri nenaravnih govorcih angleščine na spletu, npr. poenostavljanje, analogije, vpliv maternega jezika in jezikovni transfer. Raziskava se je osredotočila na govorce iz Indije, Šrilanke, Pakistana, Bangladeša, Singapurja, Malezije, Filipinov, Hongkonga, Južne Afrike, Nigerije, Gane, Kenije, Tanzanije in Jamajke.

Zadnje plenarno predavanje z naslovom *Bidialectal children in Dutch Limburg growing up in a standardized world: a cognitive, sociolinguistic and acquisitional perspective (Bidialektalni otroci v nizozemskem Limburgu, ki odraščajo*

v standardiziranem svetu: kognitivna, sociolingvistična in prevzemalna perspektiva) je imela Leonie Cornips (Nizozemska). Govorila je o pojavu bidialektizma (*bidialectism*) v provinci Limburg. Leta 1992 je bilo narečje te pokrajine razglašeno za manjšinski jezik. V študiji je opazovala jezikovno socializacijo 128 otrok, starih od 5 do 8 let, in sicer, v kolikšni meri govorijo limburško narečje in kakšna je njihova jezikovna kompetenca v standardnem jeziku: ali imajo v primerjavi z enojezičnimi otroki slabši besedni zaklad itd. Študija je pokazala, da med enojezičnimi otroki in otroki, ki znajo poleg knjižnega jezika še narečje, ni razlik v besednem zakladu standardnega jezika.

Ob koncu zadnjega plenarnega predavanja so se organizatorji na zaključku konferenca zahvalili vsem sodelujočim. Vsi smo se strinjali, da je bila konferenca organizirana brezhibno, saj so predavanja potekala po natančnem urniku, o spremembah na programu pa so nas vestno in sproti obveščali. V kratkih odmorih za kavo je bilo morda malce premalo časa za druženje in izmenjevanje znanj in idej, saj je zaradi velike količine predavateljev bil program zelo nasičen. Konferenca se je neuradno zaključila v nedeljo – s plovbo z ladjico po imenu *Budapest* po Donavi, ki pa se je žal nisem udeležila.

JANEZ OREŠNIK

MOJ STIK Z JEZIKI IN Z JEZIKOSLOVJEM V OBDOBJU 1965–1980

COBISS: 1.04

[HTTPS://DOI.ORG/10.3986/JZ.V24I2.7117](https://doi.org/10.3986/jz.v24i2.7117)

Začenjam z islandoslovjem. Že ko sem pred letom 1965 pregledoval kritične izdaje srednjeveških islandskih besedil, sem opazil, da so bili ponekod v aparatu navedeni tudi podatki iz poznih prepisov na papirju. Precej pergamentnih izvornikov je bilo namreč poniknilo v požarih in drugih naravnih nesrečah ali strohnelo. Marsikaj so skrbni filologi kasnejših stoletij še o pravem času prenesli na papir. Zato so bili tudi pozni prepisi kar pomembni. V njih sem naletel na nenavadne primerke glagolskih oblik za konjunktiv preteklika, namreč pri nekaterih krepkih glagolih je konjunktiv preteklika tu in tam vseboval zobniško pripono *-ð-*, v načelu značilno samo za šibke preteklike. Npr. pričakovani konjunktiv preteklika krepkega glagola *deyja* ‘umreti’ se je glasil in se prevladujoče še vedno glasi *dæ-i* ‘bi umrl’, in redkeje tudi z zobniško pripono *dæ-ð-i*. (To je, kakor bi pri nemškem krepkem glagolu *sterben* ‘umreti’ poleg konjunktiva preteklika *stürb-e* ‘bi umrl’ obstajal tudi *stürb-t-e* in/ali *sterb-t-e*. Iz moderne angleščine tega ne morem predstaviti, saj se je konjunktiv preteklika zdaj ohranil domala samo v obliki *were*, npr. *if I were you* ‘ko bi bil jaz na tvojem mestu’.) Tega islandskega pojava nisem prišteval k spremembi spregatve in ga v disertacijo nisem vključil (morda sem ga omenil), po zagovoru pa sem oblike z zobnikom v krepkem konjunktivu preteklika pretresel podrobno. Ker so oblike po mojih podatkih izvirale iz stoletij po letu 1500, sem dojel, da bi to posebnost mogel raziskati samo na Islandskem, kjer se je bila takrat že dolgo množila listkovna zbirka slovarja za obdobje od leta 1500 do danes. Prof. Jóna Helgasona, ki je bil predstojnik inštituta za islandoslovje v Københavnu in ki me je poznal od časa mojega bivanja na Danskem, sem v pismu zaprosil, naj bi islandskim oblastem priporočil podelitev t. i. vladne štipendije Jugoslaviji, in res je bila štipendija v našem dnevnem časopisju razpisana že za jesen 1965; kot edinemu prosilcu mi je bila odobrena.

Dne 19. decembra 2016 sem imel v Lingvističnem krožku Filozofske fakultete v Ljubljani prvo predavanje o svojem stiku z jeziki in z jezikoslovjem (objava: Orešnik 2017). Drugo predavanje sem podal dne 8. maja 2017 (objava: Orešnik 2018), tretje predavanje pa je bilo 18. decembra 2017 (tukajšnja objava). V vseh treh predavanjih se obravnavajo časovno zelo oddaljeni dogodki, zato je prav mogoče, da to ali ono ni popolnoma resnično. Četrto (in zadnje) predavanje je bilo 19. novembra 2018 (še ni oddano za objavo).

Septembra 1965 sva s soprogo iz Københavna prek Edinburgha s potniško ladjo odpotovala v Reykjavik in srečno stopila na islandska tla. Prvi dan sva se javila na ministrstvu za šolstvo in si zagotovila sobo v študentskem domu, le streljaj od glavnega univerzitetnega poslopja. Naslednjega dne sem se zglasil pri predstojniku islandskega slovarja za obdobje od leta 1500 do sodobnosti. Sprejel me je v prostorni sobi, očitno namenjeni za seje. Glavno pohištvo je bila dolga podolgovata miza. Predstojnik je sedel ob prečnem robu in bil pred mojim obiskom zaposlen s pisanjem. Ponudil mi je stol natanko ob nasprotnem robu mize, tako da sva se gledala na kakih pet metrov. Govorila sva hvalabogu dansko, kajti za pogovor na taki razdalji je bila moja islandščina še preklavna. Predstojniku sem pojasnil svoje strokovno ozadje in razlog za željo, da bi smel raziskovati ob listkovni zbirki slovarja. Ker sem naravno daljnoviden, sem celo v tej oddaljenosti razložil, kaj leži na mizi pred predstojnikom. To so bile namreč fotografije rokopisnega slovarja Jóna Ólafssona, iz 18. stoletja, meni dobro znanega iz Københavna, saj je bil ta slovar prva snov, ki mi jo je Jón Helgason predlagal za disertacijo. Predstojniku sem rekel: »Vidim, da izpisujete iz slovarja Jóna Ólafssona.« Predstojnik očitno ni bil pričakoval, da bo čudno bitje z juga že na svoj drugi dan v deželi razpoznavalo od daleč črno-bele posnetke strani v starih islandskih slovarjih. Takoj sem dobil tak ključ za prost dostop do listkovne zbirke, ki je odpiral tudi vhod v poslopje, v katerem je bila listkovna zbirka nameščena, in sem se poslej med predali zbirke lahko motovilil noč in dan. Hkrati je predstojnik raztrosil moj podvig z njegovimi slikami, tako da mi je na univerzi v hipu zrasel ugled. Dodelili so mi ključ za dostop do polic v univerzitetni knjižnici. Z enako samoumevnostjo so mi ključce zapali med poznejšimi bivanji.

Ko sem začel zahajati v listkovno zbirko, sem se znašel v slovarski delavnici, v kateri nihče ni bil jezikoslovec, temveč so vsi bili privrženi islandski filološki šoli. Sodelavcem sem razkril svoje namene in se pri tem srečal z nenavadnim pojavom. Njihovo mnenje o islandščini je bilo: obstaja samo en islandski jezik in njegovo oblikoslovje temelji na staroislandskem jeziku in književnosti; vsi odstopi so spodrseljaj, ki se ne sme posnemati, temveč zatirati. Zato je bil njihov odziv na moje zglede vrste *dæ-ð-i* 'bi umrl', da so pomota, ki ne zasluži pozornosti. Vendar so take oblike vestno zapisovali in vlagali med listke soodnosnih glagolov. V odgovor slovarnikom sem sklenil, da »svoje« zglede obdelam z diahronega stališča in s filološkimi sredstvi pokažem, kako so se take oblike uporabljale tudi v dobrih besedilih preteklih stoletij.

Sodelavci me pri brskanju niso niti ovirali niti mi niso pomagali. Ni se zgodilo, da bi mi kdo prinesel kak zgled moje vrste, vse sem moral naloviti sam. Pregledovanje neštevilnih listkov o posameznih glagolih je jemalo čas, kaj šele prepisovanje z listkov, saj se niso smele skotiti napake, kajti poznejše preverjanje predvidoma ne bi bilo mogoče. Nisem hitel, saj ne bi hotel zgrešiti bodisi zgledov, za katerimi sem se pehal, bodisi drugih jezikovnih posebnosti. In res sem najdeval oboje in si napraskal nekaj hrčkovske zaloge.

Obiskoval sem vsa predavanja, ki so se dotikala islandskega jezika. Raven se mi je zdela nizka. Profesorji so vsi izhajali iz islandske filološke šole in o drugih stvareh najbrž niso bili poučeni. Kljub temu mi je pouk koristil; tako sem vsaj slišal bolj počasno islandščino in to sem lažje razumel kot siceršnji govorniki jezika, ki je marsikaj požiral, ne da bi bilo na take podrobnosti v strokovni literaturi opozorjeno.

V mojem letu je bil postavljen še en profesor, učenec slovitega Romana Jakobsona. Na Harvardu je doktoriral iz zgodovinskega razvoja islandskih samoglasnikov in bil sploh seznanjen z modernim jezikoslovjem. Doma se je zaradi žgočih potreb raziskovanja sicer potopil v filološko šolo, vodil pa je seminar iz splošnega jezikoslovja na podlagi znanega, takrat priljubljenega Hockettovega učbenika (Hockett 1958). Žal se je vsebina seminarja zožila na prevajanje angleških strokovnih izrazov v islandščino.

Profesor je med neko svojo uro postrojil vse navzočne tuje študente pred šolsko tablo in vsakega preizkusil: kandidat naj bi namreč zadano moderno besedo prečrkoval v normalizirano staro islandščino. Meni je namenil samostalniki *á* 'reka', kar sem z lahkoto zapisal v starem jeziku: *ǿ*, nenaprosen sem dodal pragermansko obliko **axwō* in sorodno latinsko besedo *aqua* 'voda'. Sotrpini se niso znašli tako hitro. Niso bili kakor jaz udarjeni na historično slovnico, temveč jih je pripeljala na Islandijo želja, da bi preučevali staro islandsko književnost; jezikovni razvoji so jim bili tuji.

Ko se je jeseni 1965 po Filozofski fakulteti v Ljubljani razvedelo, da sem bil srečno prispel na Islandijo, se je izcimila zgodbica, ki je krožila še po mojem povratku, da so me že na meji aretirali, ker da naj bi v meni zaradi znanja islandščine odkrili vohuna. Nič od tega! Obmejni uradniki se zame še zmenili niso, pri izkrcanih potnikih so vneto iskali tihotapsko blago. Sploh pa sem znal islandsko takrat bolj malo.

Vložek o moji islandščini. Moje praktično znanje islandščine je z leti naraščalo, a nikoli ni doseglo ravni moje angleščine in danščine. Najmanj do leta 1988 za samoučenje islandščine še ni bilo dobrega učbenika (danes, 2017, je povsem drugače). Za moje namene je bil najbolj primeren priročnik o islandščini iz peresa Stefana Einarssona, prva izdaja 1945, v angleščini. Avtor, strokovnjak predvsem za islandsko glasoslovje, je med drugo svetovno vojno prejel od ameriških oblasti sredstva, da bi pripravil učbenik za ameriške vojake, nastanjene na Islandiji; iz učbenika za vojaško rabo ni bilo nič, a ustvaril je resen priročnik za preučevalce moderne islandščine (res pa komaj primerne za samoučenje). V knjigi je bilo sicer tudi nekaj lekcij, a si z njimi učenec ni mogel dosti pomagati, če se je želel naučiti govornega islandščine. Mnogi in tudi jaz smo se ustnega jezika privajali med pogovori z naravnimi govorniki, in – kot že omenjeno – ne najmanj med univerzitetnimi predavanji. Le redki so si nabrali toliko znanja, da so zmogli zadovoljivo pisno izražanje.

Da moja islandščina res ni popolna, mi je pokazal droben dogodek med enim izmed zadnjih bivanj na Islandskem. Vendar moram začeti ovinkoma, pri inštitutu

za islandsko filologijo univerze v Reykjaviku. Država Islandija obstaja od leta 1944. Od osamosvojitve si je prizadevala, da bi se iz Københavna vrnili na otok izvirniki srednjeveških islandskih rokopisov. Te je namreč Islandija štela za svojo največjo dragocenost. Za rokopise so v inštitutu za filologijo pod zemljo opremili depojski prostor, varen pred potresi, požari in podobnim. Restitucije kar ni hotelo biti. Bistvo se je skrivalo v zadregi, ali naj Danska in drugi kolonizatorji vračajo, kar so v stoletjih pridobili iz kolonij, torej tudi z Islandije. Postopek se je zaključil, ko je prenos rokopisov v otoško državo odredilo dansko vrhovno sodišče. Izvirnike so prepeljali po oceanu v danski vojni ladji (postopno med letoma 1965 in 1972). Odtlej je inštitut za islandsko filologijo v svetovnem merilu središče za preučevanje islandskih rokopisov.

V tako spremenjenih razmerah nisem zahajal samo k listkovni zbirki slovarja, temveč tudi na inštitut za islandsko filologijo. Tam smo se okoli desetih zbirali v skupnem prostoru ob kavi. Zgodilo se je, da mi je Varja telefonirala ravno med odmorom in klic so prevezali v skupno sobo. Tako sva z Varjo opravila daljši pogovor sredi domačih ljudi. Prisluhnilo so in kasneje komentirali, da se izražam v slovenščini precej bolj sproščeno kot v islandščini. To nekaj pove o mojem (ne)obvladanju tega jezika. Po 1986 nisem bil nikoli več na Islandskem, v Sloveniji ni bilo prave priložnosti za vajo, in tako mi je nekdanja (ne)podkovnost zdrknila v delno usposobljenost za branje islandskih jezikoslovnih besedil. Konec vložka o moji islandščini.

V teh spominih ne želim razpredati o stvareh, ki niso povezane z jezikoslovjem, saj se sicer moje govoričenje ne bi nikoli končalo, a izjemoma bi omenil podrobnost, ki nazorno kaže, kako različna svetova sta bila Jugoslavija in Islandija. Nekoč (1965 ali 1966) sem želel govoriti z jugoslovanskim veleposlanikom na Islandskem, in sicer zaradi zapleta s socialnim zavarovanjem. Veleposlanica je stolovala v Oslu. Da bi izvedel, kdaj bo obiskala Reykjavik, sem se odpravil na islandsko ministrstvo za zunanje zadeve. Tam jim o morebitnem veleposlaničinem prihodu ni bilo nič znanega, a predme so položili vse dopisovanje z jugoslovansko vlado in mi predlagali, da ga kar sam prelistam in morda doženem, ali veleposlanica načrtuje pot v Reykjavik. Dopisi so bili shranjeni v registratorju, vsaka listina je bila vložena v prozorno folijo. Prebral sem vsa pisma, a zaželenega podatka nisem našel; gradivo sem oddal in se zahvalil. (Od brskanja mi je ostal vtis, da je diplomatska pošta po vsebini pusta.)

Ko sem uvidel, da bi mi v Islandiji zmanjkalo časa za sestavljanje članka o tipu *dæ-ð-i*, a da bi med pisanjem kje drugje potreboval dostop do dobre islandoslovne knjižnice, sem se oprijel okoliščine, da je taka knjižnica na voljo v ZDA, določneje na univerzi Harvard, in začel sem poizvedovati, kako bi se za leto dni preselil tja. Štipendij ZDA je bilo v Jugoslaviji na pretek, a le malo jih je bilo prednostno usmerjenih v humanistiko; še najlažje je bilo dobiti štipendijo ameriške javne ustanove IREX (International Research and Exchange 'Raziskovanje in izmenjava v mednarodnem merilu'). Štipendijo so mi res dodelili, in sicer za

študijsko leto 1969/70, preostalo pa je, kako bi dosegel sprejem prav na Harvard. (IREX se v tej smeri ni želel truditi.) Vedel sem, da je profesor skandinavistike na Harvardu Einar Haugen, Američan norveškega porekla, ki je slovel po pionirskem raziskovanju jezikov v stiku, zlasti norveščine v ZDA in v Kanadi. Do zveze z njim sem se dokopal po naslednji poti: Breda Pogorelec je mojo slo po Harvardu zaupala svoji prijateljici Milki Ivić, Milka je moje hotenje sporočila soprogu Pavletu Iviću, in on je pisal Einarju Haugenu (s katerim sta se poznala) in ga resnično preprosil, da me je Harvard pripustil (kot slušatelja brez izpitnih obveznosti), še preden sva s soprogo na tovorni ladji odpotovala čez lužo.

Ko so bili v Cambridgeu opravljene začetni koraki, namreč iskanje stanovanja, vpis na univerzo in dogovor z dodeljenim mentorjem Einarjem Haugenom, sem sklenil, da se bom udeleževal predavanj z jezikoslovno vsebino (tudi na pol ure oddaljenem MIT 'Inštitut za tehnologijo [visokošolsko in raziskovalno središče] zvezne države Massachusetts') in raziskoval v knjižnici Harvarda, v skoraj legendarni Widener Library 'Widenerjeva knjižnica'. Toda predavanja sem kmalu opustil. Predavatelji so bili sicer odlični znanstveniki, a pedagoška dejavnost ni bila njihova prednost. (Nikakor ne trdim, da je bilo ali da je na Harvardu vedno tako.) Vse leto sem obiskoval samo ure Noama Chomskega na MIT. Žal Chomsky vsaj takrat ni imel predavanj za študente, temveč za svoje najbližje sodelavce, tako da mi je bila vsebinska raven odločno previsoka, vendar sem vztrajal do konca. In ni mi žal, zdaj se smem bahati, da sem Chomskega res doživel. Oktobra 2017 sem mu pisal o strokovni zadevi in v dveh urah prejel njegov strokovni odgovor.

Čisto drugače kot pri predavanjih sem se počutil v Widener Library. Dovolili so mi dostop do skoraj vseh polic. Uvidevno so mi dodelili pisalno mizo zraven publikacij o islandski filologiji in jeziku, tako da sem knjige brez kakršnega koli nadzora sam prelagal na svojo mizo in jih smel tudi obdržati, dokler sem jih potreboval. (Le časopisi so bili drugje.) Domala nikoli nisem česa iskal zaman. (Take razmere so vladale najbrž samo še v univerzitetni knjižnici v Reykjaviku, a tam je bila ključna literatura pogosto izposojena, medtem ko sem na Harvardu tisto leto samo jaz segal po islandskih knjigah. – Žal nisem nikoli preveril, koliko je v Widener Library tiska o slovenskem jeziku.)

Lotil sem se besedila o tipu *dæ-ð-i*, ga v 6–7 mesecih dokončal in ga predal v branje mentorju. Mentor je svetoval objavo v švedskem časopisu, in tam je moj prispevek res izšel (Orešnik 1971). Edinkrat v življenju sem od tujega časopisa prejel honorar, simboličnega, s pripisom »za stroške«. Mentor je na družabnih srečanjih Harvarda in MIT pripovedoval o mojem članku, tako da mi je greben še bolj zrasel.

Članek je v prvem delu navajal oblike kot *dæ-ð-i* od različnih krepkih glagolov, s težiščem na filološki obdelavi vsakega zgleda posebej. Seznamu »mojih« glagolov ni bil doslej (tj. do 2017) dodan noben drug glagol, res pa so pri »mojih« glagolih odkrili nekaj dodatnih zapisov »šibkih« oblik (Kvaran 2006) – očitno

zato, ker je v Reykjavíku listkovna zbirka medtem že dosegla 20. stoletje z njegovimi bogatimi besedilnimi viri.

Nekako do 16. stoletja so se vsi konjunktivi preteklika tvorili iz osnove preteklika, in pri krepkih glagolih je še vedno tako. Torej je treba najprej govoriti samo o šibkih glagolih. Pri teh je v osnovi preteklika že od nekdaj kraljevala zobniška medpona, in ta se je pri tvorjenju konjunktiva preteklika samodejno znašla tudi v tej obliki – ponavljam – šibkih glagolov. A približno v 16. stoletju se je pri šibkih glagolih zaradi glasovnih sprememb, ki so oblike delale manj transparentne, razvilo drugačno pravilo za tvorbo konjunktiva preteklika, in po novem pravilu se konjunktiv preteklika tvori iz sedanjiške osnove. Ker pa sedanjiška osnova ne more prispevati zobniške medpone, je tvorjenje iz sedanjiške osnove pri šibkih glagolih poslej izrecno vključevalo tudi vstavljanje zobniške medpone. Novo tvorjenje konjunktiva preteklika iz sedanjiške osnove prizadene (kot sem že poudaril) šibke glagole, a v nekaterih redkih primerih se je tak način prenesel tudi v konjunktiv preteklika krepkih glagolov, in tako so nastali v okviru krepkih glagolov konjunktivi preteklika vrste *dæ-ð-i*. To je žal le nekak mini oris dogajanja. V mojem članku o tipu *dæ-ð-i* zajema zgolj razlaga o nastanku tega tipa 19 strani.

Doslej ni bila predložena drugačna razlaga od moje. V monografski obliki objavljena magistrska naloga Klause Otta Schnelzerja (Schnelzer 2008), posvečena predvsem nekoliko podobnim razmeram v bavarskih narečjih nemščine, moje ugotovitve izčrpno in korektno povzema, iz svojega pa dodaja tako v zvezi z islandščino kot v zvezi z bavarščino (sem spada še švicarska nemščina), da je po mnenju naravnega jezikoslovja konjunktiv preteklika najmanj naravna osebna glagolska oblika, zato med osebnimi glagolskimi oblikami najmanj obstojna. (Avtor je izrekel to misel v izrazju Dresslerjeve ali dunajske šole, sam pa sem tu avtorjeve navedbe prevedel v izrazje naše naravne skladnje.) Tej smiselni nadgradnji se z veseljem pridružujem, a žal je nisem mogel zapisati leta 1970, saj takrat naravnega oblikoslovja in oblikoglasja še ni bilo. Islandska in hkrati edina ocena Schnelzerjeve knjige, namreč Kvaran 2009, se moje razlage ne dotika. O vseh svojih mednarodno objavljenih prispevkih o islandščini tu povzemajoče dodajam, da jih po moji vednosti še nihče ni izpodbijal. Lani je v časopisu za islandsko jezikoslovje Hákonarson (2016: 113) podal celostransko poročilo o članku Orešnik 1982 (objavljenem v časopisu za islandsko filologijo), torej segajo sklici na moje delo do sedanjosti. Pri delih o islandski fonologiji pa skušajo moj preprosti in (z današnjega stališča) preskromni formalizem polagoma nadomestiti z veliko boljšim, tudi v okviru optimalnostne teorije. (Sodeluje Peter Jurgec, ki se je z islandsko fonologijo najbrž seznanil med študijem na univerzi v norveškem mestu Tromsø. V disertaciji Jurgec 2010 sta omenjeni dve moji bolj kasni objavi o ujevskem preglasu – Orešnik 1975 in Orešnik 1977.)

Vložek o Romanu Jakobsonu. Na Harvardu sem se seznanil tudi z Romanom Jakobsonom, ki je bil še pri polni moči. Posvečal mi je pozornost, čemur sem se po tihem čudil. S soprogo Kristino Pomorsko sta me celo gostila na kosilu, kar je

bilo nenavadno. A ob neki priliki mi je Roman Jakobson pojasnil, da imajo vsi Slovenci, ki se znajdejo v njegovi bližini, pri njem posebno mesto. Ko je namreč pred pretečim nemškimi napadom na Češkoslovaško skušal kot ruski Žid najti zatočišče v drugi državi, mu je prva ponudila službo ljubljanska univerza, določneje prof. Fran Ramovš. Ponudbe na srečo ni sprejel, saj je bila nato tudi Jugoslavija žrtev zasedbe. Preselil se je na Švedsko in od tam skoraj takoj na newyorško univerzo Columbia. Njegova naslednja in dokončna postaja je bil Harvard. Konec vložka.

Poleti 1970 sva se s soprogo udeležila poletne šole Ameriškega jezikoslovnega društva na državni univerzi v mestu Columbus, Ohio. O teh vsakoletnih šolah je znano, da so nekatere izjemno dobre, druge pa manj dobre; odločilno je, katere predavatelje poletna šola pritegne/najame. Šola v Columbusu je bila prijetna prireditelj, a kot vir novega znanja ni izpolnila pričakovanj. Zgodilo se je celo, da so udeleženci izžvižgali plenarno predavanje; mikalo me je, da bi nezadovoljstvo izrazil tudi sam.

Po Columbusu sva se s soprogo odpravila proti domovini. Poleg osebne prtljage se nama je nabralo toliko knjig in posebnih odtisov, da sva napolnila devet kovčkov, tako da sva morala potovanje opraviti s tovorno ladjo. Od New Yorka do Reke je trajalo dva meseca, kajti ladjo so šele sproti brzojavno obveščali, kam naj pluje po tovor. Morje je mirovalo.

Na Reki je kovčke pregledal carinik, podrobno, a ravnodušno. Oživel je, ko je dotipal dobro zaviti in dobro skriti pisalni stroj. Najbrž je bil razočaran, ko sem zmagoslavno pokazal potrdilo, da je bil pisalni stroj leto prej izvožen, in sicer ravno z Reke. (Iskreno upam, da je bil na potrdilu podpis prav tega carinika.) Stroj je bil najmanjši model znamke Tops, torej domače izdelave.

V mesecih po povratku domov je bila osnovana Raziskovalna skupnost Slovenije. Zbudila je veliko upanje, da se bodo javna sredstva za znanstveno delo pomnožila. Udeležil sem se uradne ustanovitve Raziskovalne skupnosti v dvorani ljudske skupščine in z dvema nastopoma z govornice dosegel, da v telesa Raziskovalne skupnosti kot predstavnika jezikoslovja ne bi izvolili samo sodelavca tedanjih akademjskih inštitutov, temveč tudi koga s Filozofske fakultete. (Vlogo padalca sem smel igrati, ker je bilo obdobje Staneta Kavčiča.) Sklepal sem, da bi mi morda nasprotoval predstojnik akademjskih inštitutov, predsednik SAZU Josip Vidmar, ki je sedel v prvi vrsti. Da bi naredil vtis, sem nalašč govoril svojo najbolj fino, najbolj puristično knjižno slovenščino. Ko sem svoj drugi nastop intoniral, da nisem enakih misli s prejšnjim govornikom, sem izpod čela že videl, kako je Josip Vidmar dvignil glavo, saj najbrž ni pričakoval, da bo tak mlečnozobec znal izustiti »biti enakih misli«. (Ne vem, ali je utegnil zaznati, da sem se z izrazom »prejšnji govornik« izognil sopomenkama »predgovornik« in »predhodni govornik«, ki slogovno nista usklajena z »biti enakih misli«.) Domnevam, da je prav Josip Vidmar namignil vodstvu, naj mi ugodijo, in sicer so izbrali kar mene, ker so me pač lahko takoj vprašali, ali sprejemam kandidaturo.

Postal sem član tiste »nadkomisije«, ki naj bi delila sredstva med področja znanosti. Vodil jo je fizik Robert Blinc, tedanji predsednik Raziskovalne skupnosti. Komisija je opravila veliko dela že na prvi seji. Razdeljevanje denarja je potekalo presenetljivo gladko, enako gladko so sredstva kopnela, tako da sem ponižno začivkal, kako bo na koncu za humanistiko ostalo bore malo. Takoj se je osorno oglasil direktor Instituta Jožef Stefan z besedami: »Ta nič ne razume.« Posledično ni bilo o humanistiki nobene razprave, upal sem na priložnost naslednjič. A na seje komisije sploh nisem bil več vabljen (kolikor se spomnim). Kar se je zakoličilo tistega prvega dne, velja mutatis mutandis še dandanes, namreč neznosno skromno financiranje humanistike.

Stroke smo bile pozvane k pripravi načrta ali vizije za znanstveno delo. Jezikoslovje naj bi predstavili Jakob Rigler z akademjskih inštitutov, Anton Železnikar z Instituta Jožef Stefan (pristojen za umetne jezike, zdaj bi rekli za jezikovne tehnologije) in moja malenkost. V svojem deležu besedila sem predlagal, da bi se na Filozofski fakulteti ustanovil oddelek za splošno jezikoslovje, namen katerega bi bil, da bi se vse opisno jezikoslovje fakultete usklajevalo na področju teorije in znanstvenega dela. Predlog je trčil ob tako silovit odpor, da se o uresničitvi ni niti pomišljalo. Moje dolžnosti pri Raziskovalni skupnosti je prevzela Breda Pogorelec in jezikovni oddelki so si oddahnili.

Vračam se k znanstvenemu delu na področju islandščine. V več prispevkih sem se ukvarjal z ujevskim preglasom. Ta deluje samo znotraj nezloženk in zadnjih sestavin zloženk. V načelu spremeni ujevski preglas vsak naglašeni *a* v *ö* [œ] in vsak nenaglašeni *a* v *u* [y]: samostalnik *safnað-ur* 'zbirka, skupnost' se v dajalniku množine glasi *söfnuð-um*, ker *u* sklonila *-um* izzove v vseh *a*-jih besede delovanje ujevskega preglasa (prva objava Orešnik 1972). Kot se vidi iz imenovalnika ednine *safnað-ur* iste besede, pa samoglasnik *u* imenovalniškega sklonila *-ur* ne sproža ujevskega preglasa. Moja prva rešitev te »nedoslednosti« se je izšla v določitev vrstnega reda udeleženih pravil, namreč da se sklonilo za imenovalnik ednine namesto *-ur* glasi samo *-r* (tako da v njem še ni tistega *u*-ja, ki bi v *a*-jih pred njim izsilil ujevski preglas), šele za pravilom o ujevskem preglasu pa deluje pravilo $r \rightarrow ur / C_ \{C, \#\}$, ki priključuje nedelujoči *u*. (Tudi nekateri drugi so umovali kot jaz, nekako prav v tistem času.) S to rešitvijo se v sinhroniji posnema zgodovinski razvoj $r > ur / C_ \{C, \#\}$, ki je dokazano šele sledil delovanju ujevskega preglasa. A pod predpostavko, da navadni govorec ne ve o zgodovinskem razvoju jezika prav ničesar, sem sklepal, da taka rešitev opisno ne more biti realistična, in sem poskusil z novo različico, ki ne bi spominjala na zgodovinski razvoj. V tej, predelani rešitvi se *u*-ji zadnjega zloga delijo na tiste, ki zaženejo ujevski preglas, in na tiste, ki ujevskega preglasa ne dopuščajo. Sklonilo *-ur* imenovalnika ednine bi spadalo v drugo skupino, sklonilo *-um* dajalnika množine pa v prvo skupino. Utemeljevanje je bilo obsežno in se tu ne more ponoviti. Nova rešitev je izšla kot Orešnik 1978a (v isti reviji kot Orešnik 1972), a se je po preteku časa pokazalo, da drugi raziskovalci vztrajajo

pri prejšnji rešitvi oziroma jo jemljejo kot podlago pri nadaljnjem delu (recimo v okviru optimalnostne teorije). Pri prvi rešitvi me moti predpostavka, da ima sklonilo *-ur* imenovalnika ednine v možganih dve obliki: eno globinsko (*-r*) in eno površinsko (*-ur*); globinska oblika je abstraktna. S takimi pomisleki sem se polagoma oddaljeval od tvorbeno slovnice.

Leta 1975 me je osrečila psihoza, zaradi katere sem prebil šest tednov v bolnici Polje. Takrat so bile že na voljo, tudi zame, tiste čudežne tablete, ki so bile kratko pred mojo boleznijo razredčile vrste psihiatričnih bolnikov, saj so se poslej lahko zdravili s prostosti. Ko so me odpustili, sem moral še vedno jemati večjo količino zdravila, tako da se mi je ves čas predvsem spalo. Vendar sem mesec dni po Polju odpotoval v Ameriko, kajti že od prej sem načrtoval udeležbo na skandinavistični konferenci v teksaškem mestu Austinu in že od prej sem imel pripravljen in prijavljen referat. In res sem poletel iz Luksemburga prek Reykjavika in New Yorka v Austin. Tam sem bivanje prespal, le da sem na konferenci svoje predavanje prebral (objava Orešnik 1978b) in se udeležil prelepega enodnevnega izleta, a nisem užival narave in spomenikov, temveč sem komaj spet dočakal ležišče. Povabljen sem bil na zasebni obisk, a se nisem spominjal niti nekaterih navadnih angleških besed, tako da se nisem pogovarjal. Srečno sem se vrnil v Ljubljano. Še danes komaj dojemam, kako sem se med to dogodivščino izogibal neprijetnim zapletom, čeprav sem bil v celoti odvisen od samega sebe, ko najbrž ne bi smelo biti tako.

V sedemdesetih in osemdesetih letih sem razen Reykjavika večkrat obiskal inštitut za islandske študije v Københavnu (kjer so me poznali iz časov mojega bivanja na Danskem v letih 1959–1961), saj sem se pogosto šele med snovanjem besedil za objavo zavedel, da mi za dokončanje manjka še to in še to. Pot do Danske je bila vsekakor krajša in cenejša kot do Islandije. Pripetilo se je, da so mi ob neki priliki, ko sem želel v København, iz inštituta sporočili, da izjemoma nimajo sredstev zame, a da bi po dogovoru z oddelkom za danski jezik (ki je denar imel) uradno obiskal ta oddelek (neuradno tudi inštitut za islandoslovje). Pogoj je bil, da bi na oddelku za danščino izvedel predavanje. Ugriznil sem v jabolko in si za predvideni nastop izbral danski *stød*. Iz zgodnjih časov, ko sem bil še vodil tečaje danščine, sem namreč vedel o *stødu* precej, saj se danščine brez sprotnega omenjanja *støda* učencem ne da dovolj približati. V prispevku sem zbral podatke o vseh položajih, v katerih se more pojavljanje *støda* opisati z oblikoglasnimi sredstvi, ne s fonološkimi.

Vložek o danskem *stødu* (navadno se zanj v zapisih izgovarjave rabi resica). *Stød* je posebnost zlogov, ki se nikoli ne piše, a se izgovarja deloma na predvidljivih, deloma na nepredvidljivih mestih v besedi ali v nekaterih oblikah pregibne besede. Iz članka Grønnum – Vazaquez-Larruscain – Basbøll 2013 je razvidno, da še zdaj poteka živahna razprava o fonetični naravi *støda*. Odločajo se med tremi možnostmi: da je *stød* čisti prozodem, da je faringalizirani (= ožreljeni) prozodem ali laringalizirani (= oglasilčeni) prozodem. (Ožreljeni = izgovorjen z udeležbo žrela; oglasilčeni = izgovorjen z udeležbo glasilk.) Navedena študija

daje prednost zadnji možnosti. Slovencem se zdi *stød* glasovno še najbolj podoben nadkratkemu premoru sredi besede ali na njenem koncu. Npr. dansko *mand* ‘človek, mož’, množina *mænd*, določna oblika *mand'en* ‘the man’ in množina *mænd'ene* ‘the men’. Žal je *stød* tujcem komaj slišen; tudi v danskem gledališču se opirajo na prijeme za jačanje slušnega vtisa. Mimogrede: take zadrege pa ni pri rožanskem glasilčnem zaporniku »q«, ki se z odrskih desk celo na koncu besede sliši dovolj razločno (Anton Schellander po elektronski pošti 2016). Konec vložka.

O *stødu* sem na oddelku za danščino res predaval, v še kar razumljivi danščini, in sledila je objava prav tako v danščini (Orešnik 1979). Temu članku, ki je moje prvo in edino delo o danščini, nisem prisojal vrednosti, tudi zato, ker me je med sestavljanjem besedila še vedno oviral odmerek antipsihotičnega zdravila. Besedilo se mi je zdelo dolgočasno in da ničesar ne prehitava. A že kmalu se je članek znašel v danski bibliografiji o *stødu* (Basbøll 1985), leta 2005 pa me je v monografiji (620 strani) o vseh vidikih danske fonologije iz peresa danskega profesorja Hansa Basbølla prijetno začudila prva med tremi omembami o meni:

A short paper by Janez Orešnik (1979) is a pioneering analysis of the inflectional morphonology of *stød*, and its view on the lexicon is related to the approach developed in this book (Basbøll 2005: 25 op.).

Moj prevod:

Kratki prispevek Janeza Orešnika (1979) je pionirska oblikoglasna analiza *støda* v pregibnih besedah; pogled tega prispevka na leksikon je soroden pristopu, razvitemu v [moji] knjigi.

(Izraz leksikon je iz tvorbene slovnice in pomeni seznam tistih podatkov o slovarskih enotah, ki niso predvidljivi. Iz tega se razume, da sem se v članku Orešnik 1979 posvečal vprašanju, katere pojavitve *støda* se dajo napovedati in katere ne.)

Te angleške besede – lično spravljene v opombo pod črto – so sploh edina neposredna pohvala mojega dela v znanstvenem tisku. Preostali omembi mojega imena v Basbøllovi knjigi (Basbøll 2005: 443, 448) se na moj prispevek samo sklicujeta.

Nekaj povsem drugega so vljudne besede o meni v že izšlih ocenah (Rudin 2018 in Chidambaram 2018) zbornika Marušič in Žaucer 2016.

NAVEDENKE

Basbøll 1985 = Hans Basbøll, *Stød in modern Danish*, *Folia Linguistica* 19 (1985), 1–50.

Basbøll 2005 = Hans Basbøll, *The phonology of Danish*, Oxford: Oxford University Press, 2005. (Basbøllova monografija je vpisana v knjižnici germanskih jezikov Filozofske fakultete, vendar vodena kot založena.)

Chidambaram 2018 = Vrinda Chidambaram, [ocena zbornika Marušič in Žaucer 2016], *Journal of Slavic Linguistics* 26 (2016), št. 1, 143–166.

- Grønnum – Vazaquez-Larruscain – Basbøll 2013** = Nina Grønnum – Miguel Vazaquez-Larruscain – Hans Basbøll, Danish stød: larygealization or tone, *Phonetica* 70 (2013), 66–92.
- Einarsson 1945** = Stefán Einarsson, *Icelandic: Grammar. Texts. Glossary*, Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1945.
- Hákonarson 2016** = Aðalsteinn Hákonarson, Aldur tvíhljóðunar í forníslensku [‘Starost podvoglašenja v stari islandščini’], *Íslenskt mál og almenn málfræði* [‘Islandski jezik in splošno jezikoslovje’] (Reykjavík) 38 (2016), 83–123.
- Hockett 1958** = Charles F. Hockett, *A course of modern linguistics*, New York: Macmillan, 1958.
- Jurgec 2010** = Peter Jurgec, *Feature Spreading 2.0: A Unified Theory of Assimilation*, University of Tromsø, 2010.
- Kvaran 2006** = Guðrún Kvaran [Böðvarsdóttir], Nokkur orð um staðbundnar beygingar [‘Nekaj besed o lokalizmih v fleksiji’], *Hugvísindabing 2005* [‘Srečanje humanističnih ved 2005’], Reykjavík: Hugvísindastofnun Háskóla Íslands [‘Inštitut za humanistiko islandske univerze’], 2006.
- Kvaran 2009** = Guðrún Kvaran [Böðvarsdóttir], [ocena dela Schnelzer 2008], *Íslenskt mál og almenn málfræði* [‘Islandski jezik in splošno jezikoslovje’] 31 (2009), 225–232.
- Marušič – Žaucer 2016** = Franc Lanko Marušič – Rok Žaucer (ur.), *Formal Studies in Slovenian Syntax: In Honor of Janez Orešnik*, Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins, 2016.
- Orešnik 1971** = Janez Orešnik, On some weak preterite subjunctives of otherwise strong verbs in Modern Icelandic, *Arkiv för nordisk filologi* (Lund) 86 (1971), 139–178.
- Orešnik 1972** = Janez Orešnik, On the Epenthesis Rule in Modern Icelandic, *Arkiv för nordisk filologi* (Lund) 87 (1972), 1–32.
- Orešnik 1975** = Janez Orešnik, The Modern Icelandic u-umlaut rule, v: *The Nordic Languages and Modern Linguistics 2: Proceedings of the Second International Conference of Nordic and General Linguistics*, Stockholm: University of Umeå, 1975, 621–630, razprava 630–633.
- Orešnik 1977** = Janez Orešnik, Modern Icelandic u-umlaut from the descriptive point of view, *Gripla* [znanstveni časopis inštituta za islandsko filologijo] (Reykjavík) 2 (1977), 151–182.
- Orešnik 1978a** = Janez Orešnik, The modern Icelandic epenthesis rule revisited, *Arkiv för nordisk filologi* (Lund) 93 (1978), 166–173.
- Orešnik 1978b** = Janez Orešnik, The age and importance of the modern Icelandic word type *klifr*, v: *The Nordic Languages and Modern Linguistics 3: Proceedings of the Third International Conference of Nordic and General Linguistics*, Austin, Texas: University of Texas at Austin, 1978, 468–471.
- Orešnik 1979** = Janez Orešnik, Stødet i rigsdansk morfologi [‘Stød v oblikoslovju knjižne danščine’], *Danske Studier* (København) 1979, 123–129.
- Orešnik 1982** = Janez Orešnik, An Old Icelandic dialect feature: *iæ* for *æ*, *Gripla* (Reykjavík) 5 (1982), 183–196.
- Orešnik 2017** = Janez Orešnik, Moj stik z jeziki in z jezikoslovjem v obdobju 1947–1958, *Jezikoslovni zapiski* 23 (2017), št. 1, 251–260.
- Orešnik 2018** = Janez Orešnik, Moj stik z jeziki in z jezikoslovjem v obdobju 1958–1965, *Jezikoslovni zapiski* 24 (2018), št. 1, 231–240.
- Rudin 2018** = Catherine Rudin, [ocena zbornika Marušič – Žaucer 2016], *Language* 94 (2018), št. 1, 220–223.
- Schnelzer 2008** = Klaus Otto Schnelzer, *Konjunktiv kontrastiv: zur Morphologie bairischer und isländischer Verben*, Regensburg: Edition Vulpes, 2008 (Regensburger Dialektforum 11).

SEZNAM SODELUJOČIH

- Manca Černivec** Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti
Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša
Novi trg 4, SI-1000 Ljubljana
manca.cernivec@zrc-sazu.si
- Metka Furlan** Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti
Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša
Novi trg 4, SI-1000 Ljubljana
metka.furlan@zrc-sazu.si
- Tjaša Jakop** Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti
Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša
Novi trg 4, SI-1000 Ljubljana
tjasa.j@gmail.com
- Tina Lengar Verovnik** Univerza v Ljubljani
Fakulteta za družbene vede
Kardeljeva ploščad 5, SI-1000 Ljubljana *in*
Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti
Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša
Novi trg 4, SI-1000 Ljubljana
tina.verovnik@fdv.uni-lj.si
- Mija Michelizza** Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti
Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša
Novi trg 4, SI-1000 Ljubljana
mija.michelizza@zrc-sazu.si
- Nikolina Miletić** Sveučilište u Zadru
Odjel za germanistiku
Obala kralja Petra Krešimira IV./2, HR-23 000 Zadar, Hrvaška
nmiletic2@unizd.hr
- Janez Orešnik** Janežičeva ulica 21
janez.oresnik@sazu.si
- Anita Pavić Pintarić** Sveučilište u Zadru
Odjel za germanistiku
Obala kralja Petra Krešimira IV./2, HR-23 000 Zadar, Hrvaška
apintari@unizd.hr
- Tomaž Petek** Univerza v Ljubljani
Pedagoška fakulteta
Oddelek za predšolsko vzgojo in Oddelek za razredni pouk
Kardeljeva ploščad 16, SI-1000 Ljubljana
tomaz.petek@pef.uni-lj.si

Eva Pori Zavod za uporabno slovenistiko Trojina
Trg republike 3
SI-1000 Ljubljana
eva.pori@cjvt.si

Anastasija Preobraženska Лаборатория лингвосомиотических исследований
Анастасия Преображенская НИУ ВШЭ, Москва
ул. Старая Басманная, 21/4, к. 525 (5 этаж, корпус А),
Ruska federacija
anastasja.preobrazhenskaya@gmail.com

Zoran Ranković Univerzitet u Beogradu
Pravoslavni bogoslovski fakultet
Mije Kovačevića 11b, SR-11060 Beograd, Srbija
zrankovic@bfspc.bg.ac.rs

Rafał Szeptyński Instytut Języka Polskiego PAN
al. Mickiewicza 31
PL-31-120 Kraków, Poljska
rafal.szeptynski@ijp.pan.pl

Sanja Škifić Sveučilište u Zadru
Odjel za anglistiku
Obala kralja Petra Krešimira IV./2, HR-23 000 Zadar, Hrvatska
sskific@unizd.hr

Mladen Uhlik Filozofska fakulteta
Oddelek za slavistiko
Aškerčeva cesta 2, SI-1000 Ljubljana
mladen.uhlik@ff.uni-lj.si

Andreja Žele Univerza v Ljubljani
Filozofska fakulteta
Oddelek za slovenistiko
Aškerčeva cesta 2, SI-1000 Ljubljana *in*
Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti
in umetnosti
Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša
Novi trg 4, SI-1000 Ljubljana
andreja.zele@ff.uni-lj.si, andrejaz@zrc-sazu.si

Navodila avtorjem

Jezikoslovni zapiski so revija Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, slovenska znanstvena **jezikoslovna revija, ki izhaja dvakrat na leto**. Uredništvo sprejema prispevke praviloma do konca januarja za prvo in do konca junija za drugo številko v tekočem letu, revija pa izide predvidoma aprila in oktobra. Poleg delavcev inštituta so k sodelovanju vabljeni tudi drugi domači in tuji raziskovalci slovenskega in drugih slovanskih jezikov. Uredništvo k pisanju posebej spodbuja mlade raziskovalce in raziskovalke.

Največji obseg člankov je ena avtorska pola, tj. 16 strani s po 30 vrsticami, za razprave po dogovoru z uredništvom tudi več. Poročila naj bi obsegala do 5, recenzije, predstavitve ali kritike jezikoslovnih del pa do 10 strani. Izvirna besedila je treba oddati uredništvu v programu Word in v pisavi Times New Roman ali 00 ZRCola (velikost 10 pik); ta je priporočena za posebne jezikoslovne znake, dobiti pa jo je mogoče v okviru zastojnega vnašalnega sistema ZRCola na spletni strani <http://ZRCola.zrc-sazu.si> ali na urednikovem e-naslovu peter.weiss@zrc-sazu.si. Besedila naj bodo oddana v elektronski obliki po e-pošti, tistim s posebnimi jezikoslovnimi znaki pa naj bo priložena tudi datoteka v obliki PDF.

Vsi prispevki imajo na začetku slovenski in angleški izvleček s po 5 vrsticami in do 5 ključnimi besedami. Povzetek pri razpravah in člankih naj bo preveden v angleščino in naj obsega do 15 vrstic. Pri navajanju objav v literaturi naj se avtorji po možnosti ravnajo po prejšnjih objavah v Jezikoslovnih zapiskih.

Prispevke preberejo člani uredniškega odbora, ki članke in razprave praviloma tudi recenzirajo. Pri dvojnem slepem recenziranju sodelujejo tudi zunanji recenzenti. Priporočila in popravki članov uredniškega odbora oziroma recenzentov so posredovani avtorjem, da jih upoštevajo.

Uredniški odbor Jezikoslovnih zapiskov si pri pripravljanju revije želi čim širšega sodelovanja. Zato poziva sodelavce in bralce revije ter vse zainteresirane, da pošiljajo svoje predloge in mnenja v zvezi z obliko in vsebino revije ter delom uredniškega odbora. Objavljeni bodo v rubriki Odmevi.

Razprave in članki

- Metka Furlan** Novi etimološki slovar slovenskega jezika kot rastoči spletni slovar: dodatek 2018
- Tina Lengar Verovnik** Obravnava kratic v prenovljenih pravopisnih pravilih: novosti in spremembe
- Tomaž Petek** Socialne in funkcijske zvrsti v slovenskem jezikoslovju
- Manca Černivec** Uresničevanje dopolnjenega komunikacijskega modela pri obravnavi slovničnih tem v gimnaziji
- Eva Pori** Sodobni gledališkolektorski pristop: ob analizi drame Hodnik Matjaža Zupančiča
- Mladen Uhlík – Andreja Žele** Brezosebne zgradbe v slovenščini: kontrastiva z drugimi južnoslovanskimi jeziki in ruščino
- Anita Pavić Pintarić – Sanja Škifić** A Loanword as a Marker of Spatial Movement: The Case of *Špencirfest*
- Nikolina Miletić** Modifikationen von Sprichwörtern in kroatischen DaF-Lehrwerken
- Rafał Szeptyński** Reguła Vaillanta w świetle kanonu staro-cerkiewno-słowiańskiego
- Анастасия Преображенская** «Зверонравные люди»: правоучительные *exempla* в проповедях Симеона Полоцкого

Ocene in poročila

- Zoran Ranković** Monografija o imenima Pomenika manastira Krušedola
- Mija Michelizza** Enclave RAE – spletni portal za jezikovne uporabnike španščine
- Tjaša Jakop** Druga Mednarodna sociolingvistična konferenca (ICS-2)
- Janez Orešnik** Moj stik z jeziki in z jezikoslovjem v obdobju 1965–1980

